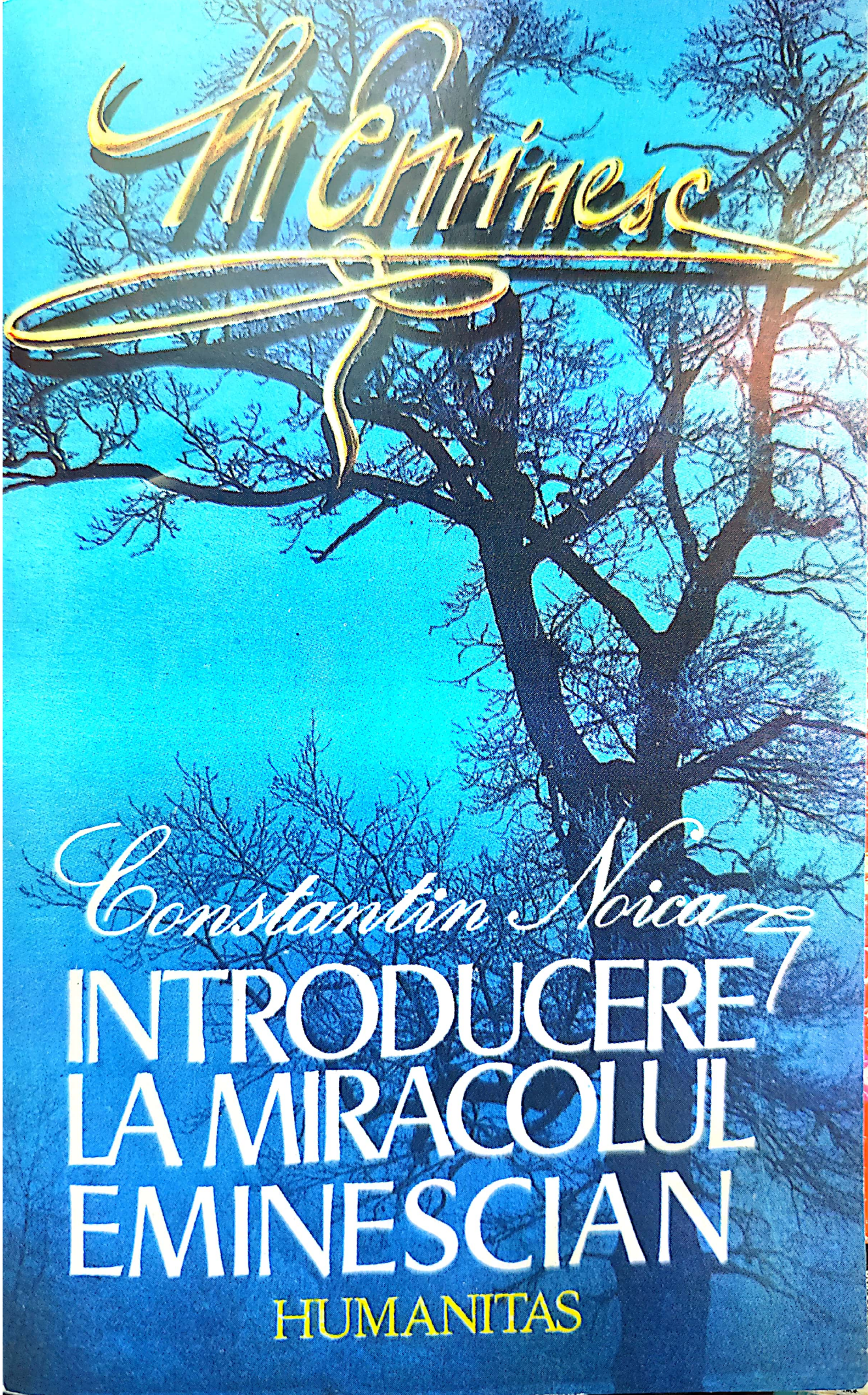

Constantin Noica

INTRODUCERE LA MIRACOLUL EMINESCIAN

HUMANITAS

CONSTANTIN NOICA
(1909 – 1987)

Născut în localitatea Vitănești, jud.Teleorman. Cursuri la liceele „Dimitrie Cantemir" și „Spiru Haret" din București. Debutează ca licean în revista „Vlăstarul" (1927). Cursuri universitare la Facultatea de Litere și Filozofie din București (1928 – 1931).

A fost bibliotecar la Seminarul de istorie a filozofiei, membru al Asociației „Criterion" (1932 – 1934); studii pentru specializare în Franța (1938 – 1939); doctoratul în filozofie la Universitatea din București, cu teza *Schiță pentru istoria lui cum e cu putință ceva nou* (publicată în același an, 1940).

În anii războiului mondial este referent pentru filozofie în cadrul Institutului româno-german de la Berlin; editează, împreună cu C. Floru și Mircea Vulcănescu, patru cursuri universitare ale profesorului Nae Ionescu și anuarul „Izvoare de filozofie" (1942 – 1943); în toamna anului 1943 îi este respinsă participarea la concursul pentru ocuparea conferinței de Filozofie a culturii și a istoriei.

Între 1949 – 1958 are domiciliul forțat la Cîmpulung-Muscel, iar între decembrie 1958 – august 1964 este deținut politic.

Din 1965 este cercetător principal la Centrul de Logică al Academiei Române, de unde se va pensiona în 1975. Ultimii ani de viață i-a petrecut la Păltiniș, unde se află și mormîntul său.

În 1988 i s-a acordat Premiul Herder, iar în 1990 a fost primit membru post-mortem al Academiei Române.

Preocupările filozofice ale lui Constantin Noica au cuprins întregul cîmp al filozofiei, de la gnoseologie, filozofia culturii, axiologie și antropologie filozofică la ontologie și logică, de la istoria filozofiei la filozofia sistematică, de la filozofia antică la cea contemporană, de la editări, traduceri sau interpretări la critică și creație.

Lucrări principale: *Mathesis sau bucuriile simple* (1934), *Pagini despre sufletul românesc* (1944), *Rostirea filozofică românească* (1970), *Creație și frumos în rostirea românească* (1973), *Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii românești* (1975), *Sentimentul românesc al ființei* (1978), *Devenirea întru ființă* (1981), *De Dignitate Europae* (1988) ș. a.

Scanned with OKEN Scanner

CONSTANTIN NOICA

Introducere
LA MIRACOLUL EMINESCIAN

Ediţie îngrijită de
MARIN DIACONU
şi
GABRIEL LIICEANU

HUMANITAS
BUCUREŞTI, 1992

Scanned with OKEN Scanner

Coperta: GHEORGHE BALTOC

© HUMANITAS, 1992

ISBN 973-28-0215-4

Scanned with OKEN Scanner

Notă asupra ediției

În 1987, Constantin Noica a acceptat inițiativa Editurii Junimea de a cuprinde într-un singur volum toate textele care au rezultat de pe urma întîlnirii sale cu opera lui Eminescu. Nu a ajuns să o facă el însuși. Am realizat-o noi în 1988 și o publicăm acum la Editura Humanitas.

Titlul și structura volumului

Am ales ca titlu al paginilor de față Introducere la miracolul eminescian, titlul sub care Noica intenționa să reia într-un volum de Introduceri textul comunicării Prezența fizică a lui Eminescu în lumea noastră, ținută la Iași în 1977. Ni s-a părut că, în majoritatea lor, paginile acestui volum s-au născut din fascinația pe care Noica a resimțit-o în fața Caietelor lui Eminescu: în aspirația lor către totalitate și în încercarea de a o obține de-a lungul unor ani atît de puțini, ele i-au apărut lui Noica drept miracol. Mai tot ce a scris despre Eminescu a răsărit din dorința de a-i introduce pe ceilalți în miracolul pe care i-l prilejuise propria lui întîlnire cu aceste Caiete. De aceea am și strîns (ele grupîndu-se firesc) cele mai multe din textele sale în secțiunea intitulată Întîlnirea cu manuscrisele eminesciene. Dar împărtășirea dintr-un asemenea miracol nu era cu putință decît prin facsimilarea manuscriselor lui Eminescu. Iată de ce secțiunea întîlnirii cu manuscrisele se deschide cu Pledoaria pentru facsimilare, reconstituită cronologic, continuă cu volumul Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii românești, alcătuit de Noica însuși și publicat în 1975 la Editura Eminescu (el nu reprezintă decît o continuare a pledoariei pentru facsimilare, cu mijloace retorice dintre cele mai rafinate), apoi cu textele rostite sau publicate după apariția acestui volum (secvența Din periodice) și se încheie cu comen-

tarea specializată a traducerii lui Eminescu din Critica raţiunii pure (secvenţa Eminescu şi Kant).

Cea de a doua secţiune a volumului, Interpretări eminesciene, cuprinde acele momente ale scrisului lui Noica pe care le-am detaşat dintr-un volum sau altul şi în care comentarea unui vers, a unui gînd sau a unui poem eminescian devenea pentru autor punct de sprijin în desfăşurarea unui gînd propriu.

Secţiunea Fragmentarium şi Addenda conţine fie referirile pasagere la Eminescu aflate în opera lui Noica, fie texte ocazionale neîncadrabile într-una din secţiunile anterioare, fie ciornele unor conferinţe al căror text integral s-a pierdut. Această secţiune se justifică prin intenţia de exhaustivitate a volumului.

Sursele utilizate

Pentru alcătuirea acestui volum am utilizat patru categorii de surse:

– volume, capitole de volum sau referinţe aflate în volume dedicate în exclusivitate lui Eminescu;

– articole de revistă dedicate lui Eminescu şi nepreluate ulterior în volum;

– texte inedite (dactilograme sau manuscrise) aflate în „arhiva Noica";

– benzile de magnetofon ale conferinţelor ţinute la Iaşi şi Sibiu.

Textele preluate din volume şi reviste au fost revizuite ortografic, corijate şi unificate din punct de vedere editorial şi, deopotrivă, confruntate, cînd lucrul a fost cu putinţă, cu dactilogramele şi manuscrisele aflate în arhivă. De asemenea, au fost verificate sursele existente în textele înseşi. În cazuri de inadvertenţe flagrante (citări eronate de pagini, de titluri sau versuri) s-au făcut rectificări în mod tacit. Nu am rectificat în schimb erorile existente în citatele extinse din Eminescu sau din comentatori, cititorul fiind rugat să nu le invoce decît după prealabila confruntare cu ediţia Academiei sau cu respectiva sursă citată.

Datele exacte privind proveniența fiecărui text din volum pot fi obţinute prin consultarea secţiunii Trimiteri bibliografice.

Titlurile aflate în paranteze drepte au fost date de editori, avîndu-se în vedere fie caracterul textului [Raport către...], fie o formulare pregnantă din text. Notele de subsol, în absenţa unei specificări exprese, aparţin întotdeauna autorului.

Editorii

Scanned with OKEN Scanner

ÎNTÎLNIREA CU MANUSCRISELE EMINESCIENE

Scanned with OKEN Scanner

Pledoaria pentru facsimilare

Scanned with OKEN Scanner

Facsimilaţi „Caietele lui Eminescu"!

De peste o jumătate de veac s-a pus problema unei statui Eminescu pe gustul tuturor. Nu s-a putut face.

S-a pus problema, la Universitate, a unei catedre Eminescu. Nu s-a putut face.

S-a pus problema unui anuar Eminescu sau a unei reviste, care să publice ineditele poetului şi comentarii asupră-i. Nu s-a putut face.

S-a pus, în sfîrşit, problema unei ediţii Eminescu complete. S-a început una, dar nu s-a putut încă face pînă la capăt.

Este în schimb ceva *care se poate face*, care trebuie făcut şi care interesează mai mult decît o statuie, o catedră, un anuar, ceva care echivalează cu operele complete: este editarea întocmai, facsimilarea Caietelor lui Eminescu.

Există, într-adevăr, în mijlocul nostru o comoară de care abia ne atingem, de teamă să n-o prăpădim: sînt cele 44 de caiete ale lui Eminescu. Ele se păstrează cu grijă la Biblioteca Academiei şi se împrumută foarte rar, numai cercetătorilor mai în vîrstă, caietele ascunzîndu-şi tot mai mult slova lor aleasă de lumina zilei şi rămînînd să fie păstrate în cît mai bună stare pentru generaţiile viitoare.

Dar ele ne privesc pe toţi! Ele pot vorbi tuturor, într-un fel, şi mai ales oamenilor tineri. *Nici un tînăr nu are acces la caietele acestea*, şi totuşi pentru nimeni întîlnirea cu ele nu ar fi mai răscolitoare decît pentru un tînăr deschis către cultură *.

---

* Pledoaria din urmă cu peste două decenii a lui Constantin Noica nu a rămas fără urmări. În momentul de faţă, la Muzeul de Literatură al Moldovei (Casa Pogor) şi la Muzeul din Ipoteşti se află, în facsimil, cea mai mare parte a manuscriselor lui Eminescu (n.ed.).

Scanned with OKEN Scanner

Din caietele acestea s-au scos majoritatea postumelor lui Eminescu; de aici variantele; de aici s-au desprins scrierile sale în proză, asupra caietelor acestora a lucrat Călinescu spre a da splendida sa operă critică, aici, în sfîrşit, a întîrziat atîţia ani Perpessicius, care a putut da în trei decenii doar 6 din cele 15 volume făgăduite ale operei complete.

Şi, totuşi, chiar dacă ediţia ar fi completă şi oricum ar mai fi folosite caietele, ele păstrează un rest. Întîi, ele arată nu numai cîtă învrednicire avea Eminescu, dar şi cîtă vrednicie, ceeă ce e bine ca omul tînăr de astăzi să ştie; apoi caietele reprezintă un adevăr de viaţă fascinant, din mijlocul căruia ţîşnesc gînduri şi frumuseţi neaşteptate. Nici o operă tipărită nu-ţi va reda, de pildă, lista datoriilor lui Eminescu, consemnată cu umilinţă la fila 66 a ms. 2 277 pe două coloane; în stînga: *Moise* 100 lei, *Tata* 1 200, *Wachtel* 200 ş.a.m.d.; în dreapta, „presante": *Wachtel* 200 ş.a.m.d., total 940, reţineţi: *940 lei vechi*, *bietul de el*; pentru ca imediat apoi să apară versurile:

Cînd luminat
Şi luminînd
S-au arătat
Din cînd în cînd
Al lunii disc
Ce trece lin
Pe orice pisc
Punînd senin...

E o altă întîlnire cu poezia, după cum e o altă întîlnire cu gîndul filozofic. Ceva neverosimil, ca viaţa, ca miracolul creaţiei, îţi stă înainte, în mijlocul molozului şi mizeriei de a fi om. Atunci porneşti orbeşte prin toate caietele în căutarea neştiutului Eminescu. Din aceste caiete am vrut să scoatem, în mai multe articole, gînduri şi judecăţi ce ne par potrivite pentru lumea de astăzi. Majoritatea a reţinut, desigur, atenţia editorilor trecuţi; dar cîteva sînt inedite. Ce interesează, însă, e relieful cel nou în care apar lucrurile în caiete sau recolta de gînduri şi frumuseţi pe care fiecare o poate face singur, ca şi cum ar fi fost un contemporan al lui Eminescu, prin caietele lui, şi ar veni acum să istorisească ce ştie despre marele său prieten.

Scanned with OKEN Scanner

Iată, de pildă, ce gîndea Eminescu despre fantezia tinerilor, despre poezia lor şi despre dreptul lor de creaţie.

„Se zice – scrie Eminescu în ms. 2 285 la fila 113 – că fantezia tinerilor este mult mai vie... *C'est une question*... În reproducerea fidelă în toate finețele ei a lucrurilor, fantezia oamenilor copţi este mai credincioasă - pentru cei tineri acestea se prezintă sub o culoare sau prea obscură şi conturele se pierd în întuneric – sau prea vie, viorie sau roză, şi conturele se confundă în lumină.

Această calitate de a vidé totul într-un fel de negură face că poeziile junilor sînt atît de pline de abstracţiuni...

S-ar putea zice că tinerii colorează gros toate lucrurile, căci altfel nu le-ar vidé defel. Dar poate că e şi altceva. Ei nu domină pe deplin limba, nu stăpînesc deplin materialul ei de fineţă şi distincţiuni şi numesc multe lucruri cu acelaşi nume, cum rutenii au pentru verde şi albastru aceeaşi vorbă, deşi în fapt ei disting culorile..."

Nu ni se pare că este un adevăr în gîndurile lui Eminescu? Undeva, poate, judecata lui e prea aspră: lotul tînărului nu e doar abstractul, ţipătul lui liric nu-i întotdeauna atît de frust exprimat încît să confunde culorile ca rutenii. Dar ce lecţie şi ce avertisment pentru omul tînăr, în gîndurile acestea!

Să le primească tinerii noştri scriitori de astăzi, căci le vin de la marele tînăr al culturii noastre. Iar dacă ei ar întreba: cum să faci să-ţi maturizezi fantezia, cum să faci să-ţi stăpîneşti, pe de altă parte, limba, atunci vom răspunde: tocmai de aceea cerem să se facsimileze cele 44 de caiete Eminescu: spre a se vedea *ce* a făcut, *cît* a trudit şi *cît* ştia Eminescu, în ceasul acela al culturii româneşti,

Cînd luminat
Şi luminînd
S-au arătat
Din cînd în cînd

uimirii noastre.

Scanned with OKEN Scanner

O imagine a pietăţii faţă de cultură

În clipa de faţă Eminescu nu e decît cel mai mare poet al României. Avem temeiuri să credem că el poate fi transformat în *Pedagog* al ei dacă se pun la dispoziţia oricui, şi mai ales a tineretului, caietele cuprinse în cele 44 manuscrise de la Biblioteca Academiei Române.

În haosul vieţii sale exterioare, Eminescu a păstrat cu sfinţenie doar două lăzi: cea cu manuscrisele proprii şi cea cu manuscrise vechi româneşti. Din ultima au scos comori mai toţi istoricii culturii noastre, începînd cu Gaster; din prima, toţi cei care au mai putut spune ceva despre poet după Maiorescu, de la Nerva Hodoş şi Ion Scurtu, pînă la Călinescu şi Perpessicius. Despre caietele acestea, depuse de Maiorescu la Academie în 1902, după ce le păstrase la el din ceasul nebuniei lui Eminescu, s-a spus:

„Comoara de manuscrise îngălbenite..." (Ion Scurtu);

„Nici un rînd din Eminescu nu trebuie să rămînă nepublicat" (N.Iorga);

„Nu e nimic de făcut decît să fie reproduse în întregime" (G.Călinescu).

Au fost de-ajuns 90 de poezii din prima ediţie a volumului eminescian spre a ne da Poezia; cîteva mii de file din manuscrisele sale pot da acum *şcoala culturii*. Nu doar poeţi romantici şi visători, *ci învăţaţi, gînditori, oameni de ştiinţă, conştiinţe pot naşte şi creşte sub exemplul de pasiune pentru cultură al lui Eminescu.*

Scanned with OKEN Scanner

La o anchetă s-ar vedea că nu sînt zece oameni de cultură în viaţă care să fi răsfoit în întregime caietele lui Eminescu. Profesori şi critici de seamă, care au scris lucruri remarcabile despre poet, n-au avut prilejul să le cerceteze, iar alţii au consultat numai cîteva manuscrise, cele care îi interesau direct.

Dar ce este extraordinar în caietele lui Eminescu e *întregul lor*. Fiecare caiet luat în parte poate fi o dezamăgire. În întregul lor, însă, cele peste 7 000 de file ale manuscriselor dau *o imagine a pietăţii faţă de cultură pe care nu ştiu cîte alte naţiuni o pot produce. Totul îl interesează pe Eminescu: nu doar creaţia literară, ci şi literaturile lumii; filozofia, ca şi astronomia, matematicile, fizica şi chimia; istoria, ca şi economia; limbile clasice şi cele moderne, cuvîntul străin şi cuvîntul românesc.* Cînd el nu domină un subiect şi nu poate spune lucruri esenţiale asupră-i – cum se întîmplă să spună, după recunoaşterea specialiştilor, în filozofie, istorie, critică literară şi lingvistică – *el se supune şi învaţă, ca un şcolar; copiază o gramatică slavonă sau un tratat de fizică, scrie cuvinte greceşti, desenează litere arabe, face exerciţii de matematici, înfruntă cu ingenuitate şi rîvnă întreg universul culturii.*

În acelaşi timp, în molozul creaţiei sau muncii lui de asimilare, apar gînduri tulburătoare şi profetice: „*O idee se naşte într-o ţară bătrînă... interesează o zi şi trece. Aceeaşi idee intră în sufletul unui popor tînăr şi face o revoluţie*“ (ms. 2 276); „*Oamenii învăţaţi dar fără talent propriu, adică purtătorii sciinţei moarte, mi-i închipuiesc ca o sală întunecată cu o uşă de intrare şi una de ieşire. Ideile streine intră printr-o uşă, trec prin întunericul sălii şi ies pe cealaltă, indiferente, singure şi reci... Capul unui om de talent e ca o sală iluminată, cu pereţi şi oglinzi. De afară vin ideile într-adevăr reci şi indiferente. Dar ce societate, ce petrecere găsesc!*“ (ms. 2 289); „*Marea n-ar face valuri şi n-ar avea absolut nici o mişcare, ci apa sa ar putrezi şi s-ar băhni dacă temperatura ei ar fi pretutindeni egală; omenirea ar putrezi în corupţie, speculă şi pornocraţie, dacă n-ar exista între popoare deosebiri de cultură şi mai ales deosebiri de viaţă*“ (ms. 2 261).

Scanned with OKEN Scanner

Dar nu de genialitate e vorba în aceste caiete, ci de *subsolul* ei, mai instructiv decît geniul, care te încremeneşte şi paralizează. *Caietele arată oricui care e răspunderea şi umilinţa omului de cultură, fie că este ori nu geniu*. Dincolo de învrednicirea lui Eminescu, e vorba în caiete de vrednicia lui Eminescu, neştiută încă de intelectualul român, care-l admiră atît de mult. Şi, dincolo de pesimismul lui Eminescu, apare aici *sănătatea lui fără seamăn, splendida replică, în anii mai tîrzii, a „haimanalei sănătoase" de care vorbea Călinescu pentru anii copilăriei*.

Cu sensul acesta de rătăcitor disciplinat prin toate lumile culturii, Eminescu devine o Universitate. Tinereţea sa învăţată, exemplar deschisă către tot ce e adevăr, lumină şi meşteşug cărturăresc, trebuie pusă în faţa tineretului de astăzi şi mîine. În clipa de faţă nu mai au acces la manuscrisele eminesciene decît cîţiva cărturari. Dar nu se poate refuza cunoaşterea acestor documente cărturarilor noştri, care mai au atîtea de aflat, de precizat şi chiar de descifrat în hîrtiile poetului. Şi nu se poate refuza tînărului de la Botoşani, de la Năsăud şi din capitalele ţării întîlnirea aceasta cu cea mai autentică *experienţă de cultură* pe care a întreprins-o vreodată spiritul românesc.

Statuile, comemorările, cărţile bune despre el, chiar operele sale complete (deocamdată ajunse abia la jumătate, din cele 15 volume proiectate) trebuie să se adauge valorii lui Eminescu însuşi. E un miracol că-l avem, păstrat întreg cu chipul lui interior, în 44 de manuscrise. Va fi un alt miracol cînd îl vom reda vieţii, cu o clipă înainte de a se stinge a doua oară, în cele peste 7 000 de file ce putrezesc.

Scanned with OKEN Scanner

Cum pot fi reproduse „Caietele lui Eminescu"

Nu poate fi vorba de transcrierea şi editarea *în tipar* a manuscriselor. Independent de faptul că transcrierea a peste 7 000 de file ar lua ani întregi unui colectiv – inexistent astăzi – de experţi, care de altfel au şi ei scăpări numeroase, rămîne faptul că tiparul pierde tocmai esenţialul: imaginea laboratorului, a intimităţii de creaţie şi a documentului uman. Oricine are în faţă scrisul eminescian şi paginile acelea, cu contrastul lor între zbuciumul gîndului sau însemnărilor şi alteori ordinea, fascinanta stăpînire de sine a scrierii, nu poate cere decît reproducerea lor întocmai. De altfel, tiparul dă un fals prestigiu gîndurilor, în timp ce însemnările lui Eminescu ţin de haosul creator, ce merită să fie înregistrat ca atare.

Cu mijloacele moderne, reproducerea facsimilată a unor astfel de file *este posibilă*. În ţară însă nu avem deocamdată aceste mijloace, nici specialiştii respectivi. La Academia Română, unde se păstrează cu o impresionantă grijă manuscrisele, am obţinut, prin bunăvoinţa lui G. Ştrempel, şeful secţiei, cîteva lămuriri în ce priveşte mijloacele existente la noi. Le redăm în cele de mai jos.

Academia posedă un aparat de reproducere xerox în bună stare. Facsimilarea prin xerografiere ar avea avantajul ieftinătăţii (circa 3 lei pagina), prezentînd în schimb dezavantajul încetinelii de lucru. Dar la încercarea făcută chiar asupra unui manuscris eminescian s-a constatat că prin xerografiere nu se redă vizibil scrierea în creion. (Anexăm cîteva file pentru ilustrare.) În aceste condiţiuni, aparatul Academiei ar putea fi folosit

Scanned with OKEN Scanner

numai pentru unele manuscrise. El trebuie neapărat întregit cu alte mijloace, cu atît mai mult cu cît ritmul în care lucrează (*circa 6 file pe oră*) şi lipsa de specialişti ar face ca lucrarea să dureze *mulţi* ani.

Alte mijloace de folosit ar putea fi cele fotografice, însă prin ele se scade în general lizibilitatea unui document. Menţionăm că la ora aceasta, din cele 44 manuscrise eminesciene, nu sînt fotocopiate decît 12, cu valoare de reproducere redusă şi pe hîrtie ce se scorojeşte, ceea ce le face greu lizibile şi utilizabile pentru o răspîndire mai largă. De fotocopiere obişnuită, costisitoare de altfel, nu poate fi deci vorba. S-ar putea încerca fotocopierea pe clişee de sticlă, ceea ce pare a duce la rezultate mai bune; dar, pe lîngă costul ridicat (15-20 lei de filă), se pare că nici nu avem specialiştii necesari.

Dată fiind lipsa de mijloace tehnice şi de specialişti, pe de altă parte dată fiind însemnătatea de nivel naţional şi urgenţa proiectului (atît spre a educa serii întregi de cărturari tineri, cît şi spre a preveni degradarea manuscriselor, inevitabilă în timp), trebuie făcut apel la specialişti străini, din Franţa, Italia, Elveţia sau Germania, unde s-au întreprins astfel de lucrări. În Franţa au apărut, între 1957-1961, un număr de 29 tomuri *in quarto,* reproducînd însemnările lui Valéry; lucrarea se găseşte la Biblioteca Centrală de Stat din Bucureşti, sub cota IV 11 680. Dacă ne-am adresa editorilor acestei monumentale lucrări, mai întinse decît opera lui Eminescu, am obţine detalii asupra mijloacelor de reproducere, costului şi posibilităţii de a se face la noi, cu aparate aduse la faţa locului, o reproducere similară. La cerere, autorul acestui memoriu poate întreprinde, direct sau indirect, cercetări neoficiale în acest sens, urmînd să raporteze asupra datelor obţinute.

Aceasta ar implica, desigur, unele cheltuieli iniţiale (poate nu mult mai ridicate decît cele ce s-ar face cu mijloace locale). Dar orice investiţie de bani ar fi recuperată, nu numai indirect, prin salvarea comorii eminesciene şi influenţa ei educativă unică, dar şi la propriu. O estimaţie sumară ne autorizează lesne să credem că un număr de 5 000 intelectuali români ar da oricînd 200 de lei spre a avea sub ochi, în 44 de tomuri, miracolul eminescian. Aceasta ar însemna un milion de lei.

Scanned with OKEN Scanner

Dar nu problema cheltuielilor de reproducere va prilejui unele ezitări. În schimb, s-ar putea naşte un motiv de ezitare din gîndul că manuscrisele ar ridica cîteva probleme dificile în legătură cu orientarea actuală a ţării. Declarăm atunci, în cunoştinţă de cauză, că din peste 7 000 de file nu există mai multă de 20 sau 30 file în care să apară un accent de şovinism şi xenofobie, sau un cuvînt supărător pentru vreun vecin de-al nostru. (Numărul articolelor politice este de altfel foarte redus.) Filele respective pot fi lesne lăsate deoparte pentru marele public, păstrîndu-se cel mult în arhive.

Pentru realizarea acestui proiect nu ar fi potrivită Academia, care este îngrădită în mijloace şi personal, nici o simplă editură. Înalta noastră conducere culturală, care va aprecia cu privire la oportunitatea proiectului, va hotărî şi asupra mijloacelor de înfăptuire. Între altele, s-ar putea constitui un „Comitet pentru editarea Caietelor lui Eminescu", în primul rînd alcătuit din scriitori, comitet care ar putea mai lesne obţine fonduri, trata cu tehnicienii străini şi folosi bunăvoinţa conducerii Academiei, ca şi concursul pricepuţilor păstrători de manuscrise ai Academiei. Din comitet nu ar trebui să lipsească scriitorul Perpessicius, cel care cunoaşte cel mai bine manuscrisele eminesciene şi al cărui aviz ar putea fi hotărîtor.

Memoriul de faţă este făcut de cineva care nu are nici un titlu deosebit de a vorbi despre astfel de lucruri, decît că probabil e ultimul cărturar în timp care a avut privilegiul să mai poată răsfoi în întregime manuscrisele lui Eminescu. El a redactat memoriul din îngrijorarea că ar putea rămîne cu adevărat printre ultimii şi în convingerea sinceră şi emoţionată că în România socialistă ceea ce pare imposibilitate altora devine, dacă trebuie, realitate.

Scanned with OKEN Scanner

[Raport către preşedintele Uniunii Scriitorilor]

Tovarăşe preşedinte,

Întreprinzînd, din însărcinarea Dv., cercetări în legătură cu posibilitatea de a se reproduce facsimilat, cu mijloacele din ţară, Caietele lui Eminescu, vă raportez cu adîncă satisfacţie următoarele:

1) Reproducerea în condiţii bune se poate face în ţară.

2) Preţul de cost este mai mic decît cel prevăzut.

3) Un colectiv de specialişti de la Biblioteca Centrală de Stat se oferă să preia de îndată sarcina editării, la cererea Uniunii Scriitorilor.

Am luat contact cu *Gh.Bondoc*, director adjunct al Bibliotecii Centrale de Stat, care a binevoit să dea lămuririle de mai jos.

Cu maşina de xerografiat de la Biblioteca Centrală de Stat, eventual şi cea a Bibliotecii Academiei, se poate începe – cu un regim de lucru peste orar, plătit în consecinţă – reproducerea manuscriselor într-un tiraj de 10 000. Costul total, inclusiv hîrtia, nu ar depăşi aproximativ 400 000 lei, însă durata de execuţie se întinde pe mulţi ani.

Gh.Bondoc sugerează, pentru realizarea *în circa 2 ani* a întregii lucrări, ca Uniunea Scriitorilor să achiziţioneze (din ţări socialiste) încă două rînduri de maşini, care ar rămîne în proprietatea Uniunii, servind în continuare la reproduceri de manuscrise. Ar fi vorba de:

– 2 maşini de xerografiat *Pylloris*, din Polonia, a cîte 26 000 lei valută, ceea ce înseamnă:

Scanned with OKEN Scanner

52 000 x 4 (la schimb valută). . . . . total 208 000 lei

– şi 2 maşini de reproducere Rotaprints (din Cehoslovacia), de asemenea a cîte 26 000 lei, ceea ce înseamnă:

52 000 x 4 . . . . . 208 000 lei

În afara acestei sume de investiţii, reproducerea Caietelor în 10 000 exemplare ar necesita:

Matriţe metalice.	circa	50 000
Hîrtie.	"	200 000
Manopera.	"	200 000
Total general		866 000 lei

Comenzile s-ar putea face prin Biblioteca Centrală de Stat. În cazul că Uniunea nu ar înţelege să întreprindă aceste cheltuieli din fondurile proprii, se poate oricînd conta pe un număr de cel puţin 5 000 subscriitori dintre intelectualii români, care pentru început – după o înştiinţare potrivită – s-ar grăbi să se înscrie cu 100 lei spre a se asigura de o ediţie Eminescu în 44 tomuri, al cărei preţ total ar putea să nu fie mai mare de 300 lei. Chiar la acest preţ, avantajos pentru cumpărători, Uniunea ar realiza cîştiguri apreciabile. Soluţia subscrierii ar fi poate cea mai potrivită, căci ar trezi de la început largul interes al publicului românesc şi ar îngădui distribuirea în etape şi direct, fără oficiile librăriilor, a voluminoasei ediţii.

Pînă la sosirea celor două noi serii de maşini din ţările vecine, lucrarea poate începe cu mijloacele existente, spre a se satisface cu un ceas mai devreme curiozitatea intelectualilor români, ca şi nevoia de salvgardare a manuscriselor. În acest caz ar urma să se aleagă, din rîndul manuscriselor, cele mai cuceritoare, cum ar fi manuscrisele *2 257*, *2 260*, *2 275*^{B} sau *2 287*.

Gh. Bondoc, sub supravegherea căruia s-ar face întreaga lucrare, a declarat că nu înţelege să primească nici o remuneraţie pentru munca d-sale. La fel declară autorul acestui referat.

În convingerea că veţi aprecia pozitiv cele de mai sus şi că veţi dispune – de acord cu organele de conducere ale Bibliotecii Academiei, care de asemenea s-au arătat dispuse să colabo-

Scanned with OKEN Scanner

reze – începerea lucrării, vă stau în continuare la dispoziţie pentru orice fel de investigaţie, însărcinare sau referinţe suplimentare.

4 iunie 1969

Constantin Noica
Centrul de Logică
tel.13.29.92

[Anexă]

Tov. preşedinte,

Îmi îngădui să fac, în legătură cu facsimilarea Caietelor lui Eminescu, următoarea propunere:

Dacă se poate administrativ, să se pună la dispoziţia unui colectiv alcătuit din:

1) Gh. Bondoc, subdirector al Bibliotecii [Centrale] de Stat,

2) Subsemnatul, şef de sector la Centrul de Logică,

3) Un reprezentant al Uniunii

suma de lei 1 000 000 (un milion).

Cu această sumă şi cu girul Uniunii, editarea manuscriselor lui Eminescu se va putea face *în doi ani*, la capătul cărora Uniunea va avea manuscrisele lui Eminescu, într-un tiraj de 10 000, în valoare de cîteva milioane lei, 2 maşini xerox de reprodus manuscrise – şi recunoştinţa generaţiilor viitoare.

iunie 1969

Constantin Noica

Scanned with OKEN Scanner

Către „Scînteia tineretului"

Pentru a face un început în chestiunea editării facsimilate a Caietelor lui Eminescu, propunem ca redacţia „Scînteia tineretului" să ceară, printr-o adresă, Bibliotecii Academiei să xerografieze ms. 2 275 [B] şi Bibliotecii [Centrale] de Stat, care de asemenea are un aparat xerox, să reproducă ms. 2 287.

Primul manuscris are numai o sută file, al doilea 96, spre deosebire de alte ms., care au peste 300 file.

Ms. 2 275 [B] conţine:

— pagini cu note matematice, notaţii filozofice, primele versuri din *Luceafărul, Glossa, La steaua.*

Ms. 2 287 conţine:

— note în limba germană (încă nevalorificate), însemnări adînci de moralist şi gînditor. Este unul dintre cele mai tulburătoare caiete eminesciene.

Xerografierea se poate face în cîteva săptămîni, dacă se plătesc orele suplimentare ale lucrătorilor (numai cîte unul la fiecare maşină). Suma ar fi de ordinul cîtorva mii de lei.

Matriţele celor două ms. pot fi apoi multiplicate, cu un tiraj pînă la 10 000 exemplare. În cazul că viitoarea editură a „Scînteii tineretului" înţelege să multiplice şi să difuzeze manuscrisele reproduse, ar dispune de ele, ceea ce nu ar angaja-o pentru editarea completă a celor 44 de caiete manuscrise.

Pentru aducerea la îndeplinire a acestor proiecte, redacţia poate specifica în adresa către cele două Biblioteci că deleagă un reprezentant al ei, în persoana tovarăşului Suciu Gheorghe, care să asigure bunul mers al lucrării, cu colaborarea

Scanned with OKEN Scanner

specialiştilor respectivi, în frunte cu tovarăşul Gheorghe Bondoc, subdirectorul Bibliotecii [Centrale] de Stat, şi a cercetătorului ştiinţific Constantin Noica, unul din puţinii cunoscători din zilele noastre ai ms.

Toate persoanele menţionate, cu excepţia lucrătorilor, declară că înţeleg să nu primească nici o retribuţie pentru munca prestată [...]

Scanned with OKEN Scanner

[Există în mijlocul nostru o comoară]

Există, într-adevăr, în mijlocul nostru o comoară de care abia ne atingem, de teamă să n-o prăpădim: sînt cele 44 de caiete ale lui Eminescu. Ele se păstrează cu grijă, la Biblioteca Academiei, şi se împrumută foarte rar, numai cercetătorilor mai în vîrstă; caietele îşi ascund tot mai mult slova lor aleasă, de lumina zilei, şi rămîn să fie păstrate în cît mai bună stare pentru generaţiile viitoare. Dar ele ne privesc pe toţi! Ele pot vorbi tuturor, într-un fel, şi mai ales oamenilor tineri. Nici un tînăr nu are acces la caietele acestea şi totuşi pentru nimeni întîlnirea cu ele nu ar fi mai răscolitoare decît pentru un tînăr deschis către cultură.

Din caietele acestea s-au scos majoritatea postumelor lui Eminescu; de aici, variantele; asupra caietelor acestora a lucrat Călinescu spre a da splendida sa operă critică; aici, în sfîrşit, a întîrziat atîţia ani Perpessicius, care a dat în trei decenii şase din cele 15 volume făgăduite, ale operei complete a poetului.

Şi totuşi, oricum vor mai fi fost folosite caietele, ele păstrează un rest: *întîi*, ele arată nu numai cîtă învrednicire are Eminescu, dar şi cîtă vrednicie, ceea ce e bine ca omul tînăr de azi să ştie; apoi caietele reprezintă un adevăr de viaţă viu şi fascinant, din mijlocul căruia ţîşnesc gînduri şi frumuseţi *neaşteptate* . Nici o operă tipărită nu-ţi redă, de pildă, lista datoriilor lui Eminescu, consemnată la fila 66 a manuscrisului 2 277; în stînga, *Moise* 100 lei, *Tata* 1 200, *Wachtel* 200 ş.a.m.d.; în dreapta, „presante": *Wachtel* 200 ş.a.m.d., total 940, reţineţi: *940 lei vechi, bietul de el*, pentru ca imediat

dedesubt să apară versurile: „Cînd luminat / Şi luminînd / S-au arătat / Din cînd în cînd / Al lunii disc / Ce trece lin / Pe orice pisc / Punînd senin."

E o altă întîlnire cu poezia, după cum e o altă întîlnire cu gîndul filozofic. Ceva neverosimil, ca viaţa, ca miracolul creaţiei îţi stă înainte, în mijlocul molozului şi al mizeriei de-a fi om. Ce interesează, însă, e relieful cel nou în care apar lucrurile, în caiete, şi recolta de gînduri şi frumuseţi pe care fiecare o face singur, ca şi cum ar fi fost un contemporan al lui Eminescu şi ar veni acum să istorisească ce ştie despre marele său prieten. Tocmai de aceea credem că facsimilarea celor 44 de caiete Eminescu este o necesitate spre a se vedea *ce* a făcut, *cît* a trudit şi *ce* mult ştia Eminescu în ceasul acela al culturii româneşti:

Cînd luminat
Şi luminînd
S-au arătat
Din cînd în cînd

uimirii noastre.

Către Editura Uniunii Scriitorilor

Raport privitor la facsimilarea „Caietelor lui Eminescu"

După acceptarea în principiu a proiectului de a se facsimila *Caietele* lui Eminescu (cca. 7 000 file manuscris, în 44 vol.) pot rămîne unele îndoieli în ceea ce priveşte posibilităţile practice de realizare a unui asemenea proiect şi rentabilitatea lui.

Spre a înlătura aceste îndoieli, redăm în cele ce urmează aprecierile şi propunerile pe care le face o autoritate în materie, tovarăşul Gheorghe Bondoc, directorul adjunct al Bibliotecii Centrale de Stat. D-sa stă la dispoziţia conducerii editurii pentru orice lămurire şi oferte concrete (tel. 14.07.46 birou, 18.44.96 acasă).

În linii mari, d-sa apreciază că întreaga lucrare, într-un tiraj de numai 5 000 exemplare, nu ar costa mai mult de *500 000 lei*, în timp ce venitul ei, socotind la numai 400 lei seria de 44 vol., ar fi *două milioane lei*. Nu poate încăpea îndoială că în ţară (spre a nu mai vorbi de intelectualii români din străinătate sau de universităţile cu lectorate româneşti) se vor găsi lesne 5 000 de cumpărători.

Tovarăşul Bondoc consideră că la maşinile xerox existente în ţară (la C.D.S. – Academia Română, I.D.T. sau la Min[isterul] Comerţului Exterior) se poate oricînd întreprinde lucrarea în *ore suplimentare*, pe care lucrătorii specialişti ar fi dispuşi să le presteze cu retribuţia respectivă (care e de ordinul cîtorva zeci de mii lei).

D-sa face însă o propunere încă *mai operativă* : dacă Editura Uniunii achiziţionează o maşină Rank-Xerox din Anglia (expusă chiar în zilele acestea la I.D.T. şi costînd 1 200 £), maşină ce ar sosi în scurt timp, şi dacă Editura cedează Bibliotecii Centrale de Stat maşina, atunci conducerea Bibliotecii se angajează ca într-un an să dea, în condiţii optime, întreaga lucrare *gratuit* , cu excepţia costului hîrtiei speciale, pe care tot Biblioteca [Centrală] de Stat s-ar angaja s-o procure.

Suma de 1 200 £ poate fi lesne obţinută de Editură (dacă aceasta acceptă principiul înscrierilor) prin înscrierea a 150-200 persoane în străinătate, interesate să aibă ediţia, după cum sumele necesare costului hîrtiei se pot obţine oricînd prin înscrieri în ţară. De altfel, ar fi interesant să se facă în acest fel un sondaj în vederea fixării tirajului: cu o înscriere de numai 100 lei s-ar putea face (bineînţeles cu publicitatea respectivă la ediţie) o estimaţie a numărului minim de cumpărători.

În afara propunerilor tovarăşului Bondoc, raportăm că la Întreprinderea poligrafică din Sibiu ca şi la Întreprinderea „Arta grafică" din Bucureşti, str. Şerban Vodă, există mijloace de reproducerea facsimilată ce merită de asemenea să fie explorate. Ca şi tovarăşul Bondoc, subsemnatul îşi oferă gratuit serviciile în acest sens.

Anexăm la acest raport:

1. Vol.I din ediţia facsimilată Valéry (scoasă de statul francez prin C.N.R.S. în 29 vol. şi numai 1 000 ex. fără nici un considerent de rentabilitate);

2. Referatul nostru tipărit *Ce cuprind caietele lui Eminescu;*

3. Copia memoriului nostru despre necesitatea editării Caietelor, înaintat în cursul anului 1969 secţiei culturale a C.C. al P.C.R. şi luat în consideraţie pozitiv de tovarăşul Zaharia Stancu;

4. O conferinţă din 1938, pe aceeaşi temă, a lui Nicolae Iorga.

Reamintind respectuos că editarea completă a Caietelor lui Eminescu nu reprezintă un simplu act de pietate, ci poate avea

Scanned with OKEN Scanner

un *imens rol educativ*, că deci aşezarea lui Eminescu în funcţia de Pedagog şi nu doar Poet al naţiunii române nu ar trebui să întîrzie, folosindu-se astfel ceasul istoric de superioară împlinire pe care-l trăieşte poporul românesc,

stau în continuare la dispoziţia Dvs.

Constantin Noica

(de la Centrul de Logică al Academiei, tel. 13.29.92)

7 februarie 1970

Scanned with OKEN Scanner

Scrisoare despre „Caietele lui Eminescu"

După cum ştiţi, de aproape şaptezeci de ani o lungă serie de personalităţi, între care N.Iorga şi G.Călinescu, au cerut publicarea întocmai a manuscriselor eminesciene. Cînd, în ultimii doi ani, s-a repus problema editării lor sub formă facsimilată – singura care le poate reda întocmai, ceea ce e esenţial – s-au ivit două propuneri: una a Bibliotecii [Centrale] de Stat din Bucureşti, care se oferea să ia asupra-şi, la solicitarea Uniunii Scriitorilor, facsimilarea celor 44 manuscrise eminesciene conţinînd caietele, cu cheltuieli minime (prin reproducere la aparate xerox de tip nou) şi într-un tiraj de 10 000 exemplare, ceea ce făcea ca la costul de numai 200-300 lei pentru toată seria de 44 volume să se asigure cîştiguri de peste un milion de lei şi răspîndirea ediţiei pînă la tînărul din Botoşani, Năsăud sau Constanţa; o a doua propunere, cea a specialiştilor de la Editura Uniunii Scriitorilor, potrivit cărora reproducerea ar trebui făcută la orice cost, pe clişee speciale, într-un tiraj mai degrabă pentru istoricii literari şi biblioteci, fiecare volum facsimilat fiind însoţit de o broşură (sau de un volum în cazul manuscriselor întinse) cu transliterarea textului eminescian şi cu note explicative.

A prevalat a doua propunere, conducerea Uniunii Scriitorilor adoptînd, cum era firesc, avizul redactorilor săi competenţi. Între timp, în mai multe rînduri înainte şi după înfiinţarea editurii respective, s-a anunţat editarea caietelor lui Eminescu, iar ulterior s-a făcut cunoscut prin presă că în cursul lui 1971

Scanned with OKEN Scanner

vor apărea primele trei caiete-manuscrise. Satisfăcut, ca orice alt cititor, că s-a ajuns aici, autorul acestor rînduri – implicat doar întîmplător în unele din fazele anterioare ale proiectului – socotea că nu mai e nimic de spus, ci doar de aşteptat. Dar *de ce nu amîndouă proiectele*?, şi-a spus mai tîrziu.

Proiectul Uniunii Scriitorilor e admirabil, firește, şi cu adevărat demn de Eminescu. Dar poate fi el operant în fapt? Sînt două semne de întrebare pe care le ridică proiectul, laolaltă cu un neajuns sigur. Să vi le enumăr, aşa cum am făcut-o, dar poate prea timid, către redactorii respectivi, şi apoi să las la aprecierea Dvs. dacă ele sînt de invocat în continuare ori nu.

1. Cincisprezece ani. Ni se oferă trei volume pe an; aceasta înseamnă, date fiind cele 44 volume, nu mai puţin de cincisprezece ani. Chiar dacă s-ar încerca grăbirea termenelor de apariţie, se opune punctul doi, transliterarea, de care vom vorbi îndată. Aşadar cincisprezece ani. Populaţia umanităţii se dublează în treizeci şi ceva de ani. Vom putea lucra la proiectele noastre chiar aşa de tihnit? Probleme noi, situaţii noi, poate favorabile, poate mai puţin favorabile, se vor ivi în acest răstimp. Nu ai întotdeauna răgazul să faci esenţialul; uneori trebuie să te resemnezi cu elementarul. Ştim bine că atîta vreme cît se va vorbi românește în colţul nostru de lume, Eminescu va supravieţui. Dar vor supravieţui şi manuscrisele lui?

Să nu spunem chiar că apele Dîmboviţei se vor umfla într-o zi ca ale rîului Arno şi vor deteriora manuscrisele lui Eminescu întocmai unora din Florenţa. Să nu spunem nici că instalaţia de calorifer a Bibliotecii Academiei va face explozie din cine ştie ce neglijenţă. Să nu dăm curs unor asemenea lamentabile spaime, nici altora de cine ştie ce ordin. Dar nu e un noroc pentru generaţia noastră că are încă intacte aceste manuscrise? Nu e chiar un privilegiu că n-au fost publicate în trecut şi pot fi astăzi? Ne putem juca atît de lesne cu anii?

Dacă îngăduiţi o reflecţie mai liberă, voi spune că popoarele ca şi indivizii trăiesc prin salturi, nu pe bază de continuitate bine asigurată. Ai un ceas bun în viaţă, eşti dator să faci un pas înainte.(...) Nu se poate lăsa altor generaţii ceea ce poate fi făcut acum, sub cuvînt că trebuie să facem lucrurile desăvîrşit de

Scanned with OKEN Scanner

bine. Desăvîrşirea înăbuşe cîteodată săvîrşirea. Şi de altfel nimic nu ne împiedică să facem una şi să încercăm alta. Căci a edita în chip desăvîrşit manuscrisele rămîne o simplă încercare.

2. Transliterarea. Într-adevăr, să admitem că pe clişee costisitoare manuscrisul eminescian va arăta mai clar decît prin xerografiere, deşi noile maşini xerox de care dispunem (spre deosebire de cel al Academiei) vor reda, după proba făcută de Biblioteca Centrală de Stat cel puţin, claritatea originalului. Rămîne transliterarea şi rămîn notele explicative. Cine să le facă? În cît timp şi cu ce rezultat? Trebuie să vă împărtăşesc, la acest punct, că pentru adnotările filozofice în limba germană a fost însărcinat în principiu semnatarul acestor rînduri. Am fost onorat de însărcinarea primită, voi face totul ca s-o duc la îndeplinire, singur sau cu alianţa tuturor germaniştilor disponibili, dar vă mărturisesc că m-am poticnit încă de la două adnotări pe marginea traducerii din *Critica raţiunii pure*. De altfel, Eminescu făcea note, ca orice cărturar, pentru sine, cu prescurtări sau trimiteri de nedezlegat astăzi decît prin cine ştie ce întîmplare fericită. La fel trebuie să stea lucrurile şi cu unele note în limba română. Cum rămîne însă cu desăvîrşirea? Pe de altă parte, scrisul frumos al lui Eminescu este clar pentru oricine, în proporţie de 95 la sută. Pentru rest, numai acad. Perpessicius – al cărui meşteşug din păcate nu l-a deprins nimeni – ar fi putut descifra ceva, o parte rămînînd în aşa fel încifrată încît te întrebi dacă, aşa cum se întîmplă oricărui autor, Eminescu ar mai înţelege absolut tot ce a scris în febrilitatea notaţiei.

Şi mai sînt notele explicative. Ar urma să se arate, în fiecare vers, din ce poezie face parte şi din ce variantă; ba la unele notaţii în proză, unde anume au fost folosite; la unele gînduri ori pagini, dacă sînt originale sau traduceri, şi de unde. Ar urma să se dateze caietele (după scris, după cerneală etc.) care sînt legate la întîmplare, uneori chiar greşit, cum s-a dovedit în cîteva cazuri. Ar urma să se facă totul dinainte.

Dar nu este unul din rosturile ediţiei facsimilate tocmai acela de-a forma cercetători? Nu se poate spera că la îndemîna atîtor cărturari, mai ales tineri, Caietele vor conduce la ceea ce se cere acum în gol: la specializare, adîncire şi cunoaştere a textului eminescian? Dacă stăruim să obţinem desăvîrşirea de

Scanned with OKEN Scanner

la început, nu înseamnă oare să amînăm tocmai mijlocul prin care putem pune pe lume agenţii desăvîrşirii? Şi de altfel – este editarea Caietelor lui Eminescu o chestiune pentru specialişti doar? Sau e una pentru sufletul românesc?

3. Aici se înscrie, dincolo de cele două semne de întrebare ce însoţesc ediţia proiectată, neajunsul de care vorbeam: ea nu-şi poate atinge rostul decît în condiţii ideale, peste mulţi ani, şi lasă pînă atunci cultura noastră cu-adevărat fără inimă.

Îşi au şi exegeţii literari rostul lor de seamă, dar ei n-au dreptul să confişte pentru ei filele eminesciene, căci stă închis într-însele ceva esenţial fiinţei noastre spirituale. Înţelegi acest lucru, sau nu-l înţelegi. Şi-l înţelegi numai dacă ai în faţă, în masivitatea ei, dăruirea către cultură a poetului, iar nu dacă o înregistrezi în cîte trei volumaşe pe an, cu imperfecţiunile lor inerente. Întîlnirea cu Eminescu nu este o chestiune de exactitate, ci una de vibraţie. Ce exactitate poate fi în joc, în unele cazuri? Să vedem oare din ce gramatică latină sau din ce tratat elementar de matematici şi-a luat el temele pentru exerciţii? Să ne înduioşăm de greşelile de franceză sau de greacă pe care le face?

Dar prin Eminescu şi moştenirea miraculos rămasă de la el ni s-a făcut un dar de care n-au avut parte alte culturi, fie şi cele mari. La scara culturii noastre, funcţia lui Eminescu poate fi mai vie decît cea a lui Shakespeare în Anglia sau a lui Goethe în Germania, căci el nu e un simplu poet, nici un simplu suflet nenorocit, ci o conştiinţă de cultură completă, de la deschiderea spre matematici, pe care abia le cunoaşte, pînă la aceea către istorie, pentru care avea un organ deosebit. Dacă vrem matematicieni pentru anul 2020, oameni de cultură cu răspunderea specialităţii lor, dacă vrem să se abată şi la noi acea binecuvîntată ruşine de-a nu şti tot, atunci n-ar trebui să întîrziem editarea caietelor.

Veţi spune: aceasta e părerea dumitale. *Tocmai aci vă cer să interveniţi.* Nu stau să mai invoc pe cei mari din trecutul nostru, care au spus că nici un rînd din Eminescu nu trebuie lăsat nepublicat. Vă cer să luaţi mărturia celor în viaţă, care cunosc manuscrisele şi al căror nume îl ştiţi desigur. Dar vă cer propria Dvs. mărturie şi a celor pe care îi preţuiţi ca oameni de

Scanned with OKEN Scanner

cultură. Dacă veţi spune că nici ei, nici Dvs. nu cunoaşteţi manuscrisele şi că ele nu se mai împrumută acum nimănui, iată vă ofer o soluţie: un sfert din manuscrise sînt fotocopiate şi ele nu vi se vor refuza la Biblioteca Academiei. Vă dau şi cota lor: 2 259, 2 260, 2 261, 2 268, 2 276 A şi B, 2 277, 2 282, 2 283, 2 284, 2 262, 2 263. La cererea noastră a fost fotocopiat ms. 2 258, cu Kant. E adevărat că reprezintă doar un sfert şi că par alese după criterii exclusiv literare, lipsind admirabile manuscrise ca 2 257, 2 275 [B], 2 287; dar, oricum, sînt un sfert. Răsfoiţi-le măcar pe acestea, Dvs. sau alèşii Dvs., dar pe *toate*. Cufundaţi-vă în magia întregului eminescian.

Apoi, dacă credeţi că am dreptate, uitaţi de copilul satului ce v-a semnalat o comoară – căci nu am fost mai mult decît atît – şi îndemnaţi pe cei ce pot s-o facă să dezgroape comoara. Cît despre numărul banilor, au să-l facă zarafii mai tîrziu.

Scanned with OKEN Scanner

Prezența fizică a lui Eminescu în lumea noastră

Dacă, prin imposibil, Eminescu ne-ar apărea înaintea ochilor (fie și la televizor), discutînd pătimaș în cîte o redacție de ziar ultima carte citită sau ideile politice ale zilei, l-am urmări cu emoție.

Dacă am avea trupul lui îmbălsămat, așa cum au sovieticii pe al lui Lenin, milioane de români ar fi trecut și ar trece pe lîngă sicriul de sticlă. Dacă, măcar, vocea lui ar fi putut fi înregistrată, din nou milioane de oameni ar sta s-o asculte și să resimtă ceva din prezența lui fizică.

Dar noi avem o formă de prezență *fizică* a lui Eminescu mai adevărată și mai cuprinzătoare decît apariția de o clipă a omului viu. Iar *aceasta* mai adevărată prezență fizică nu a fost înregistrată decît de cîteva zeci de cărturari români.

Cum oare? Mîna îmbălsămată a lui Eminescu ne-ar fi spus ceva viu, iar *scrisul* acelei mîini – scrisul în care unii vor să vadă omul întreg, cu natura lui fizică și morală – să fie ceva mort pentru noi? Vocea omului să-l fi readus printre noi, iar pentru partitura, ca și muzicală, a zbuciumului său, înregistrat pe cîte o filă de manuscris, noi să nu avem auz?

Dar nu o singură filă cu această prezență fizică a lui Eminescu ne stă la dispoziție, ci 8 sau 9 mii de file. Nu le-au sorbit cu ochii generațiile trecute, dar au tipărit din ele și ce era bun, și ce era mai puțin bun. Numai că, tiparul abstractizează și stinge viața unei file de manuscris. Este cu totul altceva să vezi *tipărită* o notație care, dacă e modestă și nesemnificativă

Scanned with OKEN Scanner

odată *tipărită* – şi să ai sub ochi, în haosul cîte unei file, imaginea cîte unui chip interior, acea imagine vie, în care şi ce este simplu ori mizerabil, ca un exerciţiu de matematici sau rezumatul unui tratat ştiinţific ori al unei gramatici străine, se înnobilează şi se însufleţeşte.

44 de asemenea caiete – cuprinzînd toată ucenicia, dar şi toată opera lui Eminescu – ar putea figura xerografiate sau redate oricum cu mijloacele tehnicii moderne în aproape orice bibliotecă de cărturar, în locul *unui* volum de versuri şi a două de proză, ca astăzi. Fiecare am deschide din cînd în cînd un caiet, după ce le vom fi răsfoit febril pe toate, spre a recăpăta de aci puteri, ca din apele noastre vii. Dar să admitem – cum ni se spune – că manuscrisele nu pot fi încă puse sub ochii oricui, din cauza cîtorva pagini prea xenofobe (deşi ar putea fi lesne lăsate deoparte) sau din cauza notaţiilor germane, nedescifrate încă. Să păstrăm pentru generaţiile viitoare această *prezenţă fizică* a lui Eminescu.

Dar *cum* o păstrăm? Se află cumva la Iaşi, în rafturile bibliotecii al cărei director a fost cîndva Eminescu, o fotocopie sau xerogramă a manuscriselor sale? Există vreuna la muzeul din Botoşani? Şi există vreo *răspîndire* a lor, pentru cazul că un incendiu sau oarba întîmplare ar distruge aripa Bibliotecii Academiei din Bucureşti ce le adăposteşte? Nu există nici o răspîndire a manuscriselor sub formă reprodusă. Nici Biblioteca [Centrală] de Stat din Bucureşti, nici cea Universitară, nici Muzeul de istorie a literaturii nu posedau o replică a manuscriselor, la sfîrşitul lui august 1977. La Biblioteca Academiei, de altfel, nu erau fotocopiate – la aceeaşi dată – decît 14 manuscrise, un număr de 36 fiind microfilmate, iar toate fotocopiile ca şi microfilmele sînt păstrate doar acolo, multiplicate şi astfel supuse aceluiaşi risc ca manuscrisele originale.

Cele de mai sus reprezintă o simplă tentativă de a clătina *inerţia*. Nu s-ar putea, totuşi, ca să se înscrie şi propunerea noastră sub forma cererii ferme ca o reproducere, măcar după cele 14 fotocopii şi 36 microfilme, să figureze şi la Iaşi? Ca Iaşii lui Eminescu să adăpostească şi ei imaginea prezenţei lui fizice printre noi?

Scanned with OKEN Scanner

Poate că abia manuscrisele, cu deschiderea lor către universalul culturii şi cel al limbilor, ne-ar arăta concret ce înseamnă împletirea *necesară* dintre universal şi naţional. Fără universal, naţionalul este zoologie. Cu aceste manuscrise, în schimb, avem cel mai impresionant nouă document uman – şi unic în cultura europeană, exceptînd caietele lui Leonardo da Vinci – cu privire la miracolul spiritului „rătecit, nemîngîiet" cum este, de-a putè fi *întreg* şi în cuvinte moldoveneşti.

Scanned with OKEN Scanner

[Laboratorul unui geniu]

Domnule preşedinte,
Onoraţi ascultători,

Ne-aţi făcut o mare cinste chemîndu-ne să vorbim înaintea dumneavoastră. Ne-aţi făcut însă şi o mică nedreptate. Noi ne-am cîntat cîntecul. Sîntem într-un ceas al vieţii în care, ce-am avut de spus mai bun, am spus. Doar un Edgar Papu mai poate scoate din depozitele lui de gînduri splendide, cum au fost cîteva dintre cele de astăzi.

Ne-am cîntat cîntecul. Dar poate că avem un supracîntec, şi pentru acela ne retragem şi cerem să fim lăsaţi în liniştea noastră. Am ieşit totuşi din ea pentru Eminescu şi pentru Iaşi. „Săracă Ţară de Sus / Toată faima ţi s-a dus"... Nu vrem să spunem asta. Nu vrem, ca munteni, ca români, nu vrem să spunem asta. Şi nu se poate spune asta.

Şi-am venit aci c-o propunere concretă. Am venit cu propunerea ca Iaşii să-şi reia întîietatatea printr-o iniţiativă. Printr-o iniţiativă care a fost luată de zece ani în Bucureşti şi care n-a putut fi realizată, fiindcă domnul Nimeni, un *Mister Nobody* – cum zic englezii – al lumii a intervenit de fiecare dată în executarea acestei iniţiative. Am venit să cer şi să vorbesc pe fapte în vederea facsimilării caietelor lui Eminescu.

V-am mai vorbit acum şapte-opt ani despre aceasta, am încercat cîţiva dintre noi tot ce s-a putut..., iată că nu s-a putut nimic..., şi Iaşii sînt acum în situaţia de-a putea face totul. Însă trebuie să vă dau amănunte şi trebuie să vă spun *de ce* nu s-a putut face nimic.

Scanned with OKEN Scanner

(Mă veţi ierta, deci, că voi depăşi cele 40 de minute care mi s-au dat. Mi s-a spus că aici, în Casa Pogor, se începe la oră exactă şi se sfîrşeşte la oră exactă. Personal credeam despre Moldova – pe care o iubim cu toţii! – că este una a taifasului şi a vorbei cu mult umor spus [?]. Nu vă ascund că înainte de '44 m-am ferit să vin la Iaşi, cum era cazul, cum se putea întîmpla dacă răspundeam la invitaţie, de frica asta; de frica pe care un Călinescu a avut-o şi el, dar a ştiut să evite lucrurile... te-ai retras şi eşti bucureştean [?]. Sînt puţin surprins de cererea asta, însă trebuie s-o satisfac, în ce mă priveşte. N-am s-o satisfac însă în ce priveşte pe Eminescu! Pentru că, după ce voi vorbi în legătură cu facsimilarea sau cu nefacsimilarea acestor caiete, voi face să vorbească pe Eminescu din notele mele şi vă voi citi notele din cele şase manuscrise ale lui Eminescu, care nici astăzi nu sînt fotocopiate sau microfilmate.)

S-ar putea întîmpla ceva. Ştim – şi-am resimţit-o –, s-au întîmplat lucruri teribile..., şi-un simplu incendiu sau un simplu bobîrnac al naturii ar putea distruge aripa Academiei în care sînt adăpostite aceste manuscrise, cu fotocopii, cu facsimile cu tot!

Şi-am venit aci, trimiţînd o comunicare pentru festivalul la care nu merg eu, am venit aci spre a vă spune că este ceva de necrezut! Avem o comoară pe care ştim s-o păstrăm – custozii de la Academie au toate meritele că au păstrat-o –, dar nu ştim s-o ferim; s-o ferim de acest neprevăzut care ne încearcă, parcă, aşa, cu răutatea lui, din cînd în cînd, „în partea aceasta înăsprită a lumii", cum spunea odată Eminescu. Spunea: „Noi trebuie să fim o ţară de cultură în partea aceasta înăsprită a lumii". Ei, să fim o ţară de cultură, şi să fim una cu Iaşii în frunte!

Am venit, deci, cu o serie de documente şi, după ce-mi voi înfăţişa gîndurile, dacă doriţi să nu îl ascultaţi pe Eminescu, evident, ne vom despărţi. Însă, cred că nevrednicia noastră înseamnă puţin lucru pe lîngă vrednicia lui Eminescu şi că, deci, veţi avea răbdarea pe care credeam că o aveţi, ca moldoveni, cu prisosinţă, să-l ascultaţi şi pe Eminescu, în cele şase manuscrise, care s-ar putea – mîine, sau peste doi ani, sau peste 20, pînă se va decide Academia să le facsimileze – să

Scanned with OKEN Scanner

dispară, ceea ce mă face să vă cer să ascultaţi măcar ecoul lor în inima mea, de răsfoitor al acestor manuscrise. Căci mai mult nu am putut fi.

Domnul preşedinte mi-a făcut cinstea să-mi spună că am întîrziat mult asupra manuscriselor lui Eminescu. Doamnelor şi domnilor, în afară de *Critica raţiunii pure*, pe care am editat-o după manuscrisul 2 258, n-am întîrziat decît două săptămîni. Am ajuns eminescolog cu două săptămîni de preocupare directă eminesciană. Numai că am mers la izvoare. Am mers acolo unde, spre surprinderea mea, nu merseseră eminescologi adevăraţi! L-am întîlnit pe Negoiţescu – după ce scrisese excelenta lui carte despre Eminescu – şi i-am cerut să m-ajute să descifrez nişte pasagii din manuscrisele lul Eminescu. Ştiţi ce mi-a răspuns? (El, care se ocupa de postume, şi care era de presupus că luase de altundeva decît din ediţia Perpessicius toate poeziile pe care le valorifica împotriva antumelor.) Mi-a răspuns: „N-am văzut niciodată un manuscris de Eminescu". Într-un sens, era vina lui.

Vă voi povesti acum cît de greu se dau, cu ce eforturi am reuşit să le văd pe toate, şi încep să cred – după ani de zile – că sînt printre singurii trei sau cinci care au văzut toată această comoară. Şi că probabil de aceea nimeni nu vibrează ca mine şi nimeni nu e îmbolnăvit – aşa cum am fost nevrozaţi toţi, cel puţin în Bucureşti, după cutremur–, nu-i îmbolnăvit de *eminescianită*!

Am făcut acum zece ani o eminescianită, care a fost cronică. Dar după cutremur a devenit acută. Şi de-asta am plecat din liniştea în care stăteam, din singurătatea în care cred că trebuie să stăm la vîrsta noastră, cu decenţă şi cu grijă [?] asupra cîntecului, de-asta am venit; pentru că am eminescianită acută! Deci o să vă rog să-mi iertaţi amănuntele, faptul că vorbesc despre situaţii vii, faptul că nu mă plimb prin ceruri, ci mă plimb pe pămîntul ăsta românesc – care e şi binecuvîntat, dar cîteodată şi blestemat, nu? –, şi vă cer să mă lăsaţi să vă spun aventura acestei încercări de a facsimila pe Eminescu.

Dar, înainte de a face aceasta şi de-a vă spune cît de puţini oameni au întîlnit manuscrisele acestea, vreau să fac înaintea dumneavoastră un examen viu. (Vă rog să credeţi că n-am

Scanned with OKEN Scanner

repetat această poveste.) Vreau să-l întreb pe Edgar Papu, pe bunul nostru prieten şi marele cărturar pe care încă o dată l-aţi admirat, vreau să-l întreb:

– Dragă Edgar Papu, din 44 de manuscrise, care cuprind toată opera, antumă şi postumă, a lui Eminescu, plus toată ucenicia lui, cîte ţi-au ajuns sub ochi?

– Dragă Dinu Noica, trebuie sa-ţi spun că nici unul direct.

– Direct; şi indirect?

– Indirect cîteva, foarte puţine.

– Da, eu te admir, întîi pentru sinceritatea dumitale şi pe urmă pentru faptul că eşti eminescologul care eşti, fără să te fi întîlnit cu miracolul eminescian. În clipa aceasta...

– L-am ocolit puţin.

– Nu l-ai ocolit.

Şi mi-e simplu să vă dovedesc de ce Edgar Papu nu a putut vedea manuscrisele acestea şi de ce sfîrşesc prin a crede că sînt unul dintre cei trei sau patru care le-au văzut.

Eu m-am ocupat de *Critica raţiunii pure* , traducerea lui Eminescu. Ceva curios: nu se ştia că Eminescu a tradus *Critica raţiunii pure.* Am întîlnit, acum vreo 15 ani, pe profesorul Ion Petrovici, marele dumneavoastră dascăl de-aci – care nu era sclerozat la minte defel (a ţinut o splendidă conferinţă, la optzeci şi ceva de ani, despre Titu Maiorescu, două ore, nu ca la Cercul Pogor, 40 de minute, ci două ore) – şi la întrebarea dînsului: „Cu ce te ocupi?“, „Păi, zic, vreau să editez traducerea lui Eminescu din Kant“. Şi Ion Petrovici mă întreabă: „A tradus Eminescu pe Kant?!“ Ion Petrovici a scris un splendid *Kant* – lecţiile acelea le vom republica noi odată!, foarte frumoase –, poate cel mai bun *Kant* care s-a scris la noi, a scris lucrări remarcabile despre Eminescu, dar nu ştia despre cununia asta: nu ştia că Eminescu a tradus pe Kant. Poate nici unii dintre dumneavoastră...

(Edgar Papu: – N-a studiat ediţia [A.C.] Cuza din... – de ediţie uitase.)

Ediţia Cuza, să o spunem sincer – şi intră în economia expunerii mele –, ediţia Cuza e mizerabilă. Ediţia Cuza făcea indignarea lui Iorga, care spunea: „Numai hîrtia şi te deprimă“. Însă, mizerabilă cum este – se spune iarăşi sincer –, este singura ediţie, pînă astăzi, în care îl ai pe Eminescu întreg. Îl

Scanned with OKEN Scanner

cuprinzi. (Vezi ce-a spus Edgar Papu.) Vezi că nu a fost numai poet, sau a fost mare poet pentru c-a făcut şi multe altele. Şi ca să vedeţi cît de puţin inspirat s-a lucrat uneori, după, nu-i aşa, cunoaşterea manuscriselor acestora în integralitatea lor: Ion Scurtu le-a cunoscut perfect; şi dacă n-ar fi murit, ar fi făcut o treabă excelentă. Ibrăileanu, din păcate, a zis: nefastă idee a avut d-l Maiorescu cînd a dat aceste manuscrise Academiei, mai bine le ţinea sub şapte lacăte – şi eu cred că s-a căit de vorba asta; în manuscrisele acestea figurează toate postumele şi toată proza lui Eminescu; mă rog. Călinescu le-a cunoscut aşa cum le-a cunoscut..., Iorga le-a cunoscut aşa cum le-a cunoscut... şi veţi vedea ce-au spus şi unul şi altul despre aceste manuscrise, dar este faptul acesta că n-am ştiut să le valorificăm.

S-a făcut un *Dicţionar al limbii poetice a lui Eminescu.* Dacă un student de la Iaşi, după mizerabila ediţie Cuza, ar fi făcut un glosar eminescian, ar fi făcut o ispravă. În şase luni scotea un lucru bun. Dar un dicţionar iniţiat de Tudor Vianu şi Vladimir Streinu, la care a participat [şi Gh.] Bulgăr, un excelent eminescolog, ce credeţi că aduce? Eu cred că ştiţi. La cuvîntul *lapte*, aduce: „secreţiune mamară" şi continuă... Adică învăţăm ce este laptele cu ocazia *Dicţionarului... Eminescu* şi pe urmă ni se dă sensul lui *lapte*, ca lapte, în toate locurile unde apare. La conjuncţia *şi*, ni se spune, pe două coloane, de cîte ori apare *şi* în Eminescu... Şi nici măcar *şi* cu sensul adverbial: „mai fă şi asta", nu? Nici măcar sensul de excepţie: *şi*, conjuncţie, *şi*. Ei, nu se poate face treabă aşa – sau se face treabă foarte bună, dar mai bine o fac maşinile electronice. Mai aşteptăm puţin; de altfel, Paul Miron ne-a trimis o maşină electronică, şi-atunci să punem la calculat de cîte ori apare *şi* acolo, şi... am terminat, nu-i aşa?, cu dicţionarul Eminescu.

Deci, un *Eminescu* integral nu-l avem. Avem pe „Perpessicius", care-i splendid. O să spuneţi: păcat că n-a continuat Perpessicius. – Sînt destui tineri acum care fac pe „Perpessicius" la Bucureşti; care, printre puţinii – dacă nu singurii –, au acces la manuscrisele eminesciene.

Însă nu de asta e vorba; pentru că Perpessicius, probabil că nici el nu şi-ar fi continuat ediţia. N-are sens să faci atîta filologie de text în proza eminesciană. Proza eminesciană – ştim cum este, şi s-a publicat destul, îşi are limitele ei, faţă de

Scanned with OKEN Scanner

poezie stă mult mai jos. Şi, de altfel, variantele unei poezii sînt admirabile. Aveţi *La steaua* în „Perpessicius" în patru, în cinci variante – ce încîntare! E ceva incantatoriu, aşa, să vezi acelaşi lucru în diverse versiuni, nu?, cum am aici, în caiete, în trei versiuni:

Mai departe, mai departe,
Mai încet, tot mai încet,
Sufletu-mi nemîngîiet
Îndulcind cu dor de moarte.

Dar pe urmă vine: „Rătăcit, nemîngîiet..." şi aşa mai departe; o să vă dau încă o dată, după notele mele, şi o a treia versiune, pe care am să v-o citesc tocmai din manuscrisul care nu este încă facsimilat sau măcar fotografiat.

Ei bine, Perpessicius n-ar fi continuat pînă la capăt cu materialul eminescian. Poţi să publici într-o ediţie rezumatul unui tratat de chimie? Poţi să publici, ştiu eu, exerciţiile lui de logică? Învăţa, săracul, aşa cum spune Edgar Papu: din toate. Dar, să punem, ştiu eu, să punem, aşa, puţină măsură – poate nedreaptă, dar, în sfîrşit, obiectivă – în lucruri. Nu ştia, nu cunoştea figurile silogistice. Şi le învăţa. Nu ştia franceza bine. Aflu că ştia engleză şi mă bucur. Dar sînt în manuscrisele lui ciorne de scrisori către Veronica Micle în franceză şi cam au greşeli... Nu e nici o supărare că, slavă Domnului, „neştiinţă e la toţi", vorba lui Toma din Aquino, ignoranţă să n-ai, adică să nu ştii ce trebuie să ştii, dar neştiinţă avem cu duiumul, nu?

Deci, lucrurile astea pot fi publicate? Dar vă întreb eu, versul pe care încep să cred că l-am descoperit eu:

Ca o spaimă împietrită, ca un vis încremenit

să-l publicăm, unde? Văd că Perpessicius nu l-a dat nici la „Moloz", dacă nu mă-înşel. La „Moloz", da. Să-l publicăm. Cum?

Ca o spaimă împietrită – virgulă – ca un vis încremenit.

Eminescu nu împarte cu ea.

Ca o spaimă împietrită ca un vis încremenit

Scanned with OKEN Scanner

– exclamaţie sau puncte-puncte? Ori punem puncte-puncte înainte? Şi ce înseamnă versul ăstă tipărit?

Dar ştiţi cum apare?, ştiţi cum apare? Uitaţi-vă, să vă spun cum apare. Apare în manuscrisul 2 254; apare versul acesta care bate pînă la sfîrşitul Terrei, fiindcă, prin singurul lui început: „Ca o spaimă împietrită", ştiu eu, povesteşte piramidele, care sînt o spaimă împietrită. Ce sînt piramidele, decît spaima de moarte împietrită. Sau povesteşte tot îngheţul uman. Şi „ca un vis încremenit" este toată istoria Terrei acesteia care va supravieţui sub o formă sau alta pînă la îngheţul ei.

Versul acesta care bate pînă la sfîrşitul lumii este în manuscrisul 2 254, unde e piesa *Histrio*, dramă într-un act de Guilom Jerwitz, şi este alături de *Amor pierdut – viaţă pierdută*, dramă originală într-un act. Tipărim astea? Nu, le facsimilăm. Şi v-am adus aici, ca să vedeţi ce-nseamnă facsimilarea, v-am adus – iertaţi-mă că-mi permit să vă dau o lecţie în situaţia de faţă, şi n-am vrut, dar v-am adus, ca să vedeţi ce-nseamnă facsimilare – Goethe la 12 ani, facsimilat de Institutul Frankfurt-am-Main. Şi să vedeţi – dacă ar fi facsimilul meu, l-aş da din mînă-n mînă să-l vedeţi, deocamdată nu-l pot da decît domnului preşedinte, fiindcă sînt lucruri prea preţioase –, şi să vedeţi cum nu se poţ tipări anumite lucruri, dar se pot facsimila şi trebuie să se facsimileze. Nici măcar 12 ani nu avea: între 8 şi 10. *Labores juveniles*. Caietul conţine, între altele: nume de animale în latineşte şi nemţeşte: *leo, camelus, asinus, ursus, canis, vaca*. Le publică undeva ediţia din Weimar, le publică Propyläen Ausgabe. Nu le publică nimeni; însă le facsimilăm.

Sau o s-aveţi la altă filă: *Novae salutationes matutinae*. Cum să te-întîmpini dimineaţa: „... *scit hic dies benedictionis ac pacis*", sau „*Hodie omnia iuxta fatum fiet*", şi, în dreapta, la 10 ani, splendid scris cu litere greceşti traducerea acestui text latinesc.

Ei, spuneţi-mi mie, se pot tipări lucrurile astea? Dar se facsimilează. Şi confraţii noştri germani au ştiut asta. Noi n-o ştim încă. Pentru că de cîte ori am ridicat problema facsimilării, oamenii au spus: Ei, cum putem tipări lucrurile astea? Şi-a spus-o marele Ibrăileanu: nu se poate, se pierde toată graţia şi tot farmecul, nu-i aşa?, ca să nu spunem genialitatea poeziei lui Eminescu, cînd publicăm asta. – Şi-avem dovada: Murăraşu,

Scanned with OKEN Scanner

săracul, a publicat în trei volume toată poezia lui Eminescu. Aţi văzut la vreun poet de azi atîta poezie proastă? Poezie proastă, să nu ne sfiim, s-o spunem, sînt lucruri mediocre, sînt gînduri... Cînd vă voi citi din cele şase manuscrise poate n-o să aveţi tresărirea genialităţii.
Dar,

Ca o spaimă împietrită ca un vis încremenit

căzut aşa, lîngă „*Amor pierdut – viaţă pierdută*, dramă originală într-un actu" este ca o săgeată care trimite către cer, sau ca o sondă aruncată în străfundurile sufletului. Şi facsimilul păstrează miracolul acesta.

Să revenim la aventura facsimilării.

Vă pun problema aceasta pentru că vă voi cere, în ultimă instanţă, sprijinul. Şi este, vă mărturisesc, netrebnic cum sînt, ultima încercare pe care o fac, de a obţine, aşa, din anonimatul meu, facsimilarea acestor caiete. Dacă d-voastră, ieşenii, nu înţelegeţi acum să luaţi în mînă o problemă care vă priveşte direct şi care v-ar da o întîietate pe care o meritaţi şi pe care v-o dorim, atunci, personal, renunţ la o încercare pe care de 10 ani o fac, de a obţine această facsimilare.

Doamnelor şi domnilor; ca să obţii manuscrisele lui Eminescu este o chestiune pe care unii dintre d-voastră o cunosc, de ultimă seriozitate. Custozii Academiei le apără cu străşnicie – şi pe bună dreptate. Manuscrisele Bălcescu sînt aproape degradate, pentru că în '48 prea multe mîini au umblat în ele. Şi e foarte firesc ca domnul Ştrempel, care era şeful secţiei de manuscrise şi acum este subdirector, să apere cu străşnicie aceste manuscrise.

Însă, problema care se pune – şi care mi-a creat mie eminescianita acută – este: ce facem cu răspîndirea lor? Sînt fotocopiate toate? Veţi vedea că nu sînt. Sînt măcar microfilmate toate? Nici măcar atît. Dar acele fotocopii şi acele microfilme să fie *undeva*.

La Biblioteca Centrală de Stat nu sînt; la Biblioteca Universitară din Bucureşti nu sînt; la Muzeul de Istorie Literară nu sînt; la d-voastră nu sînt; la Muzeul din Botoşani nu sînt. Cum

Scanned with OKEN Scanner

spunea preşedintele d-voastră foarte bine, să fie undeva într-un seif, să fie undeva într-o cazemată sub pămînt, dar să fie răspîndite. Nu sînt răspîndite. Şi-atunci, toată problema este: cum să salvăm toate aceste manuscrise prin răspîndirea lor fotocopiată. Sigur, n-o să fie să trimită originalele! Doar fotocopia, microfilmele.

Ei bine, cum se ajunge la aceste manuscrise?

Eu personal am ajuns aşa: am cerut manuscrisul 2 258, cu Kant, pe care-l ştiam – cum pe drept a remarcat Papu – din nenorocita ediţie Cuza. Bun. Mi s-a dat, fiindcă am venit cu o adresă specială. Spre deosebire de alţi cercetători, am avut şocul de la început: şocul eminescian. Şi-am spus: domnule, manuscrisul ăsta are o magie în el, care poate fi şi-n altele. Şi-am mai cerut – am luat-o de la început: primele trei.

Fiindcă eram băiat cuminte, mi s-au dat primele trei.

Am mai cerut trei – au văzut că e ceva suspect: ce vrea domnul? Oricine consultă un manuscris eminescian consultă pe ăsta, consultă manuscrisul *Elena*, manuscrisul economic, dar nu se plimbă prin toate!

Deci, am mai cerut trei; nu mi s-au dat, dar, elegant..., spunîndu-mi-se că sînt împrumutate. Am mai cerut trei; – sînt împrumutate. Am mai cerut trei; nu mi s-au dat, fiindcă... erau fotocopiate! Şi lucrul este foarte important: 12 erau fotocopiate acum zece ani. Bun. M-am uitat în ele – foarte lizibile.

Şi propunerea mea va fi: să fotocopiem fotocopiile. Să facem după ele şi după microfilme reproducerile. Să nu ne atingem de manuscrise, care sînt fragile, şi pe care domnul Ştrempel nu vrea să le dea nici măcar aşa, pentru microfilmare, fiindcă, spune el, expunerea la lumină le ameninţă.

Bun! Am văzut aceste 12 manuscrise fotocopiate – foarte interesante, dar mai mult cu poezie (probabil le ceruse Murăraşu).

Inutil să vă mai spun că de zece ani numărul de 12 manuscrise fotocopiate a crescut la... 13, numai cu manuscrisul 2 258, pe care am cerut eu să-l microfilmeze şi fotocopieze.

Bun! A venit pe urmă problema manuscriselor celorlalte. Ca să obţin ceea ce Papu n-a putut obţine, Negoiţescu n-a putut obţine, a trebuit să joc teatru şi să fiu...impostor! M-am dus la

Scanned with OKEN Scanner

acel domn Ştrempel şi-am spus: Domnule, eu sînt Călinescu, eu sînt Perpessicius! Lor le-ai fi dat? Nu poţi să-mi refuzi nici mie!

Cînd vii cu aere de-astea... mi-a dat! Mi le-a dat şi-am răsfoit cele 44 de manuscrise, hăituit de custozi, care erau cu ochii pe mine; nu vă spun că m-au prins şi pe mine cu degetul pe manuscris şi mi-au spus: Domnule, nu ţi le mai dăm dacă nu ştii să citeşti manuscrise!, şi – au şi ei dreptatea lor –, şi am scos ce-am scos, hăituit şi de ei, hăituit şi de această frenezie în care intrasem, de delirul ăsta de a vedea de-necrezutul.

Iar eu îmi spun – poate mă înşel, dar dacă domnul preşedinte şi Iaşii m-ascultă –, d-voastră peste două săptămîni o s-aveţi acest de-necrezut în faţă. Poate o să-mi daţi dreptate, poate o să spuneţi, ştiu eu, că am o eminescianită mai mult decît cronică, aşa, una, ştiu eu, din naştere. Mă rog! Oricum, am fost în situaţia aceasta privilegiată de a vedea tot. Şi-atunci am dezlănţuit lupta.

Eu eram, aşa, un simplu cercetător, la un institut, n-aveam dreptul să cer asta. Dar am făcut un memoriu. Am făcut un memoriu la Zaharia Stancu. Zaharia Stancu ştiţi ce om bun, înţelegător era...; a vrut să facă bine tuturor... Nu pot să uit, cînd i-am spus că în manuscrisele Eminescu sînt 42 de liste de rufe date la spălat – a avut o emoţie. Una din obiecţiile celorlalţi era: Cum să publici 42 de liste de rufe date la spălat? Nu le publicăm, dar le facsimilăm!

Şi Zaharia Stancu a vibrat: „42 de liste de rufe date la spălat!“ Şi-l văd acum – îl trimit cu 30 de ani în urmă şi-l văd la Capşa, cu coatele pe bara de-acolo, stînd săracul s-aştepte un scriitor să-l invite să ia o cafea; îl revăd mai tîrziu, cînd se mai consolidase puţin, începuse revista „Azi“, cum ne ruga pe toţi: –Dă-mi, dragă, un articol pentru „Azi“, te public în frunte; – pe toţi ne publica în frunte!; evident că nu se plătea nimic; cei care admiră peste măsură poveştile dintre cele două războaie îşi fac iluzii, nu? La fel, bietul Chinezu de la „Gînd românesc“ din Cluj venea în Bucureşti: – Daţi-mi un articol, vă rog, vă public în frunte! Bun! –; îl revăd pe Zaharia Stancu în clipa asta, şi-mi spune: –Săracul, poate-şi spăla singur rufele... De-asta a fost emoţionat, nu? În orice caz, nici povestea asta nu exprimă puţin în sens.

Scanned with OKEN Scanner

E-adevărat că s-ar putea tipări, dar ştiţi ce s-ar întîmpla atunci cu cele 42 de liste de rufe date la spălat? Am veni cu maşinuţa... cu maşina electronică, am căuta să datăm manuscrisele, am spune: asta-i frecvenţa; vasăzică, cîte rufe avea Eminescu?, care este frecvenţa cu care le dădea la spălat? – asta ar fi isprava, nu-i aşa?, a unor manuscrise tipărite.

Domnilor, aceste manuscrise, vă spuneam, nu pot fi şi n-ar fi fost tipărite nici de Perpessicius. De altfel, nu numai proza lui Eminescu. Dar ce venea după proză? Am avut şansa să-l întîlnesc pe Perpessicius în nouă sute cinci zeci şi ceva; şi ştiind că nu-l interesează filozofia, l-am întrebat, aşa, fără perfidie; zic: – Ce-o să faceţi cînd o să ajungeţi la manuscrisul cu Kant? În ironie sau poate, ştiu eu, în serios, mi-a spus: – Am să fac apel la dumneata. Ei, aia nu mai e ediţie Perpessicius, nu? Şi nici ediţie Perpessicius cum fac cei de astăzi, care ţin niţel pentru ei secretul ăsta al manuscriselor şi-ar vrea să nu se răspîndească, să aibă ei privilegiul ăsta de a se ocupa de Eminescu şi de a ne da, aşa – apare acuma al şaptelea volum –, bucată cu bucată, lucrul. Or, nici lucrul acesta nu e serios. Fiindcă, în ultimă instanţă, îi ştim pe tinerii ăştia şi... Nu te poţi ocupa de Eminescu dacă nu ştii germană; după cum nu te poţi ocupa de Blaga dacă nu-l ştii pe Goethe. Este ca şi cum ai face algebră fără să ştii aritmetică, sau cum ai face biologie fără să ştii botanică şi zoologie. Nu se poate. Nu se poate!

Perpessicius, sigur, a făcut – nu era mare germanist, dar a făcut treaba ca filolog. Dacă vrei, cum pretind cei din echipa de-acum, să dea un Eminescu cu toate implicaţiile lui istorice şi toate semnificaţiile lui posibile, nu se pot ocupa fără cultură germană şi, din păcate, n-o au.

...Aşa, m-am dus deci la Zaharia Stancu cu acest memoriu. Dacă vă interesează, vă dau memoriul pe care el l-a pus, în '68, la secţia culturală a Comitetului Central. Dacă vă interesează vi-l las, dacă nu – îl arunc la coş, l-am găsit întîmplător, nu ţiu, nu-i aşa, să justific în faţa nimănui demersurile mele.

Însă îi spuneam acolo (acest memoriu a ajuns, vă spuneam, undeva, la Comitetul Central): „În clipa de faţă Eminescu nu e decît cel mai mare poet al României; el poate fi

Scanned with OKEN Scanner

transformat în pedagog al ei, dacă se pun la dispoziţia oricui, şi mai ales a tineretului, caietele cuprinse în cele 44 de manuscrise".

Şi aş mai vrea să adaug: despre caietele acestea, Ion Scurtu a spus: comoara manuscriselor cu file îngălbenite. În '904 erau filele îngălbenite; vă-nchipuiţi cum sînt acum! Iorga spune: „Nici un rînd din Eminescu nu trebuie să rămînă nepublicat". Nu spune: netipărit, spune: nepublicat. E-adevărat că pe atunci nu existau mijloacele astea, dar simţea Iorga că trebuie un fel de-a valorifica totul.

Călinescu spune, niţel exasperat – intrase, pare-se, în aventura asta: Eminescu, aşa cum venise Schiller la Goethe, cu sentimentul lui Brutus; intrase cu dorinţa de-a sfîrşi cu Eminescu, şi într-un fel a sfîrşit, că şi-a permis să spună că Eminescu avea totuşi o inteligenţă mijlocie (cum a pus-o la cîntar nu ştiu şi, în general, plusu-i plus, dar la inteligenţă-i mai greu să cîntăreşti...); a spus-o, dar acelaşi Călinescu spune: Nu e nimic de făcut decît să fie reproduse în întregime. N-a spus: publicate. N-a spus, că nu se poate publica rezumatul unei gramatici slavone sau, ştiu eu?, un exerciţiu de matematică, nu se poate publica. Dar se poate facsimila. Bun!

Şi spuneam atunci: de ce nu s-au reprodus pînă acum aceste caiete? Din două motive: întîi, pentru că nu sînt cunoscute decît de cîţiva specialişti; doi, pentru că nu existau pînă acum zece ori douăzeci de ani mijloacele tehnice de-a le reproduce.

Bun! Acesta a fost primul memoriu pe care i l-am trimis lui Zaharia Stancu. Zaharia Stancu, foarte înţelegător, cum aţi văzut, îmi spune: Dragul meu, tu ocupă-te de ele, îţi dau tot sprijinul; ba chiar să scrii dumneata prefaţa lor.

M-am îngrozit cînd am auzit să scriu eu prefaţa la caietele lui Eminescu! Mai trăia Perpessicius... Am spus să scrie oricine; Geo Bogza, care are un suflet mare, chiar dacă nu e eminescolog...

Mă rog, fapt e că [Zaharia Stancu] a primit bine lucrul ăsta şi, din însărcinarea lui, am făcut cercetări. În primul raport care a ajuns la Comitetul Central spuneam: n-avem mijloace. Însă văzusem caietele lui Valéry facsimilate, care sînt undeva la

Scanned with OKEN Scanner

Biblioteca Centrală de Stat, în Bucureşti; şi tresărisem; tresărisem, cum aţi tresări şi d-voastră în faţa acestor... (Le-aţi dat cuiva? Le-aş da numai doamnei preşedinte Lüber, dacă nu le-a văzut. – Le-aţi văzut, doamnă preşedinte, sau, ca şi Papu, n-aţi văzut? – ca toată lumea...) Le-aş da, vă spun, din mînă-n mînă, dar mă tem că, nefiind ale mele, nu-i aşa?, mi s-ar putea reproşa că mi-am permis lucrul ăsta [?].

Însă, în primul raport, eu spuneam: nu avem mijloacele de-a tipări. Să ne adresăm la UNESCO sau celor care au făcut facsimilarea caietelor lui Valéry, să plătim ce-om plăti şi să facem acest lucru. După ce am văzut bunăvoinţa lui Zaharia Stancu, am încercat şi pe alte căi. Şi-am ajuns la Biblioteca Centrală de Stat care, din fericire, fiind în competiţie cu Biblioteca Academiei, vrea să facă isprăvi mai mari. Şi subdirectorul Bondoc, care-i şi astăzi director adjunct acolo, zice: – Facem noi. Facem noi! Şi face un deviz foarte frumos, în care arată că nu ne-ar trebui decît două maşini de xerografiat Pylloris din Polonia, care costă atît, hîrtia atît, totul se ridica la 866 000, şi cu aceasta am fi avut 10 000 de exemplare, adică 44 de manuscrise în cîte 10 000. Vă închipuiţi, la preţul de 400 de lei, orice student poate avea întreg Eminescu, şi lucrul acesta era de făcut cu propunerea de-atunci. Ulterior, Bondoc spune: – Stai! Avem chiar în România mijloace.

E şi un al treilea raport pe care i l-am înaintat lui Zaharia Stancu: maşinile xerox existente în ţară – la Centrul de documentare sau la I.D.T. sau la Ministerul Comerţului Exterior – pot face lucrul acesta cu muncitori plătiţi cu ore suplimentare. Şi spunea: noi nu cerem nimic, Biblioteca Centrală de Stat, cheltuiala este numai hîrtia, şi garanta că în un an se poate face această facsimilare.

Am venit şi cu acest raport la Zaharia Stancu şi-n ultimă instanţă viu c-un raport mai rezolutiv, spun: Tovarăşe preşedinte, vă cer să se pună la dispoziţia unui colectiv compus din trei persoane, din Bondoc, subdirectorul Bibliotecii Centrale de Stat, un membru al Uniunii Scriitorilor şi subsemnatul, cercetător la Centrul de Logică, cum eram, un milion de lei. Cu această sumă şi cu girul Uniunii, editarea manuscriselor

Scanned with OKEN Scanner

lui Eminescu se va putea face în doi ani, la capătul cărora Uniunea va avea manuscrisele lui Eminescu într-un tiraj de 10 000, în valoare de cîteva milioane de lei, două maşini xerox pentru reprodus alte manuscrise şi recunoştinţa generaţiilor viitoare. Ăsta a fost raportul meu.

La raportul acesta, Zaharia Stancu îmi spune: – Stai, dragul meu, au aşteptat 70 de ani aceste manuscrise, să mai aştepte trei luni, facem „Cartea Românească" – editura Uniunii, şi vor prelua cei de acolo sarcina de a facsimila pe Eminescu. Splendid, deşi trei luni mi se păreau mult; dar ce să facem? Vorba lui: au aşteptat 70 de ani, mai aşteptăm trei luni...

Mă duc la Marin Preda, iau cu mine un volum din Valéry să-i arăt cum este facsimilat un mare autor; Marin Preda îmbrăţişează din plin ideea, ba chiar la o lună după încheganea „Cărţii Româneşti" anunţă la radio, la televiziune – în cinstea aniversării partidului (era în '69) – facsimilarea primelor două caiete din Eminescu.

Două...; cam puţin din 44, dar bune şi astea...

Mulţumit, stau de-o parte..., sarcina era a lor..., eu nu aveam nici o cădere... Dar trec lunile; şi mă duc la „Cartea Românească" : – Ce faceţi cu facsimilarea? Acolo era bietul Mihai Gafiţa. Mihai Gafiţa, ca orice editor mare, este şi un întîrzietor. Avea foarte multe calităţi, sigur că nu putem vorbi decît bine de el acum, dar avea o exigenţă care este una din nefericirile timpului nostru: avea comparativul cu el: „mai bine" – să facem lucrurile mai bine.

Îmi îngăduiţi să fac o scurtă paranteză, să zicem filozofică, ca să vedeţi ce aduce „mai binele" acesta şi de ce pledez acum pentru o facsimilare în orice condiţii: fotocopie de fotocopie. „Mai binele" acesta – ştim cu toţii e vorba lui „*Le mieux est l'ennemi du bien*" – „mai binele" ăsta ne-a nenorocit mai rău! E mai bine cu trenul decît cu căruţa – sigur, asta-i clar: facem trenul; e mai bine cu un Mercedes decît cu un Trabant – să căutăm s-avem un Mercedes; e mai bine cu Jaguar decît cu Mercedes – să căutăm să avem un Jaguar. Ei, aici încep să se încurce lucrurile. Vasăzică, comparativul a nenorocit într-un fel o lume; tehnica a venit cu tot felul de lucruri mai bune, care loveau lucrurile bune; şi-au venit şi americanii cu lucrurile lor

Scanned with OKEN Scanner

foarte bune, nu? Ştiţi povestea cu: cea mai bună cofetărie din America; altul: cea mai bună cofetărie din lume; şi al treilea: cea mai bună cofetărie de pe strada asta. Cam ăsta e stilul de care suferim cu toţii: comparativul şi superlativul au desfiinţat binele. Astăzi doctorii ne spun: mai bine să umbli pe jos şi cel mult cu bicicleta!

Trebuie să vă fac, în ciuda timpului limitat pe care-l am, o paranteză filozofică şi să vă spun că gramatica asta, comparativul ăsta, superlativul cu toate trimiterile lui, joacă teribil în istoria spiritului. Aş vrea să scriu despre vicisitudinile universalului în cultura europeană şi să arăt că universalul a început cu *substantivul* în evul mediu. Ţineţi minte *Le Roman de la Rose*: Gelozia personificată, Prietenia, Ura, *Bonne a Queille, Beaux Regard* (*Doux Regard* – Dulce privire) – substantive. Bun! Aceste substantive caracterizează lumea medievală, o lume în care instanţele sînt asigurate de, ştiu eu?, comandamentele cereşti.

A venit Renaşterea – o lume a *adjectivului* . Adjectivele astea care s-au plimbat peste tot: culoare, formă, contur, s-au îmbogăţit atît, încît au ajuns la bastardizare. Vă pot spune de cînd o femeie..., cum spunea Cocteau, are o frumuseţe care se pleacă asupra urîţeniei ca acrobatul asupra morţii. Nu? Să pot spune de un geniu că e prostuţ, merge; genial şi prostuţ – merg. Adjectivul bastardizează. Şi ca dovadă că e aşa în Renaştere, sînt bastarzii: Leonardo da Vinci, bastard; Leonbattista, bastard; Erasmus, bastard. Se bastardizează pîn' la baroc (pîn' la Barocul dumitale... Profesorul, spune el, a scris o carte excelentă despre baroc...).

Ei bine, am trecut cu clasicismul francez la lumea adverbului. Să faci lucrurile în chip distins, în chip raţional, în chip ales – o lume a adverbului.

Vasăzică: substantiv, adjectiv, secolul clasic e al adverbului. Şi-a venit pe urmă lumea asta a tehnicii, cu comparativul şi superlativul. După care a venit lumea conjuncţiei. Noi trăim azi într-o lume a conjuncţiei: sîntem dominaţi de logica matematică cu „şi", „sau", „dacă aşa, atunci". Cu conjucţia asta noi sîntem manevraţi total şi maşinuţele, cibernetica toată e dominată de asta, şi logica matematică e stăpînă pe un domeniu întreg.

Scanned with OKEN Scanner

(Revin la Eminescu, o să revin şi la Gafiţa.) Noi avem altceva de propus lumii. Şi aici e un protocronism pe care te rog să-l reţii: avem de propus *prepoziţia.*

Ce sînt toate astea? Substantivul exprimă ceva. Bun. Dar adjectivul, adverbul, conjuncţia *întru* ce sînt? Şi deja spun lumii noastre că toate lucrurile astea nu sînt întru nimic. Şi o simt apusenii perfect. O simt americanii şi mai mult decît noi. Nu sînt întru nimic. Şi prepoziţiile noastre – care, toate, după mine, ţin de acest miraculos „întru", în aşa fel încît visez o filozofie a lui „da" şi „întru" –, prepoziţiile noastre ar putea fi o replică dată acestei lumi care s-a lichefiat, care nu mai ştie să se vertebreze.

Ei bine, închid paranteza, această poveste, care a nenorocit, poate, lumea, greva şi asupra lui Gafiţa. Gafiţa spunea: să facem lucrurile mai bine. Eu ziceam: xerox; facem xerox; 10 000 de exemplare, 50 000 de exemplare; tot românul să aibă sub ochi miracolul eminescian. El însă – nu! Şi nu numai că spunea el; zicea: – Să-ţi arăt eu ce spune tehnicianul nostru.

Domnilor, de tehnicieni şi de avocaţi eu cred că trebuie să ne ferim în viaţă, că-ntotdeauna spun ce să nu faci. Şi vine acel tehnician – mare tehnician, care poate trăieşte şi astăzi – şi zice: – Nu, nu aşa cu xerox; nu se poate. Gafiţa şi el spune: – Nu, facem o dată şi bine; facem numai o mie de exemplare, nu 10 000 cum vrei dumneata, dar le facem pe clişee pe apă!

Eu, mărturisesc că am avut... aşa... o încîntare...: clişee pe apă...; am simţit clişee plutind peste ape... M-am predat!

Să le facem pe clişee pe apă! – Dar, adaugă Gafiţa, o să ne coste! Costă scump. Şi-atunci, zice, o să mai facem cîteva traduceri din Balzac... şi-l editäm pe Eminescu...

Mi s-a părut curios că Balzac trebuie să-l sprijine pe Eminescu..., dar, mă rog, dacă le facem pe clişee pe apă...

Am aşteptat, nu-i aşa?, un an...; în al doilea an (era prin '73 – '74, fiindcă rapoartele astea începuseră prin '68 – '69), îi scriu lui Marin Preda: Ce faceţi... (n-am vrut direct lui Gafiţa, fiindcă mă temeam că el o să aibă o reacţie d-asta, de om lezat, şi-i scriu lui Preda), ce faceţi cu facsimilarea aia pe care aţi anunţat-o şi pe care aţi preluat-o asupra dumneavoastră?...

Marin Preda – un excelent scriitor, dar un prost corespondent. Toată lumea zice că nu răspunde la scrisori!

Scanned with OKEN Scanner

Atunci, am avut şi eu o reacţie de-asta, foarte vinovată faţă de cauza eminesciană, m-am supărat niţel şi-am zis: bine, trec la altă firmă! Şi mă duc la Editura Eminescu.

Editura Eminescu! Te intitulezi „Eminescu" – fără îndoială că trebuie să faci totul pentru Eminescu. Duc iarăşi un volum din Valéry facsimilat. Îl văd şi-acum pe Valeriu Râpeanu – un sfert de oră cufundîndu-se în magia acestei facsimilări! Şi se decide: înscrie patru caiete în planul din '74 (se poate verifica asta) al Editurii Eminescu.

Patru caiete din 44..., vasăzică: 11 ani...; cam mult, dar, mă rog, să facem începutul!

S-a întîmplat ceva: apare Mister Nobody. (Ştiţi cum, vorba-ceea englezească: – Cine a spart farfuria? – Nobody; – Cine a trîntit uşa? – Nobody. Şi-atunci eu am făcut o poezie: Mister Nobody.) Mister Nobody a venit în România. Şi venind cu paşaport englezesc şi avînd devize, sigur că l-am adoptat. Mă rog, Mister Nobody – care sper că n-a ajuns şi aici la dumneavoastră, fiindcă de-asta am venit! –, Mister Nobody a apărut sub forma unui personaj al cărui nume nu-l reţin..., despre care mi s-a spus numai că scrie cărţi pentru copii... Foarte interesant! Dar personajul acela a şters de pe planul Editurii Eminescu cele patru caiete Eminescu.

Întristat, mi-am spus: îmi pare rău...; Nu-i chiar nimic de făcut? Şi-atunci mi se dă o soluţie. Râpeanu şi cu un excelent redactor de-acolo, Anghelescu, îmi spun: – Avem o soluţie: publicăm articolele dumitale despre necesitatea de a facsimila [caietele lui] Eminescu şi sigur că pledoaria dumitale o să convingă lumea.

Iarăşi am avut slăbiciune de autor să cred asta uşor..., mai apărea o carte... Bun! Deşi eu bănui că o carte făcută din articole nu e valabilă şi cert pe toţi tinerii care publică cărţi de-astea; dar, în sfîrşit, cauza Eminescu... dar..., m-am obnubilat niţel, m-am întunecat la minte şi public cartea aceasta.

Domnilor, cartea n-are nici o valoare exegetică. Cartea toată e un ţipăt: Facsimilaţi pe Eminescu! Facsimilaţi pe Eminescu!

Ce mi s-a întîmplat? Ceea ce i s-a-ntîmplat italianului din '44 care s-a ridicat din tranşee şi-a strigat: „*Avanti* !"; nimeni

Scanned with OKEN Scanner

nu s-a mişcat, şi cineva din fundul tranşeei i-a spus: „*Che bella voce* !“ Asta mi s-a-ntîmplat. Dar încă n-au spus-o toţi; fiindcă prietenul meu Mărgineanu de la Cluj a spus: de ce să publicăm (iar: „să publicăm“, în sensul tipărim) toată zgura eminesciană?; poate că Ibrăileanu avea dreptate (îl citam pe Ibrăileanu acolo şi a preluat de la mine lucrul... – îl preluasem şi eu de la Perpessicius...), de ce să publicăm tot?, şi a dat dreptate lui Mister Nobody.

Şi nu s-a putut face nimic cu cartea, nici cu ţipătul meu!

Între timp îmi apare – în sfîrşit, după şase ani... – traducerea lui Eminescu din Kant: Mihai Eminescu, *Lecturi kantiene*. Autor: Eminescu; editori: eu şi cu un tînăr, Surdu, pe care am vrut să-l antrenez aici.

Am crezut că o carte semnată Eminescu o să-nsemneze o zguduitură de conştiinţă pentru cititorul român. Nici n-a fost înregistrată; s-a oprit pe undeva în biblioteci. Eu nu mă supăr cînd nu mi se recenzează cărţile, dar era cartea lui Eminescu! Speram cu asta să fac dovada: iată ce se găseşte în manuscrisele eminesciene; făceam dovada cît de greşită era lecţiunea lui Cuza din '914 (Iorga zicea, de altfel, că nu Cuza a transcris, ci un domn Cuzin....., aşa ceva, dar, mă rog...); făceam dovada că nimeni nu se uită acolo şi ce înseamnă traducerea asta din Kant la 24 de ani...

Mă-ntorc puţin îndărăt: pentru a face să apară această carte, a trebuit să aştept şase ani, fiindcă prima editură la care am dat-o a avut ezitări: – Cartea e prea grea...; noi sîntem mai mult pentru tineri... Dar zic: – Şi Eminescu era tînăr...; a scris la 22 de ani...; îl traducea pe Kant la 22 de ani..., şi poate tocmai de-asta ar fi bine s-o daţi tineretului, ca să vadă (cum spunea Edgar Papu) că un poet are în subsolul lui multe altele decît o vagă inspiraţie poetică! L-am convins cu asta, dar după vreun an îmi spune: – Uite ce e, domnule (şi îndrăznesc să vă citez vorba, aşa, aproape ruşinat de ea), „şi Kant, şi Eminescu, şi Noica...“. La care m-am îngrozit: Am zis: – Domnule, îţi baţi joc de primii doi sau îţi baţi joc de mine?!

Ăsta este argumentul lui Mister Nobody – fiindcă era într-adevăr un oarecare, a şi dispărut apoi din cultură –, argumentul lui spre a nu publica *Lecturi kantiene* de Eminescu!

Scanned with OKEN Scanner

Şi, nemaiavînd ce face atunci, am mutat cartea la Editura Univers. Acolo am găsit bunăvoinţă; după doi ani, în sfîrşit a apărut, dar fără nici un ecou..., decît unul foarte palid, la Radiodifuziune.

Mă trezesc chemat la Radiodifuziune, la secţiunea „Glasul patriei", să vorbesc românilor din străinătate despre isprăvile noastre în materie de Eminescu. (Nu ştiam că avem un radio care bate aşa departe..., nu ştiam că românii din străinătate ascultă... – din păcate, cei de-aici ascultă cam mult radio de dincolo...; dar, în sfîrşit!) Zic: – Ce să fac? – Păi, s-arătaţi cum valorificăm moştenirea eminesciană. La care spun: – N-o valorificăm cum trebuie şi nu vreau să vorbesc! Luaţi-l pe Surdu, pe colaboratorul meu, eu nu vorbesc, fiindcă nu se facsimilează caietele Eminescu!

Şi peste două zile apare directorul acestei emisiuni, care era bunul meu prieten Virgil Cândea, şi care-mi spune: – Dragă Noica, fii liniştit, ne trimite Paul Miron din Germania un xerox şi facsimilăm caietele lui Eminescu.

Cu vreo cîteva luni înainte – vă rog să-mi iertaţi anecdotismul acesta, dar sînt nevrozat; v-am declarat că sînt nevrozat, fiind probabil ultima comunicare publică în viaţa mea, deci vreau să spun, aşa, ce-mi stă pe inimă, şi pe inima mea stă apăsător acest capitol Eminescu –, cu vreo două-trei luni înainte fusesem la doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga este cine este, nu?, era şi membră în Comitetul Central atunci, şi-i spun: – Doamnă, ce facem cu Eminescu? Zice: – Stai, stai liniştit că ne trimite Paul Miron un xerox.

Cînd aud din două părţi lucrul ăsta, fericit... – ştiam că o să fie un xerox bun, nu ca Pylloris acela de care vorbea Bondoc... Bun!, trece o lună, încă o lună..., nimic. Îi scriu lui Paul Miron: – Dragă pietene, între altele, regret că nu mă mai porţi, dar ce faci cu aparatul ăla? Zice: – E de doi ani în ţară. A venit. Este!

Şi-aici mă apropii de dumneavoastră: este, e în România. Este la Patriarhie. Este. Şi-o să mai fie unul şi la dumneavoastră, aşa îmi povestea domnul Paul Miron.

Mă rog, dar l-avem pe-ăsta. Vasăzică avem xeroxul şi rămîne acum să-l dăm la o parte pe Mister Nobody şi să facem treabă.

Scanned with OKEN Scanner

Însă, ce se poate face practic? Vedeţi, eu cred că Iaşul poate face ceea ce n-a făcut Bucureştiul în zece ani. Poate face opera asta de facsimilare nu pe manuscrise direct, dar pe fotocopii, care se citesc foarte bine, şi pe microfilme, care există.

Atunci, m-am dus la Academie, să văd ce este fotocopiat, ce este microfilmat. După zece ani, cum vă spun, de la 12 fotocopiate s-a ajuns la 13. Bun! Măcar sînt 33 microfilmate. Fac socoteala 13...44... Mă uit mai bine – mi s-au dat numerele, am luat numerele: 6 microfilmate se suprapun cu cele fotocopiate... Şi-atunci rămîn, din 44 de manuscrise, 38, fotocopiate şi microfilmate. Şi acelea – vă cer eu, să pornim în caravană, mîine, sau luni, sau cînd vreţi, să pornim, dacă vreţi, la asalt – să-i obligăm pe cei de la Academie să ni le dea să le reproducem.

Acum, cînd am avut cinstea să fiu primit de tovarăşul preşedinte, am văzut dintr-o dată ce repede a înţeles problema şi ce operativ este. Am actul...? a vorbit cu Muzeul, faceţi o adresă Academiei Române să vă trimită manuscrisele fotocopiate. Încîntat, am găsit, în sfîrşit, pe cineva operativ. Ies, mă-ntorc pe urmă; zic: – Domnule preşedinte, la adresă o să vi să răspundă c-o adresă, că: atunci cînd o să le facsimilăm pe toate, o să trimitem şi la Iaşi o replică. Zic: nu, cereţi să vi se dea fotocopii după fotocopii şi după cele microfilmate. Cîte-or fi: 38. Şi domnul preşedinte a făcut aşa; a cerut asta. Am plecat fericit.

Dar, ajuns la Bucureşti, m-am gîndit: ce-am făcut? Sînt 9 sau 10 mii de file; vasăzică, astea trebuiesc fotocopiate; microfilmul trebuie mărit; serviciul de microfilme sau de reproduceri din subsolul Academiei are treabă – ei au de la Comitetul Central..., pentru străinătate..., au tot felul de sarcini... Cînd au să facă ei 10 000 de reproduceri? Şi-astea costă 20 de lei şi dumneavoastră ar trebui să plătiţi 200 000 de lei. Iertaţi-mă, fiind sărac, vedeţi bine că n-am, dar fără să vrei treci prin atîtea, ajungi şi la lucrul ăsta.

Şi spun: 200 000 de lei v-ar costa, plus aşteptarea ca specialiştii de acolo, de la Academie, să facă 10 000 de fotocopii. Ei, trec doi ani, trec trei..., vorba lui Zaharia Stancu: am aşteptat 80, să mai aşteptăm doi sau trei...

Scanned with OKEN Scanner

Eu n-aş mai aştepta! În criză cum sînt, n-aş mai aştepta! Şi-am venit la dumneavoastră să vă rog, să vă-întreb: care dintre soluţii sîntem datori s-o alegem? Să facem, ştiu eu?, cum se face un marş al păcii, cum au făcut femeile din Irlanda un marş al păcii, să pornim 5, 20, 100 de oameni pe jos; în 12 zile sîntem la Bucureşti. O să ne-ntrebe lumea în sate: – Ce vreţi, fraţilor? – Vrem facsimilarea caietelor lui Eminescu!

Eu cred că în momentul cînd ajungem la poarta Academiei, o să se sesizeze Academia şi-o să spună: – Opriţi-i pe... nebuni, daţi-le manuscrisele! Am speranţa asta. Asta-i o soluţie.

Altă soluţie ar fi ca mîine sau luni, cînd mă hotărăsc să plec, aşteptînd decizia dumneavoastră, să-mi daţi un fotograf – nu unul foarte bun, nu tehnician mare –, un fotograf sau un specialist, sau doi, sau trei, să plecăm cu ei, să luăm xeroxul lui Paul Miron, să-l mutăm de la Patriarhie la subsolul Academiei, ne rugăm de Livescu – care, slavă Domnului, are afecţiune pentru Iaşi, nu? – să ne lase să xerografiem fotocopiile şi să vedeţi că la xeroxul bun o fotocopie e la fel de bună. Şi pe urmă să cerem, dacă se va putea, să xeroxăm xeroxul, să vedeţi că la a patra mînă încă este foarte lizibil manuscrisul lui Eminescu.

Mai mult încă. Să cădem în genunchi în faţa lui Ştrempel, să-l rugăm să ne lase să fotocopiem şi celelalte şase care nu sînt nici fotocopiate, nici microfilmate, şi să venim – eu aş zice chiar la festivalul dumneavoastră de aici – să-i dedicăm ziua..., să facem aşa, nebuneşte, un lucru care, dacă aveţi iniţiativa asta, e făcut!

Eu aşa zic. Şi o s-aştept – mai vorbim mîine, dacă mă primiţi –, mai aştept răspunsul dumneavoastră: dacă optaţi pentru soluţia cu marşul împotriva Academiei Române sau nu..., aşa cum vreţi dumneavoastră...; eu sînt gata să plec cu dumneavoastră pe jos..., cel puţin pîn' la Vaslui, unde... Bun!

Vasăzică sîntem în situaţia aceasta de a putea, cu mijloace mai puţin bune, lăsînd pe „mai bine" de-o parte şi operînd cu pozitivul, aşa cum spun doctorii: mergînd cu bicicleta..., să facem o treabă. În clipa cînd ar veni aici cele 9 000 de file facsimilate, mi-aş îngădui să sugerez ca o comisie de aici –

Scanned with OKEN Scanner

aveţi eminescologi de seamă: profesorul, domnul Ciopraga – să parcurgă în 10-12 zile aceste manuscrise, să vadă că nu sînt, din 9 000 de file, decît 40-50 supărătoare...: xenofobe, antirusе, să lăsăm *Doina* de-o parte..., să facem ca dactilografele – ştergem atît, şi s-apară.

Aici vreau să vă spun un lucru pe care mă-ntemeiez şi care cred că vă creează o obligaţie nu numai culturală, ci şi politică. Zaharia Stancu, în '69, a fost la preşedintele ţării şi mi-a spus: – Dragă, între altele am vorbit şi de facsimilarea caietelor astea; şi preşedintele ţării a spus: –Dacă nu e nimic supărător..., daţi-le drumul!

Nu este nimeni în România, nici şefii actuali ai culturii româneşti, nici n-a fost nimeni împotriva acestui proiect. Mister Nobody, Mister Nobody...; cum a reuşit acest Nimeni să atenueze orişice încercare, nu ştiu!

Aşadar, vă cer s-alegeţi una din aceste două soluţii şi vă stau la dispoziţie pentru soluţia mai plauzibilă; să-mi daţi unul, doi, cinci fotografi, s-aveţi la 8 octombrie, sau la 7, s-aveţi la festival cele 9 000 de file. Şi pe urmă să le citiţi aici, să vedeţi care sînt paginile supărătoare – sînt foarte puţine! – şi să rugaţi „Junimea" să facă ceea ce n-a putut face „Cartea Românească", ceea ce n-a putut face Editura Eminescu – să multiplice aceste caiete, unde nu va costa decît hîrtia şi unde, cu 440 de lei (cu 10 lei volumul), orice student de la Botoşani sau orice licean de la Năsăud va putea avea în biblioteca lui miracolul eminescian.

Doamnelor şi domnilor, o să mă-ntrebaţi: – Cine eşti dumneata, ce te agiţi atît, ce-ai invocat atîtea nume?, ne-ai spus ce-avem de făcut... Las' că ştim noi ce-avem de făcut...

Sînt şi eu un Mister Nobody; dar sînt un Mister Nobody care a văzut manuscrisele lui Eminescu!

Asta-i prima parte; a doua este: Eminescu.

Vă spuneam că din cele 44 de manuscrise, numai 38 sînt microfilmate şi fotocopiate. Şi, cum am note din toate manuscrisele, am verificat care nu sînt fotocopiate sau microfilmate, fiindcă, dacă ne ducem luni la Bucureşti, atunci trebuie să

Scanned with OKEN Scanner

cerem întîi fotocopiile, care nu ni se pot refuza, poate au negativ – aşa mi s-a spus, eu nu mă pricep –, şi dacă au negativ, atunci e mai uşor, nu? – deci dintr-o dată 13 manuscrise avem, microfilmele, nu ştiu (specialistul dumneavoastră să-mi spună cum se măresc, ce se întîmplă cu ele, nu-i aşa, cum le putem valorifica), dar, aşa, aş zice, măcar 13 manuscrise dacă aţi avea aici la festival, parcă ar fi un festival mai plin eminescian.

Totuşi, opt sau şase au rămas nefacsimilate, şi-atunci, fiindcă s-ar putea să fie atinse de aripa neantului, îngăduiţi-mi să vă citesc ce-am putut aduna aşa, în graba aceea, aş spune, în cursa aceea cu timpul măsurat care mi se dădea şi, pur şi simplu, ce s-a agăţat de sufletul meu, trecînd prin acele manuscrise.

Acum, să nu vă faceţi iluzii, cum vă spuneam, Eminescu este cel pe care l-a descris Edgar Papu, dar şi [un om] al multor scăderi, al multor imperfecţiuni, însă, ceea ce-i uluitor, e tocmai ceea ce spunea în esenţă Papu, în faptul că are o cuprindere de *Uomo Universale*, de om integral; faptul că vrea tot, faptul că, aşa cum vă spuneam acum şapte ani, trăieşte ruşinea de a nu şti tot. Că-i o ruşine să nu ştii tot. Mi-am pus de cîteva ori problema: dacă plimbîndu-mă pe un cîmp vine un marţian sau un om din altă planetă, mă-nţeleg cu el şi mă-ntreabă: „Ce este, domnule, pe pămînt? Ce este? Ce cunoştinţe aveţi? Ce poezie aveţi?“ Vă spun drept, m-a prins groaza. Ce ştiu eu despre Terra, ca să pot să stau de vorbă cu el? Bine, oricare dintre noi trebuie să se ruşineze pe undeva, şi Eminescu se ruşina că nu ştia tot. Dacă întorci aşa lucrurile, atunci fiecare pagină din el, cu aproximaţiile ei, cu greşelile ei, devine un miracol. Este miracolul acesta al laboratorului unui geniu.

Doamnelor şi domnilor, nu este fotocopiat, nici facsimilat manuscrisul 2 265. Manuscrisul 2 265 este dintre cele mai sărace, fiindcă, deşi are 350 de file, format caiet, este numai dicţionar de rime. Dicţionar de rime... Aţi văzut că Marin Bucur, unul dintre eminescologii care se luptă grozav să valorifice moştenirea eminesciană, aşa, cu ce poate face dînsul, a publicat un volum. N-am impresia că a convins pe

Scanned with OKEN Scanner

tinerii noştri poeţi că trebuie să folosească rima, nu?, şi nici nu putea convinge, fiindcă o să vedeţi ce-am ales; aşa, sînt rime mai degrabă de ordinul absurdului contemporan – a fost un precursor al absurdului (ai să rîzi...). Aşa... Dicţionar de rime: ei, conceput alfabetic şi pe grupe de silabe, scrise chirilic... Îţi spune tot: „destul-mi-i". Acel „destul-mi-i", pe care un român din Franţa a încercat să-l traducă: „*J'en ai assez* "... Păi se compară: „destul-mi-i" cu „*j'en ai assez*"? Nu! E miracolul ăsta al unei limbi în care reuşeşte – asta îţi apare din cînd în cînd din manuscrise.

Pe urmă, la pagina 293 nişte iambi, nişte spondei: „dăruitu", „n-ò vei", „iubìta-mea"... Încerca; încerca, aşa...

Bun..., ăsta este manuscrisul 2 265 care, vă spun, e numai de rime.

Manuscrisul 2 268. Ei, aici e o chestie care priveşte direct eminescologia de astăzi. Am fost foarte surprins să văd că şi-n cartea lui Eugen Simion cu Flora Şuteu şi peste tot sînt valorificate alte texte despre arhei decît ăsta. Şi-acum mi-am explicat: n-a fost facsimilat; n-a fost fotocopiat. Poate n-a avut acces la el nici Eugen Simion, care e un mare eminescolog. Or, eu tocmai p-ăsta îl găsesc semnificativ pentru povestea regelui Tlà acela – a faraonului Tlà; este un manuscris – dar să iau totul de la început – în care apare povestea arheilor: 57 de file, format caiet. Şi începe cu un poem: „E împărţită omenirea / În cei ce vor şi cei ce ştiu". Toate astea trebuie să fie undeva – dacă sînt versuri – la „Molozul" lui Perpessicius.

Dar, vă daţi seama că se pierd în mizeria tiparului, nu? în tristeţea de-a trăi în „Galaxia Gutenberg", pe cînd aici sîntem în splendoarea scrisului cu pana de gîscă: „E împărţită omenirea / În cei ce vor şi cei ce ştiu". Sau versul acela pe care l-am folosit undeva: „Vorbeşte-ncet, vorbeşte înainte / Cu glasul tău, izvor de mîngîiere".

Urmează cîteva poezii cu vulgarităţi. Într-adevăr, unii dintre specialiştii noştri m-au întrebat: – Bine, vrei facsimilarea caietelor lui Eminescu; dar ce faci cu paginile pornografice? – Le scoatem, bine, le scoatem, dar trăim într-un veac unde domnişoarele noastre nu mai sînt aşa de crescute la maici şi mai putem lăsa... Goethe, slavă-Domnului, avea pornografii...

Scanned with OKEN Scanner

S-a publicat un volum special şi are o poezie splendidă; pornografică, clar, dar splendidă. Ei? ei, ce, să scoatem paginile pornografice...

Pe urmă vine o rimă: „mistui – tristu-i". „Tristu-i – mistui"..., e ceva cu asta...

Pe urmă vine *Călin. Călin* ..., şi nişte maxime: „În genere bunătatea sau răutatea faptelor omeneşti se judecă după potriveala lor cu interese plănuite. Dar dacă cel căruia îi faci o nedreptate o doreşce, atunci, deşi din punct de vedere absolut eşti culpabil, totuşi fapta ta e bună". O chestie interesantă... Ar fi pentru medici, aşa... dacă omul la vîrsta noastră vrea să termine, nu-i aşa? cu viaţa, Euthanasie... gata... aşa...., dă-i nişte morfină şi lichidează-l, nu? E punctul de vedere al lui Eminescu, care... şi ăsta-i protocronic, nu? Acum se merge pe soluţia asta cu îmbătrînirea prelungită.

Altă cugetare: „E uşor de-a fi nobil, cînd lumea nu caută a te face cu orice preţ fericit". A doua parte e interesantă: e uşor să fii fericit cînd lumea nu caută cu orice preţ să te facă fericit – fiindcă dacă vrei să te faci fericit, atunci te proiectează sus, te face ministru, şi tocmai... te face şef de catedră şi te nenoroceşti...

Pe urmă...; urmează *Văduva din Efes,* proiect de piesă în trei acte. Şi aici, problema arheilor... Şi am copiat-o întreagă; vă citesc numai o parte:

„Dar înainte de-a-mi povesti despre regele Tlà" – ştiţi din Călinescu şi din Eugen Simion toată povestea cu faraonul Tlà – „aş dori să-mi spui ce-nţelegi sub Archaeus [...]

– Dragul meu... Ţi-am vorbit de manuscriptul din sertar. Îmi vei concede cum că toată comedia n-ar fi avut loc [...] dacă nu era acel neînsemnat manuscript vechiu de o sută de ani în fundul saltarului. Cîtă bogăţie [...] în cîteva foi terfelite, în care zăcea învăluit Archaeus. Ei bine – priveşte viaţa ca o comedie – cine-o aranjează? priveşte omul ca o maşină – cine-o ţine? priveşte natura ca un decor – cine-o zugraveşte?"

Archaeus? Dar „ce era el? Un nimic, o posibilitate... Dar închipuieşte-ţi acum că-n mijlocul reprezentaţiei" – e vorbă de manuscris – „un perete cade, un actor îşi rupe capul, unul îşi uită rolul... iată un Archaeus jignit şi simţi tu că-i jignit. De ce

Scanned with OKEN Scanner

simţi? Pentru că acel nimic e şi-n tine, pentru că insultat pe scenă e insultat în tine. Şi cu toate acestea el putea să rămîie mii de ani în saltar şi corpul lui de hîrtie să putrezească, tu însuţi puteai să nu te naşti, să fii din numărul celor ce n-au fost niciodată... ei bine, totuşi existenţa era posibilă pentru că este. Ar fi existat ca o idee, ca o comedie mimată"(?) – şi am pus semn de întrebare, nu ştiu dacă am citit bine cuvîntul „mimată" –, „al cărei manuscript s-a pierdut şi despre care nimeni nimica nu ştie, deşi a existat, ba există în creerul naturei".

Poţi să-i zici idealism obiectiv – că natura are un creier, cu ideile care se realizează / nu se realizează, dar, e o chestie, e o poveste despre Arheu care mi s-a părut mai adîncă decît pasajele folosite. Numai că manuscrisul nu era fotocopiat şi probabil că nici marii noştri eminescologi n-au avut acces la el.

2 268 a fost acesta, acum vine 2 269: 78 de file, format de caiet. Începe cu verbe. Îl interesa gramatica, îl interesa verbul; şi traduce ceva dintr-un curs de lingvistică germană. Şi-aici apare o notă interesantă: „11 mai 1876". Foarte rar manuscrisele sînt datate. Aici apare – aţi văzut că este şi-n ediţia Cuza, este şi la Scurtu: „În problemele aceluia (ale filozofului) e mai mult adevăr decît în siguranţele acestuia" (ale gînsacului). Sau: „Pentru o minte mare, totu-i problemă, iar pentru 75 de dramuri de creer, totu-i sigur". Vorba asta se potriveşte cu poveştile pe care le trăim, cu ceasul ăsta în care exactitatea se substituie adevărului şi siguranţa se substituie problematicului.

Papu: ... Era protocronist...

C.Noica: Nu?, protocronism...

Da... „...Iar eu din parte-mi" – o pagină mai tîrziu – „gîndesc aşa: orice a gîndit un om singur, fără s-o fi citit sau s-o fi auzit de la alţii, cuprinde o sămînţă de adevăr".

Ştiţi, singurătatea aceea de care vă vorbeam, cerîndu-vă să nu ne mai chemaţi în mijlocul dumneavoastră; singurătatea aceea care nu e izolare, care-i cu oameni cu tot, e purtătoare de adevăruri. Pe cînd aici nu putem decît să vă spunem exactităţi, sau poate nici atît; inexactităţi.

Pe urmă, probabil din *Geniu pustiu* ceva... şi pasajul care m-a tulburat: „O lume ca nelumea este posibilă, neîntreruptă fiind de o altă ordine de lucruri".

Scanned with OKEN Scanner

„O lume ca nelumea..." – „ne"-ul ăsta: nemargini, nefinit – foloseşte „nefinit" alături de „infinit" şi „infinire".

În legătură cu asta, căutam în *Dicţionarul limbii poetice* cuvîntul „infinire", care-i peste tot în ediţia Cuza. Nu este de găsit. Am căutat „lamură"; nu l-am găsit. Găsisem, în schimb, „lapte"...

Aşa... „O lume ca nelumea este posibilă, neîntreruptă fiind de o altă ordine de lucruri"...

„O, acest blestemat timp, care e cînd lung, cînd scurt"...

Urmează două pagini de aforisme. Unul – o idee obişnuită: „Între caracter şi inteligenţă n-ar trebui să existe alegere; inteligenţa o găseşti prea des, caracter prea puţin"... Vorba lui Carp: „N-avem caractere în România". Ştiu eu?... Eu cred c-am avut..., cel puţin în ultimii 50 de ani am avut caractere, dar nu e totul asta. Eticul gol, eticul care nu e pus în slujba a ceva, devine din virtute virtuozitate, ştiţi?... Mă rog, a spus-o Eminescu.

„Fericirea şi prostia numai dintr-o cauză nu sunt identice: pentru că nu toţi proştii sunt fericiţi."

Altceva, care e editat în „Cuza": „Om de spirit e acela care în fundul inimii lui rîde de tot şi de toate. De aceea, un geniu nu poate fi rău, pe cînd un om de spirit e-ntotdeauna rău".

Ei, povestea asta cu bunătatea geniului e mare. Eu aş spune aşa: că se verifică cel puţin în istoria filozofiei. Numai geniile sînt bune – şi-n ultimă instanţă aş spune: numai Platon şi Hegel (vorbesc de filozofia tradiţională) –, fiindcă sînt buni cu restul; îi preiau pe ceilalţi.

Toţi filozofii spun: Pînă la mine oamenii n-au ştiut adevărul. Hegel vine şi spune: Adevărul meu e adevărul lor cu tot. Şi Platon vine şi-i ia pe toţi presocraticii şi face cu geniul lui opera asta de integrare.

În orice caz, „geniul nu e rău, numai omul de spirit e rău".

Pe urmă...; urmează încercări de slavonă; pe urmă, note de lecţii şi de elevi, pe cînd era suplinitor aici, la Iaşi; în... vasăzică... mai '76.

Şi, la urmă, învaţă, săracul, figurile silogistice. Era mare, ştia din toate, dar, sigur că... nu ştia logica pe care o ştia Maiorescu!

Scanned with OKEN Scanner

Aş îndrăzni să spun: ştia însă mai bine filozofie decît Maiorescu! Sau, cum trebuie făcută filozofia, decît Maiorescu...

Dacă ar fi cazul, v-aş spune de ce filozofia română a suferit 60 de ani din cauza acestui mare Maiorescu, care a făcut enorm pentru tot, dar pentru specialitatea lui a îngrădit lucrurile. Nu vă spun acum, dar spun atît: dacă-l asculta pe Eminescu, ar fi făcut treabă bună şi-n filozofie; fiindcă, ţineţi minte, Eminescu a spus: Nu vin la Iaşi (cînd l-a invitat la 25 de ani profesor, „în locul insuficientului Leonardescu", cum spunea Maiorescu), nu vin, fiindcă nu ştiu bine sanscrită, nici destulă greacă şi latină. Şi fără text nu se face filozofie; el ştia asta.

Cei care au urmat n-au mai ştiut-o, chiar dacă Maiorescu ştia bine şi greacă şi latină.

După manuscrisul 2 269 urmează, necopiat, nefolosit, manuscrisul 2 278. (Mai sînt trei, şi şedinţa din Casa Pogor se încheie cu o întîrziată exactitate!)

2 278: 83 de file, format caiet. Începe cu gramatică latină. Notează, în litere unciale – în limba germană: *mit zollangen buchst* ... (vezi titlul).

Aşa a găsit el în dicţionar. Verbe latineşti: *a căuta* – V. de la *cantum, caveo* . Interesant ; a dat peste o etimologie interesantă: *caveo.* Căutarea noastră este şi un fel de a te păzi de ceva. Căutăm noi, dar nu mergem aşa, cu pieptul deschis, pentru că, totuşi, căutarea înseamnă, într-un fel, pregătire pentru ceva. Chiar şi, dacă vrei, numai... [?].

Astăzi nu mai există noutate. Nu mai există noutate! Fiindcă noi ştim ce găsim în Lună, noi ştim ce avem de găsit în experimentul nostru în... cine ştie ce fac [?] şi, într-un fel, avem dinainte întrebările aşa de bine puse, încît răspunsul, doar aşa, cu nici o abatere, poate confirma. Ba, încă, oamenii de ştiinţă azi se roagă să fie dezminţiţi. Se roagă să vină o chestie, aşa, să apară, de pildă, o muscă într-o celulă spaţială. Ce miracol ar fi! Cum e posibil o muscă acolo?! Ei bine, căutarea noastră, vă spun, e pe linia asta, a lui *caveo.*

Geminare – a îngemăna.

Pe urmă, la pagina 14: „Cînd eram încă la Universitate..." Şi continuă, poate la Viena, poate la Berlin..., continuă pe o pagină întreagă pe care n-am copiat-o.

Scanned with OKEN Scanner

Grui-Sînger – tragedie. Îşi face planul.

Pe urmă nişte rime: *nărui / cărui / adevăru-i / oricărui.* Cu aplicaţii alături. Asta mi se pare interesant..., că rimele sînt adeseori în gol, au caracterul absurd (*dativ / costeliv / relativ*), dar alteori au sens. Notează ce spune aşa frumos de celula aceea cu ideea timpului, „voi fi văzînd – viitorul imperfect (futurum imperfectum) – voi fi văzut – futurum perfectum". Şi are de multe ori notaţii dintr-astea.

La pagina 26 apare rima absolut fantezistă: *Circe / te miri ce* . Pentru ca îndată să vină versul sau strofa:

Te gîndeşti fermecătoare
Adorată umbră Circe
Că mă satur c-o privire
Cu zîmbiri şi cu te miri ce?

Ei, cînd vezi în caiet asta şi – sigur că dicţionarul de rime nu poate publica asta –, cînd vezi în manuscris, dintr-o dată simţi că rimele astea, care au multă deşertăciune şi mult absurd în ele, au cîteodată marea poezie.

La finele unei poezii notează: „28 august 1876, noaptea". Ce-o fi fost noaptea aceea a lui Eminescu? Nesomnie? Veghe? Vis?

Vin pe urmă versuri şi un început de strofă:

Ciudat izvod e omul pe-a vremei ţesătură...

Iar ceva mai jos aceeaşi strofă (n-am copiat toată strofa, n-am avut timp, ce vreţi, nu se poate cuprinde totul), aceeaşi strofă, începînd acum (vasăzică: *Ciudat izvod e omul pe-a vremei ţesătură*), şi-acum: *Ciudat izvod e omul, în veci acelaşi...* [?]. Total s-a schimbat ideea; o dată e ţesătura vremii, o dată este stăruinţa aceea, identitatea omului în izvodirea lui neîncetată. Numai pe aste două versuri se poate face un articol pentru „Cronica". Aşa... Nu îndăznesc să vă citesc...

Scanned with OKEN Scanner

[Un Eminescu al haosului germinativ]

Stimaţi şi iubiţi ascultători,

Închipuiţi-vă că pe vremea lui Eminescu ar fi existat televiziune. Mii şi mii de oameni l-ar privi astăzi pe ecran. Închipuiţi-vă că ar fi în viaţă şi ar sta de vorbă, undeva, într-o cafenea, cu un prieten. Nenumăraţi tineri ar trece şi ar spune: „Uite, ăsta este Eminescu". Sau închipuiţi-vă scena din redacţia „Timpului", cînd Eminescu, după o noapte nedormită, poate neras, cum avea feminina cruzime Mite Kremnitz să-l descrie cîteodată, vine şi expune timp de două ore lui Caragiale sistemul filozofic al lui Kant, pentru ca la urmă Caragiale să spună: „Măi, mare moftangiu Kant ăsta al tău!" O asemenea scenă ar încînta poate pe mulţi. Dar, să spun un lucru grav: închipuiţi-vă că am avea capul îmbălsămat al lui Eminescu undeva într-un sicriu. Milioane de oameni ar trece pe lîngă acest sicriu, aşa cum milioane de oameni au trecut pe lîngă capul îmbălsămat al lui Lenin. Ei bine, ce-am obţine aşa? Este Eminescu de înţeles aşa, de văzut aşa, de perceput cu toată fiinţa noastră aşa? Nu! Eu vă declar că există un Eminescu viu în caietele acestea despre care e vorba acum şi pentru care am venit aici, dar pentru care am refuzat să stau la Bucureşti, unde caietele nu se facsimilează şi nu se expun.

Un om nu este o prezenţă fizică, cel puţin un bărbat. Femeile, da. O femeie poate că-şi are absolutul ei fizic la 20 de ani sau la 36 de ani, cum zicea Balzac, [dar] un bărbat nu este o prezenţă fizică; este una spirituală, sau atunci nu este. Or, prezenţa spirituală şi viaţa adevărată a lui Eminescu ne apar în

Scanned with OKEN Scanner

aceste caiete. Am depus aci 15, respectiv 17, aşa cum s-au legat, din cele 44 de caiete, urmînd ca, în decursul acestui an, restul să fie facsimilat. Acesta este angajamentul Bibliotecii „Astra" şi, de aceea, spre a întări acest legămînt, am venit cu bucurie aci.

Dar ce este atunci un om, dacă nu o prezenţă fizică? Şi de ce milioane de oameni nu vor trece pe lîngă caietele acestea, aşa cum ar fi trecut pe lîngă capul îmbălsămat al lui Eminescu? Un om – mi-a spus un cîntec bihorean ce este un om. Un prieten din Bihor mi-a trimis versurile: „Pierdutu-mi-am glasurile / Iarna cu năcazurile / Vara cu nopsamurile". „Nopsamuri" sînt zile de clacă, în limba bihorenilor de altădată. „Pierdutu-mi-am glasurile": omul reprezintă cîteva glasuri, cîteva rostiri, cîteva înţelesuri, cîteva isprăvi. Asta e un om, şi nu o prezenţă fizică. Pentru că, este Eminescu cel pe care îl avem în toate reproducerile? Este Eminescu adolescentul acela frumos? Este Eminescu cel care purta frumos frac – poate mulţi tineri nu ştiu ce este „frac", astăzi – şi care valsa frumos? Este Eminescu fiinţa aceea cu chipul buhăit, în anii care pregăteau sfîrşitul lui sufletesc? Masca lui mortuară? Ce este Eminescu? Sînt *vocile* lui. Şi vocile lui sînt aici, în caietele acestea, pe care foarte puţini le cunosc, iar astăzi chiar, un mare poet din urbea D-voastră mi-a declarat că nu le-a văzut niciodată.

Îngăduiţi-mi să vă istorisesc în cîteva cuvinte ce s-a întîmplat cu aceste caiete şi de ce acest miracol este, după cum veţi vedea, unic în cultura europeană. Îngăduiţi-mi să vă fac istoricul scurt al acestor întîmplări (sau ne-întîmplări) care ne duc astăzi, la 130 de ani de aniversare, să punem probleme ce trebuiau puse acum 90 de ani şi, după aceea, îngăduiţi-mi, dacă rămîne timp, să vă citesc cîteva locuri din notele mele luate din aceste caiete, cîteva locuri pe care nu le veţi întîlni în cele 15 manuscrise fotocopiate, ci la anul – nu-i aşa? –, în restul manuscriselor, care vă vor sta, ca şi acestea, la dispoziţie.

Iertaţi-mă că vă spun poate lucruri ştiute. În 1883, cînd se declara criza de nebunie, Eminescu era la Slavici. Slavici s-a grăbit să ducă lucrurile lui Eminescu, respectiv două lăzi, la Maiorescu. Una dintre lăzi conţinea manuscrise româneşti. Pentru aceste manuscrise româneşti, pe care mai tîrziu Maio-

Scanned with OKEN Scanner

rescu le-a donat Academiei, în anii noştri chiar, cineva şi-a permis să spună că Maiorescu a făcut o incorectitudine, că le-a dat ca provenind de la Ion Maiorescu, tatăl său, şi nu de la Eminescu. Dar e vorba de cealaltă ladă, de lada cu cele 44 de caiete eminesciene.

D-voastră ştiţi că pentru Maiorescu – pentru omul acesta care aspira la desăvîrşire şi care, ca noi toţi, nu a fost desăvîrşit –, pentru Maiorescu poezia lui Eminescu se reducea la volumul tipărit de el. Cu 90 de poezii – sau ceva în jurul acestei cifre – Eminescu intra dintr-o dată în absolutul românesc. Restul? Restul i se părea lui Maiorescu maculatură sau, în orice caz, încercare nereuşită, strădanie de cercetător şi, în definitiv, lucru bun de lăsat undeva, în lada pe care o primise de la Slavici. Poate că nici nu s-a uitat de-a binelea în lada aceea. Dar după aproape 20 de ani – în 1901, respectiv în 1902 –, a început o campanie de presă în legătură cu aceste manuscrise. S-a spus: Maiorescu deţine abuziv manuscrise ale lui Eminescu, vrem să le vedem. Şi atunci, Maiorescu le-a depus la Academie – cu acest prilej le-a depus şi pe cele buclucaşe, cele în legătură cu trecutul românesc – şi le-a lăsat, firește, la dispoziţia cercetătorilor. De-acolo provine totul: de-acolo vine proza lui Eminescu, de-acolo provine toată poezia postumă. Şi oamenii s-au grăbit să scoată din comoara aceea şi lucruri bune, şi lucruri mai puţin reuşite. În aşa fel încît oamenii au început să spună: „Îl compromitem pe Eminescu". Ba, marele critic Ibrăileanu a spus la un moment dat: „Blestemată idee a avut Dl. Maiorescu că a dat manuscrisele la Academie. Mai bine le-ar fi ţinut sub şapte lacăte".

Blestemată nu a fost ideea lui Maiorescu şi cred că Ibrăileanu s-a căit de gîndul său. În orice caz, s-au publicat şi multe lucruri care nu trebuiau publicate, dar care trebuiau facsimilate. Numai că pe vremea aceea mijloace de a reproduce un manuscris ca manuscris nu existau încă. Din manuscrisele acelea, în 1904 a început Ion Scurtu să scoată esenţialul – aţi avut poate cu toţii ediţia lui, dacă nu, o aveţi expusă aci. Ion Scurtu era un remarcabil cercetător, în primul rînd, apoi, ceea ce e esenţial pentru Eminescu, un germanist – şi, personal, declar că nimeni n-are dreptul să se declare eminescolog, dacă nu

Scanned with OKEN Scanner

cunoaşte limba germană – şi s-a dovedit un excelent editor al lui Eminescu. Din păcate, în timpul primului război mondial, cu toate manuscrisele lui, la Budapesta, a murit, manuscrisele . au dispărut şi editorul adevărat al lui Eminescu avea să întîrzie încă.

Cel care, poate, primul şi-a dat seama, cu o optică schimbată asupra creaţiei lui Eminescu, adică înţelegînd că nu perfecţiunea, cum vroia Maiorescu, importă, ci *deplinătatea* unei conştiinţe de cultură – a fost Nicolae Iorga, care va fi trecut repede prin aceste manuscrise, dar cu acea repeziciune care-l făcea să copieze necrezut de exact manuscrise din toate părţile lumii, aşa încît nici inamicii lui nu l-au putut prinde cu prea multe greşeli. Şi Iorga a spus: „Orice rînd din Eminescu trebuie făcut cunoscut". N-a spus că trebuie *tipărit,* căci veţi vedea că sînt lucruri care nu se pot tipări, pentru că nu rezistă plumbului şi nu primesc lespedea şi epitaful tiparului, ci sînt crestătura vie a gîndului, sînt expresia vieţii care numai în manuscris capătă înţeles pentru cititor.

A venit apoi Călinescu. Am trecut peste cercetători secundari sau peste cercetători ca Murăraşu, care şi-au limitat interesul la cîteva caiete privind poezia lui Eminescu. A apărut Călinescu. Şi Călinescu şi-a făcut întreg Eminescu al lui, acea operă care l-a calificat şi care poate că va rămîne mai mult decît *Istoria literaturii...* Ştiţi cu toţii ce încercări se fac acum de a se retipări *Istoria...* şi cum se socoteşte că opera e un monument al culturii noastre. Un monument al subiectivităţii geniale a lui Călinescu, dar al culturii nu este. În schimb, Eminescu al lui este un monument al culturii noastre şi, întreg, este făcut după aceste caiete. Călinescu, o natură deosebită, cum îl cunoaşteţi – deosebită şi în bine şi în rău –, s-a apropiat de Eminescu aşa cum s-a apropiat Schiller de Goethe. Schiller mărturisea: „Am venit la Goethe cu sentimentele lui Brutus", ale lui Brutus alături de Cezar. Evident, Schiller şi-a schimbat sentimentele. Dacă citeşti *Viaţa lui Mihai Eminescu,* scrisă de Călinescu, ai sentimentul că multă vreme nu şi-a schimbat sentimentele şi că a vrut să-l de-mitizeze pe Eminescu, că undeva a vrut să arate: „Sigur, este marele nostru poet, dar nu ştia cutare, nu ştia cutare, în definitiv era deficitar în foarte multe privinţe",

Scanned with OKEN Scanner

pentru ca la urmă... Deschideţi ultima pagină din *Viaţa lui Mihai Eminescu* să vedeţi cum recunoaşte că este geniul pe care nu-l vom mai putea regăsi, cel puţin în contextul acela al culturii noastre, vreodată. Şi Călinescu a declarat: „Nu e nimic de făcut cu caietele astea decît să fie redate întocmai". Nici el nu a spus: „tipărite".

A venit Perpessicius. Perpessicius a făcut o treabă minunată. Se continuă acum, sub firma lui. Perpessicius, sigur, o făcea mai bine; ceea ce a făcut el cu volumele lui este splendid. Dar lucrurile se reduc la poezie şi imaginea pe care ţi-o dă Perpessicius este că în caietele lui Eminescu nu se găseşte decît un extraordinar poet, cu subsolul lui. Fiindcă, evident, în orice mare creaţie poetică e şi mult rebut poetic. Perpessicius, de altfel, nu putea acoperi cum trebuie pe Eminescu pentru că, după cîte ştim, nu era pus la punct cu cultura germană. Dar a făcut lucrurile pe care le-a dat la iveală în aşa fel, încît opera lui este una din binefacerile culturii noastre. Şi el a vorbit despre „comoara" acestor manuscrise, şi el a rămas nedumerit în faţa a ceea ce depăşea propria lui competenţă, cum toţi sîntem depăşiţi în mai realizata sau mai puţin realizata noastră competenţă de universalitatea preocupărilor lui Eminescu din aceste caiete.

Au trecut anii şi nimeni nu şi-a pus clar problema facsimilării acestor caiete, pentru că s-a spus: – Tipăriţi tot! Ce nu tipărim e secundar, sînt cîteva lucruri, cîteva pagini pornografice, mă rog, cîteva liste de rufe de dat la spălat sau cine ştie ce mici însemnări care nu contează. Tipăriţi tot!

Ei bine, se întîmplă cu Eminescu aşa cum se întîmplă cu vorba cunoscută în legătură cu ce trebuie numit cultură: cultură este ce ţi-a rămas după ce ai uitat tot. Vă declar, în cunoştinţă de cauză, că Eminescu este ceea ce ne rămîne după ce l-am tipărit tot. Şi cînd îl veţi vedea facsimilat, şi cînd veţi compara versiunile cîte unei poezii încifrate acolo sub scrisul lui, sub „crestătura" lui, cum spuneam, şi veţi compara cu lespedea pe care a pus-o pagina din Perpessicius asupra acestei poezii, veţi vedea că vibraţia d-voastră va fi alta. De altfel, sper să vă fac să vibraţi cu ceea ce vă voi citi din Eminescu.

Scanned with OKEN Scanner

S-a întîmplat că unii dintre noi am căzut peste un manuscris sau altul. Cineva a vrut să studieze probleme economice şi s-a ridicat la manuscrisul economic al cărui număr vi-l voi indica – cred că este printre cele predate aci. Alţii s-au interesat de manuscrisul cu probleme istorice. Ştiu eu, profesorul Onicescu s-a uitat în manuscrisul cu încercările sau traducerile din texte germane de fizică, încercările de matematici ale lui Eminescu. Fiecare a urmărit o problemă. Vă spun aşa, cu mîndrie, că am luat în mînă manuscrisul 2 258, cu *Critica raţiunii pure* tradusă de Eminescu. Era în 1967. Am luat în mînă acest manuscris ca să editez, aşa cum am şi făcut, traducerea lui Eminescu. Şi văzînd ce conţine, în afara acestei traduceri, manuscrisul, mi-am spus că e interesant de văzut restul. Şi-am mai cerut un manuscris, am mai cerut pe al treilea... Au început să mi se refuze, pentru că custozii de acolo, pe bună dreptate, nu lasă mulţi cercetători să manevreze aceste manuscrise – ele riscă foarte mult de la simpla expunere la lumină, cu atît mai mult de la folosinţa lor –; m-am „bătut" şi am obţinut să văd toate cele 44 de manuscrise eminesciene, care conţin toată opera antumă, toată opera postumă, plus o mulţime de lucruri, pe care veţi avea d-voastră înşivă fericirea de-a le vedea. Şi, uluit de miracolul acesta, încredinţat că întîlnesc o comoară, ca un copil, m-am întors în sat şi-am spus: – Uitaţi, aici e o comoară, o comoară, acolo, lîngă stîncă... M-au ascultat oamenii, dar parcă nu mi-au dat destulă crezare, şi atunci am început să mă întreb de ce. De ce oamenii care au avut în mînă aceste caiete nu au avut şocul lor, n-au trăit emoţia lor. Şi-am constatat cu uimire că oamenii nu au văzut, pur şi simplu, caietele în întregime. Fiindcă întregul e mai adevărat decît partea şi miracolul este al întregului. Partea îşi are slăbiciunile ei. Dar oamenii nu au avut această curiozitate să vadă întregul; cum văzuse Iorga, cum văzuse Perpessicius, cum văzuse Călinescu. Ba chiar am avut surpriza aşa: întrebîndu-l pe Negoiţescu, care a scris o excelentă carte despre Eminescu: – N-ai putea să mă ajuţi, l-am întrebat, să descifrez o pagină de Eminescu? – Păi, îmi spune, n-am văzut niciodată. Sau chiar Papu, excelentul eminescolog, n-a văzut un singur manuscris, din cele 44. Mi-a mărturisit-o, sau a mărturisit-o, în public,

Scanned with OKEN Scanner

eram împreună, la Iaşi, şi l-am întrebat deschis, în faţa publicului: – Ţi-a căzut în mînă vreun manuscris? – Nici unul. Şi atunci am început să înţeleg. Am început să înţeleg că oamenii nu au văzut, pur şi simplu. Şi-am luat hotărîrea, aşa, cum ar fi făcut copilul acela care a găsit comoara lîngă sat, să-i iau de mînă pe oameni, să-i duc acolo, s-o vadă. Şi-atunci am pornit cu încredere să sugerez unora şi altora editarea *facsimilată* a caietelor lui Eminescu.

Nu vă povestesc ce s-a întîmplat între '68 şi '78, timp de zece ani, cu încercările mele. Am spus lucrul acesta la Iaşi, acum doi ani – conferinţa mea a fost înregistrată şi există aci, la Biblioteca „Astra" – şi dacă vă interesează să vedeţi prin ce inexplicabile complicaţii a trecut această încercare a unui om, nevinovat şi fără nici o veleitate, de a obţine facsimilarea, puteţi cere, dacă este de acord Biblioteca, să ascultaţi acest lucru. Vă voi vorbi despre epilog.

După aceşti zece ani care au început cu solicitarea către Zaharia Stancu să facă această facsimilare – şi îndrăznesc să vă spun mai mult –, cu asigurarea lui Zaharia Stancu după o lună sau două că e primit în audienţă de Preşedintele ţării, a spus: – „Vrem să facsimilăm caietele Eminescu". Şi Preşedintele ţării i-a spus: – „Daţi-le drumul, dacă n-au nimic supărător".

Cu această primă etapă, trecînd prin diverse faze de încercare, n-am întîlnit nicăieri un refuz; peste tot înţelegere deplină, entuziasm chiar, dar lovindu-mă, cum spuneam la Iaşi, de Mr.Nobody, cum zice englezul: – Cine a spart geamul? – Nobody. – Cine a trîntit uşa? – Nobody. E un Nimeni, e un Nimeni, e o inerţie, e ceva care ţine lucrurile în loc. Ei bine, trec peste aceşti zece ani şi etapele diverse ale întîlnirii cu Mr. Nobody – şi doresc Bibliotecii să nu apară şi aici acest Mr.Nobody –, şi ajung la Festivalul de acum doi ani de la Iaşi – Festivalul Eminescu se face în fiecare an.

Am fost invitat şi am declarat că nu mă duc pentru că nu se face facsimilarea caietelor Eminescu. Am fost invitat înainte de festival să ţin, împreună cu Edgar Papu, o conferinţă, eu urmînd să vorbesc despre facsimilare. Am vorbit în aşa fel, încît ieşenii au părut convinşi că ei vor face în cîteva luni ceea ce eu nu reuşisem să fac în zece ani. Ca să-i ajut, m-am întors

Scanned with OKEN Scanner

la Bucureşti şi, cu o hîrtie de la Muzeul Pogor, m-am dus la Biblioteca Academiei. Am cerut cele 15 manuscrise fotocopiate. (Din cele 44, nu sînt fotocopiate decît 15, restul fiind microfilmate. Ceea ce cer eu Bibliotecii „Astra" este să transforme microfilmele în film de formatul caietelor.) Am cerut cele 15 caiete fotocopiate, m-am dus pe la diverşi prieteni (ingineri, contabili...) şi într-o săptămînă, cu 50 de bani pagina, am facsimilat ceea ce aveţi aici. E foarte simplu, evident, nu e ideal, e foarte simplu însă de obţinut o primă imagine a manuscriselor lui Eminescu, fiindcă aceste manuscrise nu se mai dau, cum vă spuneam, decît în condiţii excepţionale.

(Şi aici aş face o paranteză. O condiţie excepţională s-a creat.

A venit acum un an, de la Freiburg din Germania, Paul Miron, profesor plin la catedra de romanistică. El este un exilat, care între timp a înţeles că România este aici, nu acolo la ei, care vine în ţară, care a înfrăţit Freiburgul cu Iaşii şi care, deci, a putut îndrăzni să facă o ofertă. A spus: – Cu ultimele mijloace tehnice vin să facsimilăm caietele lui Eminescu. Vă cer un singur lucru pentru biblioteca noastră de la Freiburg – o bibliotecă românească foarte bună –, să ne daţi voie să luăm un exemplar. Doamnelor şi domnilor, ... a fost refuzat. Şi nu mă supăr că a fost refuzat – au avut poate dreptate, fiindcă în caietele acelea se găsesc unele pasaje supărătoare, antiruseşti sau cine ştie ce...; la un moment dat este scris KARL MARX cu majuscule şi dedesubt KARL MOOR, eroul lui Schiller, cu majuscule. Cineva poate face răutăţi. Nu? Sînt destui oameni care atîta aşteaptă acolo, să denigreze, nu-i aşa, regimul. Deci, foarte bine, au refuzat. Dar erau două soluţii: să pui pe specialişti să răsfoiască cele 8-9 000 de pagini şi să scoată paginile care puteau fi supărătoare, lăsînd pe Paul Miron să facsimileze restul; sau, cum am făcut cu metroul: nu primim ofertă franceză, deşi francezii au de 60 de ani metrou; nu primim ofertă japoneză, pentru că nu ştiu ce....; facem noi metrou. Şi l-am făcut, şi foarte bine. Deci, nu primim oferta lui Paul Miron, dar să facsimilăm noi, să facsimilăm noi caietele. Însă să refuzi o ofertă aşa de generoasă, ca să nu faci nici o ispravă, mi se pare vinovat. Şi nu ştiu cine este acel domn

Scanned with OKEN Scanner

Nobody care s-a opus facsimilării în condiţii excelente a caietelor. Sper să vină Paul Miron în ţară, am să-l întreb, şi dacă am să am prilejul odată, am să vă comunic cine întîrzie facsimilarea în condiţii excelente a caietelor şi ne lasă pe noi să o facem în condiţii aproximative. Adică nu după manuscrise, şi nu salvînd ceea ce se pierde în manuscrisele acestea, ce e scris cu creionul, ce e scris cu cerneală violetă, fiindcă toţi ne temem că, dacă mai trec anii, o să pierdem din substanţa aceasta a creaţiei eminesciene. Deci, voi afla, poate, cine este acel Mr. Nobody, vă voi spune, dacă vă va interesa. Esenţialul este că nu s-a reuşit, în condiţiile acestea. Şi-atunci, spun, poate că mai binele este duşmanul binelui. Să facem lucrurile cum putem. Deci, să facem xeroxuri după fotocopii. Şi o să vedeţi că 95 la sută din scrisul lui Eminescu este lizibil şi aşa. Ceea ce este grav în întîrzierea de a facsimila aceste caiete este faptul că o zecime din ele sînt necunoscute şi i-au rămas necunoscute chiar lui Călinescu. Fiindcă sînt în limba germană, sînt scrise în germana gotică, într-un fel în care ne descurcăm şi nu ne descurcăm unii dintre noi, şi sîntem descoperiţi, cum spuneam, în măsura în care nu-l cunoaştem în întregime pe Eminescu.)

Dar să revin la Muzeul Pogor. Am făcut într-o săptămînă, cum am putut, xerografierea acestor 15 manuscrise, le-am trimis la Muzeul Pogor. Recunosc că Muzeul Pogor le-a legat. Atîta tot au făcut. La condiţia mea ca, în patru luni, să înceapă *măcar* facsimilarea restului sau, dacă pot, să facă totul, după patru luni, cînd m-am dus, m-am trezit cu răspunsul: – Muzeul Pogor intră în reparaţie... , noi ne gîndim..., vom rămîne... , nu vom rămîne în slujbă... , îl lăsăm pe Eminescu de-o parte.

Evident că, pentru Iaşi, lucrul mi-a părut dezonorant. M-am gîndit că la Botoşani e un Muzeu Eminescu. Şi-atunci mă adresez la Botoşani, telefonic, de la Iaşi, şi mi se spune: – Muzeul Eminescu nu mai există... de la cutremur... nu mai exista acum doi ani. Atunci, am spus: Mă duc la Ipoteşti. Dau la Ipoteşti, în orice condiţii, „manuscrisele" lui Eminescu. Telefonez Sfatului Popular la Ipoteşti. Mă întreabă: – A! Vreţi să vedeţi cîteva morminte... Zic: – Nu, nu, Casa Eminescu. – Casa Eminescu nu e refăcută.

Scanned with OKEN Scanner

Şi-atunci, mi-am amintit de versul pe care am să vi-l citesc, din Eminescu, cu Moldova de sus, ce-i cu Moldova asta de sus, „Toată faima ţi s-a dus", aşa zice Eminescu – şi, întristat, am venit cu manuscrisele aici la Sibiu, la un prieten la care stau; le-am depus acolo. L-am întrebat: ce să fac cu ele?

Între timp am fost invitat la Muzeul Literaturii Române să ţin o conferinţă şi mi-am spus: E ultima şansă. Muzeul Literaturii are obligaţia asta. Să încerc cu ei. Şi-atunci m-am dus şi le-am spus aşa: – Dacă mîine Îngerul Negru trece peste Biblioteca Academiei din Bucureşti, Îngerul Negru cu cohorta lui de flăcări sau cohorta lui de unde seismice: Ce se întîmplă? Se vor găsi la mine 15 manuscrise din Eminescu sau fotocopii, la Murăraşu 3-4, şi la dvs. nici una. Acceptaţi situaţia asta? Evident că oamenii, luaţi aşa, cu oarecare, ştiu eu, impertinenţă, au reacţionat şi-au spus: – Dar cum..., noi avem, uitaţi, o scrisoare..., pe care... Academia e departe de a o avea... Sau nu ştiu ce piesă eminesciană. Muzeul Literaturii, poate l-aţi vizitat, expune foarte multe lucruri, de pildă, bastonul lui I. Al. Bassarabescu, sau umbrela Hortensiei Papadat-Bengescu...

Şi am spus: – Asta e filatelie. Faceţi filatelie. Cum mi-am permis să spun şi ieri domnului Cotu, cînd mi-a arătat cîteva rarităţi: – Nu facem filatelie. Nu ştiu dacă sînteţi un muzeu cu o funcţie vie, nu un simplu muzeu de resturi, nu ?, de umbrele şi bastoane. Atunci gîndiţi-vă la Eminescu. Mi s-a spus: – Daţi-ne nouă cele 15 manuscrise şi continuăm noi.

M-am întors la Sibiu, şi prietenul, în casa căruia lăsasem manuscrisele, mi-a spus: – Nu ţi le restitui. Prietenul se numeşte Aurel Cioran. Este fratele marelui scriitor tradus în 10-15 limbi, pe care noi nu-l publicăm încă. Iar dacă veţi vroi vreodată să scrieţi că donaţia e de la mine, veţi face un fals. Donaţia este de la Aurel Cioran. Lui îi datoraţi faptul că pune la dispoziţia publicului sibian, pentru prima dată, scrisul lui Eminescu. Cel mult, dacă veţi voi să spuneţi: „Donaţia Aurel Cioran şi Constantin Noica".

Aşadar, am întîmpinat refuzul unui prieten. I-am spus: – Dar sînt manuscrisele mele! Mi-a spus: – Nu mai sînt ale tale! Şi n-ai să le duci la Bucureşti, fiindcă bucureştenii sînt netrebnici, şi se află în treabă, şi nu fac treabă. Ai să le laşi aici şi le

Scanned with OKEN Scanner

duc la „Astra“ şi la „Astra“ ai să obţii condiţiile pe care le vrei. Şi am venit cu Aurel Cioran aici, la „Astra“, şi am întîmpinat înţelegerea pe care am întîmpinat-o. Să mă iertaţi. Fiind păţit, şi de rîndul acesta, nu am îndoieli, dar pun condiţii. De la început am spus directorului şi subdirectorului că donaţia este limitată în timp; pînă la 30 decembrie 1980. Deci, grăbiţi-vă anul acesta să vedeţi manuscrisele Eminescu, fiindcă s-ar putea să fiu în situaţia, împreună cu prietenul meu, de a retrage donaţia dacă nu veţi facsimila în continuare. Însă condiţiile nu se limitează la atîta. Am mai pus o condiţie: ca manuscrisele să fie *arătate*, nu puse în vitrină. Cel mult, cu un lănţişor, să ne asigurăm – că ... ştiu eu, şi la Luvru se întîmplă..., şi-n diverse muzee mari ale lumii se întîmplă tot felul de lucruri –, cu un lănţişor, manuscris de manuscris, la dispoziţia fiecăruia. Să nu vă speriaţi că se degradează. Vom xerografia altele..., vom xerografia din nou..., dar întîlniţi-vă cu Eminescu. Şi nu aşa, cu Eminescu de la cafenea sau cu Eminescu din redacţia „Timpul“.

Manuscrisele nu sînt de văzut, sînt de pipăit, de absorbit prin toţi porii. Pierdeţi două-trei ceasuri măcar să vedeţi ce miracol este acolo şi cum omuleţul acesta a vrut să ştie tot şi cum a trăit sub ruşinea de a nu şti tot. Şi asta e marea ruşine pe care o resimţim cu toţii.

Veţi spune: – Dar cum? E explozie informaţională, lumea a obţinut atîtea cunoştinţe, milioane de cărţi... Cum? Ca Degetuţ, ca Degetuţ. Cum să secere el lanul? Te-apuci să-l seceri şi te-ajută o pasăre, te-ajută cine ştie ce zînă, şi acoperi, acoperi cultura, o acoperi cu muncă. Cultura nu este ceva exterior, un mediu exterior, ca aerul, ca, ştiu eu, civilizaţia; ci trecerea mediului exterior în mediu interior, aşa cum s-a spus că sîngele nostru sînt mările calde ale vieţii preluate în fiinţa noastră. Trecerea mediului exterior în mediu interior, aceasta înseamnă viaţă şi spirit. Şi această trecere este cu putinţă. Fără să deţii tot, fără să fii un *uomo universale* în sensul lui Pico della Mirandola care, şi el, ştia ce ştia, greacă, caldeeană, ebraică, latină..., şi cu asta credea că ştie tot. Nu, ci în sensul deschiderii către tot, în sensul lui Leonardo da Vinci şi, poate, şi-n sensul lui Eminescu.

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, am ajuns în situaţia de a fi mai legat de Sibiu, cu ideea mea, decît de orice alt oraş şi orice altă aşezare din ţara lui Eminescu. „Săracă ţară de sus / Toată faima ţi s-a dus" am spus Moldovei, şi-am venit aici, în Ardealul de unde au venit toate descălecările. Mi-am îngăduit să spun acest lucru, căci eu nu sînt ardelean. Am greşit, după războiul dintîi, spunînd că Ardealul s-a alipit la Vechiul Regat. Vechiul Regat s-a alipit la Ardeal! Ştiţi unde am văzut asta cel mai bine? Am văzut-o întîi prin tot ce este valabil pe arcul Carpaţilor, în Muntenia şi poate în Moldova, am văzut oieri ardeleni peste tot, de la Cîmpulung-Muscel pînă la Buzău, şi am văzut mai ales în cuvinte. În cuvinte.

De altfel, mi-a spus profesorul Puşcariu – am avut fericirea să lucrez la un institut al lui cîţiva ani –, mi-a spus că, într-adevăr, cuvintele au călătorit de la dvs. către noi. Şi-am văzut-o. Am văzut-o, cînd vin, cînd vin, de pildă, învăţaţii unguri să spună că avem multe cuvinte ungureşti. Da. Cuvintele gîndirii: *gand,* „gînd", „seamă", ştiu eu... „a chibzui" – sînt ungureşti. Dar nu asta interesează. Întîi, că multe cuvinte de origine maghiară s-au înfrumuseţat la noi. Cum ar fi: „hotar", „a pune hotare", „a hotărî"... Dar..., nu ştiu, nu cunosc maghiară şi nu disputa e în joc. Mă interesează circulaţia cuvintelor. Cum a ajuns „gînd" pînă undeva aproape de Don, şi cum a ajuns în Dobrogea, cum a ajuns, dacă nu pornind de aici? Şi descălecările acestea ale cuvintelor m-au făcut să înţeleg că Patria Mumă este aici. Şi de aceea sînt fericit să vă pot da caietele şi sînt în acelaşi timp dator să vă arăt în ce măsură caietele pe care nu le veţi vedea în anul acesta conţin un miracol.

Vă cer încă o dată: dacă folosiţi aceste caiete aşa cum aţi trece pe lîngă capul îmbălsămat al lui Eminescu..., dacă le folosiţi, folosiţi-le cu adevărat, lăsaţi-vă îmbibaţi de ele. Dar, trebuie să acceptaţi un lucru, că a întîlni în versurile acestea pe Eminescu, înseamnă a vă întîlni cu conştiinţa dvs. mai bună.

Vă mărturisesc că nu m-am lăsat ruşinat de profesorii mei de filozofie, ba chiar i-am criticat: ia să vedem, istorici ai filozofiei, şi nu ştiu greacă... Maiorescu i-a spus lui Eminescu – avea 25 de ani –: „Vino la Iaşi, în locul insuficientului

Scanned with OKEN Scanner

Leonardescu". La care Eminescu răspunde: „Nu vin, pentru că nu ştiu destulă sanscrită, greacă şi latină". Nu m-am ruşinat de cine ştie ce învăţat – şi am avut destui în perioada dintre cele două războaie –, dar în faţa caietelor acestora m-am ruşinat. Am simţit că este aici nu poetul cel mare pe care-l ştim cu toţii, ci este *pedagogul,* în faţa căruia rămîi oricînd descoperit.

Chiar în specialitatea mea, în filozofie, am simţit că omul acesta ştie unele lucruri pe care noi nu le-am regăsit. Am semnalat aceasta în traducerea lui Eminescu din *Critica raţiunii pure.* Şi am fost uimit să văd că noi nu mai ştim să facem deosebiri pe care Eminescu ştia să le facă. Şi vorbim astăzi, cu un exemplu pe care îl dădeam chiar ieri domnului Cotu, noi nu mai ştim să vedem în cuvîntul „judecată" dublul sens: „judecata" e şi facultatea de a judeca, dar e şi produsul facultăţii. Eminescu zice „judecată" pentru facultate şi „judeţ" pentru produs. Şi spune consecvent. Am urmărit: de cîte ori este „judeţ", este vorba de judecata obiectivată. Iar „judecata" e facultatea de a judeca. Noi ne-am prostit. Noi nu mai ştim ceea ce simţea el la 25 de ani.

Şi m-am ruşinat chiar în specialitatea mea. Cu atît mai mult m-am ruşinat, că pretind să fac filozofie cu istoria filozofiei şi nu cu restul ştiinţelor, cum încerca el, la nivelul lui. Dar încerca! Fiindcă în caietele lui n-o să găsiţi pe Eminescu al marilor tristeţi, şi n-o să găsiţi pesimismul eminescian. O să găsiţi *bucuria culturii.* Şi o să vedeţi ce jubilare este aici, în căutarea aceasta a omului peste tot, acolo unde spiritul şi-a pus pecetea.

Şi-acum, îngăduiţi-mi să vă citesc cîteva locuri, spre a vă da, într-un sfert de oră, imaginea bogăţiei pe care o aveţi în faţă. Aici este un laborator, dacă vreţi, este subsolul geniului lui, dacă vreţi, este haosul germinativ. E un haos, e o dezordine bună aici, e o zăpăceală în manuscrisele astea care trezeşte la viaţă.

Şi, în fond, ce este cultura, decît o extraordinară zăpăceală a omului? Eram şi noi, ca animalele, fiinţe sigure pe noi şi pe instinctele noastre, şi-a venit să ne zăpăcească spiritul, cu problemele lui, cu întrebările lui şi, acum, cu isprăvile lui. Ei,

Scanned with OKEN Scanner

acest haos, acest haos bun, această noapte blîndă a spiritului – fiindcă în *noapte* s-a născut spiritul, şi nu în zi; cerul înstelat, acela a educat omenirea, rabaterea omului asupra lui, cu aceasta a început gîndul, nu cu împestriţarea zilei –, ei bine, această „noapte" o veţi găsi aici în toată rodnicia ei.

Să nu vă aşteptaţi la lucruri geniale. Dar, să aveţi permanent în minte faptul acesta, că întregul este altceva decît suma părţilor. Şi să faceţi acest efort de a acoperi în timp cele 44 de caiete, adică 8 000 de file, străbătîndu-le cum vreţi – nici eu n-am putut să le am în mînă mai mult de două săptămîni –, spre a vă întîlni, nu cu miracolul eminescian, ci cu conştiinţa dvs. mai bună, dacă vreţi să fiţi oameni de cultură, sau cu adevăratul miracol care este îndărătul lui Eminescu, miracolul acesta al spiritului în ultima lui trezie, în ultima lui stare de veghe, odată ieşit din noaptea aceea bună, germinativă de care vă vorbeam.

Iată, de pildă, în manuscrisul – aşa cum apare în ordinea numerotării Bibliotecii Academiei – 2 254. El este nefotocopiat. Deci, nu l-am putut xerografia spre a-l da bibliotecii dvs. Manuscris de 457 de file. Apare: *Histrio,* dramă într-un act, un vers întîmplător: „Căzut e corpul nostru, cînd sufletu-i căzut", apare ceva curios, un gînd: „Ne-înţeles ca ruina al cărei trecut nu se *scie* ". (Aşa scrie el.) Şi apare, în sfîrşit, aşa, scris de-a curmezişul, un vers, un vers pentru care jumătate din poezia ultimelor decenii mi se pare că poate fi lăsată de-o parte. Este versul despre care am scris: „Ca o spaimă împietrită, ca un vis încremenit". Veţi vedea, cînd se va facsimila acest vers, cum apare el: întîi, cuvîntul „împietrită" abia se poate citi. Am stat două zile, am citit „împletită", „încifrată"...; nimic nu mergea. Pînă cînd, o doamnă de la Biblioteca Academiei a reuşit să citească: „împietrită": „Ca o spaimă împietrită, ca un vis încremenit". Versul nu există, după cîte am văzut eu, nici în „molozul", adică în categoria aceea de versuri răzleţe a lui Perpessicius. Dar, chiar dacă există, *aici* este fascinant; aici te emoţionează. Acolo, spui: E un vers reuşit... A putut intra, sau nu, într-o poezie sau alta. Îmi notam – şi era prima întîlnire, după manuscrisul 2 258, cu Kant – cîte fragmente nepublicabile, nepublicate, nedescifrate, poate nedescifrabile, şi, de aceea, spun: *trebuie facsimilat totul !*

Scanned with OKEN Scanner

Gîndiţi-vă: cele 800 de pagini germane, dacă vor fi puse sub ochii germaniştilor de la Cluj, de la Iaşi, de la Timişoara, de la Bucureşti şi – *last but not least,* cum zice englezul – de la Sibiu, poate îşi vor găsi transliteratorii. Nu cerem să ni se traducă. Să se translitereze numai. Căci sînt destui cunoscători ai limbii germane şi ai lui Eminescu, care să înţeleagă despre ce este vorba. Numai de transliterare e vorba. Şi chiar dacă o să facă cinci sau zece transliterarea aceleiaşi pagini germane, încă va fi bine, pentru că noi am constatat că fiecare avem greşeli de lectură, în scrisul, totuşi foarte frumos, al lui Eminescu.

Deci, trebuie facsimilat totul, dacă n-ar fi decît pentru cunoaşterea aceasta a paginilor germane, 800 de pagini, din cele 8 sau 9 000 de pagini ale manuscriselor eminesciene.

Trec peste ce conţine acest volum – care e mare din cauza traducerii *Artei reprezentării dramatice* a lui Rötscher, care a fost publicată recent, de Aurelia Rusu; o să apară în volumul XIV Perpessicius (ceea ce se numeşte volum Perpessicius). Dar ce-i frumos, este cum e copiată.

Vrednicia, acurateţea, pînă şi exterioară, a omului ăstuia neîngrijit, cum zicea doamna Mite Kremnitz, neîngrijit, da, dar care i-a făcut cinstea să-i dedice poezia *Atît de fragedă...*

Acurateţea asta, mîna lui frumoasă...

Să vedeţi ce frumos ştia greceşte! A rămas corigent la Blaj, la greacă. A rămăs corigent la greacă. Dar să vedeţi ce eforturi de a-şi însuşi greaca face, şi trebuie corectată imaginea despre el, în timp ce rămînea corigent la greacă, fiindcă nu învăţase cîteva verbe neregulate; dar, la cei 16 ani ai lui, îi speriase pe colegii de la Blaj cu cunoştinţele lui.

Această carte a lui Rötscher, care nu merită, pe care a tradus-o... aşa...; a făcut o traducere de serviciu, poate pentru un ban aruncat din mila lui Millo sau a cine ştie cui, această traducere, în manuscris, cel puţin ca imagine a vredniciei lui Eminescu, ca „glas" aş spune („glasurile" bihoreanului meu), ca „glas" vă spune ceva, pe cînd tipărită nu vă spune nimic, pentru că este o carte proastă, cartea d-lui Rötscher.

Manuscrisul 2 255 – nici el nu este fotocopiat. Are *Geniu pustiu,* are note în germană, apoi are, la p.10: „Moartea este

stingerea conştiinţei identităţii numerice". Ce va fi vrînd să spună? Este interesant, totuşi.

O filă începe cu: „Toată minunăţia consistă în împrejurarea că omul nu-şi dă seama de proprietatea numerelor binome". Pe vremea aceea poate că, sub numele binomului, se va fi înţeles altceva decît înţelegem astăzi, dar notaţia e curioasă.

Şi o întrebare: „Este numărul formelor în natură mărginit sau nu?" Întrebare pe care oamenii de ştiinţă şi-o pun şi astăzi. Fiindcă, deşi Linné, marele naturalist, a vorbit de 10 000 de specii de plante şi 6 000 de animale, ştim noi oare, în posibilul naturii, ce infinitate este?

Şi, din manuscrisul acesta nu vă mai citesc decît cîte o ciudată, pentru cei ce au interes filozofic, o ciudată interpretare a tezei şi antitezei: teza ca o despărţire în lung, şi antiteza ca o despărţire prin centru.

Sînt foarte multe gînduri încifrate în Eminescu, vreau să spun, cu cifrul lui, dar îţi vorbesc. Uitaţi, ideea aceasta că „o tăietură prin centru" – la care adaugă: „egal divizibilitate infinită" – ideea aceasta că tăind în nuclearitatea lui un lucru, îl faci să explodeze într-o infinitate, pe cînd mergînd pe orizontalitatea lui nu ai infinitate. Ideea aceasta spune ceva. Şi de la capătul acestui manuscris, de la pagina 256, vă citesc gîndul – l-am folosit cîndva –: „Pămîntul nostru e mai sărac în genii decît Universul în stele fixe şi mai lesne se naşte, în văile nemăsurate ale haosului, un nou sistem solar decît pe Pămînt un geniu".

E, astăzi înţelegem bine vorba asta. Căci am văzut ce e în pustiul cosmic. Şi ne întrebăm ce e prin galaxiile acelea minunate, ce e cu pulsarii aceia (care sînt materie moartă, nu?), pe cînd aici, pe planetuţa asta, s-a întîmplat ceva, s-a întîmplat miracolul de care vorbeşte Eminescu, să apară din cînd în cînd cîte un geniu.

Trec repede – nu numai pentru că nici notele mele nu sînt multe, vedeţi, patru pagini din 407, cîte sînt (e adevărat, era *Geniu pustiu* aici, care acoperea mult) –, dar am citit şi eu în grabă lucrurile, fiindcă abia mi se dădeau manuscrisele, şi am furat, am furat ce-am putut, dar – îngăduiţi-mi paranteza asta – cu furtul meu de atunci, de două săptămîni, am ajuns eminescolog. Trebuie să vă mărturisesc că nu m-am ocupat – în afară

Scanned with OKEN Scanner

de *Critica raţiunii pure* – decît două săptămîni cu Eminescu. Dar am mers unde trebuia. Şi atunci, oameni care toată viaţa s-au ocupat cu Eminescu, vin şi-mi spun „confrate", „eminescolog". Nu, n-am cu eminescologia dînşilor nimic comun. Dar am ceva comun cu conştiinţa mea de cultură mai bună. Şi pe-asta am găsit-o aici.

În manuscrisul 2 256 – nu e fotocopiat nici el –, care are numai 58 de file, un vers: „De două veacuri mereu, mereu te clatini / Dar azi căzuşi, stejare al marilor Muşatini". Cine ştie din ce piesă de teatru în versuri?

Aici încep rimele, rimele acelea suprarealiste, care nu mai spun astăzi nimic tinerilor şi care totuşi ar trebui să fie o lecţie, o lecţie de umilinţă. Tinerii fac poezie cu duiumul, dar fără supunere, fără şcoală, fără tehnică. În antichitate exista metrică, exista prozodie. Ce ştie astăzi un poet? Dă drumul imediat unui gînd într-un vers liber, pe care îşi permite să-l ritmeze cu o idee deţinută numai de el şi uită că există şi un meşteşug. Şi nu are decît să rîdă de rimele lui Eminescu: „barzi – leoparzi" sau „lăzi – ogrăzi" sau „n-auzi – lăuzi" şi alte rime pe care poate am să le menţionez.

În manuscrisul aeesta 2 256 apare şi o mică răutate la adresa părintelui lui, Maiorescu, despre care zice: „Profesor universalu de metafizică, estetică, logică, morală, psicologie şi istoria filozofiei; profesor, de altfel, şi de istorii la Şcoala Centrală de Fete din Iaşi". (Ştiţi, a fost o poveste, Veronica Micle a depus contra lui – [ea] avea 15-16 ani – şi de atunci datează, mă rog, ceea ce mai tîrziu avea să fie una din dramele lui Eminescu.) Dar Eminescu îşi bate joc şi de el şi zice: „Dr.Michailus Eminescu, vecinic doctorand în multe ştiinţe nefolositoare, fost bibliotecar, cînd a şi prădat biblioteca – ştiţi că a avut procesul –, fost revizor la şcoalele de fete, fost redactor *en chef* al «Foii vitelor de pripas» şi al altor jurnale necitite – colaborator". Şi, spre sfîrşitul manuscrisului apar opt versuri splendide, care încep – n-am copiat decît începutul: „Un luceafăr, un luceafăr înzestrat cu mii de raze...", pentru ca imediat dedesubt să apară: „Duminica Tomii, 4 cămăşi, 3 gulere, 4 perechi de izmene". Vă rog, spuneţi-mi, ce tipărim de aici? Lista de rufe de dat la spălat? Versurile? Eu spun, nu.

Scanned with OKEN Scanner

Dar întîlnirea asta... Întîi te asigură că nu a scris pentru posteritate; căci nu şi-ar fi dat rufele la spălat sub ochii posterităţii. În al doilea rînd, îţi dai seama că aici pulsează ceva, ceva care nu încape sub tipar. Şi de la om la om, de la mizerie umană la mizerie umană, poate că înţelegi mai bine şi gloria pe care o obţine din cînd în cînd în caietele astea.

Cînd am ajuns la manuscrisul 2 257, care nici el nu este fotocopiat, mi-am spus: „Nu se poate. Aşa cum sînt, învălmăşite, trebuie publicate, trebuie publicate". Am simţit, după răsfoirea a trei caiete, că haosul ăsta este binecuvîntarea noastră. Opt file încep în limba germană şi sînt despre istorie. Pot fi note de curs, dar ne interesează şi asta, pentru că ne arată anii lui de formaţie. Care sînt ideile pe care le-a reţinut? Şi, de altfel, fiindcă vorbim de note de istorie, eu cred că tot miracolul eminescian şi toată binecuvîntarea Eminescu ţin de un vers. Dacă nu era versul: „Braţ molatec ca gîndirea unui împărat poet", noi n-am avea poate astăzi miracolul Eminescu. Fiindcă acolo, în *Venere şi Madonă,* unde restul poeziei este oarecare (la nivelul Bodnărescu, să zicem; Maiorescu i-a pus la un moment dat la acelaşi nivel), acolo apare acest vers care l-a cutremurat pe Maiorescu şi l-a făcut să-l trimită pe Iacob Negruzzi la Viena (şi poate că ştiţi scena – Iacob Negruzzi, neştiind unde să-l caute, a intrat în cafeneaua unde se duceau studenţii români şi a văzut la masă pe cineva despre care şi-a dat îndată seama că este Eminescu).

Ei bine, încep să cred aşa – şi sigur că e fantezist gîndul meu şi colegii mei din sectorul literar m-ar contrazice –, încep să cred că dacă nu era acest vers, n-am fi avut miracolul eminescian. Poate Maiorescu n-ar fi avut sentimentul geniului – un poet între alţi poeţi... –, poate nu l-ar fi chemat cu insistenţă la „Convorbiri..." şi Eminescu ar mai fi publicat una, două, şapte poezii la „Familia" şi ar fi trecut la cercetări istorice, la cercetări filozofice, la cercetări economice şi mai ales la cercetări lingvistice, fiindcă astea-i stăteau pe inimă la fel de mult ca poezia.

Aşa încît trebuie să ştim ce cunoştea Eminescu, pentru că versul acesta: „Braţ molatec ca gîndirea unui împărat poet",

Scanned with OKEN Scanner

ăsta nu-l scrie tinerelul nostru de astăzi. Fiindcă tinerelul nostru de astăzi nu ştie istoria Romei. Şi nu ştie ce-au fost împăraţii poeţi, nu-n Roma împlinită, ci în Roma decadentă. Dar Eminescu ştia istorie. Şi numai din această metaforă răsturnată – fiindcă, de obicei, într-o metaforă concretizezi abstractul, pe cînd aici „braţul molatec" este exprimat, este metaforizat prin „gîndirea unui împărat poet" – numai din versul acesta îţi dai seama că omul ştia ceva, nu avea numai geniu poetic.

Deci ce conţin notele astea de istorie? – Note de logică, la pagina 14. Alte note filozofice între paginile 17-20. Note germane, toate. Am vrea să le ştim. Pentru ca, la pagina 32, să apară gîndul: „A primi, în locul unei vorbe româneşti bune, una latină, care să însemne tot acelaşi lucru, nu mi se pare potrivit". El zice: „... nu mi se pare consultŭ". Aşa se zicea la d-voastră, în Ardeal, pe atunci. A primi un sinonim care, însemnînd acelaşi lucru, să însemne totuşi altceva, o altă nuanţă a înţelesului, aceasta înseamnă a-şi înavuţi, a-şi înnobila limba. Şi apoi, spune lucrul acesta grav, grav de tot: „În genere, vorbele nouă iau un înţeles abstract, cele vechi păstrează un înţeles concret". E o sentinţă asupra destinului limbilor: cu cît se cultivă limbile, cu atît se îmbogăţesc la suprafaţă şi sărăcesc la adîncime.

Toţi simţim asta şi, aşa cum îmi permiteam s-o spun – văd că a apărut în „Tribuna" gîndul meu – Hasdeu spunea: „Limbile s-au născut în cătune şi colibe". Noi, ştiutorii de carte, stricăm limba şi tendinţa noastră este să o prostim, să o prostim, cum au făcut englezii cu limba lor, care avea un fond saxon şi-a devenit o limbă mecanică. Cînd vreau să spun cuiva cît de uşoară este limba engleză, îi spun: englezul spune: „Eu mănînc", „tu mănînc", „el mănînc" (şi mai pune un „s"), „noi mănînc", „voi mănînc", „ei mănînc". Iar în limba română – şi aş vrea să sugerez unui tînăr problema asta –, un singur verb s-a prostit aşa, şi-a pierdut desinenţele, nu mai are bogăţia asta a verbului care se poate lipsi de pronume: verbul „a trebui" – eu trebuie, tu trebuie, el trebuie, noi trebuie, voi trebuie, ei trebuie. Arunc întrebarea vreunui specialist: de ce numai verbul „a trebui" a ajuns la simplitatea asta în limba română?

Scanned with OKEN Scanner

În acelaşi caiet, iată gîndul lui Eminescu despre neamul nostru: „Iubesc acest popor bun, blînd, omenos, pe spatele căruia diplomaţii croiesc charte şi resbele, zugrăvesc împărăţii despre cari lui nici prin gînd nu-i trece. Un popor nenorocit, care geme sub măreţia tuturor palatelor de ghiaţă ce i le aşezăm pe umeri".

Aşa... Să trec peste alte locuri pe care aş fi vroit să vi le citesc...; poate să vă citesc gîndul acesta, cum că există cuvinte *încrescute* în ţesătura limbii noastre. „Încrescute..."; şi pe care nu le putem scoate de-acolo.

Dar să trec să vă citesc ce spune la pagina 239 despre cuvîntul „samă". Zice: „Să luăm, de pildă, cuvîntul *samă* – care-i maghiar – şi să dăm la toate locuţiunile echivalentul lor german". Să vedeţi ce joacă face. Poeţii noştri nu ştiu că asta-i o şcoală de poezie şi ei nu se joacă aşa de frumos cu cuvintele. Ei... merg la onirism, aşa..., sau la *dictée* a suprarealiştilor, un „dictat", o zînă din spate care ne insuflă marea poezie. El zice: să luăm echivalentele germane: „A băga de samă" – *bemerken;* „a lua sama" – *aufmerksam sein;* „sînt de-o samă" – *gleichen Alters, gleicher Höhe;* „ştie sama unui lucru" – continui –, „o samă dintre ei", „a-şi face sama"; „a-şi da sama", „a lua..." şi „a da samă" – *übernehmen* şi *übergeben;* „a ţine samă de ceva", „a-l ţine în samă pe cineva"... Şi dă echivalentul german al tuturor acestor forme, spre a conclude: „Ia-se acum – adică: să se ia acum – pentru fiecare din aceste locuţiuni", cîte un cuvînt nou... – adică, să ne apucăm noi, din aceste locuţiuni cu „samă", să facem cuvinte diferite – „Ia-se cîte un cuvînt nou, şi nici unul din ele nu va exprima aşa de bine lucrurile ca aceste şabloane vechi", zice el. Ei, limba aceea concretă pe care noi, luminaţii, o stricăm, fiindcă e destinul limbilor să se usuce, definindu-şi conceptele, ieşind dintr-o bună nedeterminare, în care, firește, nu se poate rămîne.

Şi, iată, în sfîrşit, în acelaşi manuscris, ceva perfect materialist, în sensul bun: „Nu poate să nege nimenea faptul că mişcarea averilor materiale exercită asupra omului o influenţă foarte mare, astfel încît am putea spune că nu este punct în viaţa

Scanned with OKEN Scanner

lui – a omului – care să nu colideze – să nu intre în coliziune–, întrucîtva, cu această influenţă". Adică, faptul economic bate pînă la viaţa spiritului, o spune şi el. Pentru ca, după cîteva pagini, să se intereseze de albinărit, de naşterea albinelor; pentru ca între paginile 292 şi 322 să vorbească despre probleme de chimie; pentru ca la pagina 345 să traducă cîteva pagini în legătură cu Machiavelli şi să încheie cu cîteva cuvinte greceşti cu rădăcina *porn-* : „pornografie". Să nu ne ruşinăm, fiindcă, într-un ceas în care, ştiu eu, pornografiile unui poet de-a 12-a mînă, ca Ion Pribeagu, se vînd în zeci de mii de exemplare, putem suporta cîteva pornografii, mai ales în limba greacă, ale lui Eminescu.

Acum, manuscrisul 2 258, cel cu Kant, este la dispoziţia d-voastră, deşi e dintre cele prost reuşite [la xerocopiere – n. red.], este cel care m-a făcut să intru în miracolul eminescian. Ce m-a surprins a fost faptul că majoritatea filelor (sînt 400 de file aproape)... M-a surprins începutul, cu cîteva cuvinte: „a agonisi", de la αγωνίζομαι; „agonie" este rudă cu „a agonisi". Pe urmă: „a discuviinţa", pentru „a dezaproba"; „giuruinţă", cu sens de „promisiune"; „jidovină" – „o mică scursătură de apă", îşi notează el. Sau „nadă" – „adunarea vietăţilor sălbatice".

Mi-am spus: E ceva în caietele astea; trebuie să văd dacă în celelalte nu găsesc şi mai mult... Şi..., vedeţi că am găsit!

Mansucrisul 2 259 este fotocopiat, e manuscrisul cu poezii; totuşi aş vrea să vă citesc şi să vă spun ce miraculos apar *Replicile* poetului aici, faţă de *Replicile* tipărite. E vorba de un Eros, Eros cosmogonic. Poetul, care zice:

Tu eşti o undă, eu sunt o zare,
Eu sunt un flutur, tu eşti o floare,
Tu eşti o noapte, eu sunt o stea,
Iubita mea.

Şi iubita care-i răspunde:

Tu eşti o zînă, eu sunt un soare,
Eu sunt un ostrov, tu eşti o mare,
Eu sunt un templu, tu eşti un zeu –
Iubitul meu.

Scanned with OKEN Scanner

Şi tot ea spune:

Tu eşti un rege, eu sunt regină,
Tu eşti un caos, eu o lumină,
Tu eşti o arpă muiată-n vînt –
Eu sunt un cînt.

Sau, ultimul vers pe care vi-l citesc. Poetul care spune:

Eu sunt o frunte, tu eşti o stemă,
Eu sunt un cuget, tu o problemă,
Privesc în ochii-ţi să te ghicesc –
Şi te iubesc!

E, ăsta nu e amor, şi nu e freudism aici. Nu explicăm cu Freud lucrurile astea. E un Eros cosmogonic care te trimite la grecii de altădată.

La manuscrisul 2 260, care este fotocopiat, am exclamat: „Cum să rămînă nefacsimilat manuscrisul ăsta!" Mai întîi, uitaţi-vă, şi o să vedeţi, ce încîntătoare inversiuni face: „plăcutu-mi-a", „părutu-mi-s-a", „purta-ne-vom", „părea-ne-va" şi „părea-ni-se-va", „veni-ne-va". Şi mi-am amintit de vorba femeii care, din nu ştiu ce sat de aici, din jurul Sibiului, mi-a spus „Plăcutu-ţi-a?". Dar dacă mă duc la Bucureşti şi spun: „plăcutu-ţi-a?", rîde lumea de mine. Căci nu mai merg inversiunile.

O să rămînă o singură inversiune, minunea asta de care vorbeşte undeva Eminescu, o să rămînă în „fire-ar" („fire-ai tu să fii!"). E un miracol acel „fire", infinitivul ăsta împletit cu imperativul. Ştiţi că e o înrudire între ele, de vreme ce la negativ folosim infinitivul: „fii bun", scriem cu doi „i"; „nu fi rău", cu un singur „i"; fiindcă e „nu fi", „nu merge", „nu cînta", adică e infinitiv. Ei, împletirea asta o aveam în „fire-ar", şi Eminescu o caută peste tot. Şi ţineţi minte versul: „Plutire-am lin pe apa adormită..."; „plutire-am lin..." Mai putem vorbi aşa? Ei bine, am avut fericirea să aud că mai putem vorbi aşa. În Bucureşti, trecînd pe o stradă, văd o pereche de tineri şi-l aud pe unul spunînd – mi-am notat aici: „Vedea-te-aş bătînd covoare!" Fata zice: „Da' nu ţi-e ruşine?" Şi el spune: „Ba nu, dragă, fiindcă ai un corp aşa de mlădios, că mi-ar

Scanned with OKEN Scanner

plăcea să te văd cum te mlădii". Şi mi s-a părut frumos, mi s-a părut că este un ecou eminescian: „Vedea-te-aş bătînd covoare..." Ei, tinerii ăştia mai au ceva, pe cînd tinerii, iarăşi pe care-i auzeam..., două fete bine îmbrăcate şi arătînd bine... şi care vorbeau cu „gagiu", „gagică"... Am sărit în sus şi-am spus: „Fetelor, dar voi nu ştiţi de «drăguţ» şi «drăguţă» din Ardeal? Spuneţi şi voi: «un drăguţ» şi «o drăguţă». Dacă v-a autorizat lumea, dacă poezia mare, dacă Eminescu v-a dat dreptul ăsta să vă ţineţi de mînă şi să vă sărutaţi pe stradă, măcar vorbiţi ca lumea. Dar nu vorbiţi cu «gagiu» şi cu... ştiu eu... Fiindcă astea sînt înnoirile limbii noastre, şi nu înnoirile pe care le-au făcut [?] : «bişniţari»".

Şi cînd văd mari lingvişti care iau în consideraţie cuvintele noi, jargonul stundenţesc, şi dau peste cuvinte de-astea, spun: „Asta e isprava noastră de lingvişti, să înregistrăm asemenea «înnoiri» ale unei limbi care pînă la Eminescu a ştiut să îşi înnoiască, din propriile ei izvoare, tot timpul chipul"; o limbă în care, ştiu eu, iubitul spune iubitei:

Şi-aşa merge de frumos,
De parcă-ar scrie pe jos.

Şi ea nu ştia să scrie, dar ştia să spună lucrul ăsta, care este infinit mai plin de sens spiritual decît cuvîntul folosit de fata cu titluri universitare şi care pierde adevărul şi bucuria limbii româneşti.

Sîntem deci la „veni-ne-va" şi la „vedea-te-aş bătînd covoare". Aici e versul: „Zburat-au anii ca un pîlc de presuri". O variantă.

Şi la pagina 150 semnalez poezia – manuscrisul 2 600 fotocopiat, îl veţi avea aici – „Trecut-au anii ca nori lungi pe şesuri", zice toată lumea. Şi Biblioteca „Astra", la fel, a făcut un afiş cu versul acesta, despre care în „Luceafărul" se scria: „cel mai frumos vers al lui Eminescu". Nu e aşa. Şi nu mai este frumos aşa. Fiindcă dacă e-aşa, iambii cad prost. „Trecut-au ànii *cà* nori lungi pe şèsuri". Cade accentul pe *ca*, şi pe un endecasilab mecanic.

Eu spun – şi văd aici –: „Trecut-au anii ca norii lungi pe şesuri". Iambii ies perfect şi deasupra iambilor iese parcă o altă

Scanned with OKEN Scanner

creştere de iamb: „Trecut-au ani, ca norii lungi pe şesuri". Aşadar mă bat cu istoricii literari care acreditează versiunea: „Trecut-au anii ca nori lungi pe şesuri", să vedem dacă o să am dreptate.

În aceste file e şi *Rugăciunea unui dac,* care poartă titlul *Nirvana,* şi trec la manuscrisul 2 261, fotocopiat şi el. Aici apare cu litere de tipar: KARL MOOR – o să vedeţi şi d-voastră – şi de asemenea problema sufixelor vii şi sufixelor moarte în limba română. Îl pasiona pe Eminescu lingvistica. Şi se întreba: „Ce sufixe sînt vii, care mai pot încă forma cuvinte?"

Să trecem la manuscrisul 2 262, care e fotocopiat. Vă semnalez unele vorbe cutremurătoare: „Dumnezeu la adiţiunea lumii a greşit. Eu sunt un punct în cartea destinului, care nu trebuia să fi fost".

Era ceva în sufletul omului acestuia!

Iar la fila 33 apare ceva la fel de cutremurător. Un început de scrisoare:

Iaşi în 16 august 1876

Domnule Prezident,

La citaţia d-voastre No. 2 417 din 15 iunie 1876 prin care subsemnatul e chemat a justifica motivele nedepunerii comptului de gestiune ca bibliotecar central din Iaşi pe anul 1875, am onoare a v...

Cutremură gîndul acesta, că un om, care era într-o uşoară neregulă materială (dacă va fi fost), ne-a depus fondul acesta din care scoatem cît putem scoate, dar pe care nu-l meritäm şi de care nu putem da socoteală pînă la capăt pînă nu vom face o ispravă demnă de el.

Şi rime; rime: „basme – fantasme – protoplasme – Erasme".

De ce nu? Poeţii noştri de astăzi disprețuiesc rima. Dar [ei] nu ştiu de ce. Ei nu ştiu că o disprețuiesc fiindcă au disprețuit-o francezii. Francezii o disprețuiesc fiindcă nu au accentul bun. Toate cuvintele franceze au accentul pe ultima silabă. Şi atunci nu mai iese nimic. De obicei limbile au accentul pe mai multe silabe. Dar cîte o limbă ca franceza sau poloneza sînt blestemate să nu aibă poezie cu rimă, pentru că în limba

Scanned with OKEN Scanner

poloneză penultima [silabă] este întotdeauna accentuată şi în franceză ultima.

Rima ştiţi că este de la ultima silabă accentuată. Noi putem avea a patra: ramurile – flamurile. Dar în franceză s-ar zice: ramurilè – flamurilè. Şi nu mai iese bogăţia limbii noastre. Şi poeţii noştri nu-şi dau seama că pierd aur; că au în mînă aur, cu rima, că nu toate limbile au rimă de patru silabe. Şi-atunci, maimuţăresc pe francezi, care, neputînd face poezie cu rimă, fac ce pot şi ei... suprarealism, sau... poezie de idei... sau îşi închipuie că triumfă asupra platitudinii – pentru că rima este şi un izvor de mare platitudine, – eşti un versificator ca Ion Pribeagu, să zicem, dar este şi unul din triumfurile poeziei, cum se vede aici şi cum vă voi arăta de îndată cu un exemplu eminescian.

În manuscrisul 2 262, acelaşi, apar litere chinezeşti, uneori. A vrut omul să deseneze măcar, dacă nu mai mult, o literă chinezească, şi a învăţat puţină arabă, şi a încercat să umble aşa, la tot ce este miracol al spiritului în istorie. Şi aici apare o pagină, şi vă rog s-o vedeţi pe aceea. (Din păcate, manuscrisul acesta are un format mare de catalog şi a trebuit să îl tai în două. Şi eu v-am semnalat d-voastră că să-l legaţi bine.)

La fila 138, pe verso, apar următoarele gînduri despre ochi. Şi mai găsiţi poate..., ştiu eu..., în proză, cel puţin în... Dar ce impresionante sînt aici notaţiile acestea: „Ochii se atîrnă de suflet şi" – nu ştiu sigur dacă am o lectură bună – „şi de îndemnul minţii". „Ochii – cei doi luminători ai trupului; ochii – cei dintîi tîlhari ai păcatului; ochii – sunt cele două mîini fără trup".

Continuă cu ochii, pe urmă continuă cu arabescuri. Dar mai reapare şi cîte un vers: „La fereastra despre mare stă copila cea de crai / Fundul mării, fundul mării fură chipul ei bălai" şi pe urmă o variantă din poezia către distinsa doamnă care şi-a permis să-l critice, doamna von Kremnitz. Ştiţi că Mite Kremnitz a scris *Amintiri fugare despre M. Eminescu* (au apărut după moartea ei). Şi, în aceste amintiri, povesteşte cum Maiorescu i l-a recomandat ca profesor de română – ea era nevasta doctorului Palatului, mă rog, era cineva –, şi era... Lecţiile de română s-au desfăşurat – cum era normal – ca în

Scanned with OKEN Scanner

orice poveste cu Abélard şi Héloïse. (Ştim asta, Abélard, profesorul lui Héloïse, s-a îndrăgostit de Héloïse, şi, după ce a fost scandalul care a fost, astăzi, la Paris, Abélard şi Héloïse reprezintă principalul monument funerar din nu ştiu ce mare cimitir.) Aşadar, s-a întîmplat povestea cu Abélard şi Héloïse. Doamnei acesteia i-a dedicat *Atît de fragedă...*

Atît de fragedă, te-asameni
Cu floarea albă de cireş...

Dar aici, în manuscris, o să vedeţi o variantă:

Abia atingi covorul moale
Mătasa sună-ncet de pas
Şi de la creştet pîn' în poale
Un înger eşti, aici rămas.

Şi pe o filă, iarăşi abătîndu-se de la poezia pe care o avem în volumele obişnuite:

Iar din albastrul lungei rochii
Răsai de marmură în loc —
S-anină sufletu-mi de ochii
Cei plini de lacrimi şi de foc.

Dar ce-i interesant e că „loc" şi „foc" sînt şterse şi înlocuite cu altceva. Mai frumos, şi asta ai sub ochi, imediat:

Răsai ca marmura senină —
S-atîrnă sufletu-mi de ochii
Cei plini de lacrimi şi lumină.

Ei, miracolul acesta al creaţiei nu îl ai în recuzita lui Perpessicius, ci în adevărul acesta al unei vieţi.

Manuscrisul 2 263 este fotocopiat – are acolo o poveste filozofică interesantă, cu infinit, progresiune ca atare, finit, constante şi raporturi între constante şi mişcare, raport constant între finit şi infinit. Dar să nu analizăm asta; vă subliniez că are note istorice şi că întreg manuscrisul este istoric.

Manuscrisul 2 264 nu este fotocopiat; să nu abuzez de timpul d-voastră, deşi aţi fi datori să-l ascultaţi pe Eminescu, că nu e vorba de mine. E o constatare: 438 de file, vă daţi seama

Scanned with OKEN Scanner

ce poate conţine aici. O constatare istorică: „Nu există aproape nici o limbă în Europa care, limpezită prin formele culturii clasice, să nu fie în stare de a cuprinde şi reda întreaga cultură omenească". Şi citează: limba cehă, polonă, croată, maghiară, română, greacă, bulgară, armeană, spre a încheia: „Occidentul extermină economic Răsăritul" – dar nu şi spiritual, căci iată, ne ridicăm şi noi.

Să trec deci peste o mulţime de lucruri şi să vă citez numai din gîndurile pe deplin mature: „Un om nu poate face nimic într-o ţară rău întocmită, şi măcar să tot poruncească, rămîne la vorba aceea: «a poruncit cîinelui, şi cîinele pisicii, şi pisica şoarecelui, şi şoarecele şi-a atîrnat porunca de gît» ".

Şi-aici apare iarăşi un lucru dramatic pentru revizorul care a fost el după ce a fost scos de la biblioteca din Iaşi: în împrejurările acestea, şcolile din judeţul Vaslui sînt cele mai bune posibile; precum lumea lui Leibniz, cu toată mizeria şi nimicnicia ei vădită, este cea mai bună dintre lumile posibile.

Trec peste note de istorie, liste de rufe de dat la spălat, în limba germană.

Manuscrisul 2 265, nefotocopiat nici el, de 305 file, este de rime. Şi, aici apare o rimă care spune ceva, fiindcă el s-a bătut aşa de bine cu Kant, şi s-a bătut cu Hegel. Şi e o rimă: „Hegel – nege-l – renege-l". Mai tîrziu, va scrie nişte pagini în limba germană cu Hegel şi tare sîntem interesaţi, cei care credem în Hegel, ce receptivitate avea el pentru Hegel. Apare o rimă frumoasă [?]: „în sine-mi – ţine-mi – nimeni". Sau, rima aceasta de care nu mă mai satur asçultînd-o, şi pe care o consider un poem: „destul-mi-i", cu „inimi". Eu văd un poem întreg în rima aceasta şi încă o dată îmi spun: păcat de poeţii de astăzi că batjocoresc rima, care le oferă asemenea miracole.

Manuscrisul 2 266 pare din epoca nebuniei...

Trec la 2 267, care iarăşi este nefotocopiat. „Progresul omenirii" – spune la un moment dat Eminescu – „constă în aceea că popoare noi şi tinere îşi apropie rezultatele intelectuale ale celor îmbătrînite". Ei, ne înscriem aici, ne înscriem şi ne-a spus-o cu anticipaţie.

Manuscrisul 2 268 este cu arheii. Şi voi îndrăzni să mărturisesc că, sub sugestia lui Eminescu, în anii mei tîrzii,

Scanned with OKEN Scanner

visez să scriu o *Carte a arheilor*. Ce sînt arheii ăştia, evident, veţi vedea în manuscrisul care este fotocopiat, şi poate în cartea mea, dacă voi reuşi s-o scriu şi va apărea.

Manuscrisul 2 269 nu e fotocopiat. „Căci o gîndire este un act, un cutremur al nervilor", scrie el. Ce va fi fost gîndirea pentru el...

Aici apare gîndul: „O lume ca nelumea e posibilă..."; „o lume ca nelumea" – ce formaţii frumoase de cuvinte are el; vorbeşte de „nemargini", foloseşte bine acest prefix: „ne-". S-a constatat că „in-" este neproductiv. Nu poţi spune decît: „inform", deci numai cu neologisme, pe cînd „ne-" merge cu orice: „neom", „netot", „nevrednic", „nelume", cum spune el aici.

Şi aici, o vorbă grea, probabil contra acelui Caragiale care îl ironiza puţin cu „Kant" al lui: „Om de spirit este acela care în fundul inimii lui rîde de toţi şi de toate. Om de geniu este cel ce rîde de el însuşi. De aceea un geniu nu poate fi rău, pe cînd un om de spirit este totdeauna rău".

Să mă ierte zeii cei mari ai culturii româneşti, dar eu cred că un scriitor cum a fost Caragiale intră în categoria asta. N-a fost un geniu, ci a fost numai un om de spirit, de mare spirit, pe undeva neavînd bunătatea aceea de-a ieşi din zeflemeaua lui. Şi nu se poate zeflemisi orice. Pe Eminescu n-avea dreptul să-l zeflemisească atunci cînd venea să-i spună, cu noaptea lui chinuită şi cu beţia lui filozofică, să-i spună ce este Kant, n-avea dreptul, el, cu neştiinţa lui, venit de la cine ştie ce, ştiu eu, cafenea, în care obşervase tipuri umane şi atîta tot, n-avea dreptul să-l batjocorească pe el şi pe patronul lui Eminescu, Kant.

În acelaşi manuscris sînt figurile silogistice; lucruri elementare, dar vrea să înveţe şi logică.

Şi-acum apar trei manuscrise, în care se interesează de magnetism, de matematici, o notă de fizică. Şi, trînteşte, la un moment dat, cînd vorbeşte de efectul soarelui, în loc de „insoliţiune", „insolire". Ei bine, e greu să ceri unui tînăr să-ţi spună: „am făcut o insolire", în loc să spună: „am făcut o insolaţie". Dar, să ne mai gîndim niţel, să ne mai gîndim, să nu pierdem lucrurile aşa.

Scanned with OKEN Scanner

Bun. Ştiinţe deci. Economie; statistică. A citit pe Adam Smith, a citit pe Ricardo, şi note de bizantinologie. Şi un mare bizantinolog în viaţă mi-a spus: „Are observaţii extrem de pertinente. E remarcabil".

Apare o serie de concordanţe la note istorice: Bizanţ cu Roma, Bulgaria cu Serbia, Polonia cu Moldova, Ţara Românească cu Ungaria. E ceva aici...

Pe urmă, despre căldură, chestiuni de fizică, şi traduce *Vorausbestimmung des Geschlechts der Haustiere* cu „hotărîrea de mai înainte" – *Vorausbestimmung;* nici azi n-avem cum spune – „predeterminarea sexului"? – cum poţi să spui?, căci în curînd o să avem oameni în eprubetă şi o să facem ce vrem: vrem femeie, femeie; vrem Eminescu, Eminescu... Dar, „hotărîre de mai înainte" este încă valabil.

În manuscrisul 2 271 sînt rime: „Moldova – slova – încotrova", sau: „văpaie – copaie – ... a ta e"; acest „a ta e" mă încîntă, căci dintr-o dată intri, aşa, sub semnul acesta poetic al întrebării, intri într-un alt climat decît cel al rimelor mecanice.

Dar, o să zică poeţii de astăzi: „Nu sînt interesante astea!"

Din timpul revizoratului, manuscrisul 2 275: „Inspectînd astăzi şcoala din cătunul Adrieşeni, am găsit-o închisă, din cauza lipsei de lemne. După ce s-au făcut focul («s-au făcut focul» , zice el frumos!), am aşteptat la trei ore fără un sfert. Cînd m-am întors din Şipote. Am aflat prezenţi: un copil în clasa a patra, doi într-a treia şi patru într-a întîia". Şcolile din Vaslui sînt cele mai bune şcoli posibile din lumea lui Leibniz...

Există (şi îl aveţi) un manuscris, întîmplător numai de 100 de file – 2 275 [B] –, în care veţi găsi minuni de gînduri; nu vi le desfăşor aci –, un singur gînd. Aci e şi *Luceafărul* întreg, pe o parte, pe partea cealaltă e principiul independenţei absolutului după Laplace, zice el; pe urmă vine *Glossa,* pe urmă vine *La steaua,* şi pe urmă vine gîndul acesta: „Nu noi sîntem stăpîni ai limbii, ci limba e stăpînul nostru".

Ce frumoasă etimologie a cuvîntului „cuvînt", de la *conventus,* zice el, „adunare de oameni".

În sfîrşit, ultimele manuscrise; 2 276 – care e fotocopiat, îl veţi avea; căutaţi gîndul acesta: „O idee se naşte într-o ţară

Scanned with OKEN Scanner

bătrînă, interesează o zi şi trece. Aceeaşi idee intră în sufletul unui popor tînăr şi face o revoluţie". Poate că un istoric al lui 1917 ar avea ceva de făcut cu vorba asta. Şi vorba: „Sufletul trebuie tratat ca pămîntul, să i se dea *ce-i trebuie* spre a fi productiv".

Sar peste note în limba germană, peste lecturile lui, peste acel frumos: „Cum pe dulcea-i liră Horaţiu cîntă îndoind în versul adonic limba-i / Încercat-am, barbarizînd, în graiul tracoromanic". A barbarizat, sigur, noi barbarizăm. Dar, de-am barbariza ca el!

Şi aici, o filă pe care, vă întreb: cum poate fi tipărită? Între două pagini cu versuri, apar: „Datorii", în stînga, „Moise 100. Tata 1 200. Wachtel 200...". Continuă: „Total 3 010 lei". Trei mii zece lei aur, vă daţi seama, doamnelor şi domnilor! În dreapta: „Datorii presante: Wachtel 200". Şi continuă: „940". Şi imediat apoi:

Cînd luminat
Şi luminînd
S-au arătat
Din cînd în cînd
Al lunii disc
Ce trece lin
Pe orice pisc
Punînd senin...

Ce-i asta? Ce e miracolul ăsta, decît viaţă? Viaţă!

Şi nu-l găsiţi în Perpessicius, şi nu-l găsiţi în nici un tipar.

Iar două pagini mai tîrziu, aceleaşi versuri sînt modelate:

Răsare lin
Al lunii disc
Venind senin
Pe orice pisc
Căci luminat
Şi luminînd
S-au arătat
Din cînd în cînd.

Ei, mi se pare că manuscrisele trebuie facsimilate!

Scanned with OKEN Scanner

„Va fi văzînd" – viitorul imperfect, „va fi văzut" – viitorul perfect; noi am cam uitat de lucrurile astea! El se interesa de asemenea lucruri, şi se interesa, cum spuneam, de rimă, şi trînteşte rima aceasta: „Circe" (acea Circe din *Odiseea*) cu „te miri ce". Îţi pare o rimă ridicolă. Dar versul:

Te gîndeşti, fermecătoareo, adorată, umbră Circe
Că mă saturi c-o privire, cu zîmbiri şi cu te miri ce?

Ei, iese ceva de-aici.

Şi-ascultaţi o altă versiune a începutului *Scrisorii I*:

În început fiinţa n-a stat nici nefiinţa
Ci totul era lipsit de viaţă şi voinţă
Dar aerul şi apa şi bolta cea din ceriu
Erau asemeni vremii din ziua cea de ieriu
Nu s-ascundea nimica şi tot era ascuns
Pătruns de sine însuşi era cel nepătruns.

Şi iarăşi o variantă:

Prăpastie? Genune? Noian întins de apă?
Nici lume pricepută, nici minte s-o priceapă
Atît de întunerec – o mare făr' o rază,
Nici de văzut nu fuse, nici ochiu care s-o vază.

Sigur că variantele astea figurează în Perpessicius, dar, ia uitaţi-vă aici...

Aş vrea să sar peste totul şi să trec la ultimul manuscris, nefotocopiat. Este unul cu „fantasia tinerilor care, pentru că vede lucrurile prea clar, nu le mai vede" – l-am folosit cîndva, într-o lucrare; aş trece la manuscrisul în care vorbeşte despre 1870. Este ceva zguduitor şi acolo.

A fost fotocopiat manuscrisul 2 287, care este unul dintre cele mai frumoase, un caiet al moralistului, în sensul francez al cuvîntului, cu reflecţiuni de prim ordin.

Dar, înainte de a ajunge la manuscrisul cu 1870, vă citesc pagina aceasta, într-un fel emoţionantă aşa cum [?].

Fiecare am avut fraţi. Dacă îţi moare un frate mai mare, va rămîne totuşi mai mare ca tine. El a murit la 20 şi ceva de ani. Tu ai 70 de ani. El e totuşi mai mare ca tine.

Scanned with OKEN Scanner

Iată ce scrie el: „De cîte ori voi să-mi închipuiesc figura unui om nobil şi inteligent pe care nu-l cunosc îmi iese Ilie 'nainte (el a avut un frate, Ilie, cu cîţiva ani mai mare; şi Ilie părea o promisiune, aşa, pe acelaşi plan; el îi povestea, îl învăţa, şi spune:) – precis văd înaintea mea ochii lui albaştri, de cîte ori citesc un pasagiu înţelept, îmi pare că-l aud citit de glasul lui... Este asta numai în cazul meu?... Chiar dacă mă-nchipuiesc mare, onorat, sapient, îmi pare că aş voi s-o fiu sub forma lui şi nu sub a mea".

Gîndiţi-vă că în anii împlinirii lui simte totuşi nevoia să treacă în urma lui Ilie. Ce va fi devenit acel Ilie? Şi-am spune: „De ce cînd cineva citeşte biografia unui geniu cearcă a găsi sau încifrează chiar trăsuri ale individualităţii sale în acele trăsuri mari ale unui bărbat însemnat? Fiindcă într-adevăr în fiece organism omenesc *in potentia* – în putere – există omenirea întreagă. Este un acelaşi om care trăieşte în noi toţi!"

Şi el simţea că trăieşte în Ilie.

Lăsînd-o aşa, pagina asta sub tipar nu ne spune nimic. Dar, poate că..., văzută aici...; a fost un gînd pentru el, n-a fost pentru gloria şi mizeria tiparului!

Iată ce spune el în 1870. Este o scrisoare către Negruzzi. (Ştiţi că a învăţat în Germania; ştiţi că avea o germană – cîţiva germanişti spun că mai bună decît a lui Maiorescu, care învăţase la Theresianum; învăţase la Viena, la Berlin, şi avea o germană splendidă.) Iubea, admira poporul german; şi, totuşi, în '70-'71, are intuiţia aceasta, într-o scrisoare către Negruzzi: „Ah, tăcuţii, gînditorii, umanitarii germani! Unde sînt ei? Te încredinţez că nu îi mai găseşti". Şi spune lucrul acesta, care trebuie să ne pună astăzi pe gînduri: „O parte din soarta lumii e azi (în '70-'71) în ceasul victoriei lor, în mîinile lor. Veţi vedea ce vor face".

Avea simţ istoric omul acesta, care încheia manuscrisul de care vă vorbesc cu gîndul: „Fiecare lucru poartă în sine însuşi măsura sa".

Arborii nu cresc pînă în cer.

Nici noi nu putem creşte dincolo de măsura noastră.

Şi măsura noastră este Eminescu.

Scanned with OKEN Scanner

Nu vom creşte mai mult decît atît. Atît însă să creştem. Pentru că sufletul trebuie hrănit ca pămîntul.

Şi dacă nu ne vom hrăni cu Eminescu – nu cu un Eminescu idealizat, nu cu un Eminescu trimis în genialitatea lui, ci cu Eminescu acesta, cu Eminescu acesta al haosului germinativ – dacă nu ne vom hrăni cu Eminescu *acesta*, atunci vom rămîne în cultură mai departe înfometaţi.

Scanned with OKEN Scanner

La Ipoteşti

La Ipoteşti se află în sfîrşit facsimilate şi sînt expuse Caietele lui Eminescu. După cum se ştie (dar nu se ştie îndeajuns!), din cele 44 de Caiete – cărora li s-au adăugat cîteva, îndoielnice sau mai puţin semnificative –, şase la număr nu sînt nici în clipa de faţă fotocopiate sau microfilmate, ele fiind în creion.

Rămîn 38 de Caiete, dintre care 15 sînt fotocopiate. Greutatea era să se ridice microfilmele la mărimea Caietelor originale, ceea ce a reuşit să facă un comitet de cultură, anume cel din Botoşani. Cititorul va reţine, poate, numele preşedintelui Jaucă, precum şi numele cuiva care a stăruit tot timpul să se întreprindă lucrarea, d-rul Iuliu Buhociu, un oficiant privat, ca şi cel ce semnează rîndurile de faţă.

După încheierea ediţiei Perpessicius, atît de necesară culturii noastre, Biblioteca Academiei Române, sub îndemnul subdirectorului Bibliotecii Academiei, el însuşi un mare istoric al culturii noastre vechi, anume G. Ştrempel, a declarat pare-se că va pune sub lacăt manuscrisele eminesciene, *pentru generaţia viitoare.* Am sfătui deopotrivă pe cei de la Botoşani să pună sub lacăt – expunîndu-le numai şi oferindu-le la faţa locului doar fotocopiile obţinute şi după care oricine cu hîrtia xerox la îndemînă ar putea lua o copie lizibilă. *Generaţia noastră nu merită mai mult*, după un veac de la săvîrşirea din viaţă a lui Eminescu.

Pînă la noi, mai încăpea o scuză, anume lipsa mijloacelor de a reda întocmai întregul, aşa cum cerea Iorga; dar generaţia

în curs nu mai are dreptul de a folosi acest privilegiu, fără echivalent în alte culturi, darul făcut culturii noastre de către Eminescu.

S-a scris mult despre Eminescu, dar parțial și inconcludent*. Nu s-a interesat nimeni de sutele de file germane** . Pînă și marii critici sau poeți au declarat: „Ce ne trebuie *alt* Eminescu, unul care stă să învețe chimie, slavona și matematicile elementare?"

Că le trebuie și *alt* Eminescu, o vor vedea abia acum, la Ipotești, și o poți vedea în treacăt – deși mai prost redat – în vitrina cu 10 manuscrise, ce va fi inaugurată la o simplă bibliotecă dintr-o stațiune montană, la Păltiniș.

Vină dar sus, la Păltiniș, oricine vrea *să vadă* cum arată Caietele; dar meargă de aici înainte la Ipotești *să le studieze.* Îi așteaptă acolo un eminent muzeograf și custode, făgăduindu-le odăi și tihnă pentru lucru.

Dar chiar nu le trebuie studiul acesta, criticilor și poeților noștri?

Vom spune invers: cine nu a străbătut filele germane în întregime, care înfățișează anii de formație ai poetului, și cine nu a studiat cum trebuie restul, nu poate face isprava unui Călinescu. Nu există pînă la el cineva în stare să o facă, dacă nu a străbătut cum trebuie toate Caietele și nu le-ar fi studiat cu adevărat. Mai tîrziu, de asemenea, colectivul Muzeului Literaturii nu ar fi putut întreprinde ediția Perpessicius, așa cum a făcut-o recent, dacă nu studia cu atenție manuscrisele. În fruntea acestui comitet, un Petru Creția nu ar fi desfășurat nici el extraordinara acribie și competență de care a dat dovadă.

Pe de altă parte, ce ar fi făcut Perpessicius cu paginile germane, în care nu se descurca bine, ca și cu paginile de filozofie? În schimb, Călinescu (și o vom spune într-alt articol) avea o extraordinară intuiție critică, redînd surprinzător de bine, după noi, paginile cele mai grele din filozofia ger-

---

* Observația este prea categorică. Ea vine în contradicție cu elogiul adus, în alte pagini, lui G.Călinescu, cel mai important exeget al operei eminesciene (*n. ed.*).

** Între timp, o bună parte din filele germane au fost studiate și traduse de specialiști în reviste și în ediții din opera poetului (*n. ed.*).

Scanned with OKEN Scanner

mană şi desprinzînd cîte ceva esenţial din filele sumar citate. În fond, ne scapă lucruri de mare preţ, dacă nu cercetăm Caietele întregi, lucruri privind poezia însăşi, ceea ce nu poate lăsa indiferentă critica noastră.

Există, în paginile manuscriselor, versuri întîmplătoare şi frînturi de gînd cu poezie autentică în ele. Probabil figurează şi în ediţia Perpessicius, dar nu e exact redat versul:

„Ca o spaimă împietrită, ca un vis încremenit"

(în manuscrisul 2 254, fila 14) în care ni s-a părut întotdeauna că vedem un adevărat şi tulburător poem.

Ne-au trebuit două zile de strădanie să citim pe „împietrită" şi nu l-am descifrat decît cu ajutorul unei specialiste de la Academie. În cazul că el figura în ediţia Perpessicius, specialista noastră i-ar fi dat lesne de urmă. Dar desigur nu figura, şi am înţeles că nu putea fi decît „împietrită", dîndu-ne un vers unic şi aflîndu-se întîmplător la pagina aceea. Îndată după un asemenea vers, apare tot întîmplător schiţa unui plan de piesă de teatru intitulată aproape ridicol *Amor pierdut – viaţă pierdută. Dramă originală într'unu actu.*

Dar să nu intereseze oare, pe critici şi poeţi, versurile din acelaşi manuscris (fila 9):

„Căduţ e corpul nostru cînd sufletu-i căduţu"?

Atunci nu-i interesează nici observaţia despre:

„sufixe vii şi sufixe moarte în limba română",

nici gîndul, însemnat acolo (fila 210 – manuscrisul 2 276-I):

„Sufletul trebuie tratat ca pămîntul, să i se dea ce-i trebuie spre a fi productiv, ideea de sămînţă",

nici notaţia (de la fila 200):

„Mi-e atît de frig înlăuntrul inimei, sînt atît de bătrîn, ai făcut să cază primăvara vieţii mele la pămînt..."

Să nu intereseze pe critici ca şi pe poeţi (fila 63 de la ms. 2 276) cu notaţia întîmplătoare şi ea:

„Moartea, laboratorul unei vieţi eterne"?

Scanned with OKEN Scanner

La fel de sigur nu-i va reţine ca valabil, în limba română *poetică* termenul de „nadă", despre care DEX-ul de astăzi nu ştie decît că înseamnă: hrană naturală ori artificială, folosită ca momeală, ispită, tentaţia şi partea „înnădită", pe cînd Eminescu ştia că înseamnă:

„adunarea de vietăţi sălbatice".

Încă mai puţin îi va atrage atunci un gînd eminescian notat în marginea traducerii din *Critica raţiunii pure* (ms. 2 258-II, fila 97):

„Reprezentaţia e ca un ghem absolut şi dat simultan. Resfirarea acestui ghem simultan e timpul – şi experienţa. Sau şi un fuior, din care toarcem firul timpului, văzînd numai astfel ce conţine. Din nefericire atît torsul cît şi fuiorul ţin întruna. Cine poate privi fuiorul abstrăgînd de la tors, are predispoziţie filozofică."

(A se vedea mai clar în ms. de la Ipoteşti.)

Toate acestea nu au nimic comun, aşadar, cu poezia, cum nu ar avea darea de seamă de la (fila 34, ms.2 262):

Iaşi, în 16 august 1876

„Domnule Prezident,

La citaţia d-voastre No. 2 417 din 15 iunie 1876 prin care subsemnatul e chemat a justifica motivele nedepunerii comptului de gestiune[...] pe anul 1875, am onoarea a v..."

Referatul este lăsat neterminat (unde ar fi figurat el, într-o ediţie Perpessicius?). Nu a depus contul de gestiune cerut. Dar a depus *alt* cont şi a suferit; va fi fost făcut să sufere.

Poate că, astfel, a depus totuşi un „compt de gestiune" în sufletele cîtorva poeţi şi critici – *dar dintr-o altă generaţie decît cea de astăzi.* Referatele unui poet îi pot lăsa indiferenţi. Poezia singură contează (comptează), nu-i aşa?

Şi ne vine în minte acum că ele vor trebui să figureze totuşi într-o veritabilă ediţie Perpessicius.

Dar unde se vor afla ele? Unde ar fi loc pentru 42 liste de rufe de dat la spălat, cîteva chiar în limba germană?

Scanned with OKEN Scanner

Ediţia Perpessicius actuală va fi desigur întotdeauna privită drept admirabilă, dacă n-ar fi decît prin contribuţia acestui unic om de cultură, care este Petru Creţia. Acesta reuşeşte să facă bine tot ce face şi reprezintă poate, astăzi, întîiul nostru om de cultură în viaţă.

La ediţia Perpessicius se vor îndrepta toţi cei care au cîte o dificultate de lectură, şi ea rămîne în cultura noastră un incomparabil succes. Dar ediţia *tipărită* nu poate înlocui niciodată Caietele. Nu numai că în trecut s-a lucrat asupra lor, iar tot ce s-a făcut mai bine este pe baza lor (de la Ion Scurtu la începutul veacului şi pînă la Călinescu), dar haosul ei rodnic, oricît vroia Maiorescu perfecţiunea, acelaşi Maiorescu dintr-a cărui pietate s-au păstrat Caietele, este un haos de neînlocuit.

E drept, arborii nu cresc pînă la cer, cu o vorbă a lui Eminescu însuşi, dar cerurile noastre sînt cele ale lui Eminescu.

Dacă ne e dat să trăim ca neam, o vom face prin el, şi niciodată nu-i vom putea da dreptate cînd spune:

„La addiţiunea lumii, Domnul a greşit: eu sunt un punct din cartea destinului care n-ar fi trebuit să fi fost."

Scanned with OKEN Scanner

Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii românești

Scanned with OKEN Scanner

Cuvînt înainte

Cu un singur volum de versuri – e drept, răscolitoare la culme – şi cu unul sau două volume de proză neîmplinită, cititorul român crede a şti ce este fenomenul Eminescu şi ce *ne* este el. Chiar dacă se mai ridică la unele ori altele din postumele în versuri şi proză, sau dacă deschide ediţia Perpessicius, ce în fapt nu conţine decît poezia, cititorul întîlneşte în definitiv doar chipuri de-ale lui Eminescu, nu însuşi chipul. Iar dacă se ridică la singura ediţie rămasă pînă azi mai aproape de una completă, ediţia din 1914, atunci cititorul află, din prefaţa vol. I al ediţiei Perpessicius, că vechea ediţie nu reprezintă nici *a zecea* parte din ce a lăsat scris Eminescu. Atunci cum crede cititorul că ştie cine este Eminescu?

Ce e surprinzător, este faptul că totuşi, într-un fel, cititorul o ştie, sau măcar o presimte. Se întîmplă aici un lucru la fel de neaşteptat – şi nesperat de bun – ca în materie de pedagogie. Viaţa lui Eminescu, pe care profesorii *trebuie* s-o expună elevilor, este o excepţie pedagogică; şi totuşi nici un elev, după cîte ştim, n-a fost victima „dezordinii" eminesciene. Pînă şi la nivelul său de nesupunere şi nevrednicie, un elev rău simte că la Eminescu era vorba de altceva. Dintr-un simplu vers ori o simplă relatare despre poet, elevul îşi dă seama că acesta nu era din familia alor săi; ori simte despre sine că *ar putea* fi din familia spirituală a lui Eminescu doar dacă, renunţînd să înveţe şcolăreşte, s-ar deschide către cultură şi dacă, rătăcind, ar şti să ajungă la şaisprezece ani, ca tînărul acela, la Blaj, respectat pentru cunoştinţele sale de colegii cei noi, în ciuda faptului că

Scanned with OKEN Scanner

rămînea corijent la greacă şi avea în urma sa repetenţe şi rătăciri. Iar aşa cum un simplu elev *presimte* ce este Eminescu, cititorul îl înţelege şi el, fără să-l cunoască aproape, sau înţelege să vadă, în tot ce cunoaşte din el, *un rest*, acel rest care poate purta multe nume, dar care, oricum i-am spune, reprezintă bunătatea, bogăţia şi binecuvîntarea a ceea ce se numeşte: cultura omului.

Pentru deschiderea aceasta către cultură a lui Eminescu dau mărturie 44 de manuscrise păstrate cu grijă la Biblioteca Academiei Române. Cine le răsfoieşte cu pietate îşi dă seama de ce e îndreptăţit sentimentul că Eminescu este *altceva*. Dar ce este el? Nu cumva, cunoscut pînă la capăt cu aceste 44 manuscrise, în „cutremurul nervilor săi" – cum definea el singur gîndirea –, sau în aproximativul cunoştinţelor sale, ca şi în mizeria vieţii – aşa cum se reflectă ea uneori în manuscrise –, nu cumva Eminescu devine o dezamăgire?

Nu a fost aşa pentru nimeni, încă, dintre cei care l-au cercetat direct în manuscrise. A putut fi aşa doar pentru cei ce vedeau scoţîndu-se şi tipărindu-se din ele opere imperfecte. Dar ne-am bucura să apară, în faţa manuscriselor, un tînăr contestatar, care să aibă curajul de a spune: „În fond, Eminescu nu e *decît* atît." Ar fi bine să apară un tînăr care să-l înfrunte poetic cu mai mult geniu decît Macedonski: unul care să-l pună în cumpănă ca om de cultură, cu tot atîta cuprindere şi belşug de idei pe cît apar în manuscrisele lui. Atunci abia s-ar putea invoca din nou vorba lui N. Iorga, de astă dată la propriu, spunîndu-se: „Un nou Eminescu apăru."

Scanned with OKEN Scanner

„O lume ca nelumea" sau: lumea culturii şi Eminescu

La începutul dialogului platonician *Phaidros,* tînărul iubitor de cultură ce dă numele dialogului exclamă, în plină natură şi vară, către Socrate, atunci cînd acesta îi cere să meargă pe firuleţul Ilisos în sus, în căutarea vreunui loc cu umbră: „Ce bine că sînt şi eu desculţ, cum eşti tu întotdeauna!" Aşa, desculţi, aveau ei să vorbească despre lucrurile ultime ale gîndului şi vieţii.

Desculţii – uneori la propriu, ca în cazul folclorului şi al cîtorva mari figuri din trecut, dar de cele mai multe ori la figurat – sînt dintre cei care fac cultura mare. Ceilalţi, „bine-îmbrăcaţii", o pun doar în ordine. Primii sînt cu adevărat cei liberi, cei detaşaţi şi cei care au acces la o lume răsturnată (sau *altfel* aşezată, mai bine), aşa cum aici în dialog, sub insolaţia spiritului – sub „ însorirea" lui, ar fi spus Eminescu, folosind un termen pe care îl încerca în manuscrise – anticii aceia se străduiau să vadă lumea ca o „nelume" a Ideilor.

Sub o asemenea condiţie va fi trăit rapsodul Homer, poate desculţ la propriu, aşa cum bastardul pictor şi tehnician rătăcitor, Leonardo, actorul Shakespeare şi directorul de trupă Molière erau oarecum prost îmbrăcaţi, cum valetul Rousseau abia ieşea din condiţia de valet, iar Hölderlin venea pe jos, de la Bordeaux pînă în Germania. Chiar şi olimpianul Goethe, curteanul bine plătit, îşi recăpăta inspiraţia cea mare ori de cîte ori îşi descheia puţin cămaşa.

Încerci să-ţi închipui cum va fi mers Eminescu de la Cernăuţi la Blaj. Dar cu siguranţă de la Blaj la Sibiu a mers pe

jos, scăldîndu-se prin ape, ca o „ haimana sănătoasă“ ce era, după vorba lui Călinescu, şi purtînd cu el doar cîteva cărţi, poate şi unul din primele caiete legate acum în cele 44 de manuscrise. Iar de la Sibiu, în nici un alt fel nu putea trece el munţii, decît pe potecile ciobăneşti, neştiute de grăniceri, coborînd apoi spre Dunăre, pentru a se trezi – desculţ? încălţat? – în podul cu fîn de la Giurgiu.

Atunci treci peste ani, peste numai cîţiva ani, şi-ţi spui: ce frumoasă este cultura, făcută aşa de către „desculţi“ şi administrată de oamenii bine îmbrăcaţi! Cît de binefăcătoare sînt instituţiile, organizaţiile, diplomele şi cumineniile, dacă pot fi făcute să se încline în faţa „dezordinii“ acesteia, de neasemuit cu nimic omenesc sau ceresc, care e spiritul în act.

Maiorescu, marele rînduitor, undeva steril, se înclină în faţa însufleţirii şi neorînduielii eminesciene. El, care era născut pentru toate preşedinţiile, spunea despre Eminescu, într-un ceas din 1889 cînd nu-i mai păsa de suveranii zilei şi decoraţiile conferite de ei, cum că avea ceva regal în el. „Rege el însuşi al cugetării omeneşti, care alt rege ar fi putut să-l distingă?“

Căci într-adevăr, cei fără învestitură exterioară, tocmai ei au fost de cele mai multe ori cei care au dat învestitura ultimă în cultură. În primul rînd vine Homer, rapsodul, şi pe urmă apar alexandrinii – în frumoasele grădini ale lui Ptolemeu, printre manuscrisele adunate cu pietate –, să pună ordine în lucruri, ba să pună chiar accente şi spirite peste cuvintele rapsodului, care poate nici nu ştia să citească bine, necum să scrie după regulile unei gramatici încă neexistente. Întîi este folclorul şi întîi vine petrecerea culturii prin cugetul propriu întîmplată în cazul lui Eminescu, pe urmă vine o „Junime“ , care putea foarte bine să nu însemne mai nimic, cum nici nu fusese într-adevăr prea mult pînă la Eminescu şi Creangă. Iar ceasul fericit al culturilor naţionale este acela în care Maioreştii nu au întîrziat prea mult, ba într-un fel cînd au fost şi altceva decît contemporani cu creativitatea adevărată: cînd i-au fost sprijinitori şi au alintat-o, în nemîngîierea ei.

Maiorescu avea totuşi măsură în ce spunea. Dacă a văzut în Eminescu un „rege al cugetării omeneşti“ , şi nu doar un poet de geniu, înseamnă că prindea *altă* imagine decît cea pe care

ne-a trecut-o el însuşi, în realitate. De ce s-a întîmplat aşa, adică de ce criticul şi marele om de cultură, ce vedea un om deplin în Eminescu, unul pe piscurile cugetării omeneşti, a dat totuşi culturii române doar pe cel mai mare poet al ei, păstrîndu-i lada cu manuscrise timp de aproape douăzeci de ani şi nedăruind-o Academiei decît cu reţinere (desigur, din teama de a nu umbri chipul poetului, cum i se va fi părut)? de ce, mai tîrziu, după ce au început să se scoată inedite din aceste manuscrise, în primul rînd proza lui Eminescu sau poezii care, în unele cazuri, au părut o adevărată profanare a memoriei poetului, marele critic a tăcut? de ce, în cazul cel mai izbitor pentru noi astăzi şi cel mai larg desfăşurat al virtuţilor eminesciene de gîndire, în speţă în cazul confruntării poetului-gînditor cu paginile cele mai grele ale filozofiei, cu primul sfert al *Criticii raţiunii pure*, Maiorescu nu a intervenit defel ca să apere pe „regele cugetării omeneşti" de imputările, abia reţinute, pe care i le aducea propriul său şi cel mai apropiat discipol, I. A. Rădulescu-Pogoneanu, ba a lăsat, cu tăcerea sa, să se creadă că acordă acoperire rezervelor şi scuzelor, penibile pentru Eminescu, ce îşi dădeau liber curs? de ce, într-un cuvînt, Maiorescu *ne-a refuzat* imaginea omului deplin al culturii noastre şi ne-a lăsat cu imaginea marelui bolnav şi a geniului romantic, am zice a unui mare spirit mutilat, nu mai e de văzut acum.

Aşa s-a întîmplat. Şi totuşi cititorul român a ştiut, mereu, că Eminescu este mai mult decît un mare poet blestemat. Au venit atunci „alexandrinii" culturii noastre să-l cerceteze pe toate feţele şi să-i pună scrierile în ordine, iar din rîndul lor s-au ales, ca mari de tot, Călinescu şi Perpessicius. Despre strădania exemplară a celui din urmă, nu trebuie spus decît că nu putea şi nici nu tindea să dea o imagine a omului deplin, ci doar a *operei* depline; dar a rămas şi ea la poezie (6 volume din cele 15 proiectate), confirmînd, fără să vrea, imaginea poetului doar ca poet.

Călinescu, în schimb, a reuşit cu adevărat să cuprindă totul, explorînd, ca nimeni altul încă, cu o competenţă suverană, lucrurile; dar pînă la un punct a rămas un alexandrin – deşi era dincolo de condiţia aceasta, prin viziunea sa critică, ba

Scanned with OKEN Scanner

chiar prin creativitatea proprie –, căci a sfîrşit prin a pune pe cîntar lucrurile, spunînd în spirit de exactitate *cît* ştia şi ce sorţi în cultură avea Eminescu. („Ar fi exagerat, desigur, să-i atribuim o filozofie originală!"; [în materie de filozofie] „noţiuni temeinice şi pornire tehnică de specialitate nu avea"; „Eminescu n-avea cum şti engleza"; „Se poate vorbi de o îndrumare ştiinţifică serioasă?"; „Căpătase relativ tîrziu pasiunea pentru limba latină"; „Greceşte, Eminescu hotărît nu ştia"; „Ştia Eminescu limba franceză? citise asiduu cărţi [...] fără însă să studieze gramatica.")

Cuprinderea lui Călinescu este extraordinară, judecăţile lui parţiale sînt fără echivalent şi adesea fără drept de apel, totuşi el a vorbit într-atît de bine despre imaginile felurite ale lui Eminescu încît n-a mai putut, cu toată marea sa vocaţie de critic, să dea o imagine unică, totalizatoare.

Este în schimb altcineva, care n-a privit cu ochi de „alexandrin" fenomenul Eminescu. Este Nicolae Iorga, singurul, poate, care a ştiut să dea cuvîntul potrivit, pe care nu-l mai rostea nici Maiorescu după trecerea anilor. El a vorbit despre poet ca fiind, în realitate, „expresia integrală a sufletului românesc". Şi a spus lucrul acesta, care poate lămuri cît de cît miracolul poetic eminescian, dar poartă în ultimă instanţă asupra altcuiva decît Poetul; a spus despre opera acestuia că reprezintă „cea mai vastă sinteză făcută de vreun suflet de român".

O sinteză? În *ce* lucrare anumită, în ce poem sau în ce străfulgerare a lui Eminescu se găseşte o asemenea sinteză? Nicăieri, sau nicidecum în vreuna din operele tipărite. Cum să vezi o sinteză în paginile lui Perpessicius, unde apar doar versuri, cu variantele şi ecourile lor, iar dacă ar fi toate cele 15 (sau poate 18) volume visate, încă nu ai avea în faţă decît creaţia *dezarticulată* a lui Eminescu, nicidecum o sinteză? Cum să percepi sinteza în „operele" de proză, inegale, neterminate adesea, neacreditate de autor însuşi? Cum, în sfîrşit, să vezi ceva concludent în simple note inconcludente prin ele însele, şi despre care nu ştim încă bine – chiar atunci cînd au fost tipărite în culegeri învăţate – dacă sînt întotdeauna ale lui Eminescu, sau nu cumva reprezintă simple traduceri, conspecte, ecouri ale gîndurilor altora? Cum „sinteză", îţi spui?

Scanned with OKEN Scanner

Dar era sinteza unui *suflet,* spune Iorga, şi dacă sufletul cuprinde în el şi simţirea şi gîndirea întreagă a unui om, atunci sufletul acesta, cu vibraţia lui şi cu acel „cutremur al nervilor" care e gîndul, *este* totuşi de găsit undeva, cu sinteza lui ca şi nerostită, cu tot; este de găsit în 44 de manuscrise, şi numai în ele. Pe acestea trebuie să le vezi *aşa cum sînt,* ca să percepi un suflet şi acel cuprins al său care nu se poate numi decît „sinteză".

De-a lungul vieţii lui Eminescu, sufletul acesta al său se afla într-o ladă, sau mai degrabă în două, ce se tot umpleau, parcă tot creşteau – ca o parte vie şi incoruptibilă, în cotidianul şi coruptibilul vieţii omului acestuia – de la Viena la Berlin, de la Berlin la Iaşi, de la Iaşi la Bucureşti, din str. Speranţei în str. Caimatei, din Caimatei la Maiorescu, o clipă, apoi – la întoarcerea din singura lună de odihnă la ţară, ce i-a fost dată în anii aceia „bădiei", cum îi scria pe atunci cu dor Creangă – iarăşi în str. Caimatei, în str. Biserica Enei 1, în sfîrşit la Slavici în casă, şi de-a binelea, după criza din 1883, în casa lui Maiorescu. Dar chiar în anii de după întîia criză, Eminescu simţea că sufletul său este *acolo*, într-o ladă sau două, pe care le cerea zadarnic, de la Botoşani, lui Maiorescu, pentru ca ele să rămînă la acesta şi după 1889, totuşi nu de-a binelea, de vreme ce aflaseră oamenii că sufletul lui Eminescu stăruie pe undeva prin preajma lor. Atunci, în ianuarie 1902, Maiorescu s-a hotărît să-i descuie lacătele.

Într-*una* din lăzi erau manuscrisele româneşti vechi, din care se împărtăşise şi Gaster, spre a reface întîia oară, cu literatura populară română din veacurile XVII şi XVIII, continuitatea sufletului românesc cu el însuşi. În *cealaltă* ladă se aflau caietele lui Eminescu, pur şi simplu, pe care oamenii de atunci ai Bibliotecii Academiei le-au legat cum s-au priceput, în 44 de manuscrise, păstrînd o dată cu ele de atunci încoace ceea ce Iorga numise „cea mai vastă sinteză făcută de vreun suflet românesc".

Căci nu e ceva obişnuit acolo, nici măcar exterior obişnuit şi unitar – cum sînt caietele lui Valéry – ca fel de a nota, consemna, învăţa, crea şi visa sub trezia scrisului. Nu e o biografie, deşi sînt însemnări autobiografice, nu e un Jurnal, nu sînt Memorii, nu e vorba de un om anumit; dar, întocmai ca

Scanned with OKEN Scanner

în notele lui Leonardo (singurele cu care se poate face o comparaţie), nu e vorba nici de altcineva sau de alt suflet şi altă gîndire, decît cele ale unui om aievea.

Există creaţii ale unor autori, în fond anonimi, ca Shakespeare, de la care nu avem decît opera, autori fără identitate precisă. Există, pe de altă parte, creaţii (jurnale, memorii) ale unor autori care au o identitate *prea sigură* şi care vorbesc prea mult despre fiinţa proprie, ca acel contemporan al lui Shakespeare, aşezat la antipodul lui prin felul, uneori strident, de a vorbi la persoana întîi: Montaigne. Nici un gen nu poate denumi aceste caiete ale lui Leonardo sau ale lui Eminescu. Tot ce poţi spune este că, mai mult decît în opere, este vorba acolo de Leonardo însuşi, sau de Eminescu însuşi, ba mai mult chiar de ei decît în viaţa lor ea însăşi. Iar ei sînt acolo adînciţi în căutarea lor, în dezbaterea lor, într-o astfel de măsură încît nu mai sînt un cuget, o minte exploratoare, o intenţie creatoare, un gînd, ci *un suflet* în înţelesul cel mai larg al cuvîntului.

Dar, aşa fiind, ei sînt sufletul unei întregi lumi, sau bietul şi marele suflet omenesc, care, în necuprinsul căutării sale, reprezintă o sinteză. Căci există şi astfel de sinteze care, fără a se formula sigur şi ca atare, fără a-şi pune hotare – definesc.

Pentru asemenea suflete definitorii, deşi risipite către toate zările culturii şi omului, nu există vreo altă imagine. Dar nu e, oare, şi ca fiinţă reală Eminescu o apariţie tipică pentru om sau pentru chipul poetului, fără totuşi să-i putem fixa imaginea? Ne oprim, poate, o clipă la acel chip, idealizat în chiar realitatea lui, de la 18 ani; la imaginea tînărului despre care un Caragiale, cu doi ani mai mic, spunea: „Era o frumuseţe! o figură clasică încadrată de nişte plete mari negre: o frunte înaltă şi senină, nişte ochi mari – la aceste ferestre ale sufletului se vedea că cineva este înăuntru: un zîmbet blînd şi adînc melancolic. Avea aerul unui sfînt coborît dintr-o icoană."

Dar să fie *aceasta* imaginea lui Eminescu? Să fie cea a tînărului pe care îl vedea Slavici, „un om cu trebuinţe puţine, dar cu apucături boiereşti" , sau cel pe care îl identifică Negruzzi din primul moment la Viena, unde venise să-l caute în numele „Junimii" impresionate de versurile poetului? Să fie acel Eminescu al plimbărilor prin Chitic şi al petrecerii interminabile din bojdeuca lui Creangă? Să fie Eminescu cel descris

Scanned with OKEN Scanner

de Mite Kremnitz, „dezamăgită de aparență", în fața unui om de douăzeci și șase de ani mai degrabă îmbătrînit, oarecum „neîngrijit", spune distinsa doamnă, ba chiar întrucîtva „de rînd"? Să fie cel care „se civilizase", spunea mai tîrziu aceeași doamnă, și care – el, drumețul desculț de altădată – îi declara că „oamenii care nu fac baie în fiecare zi sînt foarte murdari"? Să fie omul totuși tînăr, care purta frumos fracul și care valsa bine de tot? Să fie omul acela cu chip buhăit și degradat, din preajma crizei de nebunie, care în loja doamnei Kremnitz, la teatru, îi spune că traduce din sanscrită, și la întrebarea: „De cînd știi dumneata sanscrită?" răspunde: „O, am știut-o totdeauna"?

Nu se mai poate da o imagine a lui Eminescu, la fel cum nu i se poate face o statuie, sau o judecată îngust critică, deși numai aici, la noi, în înțelesurile și subînțelesurile noastre, el *este* cu adevărat. O singură judecată îi face dreptate, cea a lui Iorga. Dar ea nu mai este o judecată, ci o mărturisire și o mirare.

Căci nu de judecat critic, de către noi, este acum Eminescu, ci de asimilat într-un fel, ca o conștiință de *cultură* de dindărătul nostru – de la folclor și pînă la științele pozitive –, devenind astfel conștiința noastră mai bună, sau poate mustrarea de conștiință a oricărui intelectual, care-i vede necuprinsul, adică sinteza totuși.

Ni se pare că astăzi îl putem cuprinde. Astăzi putem deschide cea de-a doua ladă.

NOTĂ

Cîteva din capitolele ce urmează cuprind părți din articolele publicate de autor între anii 1968 și 1971 în: „Gazeta literară", „Almanahul României literare", „Steaua", „Argeș", „Cronica". Alte capitole sînt inedite, ca expresie a unei meditații statornice aupra tezaurului pe care îl constituie manuscrisele eminesciene. Fiind vorba de comentarii întreprinse pentru publicații diferite, autorul a reluat unele gînduri, căutînd de fiecare dată să le dea un alt relief. Încercarea sa se înscrie, cu partea ei modestă, în strădania de valorificare a moștenirii eminesciene care se manifestă atît de convingător în cultura ultimelor decenii.

Scanned with OKEN Scanner

Un miracol al culturii româneşti

Încercînd să reeditäm traducerea lui Eminescu din Kant – despre care s-a vorbit mai pe larg o singură dată şi strîmb, acum 60 de ani – am dat peste un miracol: cele 44 caiete ale poetului. Miracolul acesta l-au întîlnit şi alţii, în treacăt. Dar e bine să spunem fiecare povestea, de la început.

Deschizi manuscrisul 2 258, care conţine traducerea (făcută la 24 ani) a cărţii celei mai grele din Kant, treci la manuscrisele 2 255, 2 264, 2 306, toate cu note filozofice – şi deodată magia informului, a larvarului, a originarului te învăluie şi te poartă către rest. Uiţi că urmăreşti o simplă problemă de specialitate, că nu te pricepi la celelalte, că minţi pregătite şi mîini pioase au trecut peste aceste manuscrise, scoţînd sau stînd să scoată ce e mai bun în ele, şi-ţi spui: dincolo de ce se poate scoate din Eminescu, este Eminescu el însuşi; sînt caietele acestea, de care el nu se despărţea – şi de care ai vrea să nu te mai desparţi nici tu, cititor al lor, cîtăva vreme.

Ca nespecialist, îţi simţi atunci naivitatea celui ce descoperă lucruri ştiute de toată lumea. Dar, în chip surprinzător, foarte mulţi oameni de cultură, ba chiar buni cunoscători ai lui Eminescu, nu le-au deschis. Cei care totuşi au lucrat cu ele şi sînt obişnuiţi cu miracolul, surîd cînd le împărtăşeşti uimirea şi spun: „Dacă ar fi trăit Ion Scurtu, care se pregătise temeinic să le editeze..." Sau: „Ce bine le-a folosit Călinescu" şi mai ales: „Ce admirabil lucru ediţia Perpessicius!"

Dar nu e vorba de operele lui Eminescu, de cultura lui, de proiectele lui, de variantele lui, de comorile platonice reţinute

sau sistemele de filozofie posibilă – *e vorba de tot* ; de spectacolul acesta extraordinar pe care ţi-l dă o conştiinţă de cultură deschisă către tot.

Nu e poate de întîlnit în nici o cultură un document atît de impresionant şi complet, în afară de caietele lui Leonardo. Materialul găsit prin anii 1870 în arhiva lui Goethe, după moartea nepoţilor, a mărit de patru ori volumul operelor complete, dar n-a putut fi publicat întocmai. Nici caietele lui Shelley, dacă s-ar fi păstrat, nici ale lui Hölderlin, mari cititori şi ei – ultimul chiar cărturar temeinic –, n-ar fi acoperit registrul lui Eminescu. Şi nu e lesne de menţionat vreo conştiinţă de cultură care – la un nivel adesea naiv, e drept, – să încerce a cuprinde atît de mult (în 15 ani, faţă de cei 65 de asimilare şi creaţie ai lui Goethe), să rişte atît de mult, şi să rateze atît de mult.

Au apărut de curînd caietele lui Paul Valéry, facsimilate. Sînt 29 de tomuri mari, cu notaţii filozofice, matematice, literare, de moralist; dar nu sînt, pînă la urmă, caietele lui Valéry, ci ale lui M. Teste. Sînt reci şi desăvîrşite, chiar în imperfecţia lor. De altfel, se poate spune, fără sfială, că nici în absolut, nici în sînul culturii franceze, Valéry nu reprezintă echivalentul lui Eminescu; şi totuşi cultura franceză i-a redat caietele cu ultima pietate.

Nu e vorba de idolatrie: cîteva zeci de caiete în care apar note de studiu şi lectură, traduceri, teme de gramatică latină, liste de rufe date la spălat, invective, ciorne, exerciţii elementare de matematici, versuri, versuri, versuri şi din cînd în cînd marea poezie sau unele gînduri sclipitoare, nu sînt sortite să dea imaginea unei desăvîrşiri. Teatrul lui Eminescu – prezent aici – e la fel de prost ca al celuilalt mare poet, Shelley. Proza lui literară e uneori dezesperantă, iar despre articolele lui politice (de altfel prea puţine aici) vom îndrăzni să spunem: ele sînt vinovate faţă de istoria vie, ca orice romantism care nu e al acţiunii. Nu e vorba de sporit cultul lui Eminescu. Dar trebuie arătat ce extraordinară poate fi *funcţia* lui în cultura noastră.

Din 1902, cînd Maiorescu dădea Academiei, abia după o campanie de presă, caietele lui Eminescu, socotind, aşadar, – cel puţin în aparenţă – că nimic nu merită să fie publicat din ele, pînă astăzi, cînd istoria literară nu se mai sperie de

imperfecţiune, ba crede să citească în ea legi ale actului de creaţie ce nu mai pot fi lăsate în umbră, s-a schimbat ceva în conştiinţa noastră de cultură.

Cum să ne mulţumim cu cele 90 de poezii publicate în timpul vieţii, sau cu cele ale ediţiei Maiorescu? Cultura nu mai este, pentru cei de astăzi, doar una de opere încheiate. E un element, este, într-un fel pe care îl vădeşte ştiinţa, a cincea după „ale lumii stihii patru". Aşa cum trăiesc vieţuitoarele în apă sau în aer, omul trăieşte în cultură. Este în ea un dincolo de bine şi de rău, în orice caz un dincolo de operă şi inform.

Iar *aceasta* se vede în caietele lui Eminescu. Un poet mare nu creşte numai din poezie, un filozof nu se formează numai cu istoria filozofiei, iar o conştiinţă de cultură nu e mare dacă nu este una a întregii culturi. De aceea, în lumea culturală de la noi – în care fermentează iarăşi ceva mare – întîlnirea cu „informul" eminescian poate fi cu-adevărat modelatoare. Manuscrisele nu pot fi date pe mîinile noastre, căci sînt prea preţioase. Şi trebuie totuşi să cadă sub ochii tuturor.

Undeva, în ms. 2 257, de-a curmezişul filei 84, unde apar cifre, cîteva rînduri aproape şterse şi notaţia: „luptătorul, poetul, filosoful" – stă scris: *Redă-mă nefiinţei.* Să ne resemnăm a-l vedea redat nefiinţei? Dar îţi aminteşti de vorba lui Arghezi: „E unul care nu mai vrea să moară". Şi-ţi spui: nu-l putem lăsa *noi.*

Scanned with OKEN Scanner

Un simplu caiet

Are o sută de file. E trecut, printre cele patruzeci şi patru manuscrise de la Biblioteca Academiei, sub cota 2 275[B]. Cîteva din ele au peste trei sute file, altele sub o sută. Unele sînt de format mare, altele de formatul caietelor obişnuite, ca acesta. Stau toate în aşteptarea unui nou Călinescu, a unui nou Perpessicius sau poate a unui Nicolae Iorga.

Caietul 2 275[B] începe cu rime. Aşa crede potrivit Eminescu, să facă rime: „guraliv – costeliv – relativ – dativ". De ce nu? „Barzi – arzi – leoparzi". La pagina 4, lîngă rime, un vers:

Focul meu a-l stinge nu pot în adîncul
Apelor mării.

Apoi, de la pagina 8, încep notaţii curioase, pe vreo treizeci de pagini, cu o simbolistică matematică adesea elementară ori fantezistă, poate din epoca bolii – dar cu stranii străfulgerări. Printre ele, la pagina 15:

„ Orice prisos de putere, care strică echilibrul, zboară în tangentă. Actele de voliţiune sînt tangente, născute din dezechilibrul momentan al organismului".

Ce vrea să spună Eminescu? Poate cum că tot ce nu stă sub curbura, bine cumpănită, a realului, se avîntă pe tangenta posibilului. Din orice prisos de putere – de posibilităţi – zboară săgeţi, trimiteri sigure, către nu ştii ce. Actele de voliţiune sînt tangente şi ele: încearcă imposibilul de-a „ rectifica" de fiecare dată curbura unei vieţi. În echilibrul mai vast al organismului, ele aduc dezechilibrul momentan.

Scanned with OKEN Scanner

În josul aceleiaşi pagini 15, stă altă însemnare: „Gluma, zeflemeaua. Orice glumă e o sofismă". Ce mult va fi suferit Eminescu de gluma altora, şi de ironie, la Junimea! În ms. 2 269, la fila 56, notase: „Om de spirit e acela care-n fundul inimii lui rîde de toţi şi de toate. Om de geniu e cel care rîde de el însuşi. De aceea un geniu nu poate fi rău, pe cînd un om de spirit e totdeauna rău".

Pe pagina următoare, un gînd filozofic: „Dar a fi şi a fi mişcat sînt identice; ... grade şi feluri de mişcare – linie dreaptă, linie rotatorie, linie ondolantă". Ce obsedantă e unda, unduirea, linia ondolantă, în cultura românească. Teoria ondulaţiunii universale, la Conta. Valurile, ritmurile, undele, la Eminescu. Fondul de energie care urcă în unde, la Pârvan. Mioriticul la Blaga. Sîntem o lume de navigatori ai uscatului, a spus cineva, gîndindu-se la păstorit. Linia dreaptă este a „prisosului de putere care strică echilibrul" ; linia rotatorie e a cercului ce se *închide.* Doar „linia ondolantă" ...

Imediat dedesubt: „Nobilimea gentală e clasa în care se pietrifică calităţile şi defectele unui popor". Notaţiile lui Eminescu sînt abrupte, de cele mai multe ori. Nu au şi nu pot să aibă înlănţuire. Magia lor o dă tocmai faptul că stau aşa, învălmăşite, ca o viaţă de om, ca un „chaos" de conştiinţă. Dar magia gîndului lor, întocmai ca al variantelor poetice din manuscrise, o dă deopotrivă faptul că ele se reiau. Peste cîteva file, la pagina 23, acelaşi gînd al dezechilibrului adus de voinţă va reapărea, dar fără ideea de tangentă acum:

„Orice dezechilibru se manifestă prin mişcare. Dezechilibrul prin înlăuntrul nostru e un act de voliţiune... Nu e vorba de ce *vrei* să obţii. Tu lucrezi cu intenţiunea cea mai bună din lume. Dar ceea ce obţii, în realitate, este corelaţiunea creşterii, expresia admirabilă a lui Darwin, pentru relele care cresc alăturea cu folosul ce ai obţinut."

Voinţa aduce şi acum un dezechilibru, dar viaţa te repune în echilibru. Una e ce faci, alta ce *se* face cu tine. Şi ciudăţenia este că tu, cu intenţiile tale bune, faci să crească, alături de ceea ce vrei să împlineşti, relele, buruienile. Dar sînt şi ele roade în grădina ta, şi sînt în „corelaţiune de creştere" cu ce ai vrut şi, poate, ai obţinut.

Scanned with OKEN Scanner

Urmează cîteva note despre corelaţiunea de creştere a lui Darwin. Apoi, la pagina 25, o notă cu totul diferită: „După psichologii moderni – inclusiv Maiorescu – [natura][1] evolutorie şi [natura] de abstracţiune. Copilul informează cu *un cuvînt* tot ce vede, de ex.: cu papa. Acest cuvînt e unitatea, x. Toate noţiunile sunt deci x:

$$\frac{x}{a} + \frac{x}{b} + \frac{x}{c} + \ldots = \frac{x}{x}\text{“}$$

Sînt gînduri care se pot trezi în mintea oricui, în faţa unui copil (ce n-are cuvinte încă, deşi are gînduri), dar ele rămîn straniі prin formularea lor. Cuvîntul, pare a spune Eminescu, atunci cînd apare la om, aduce doar forme expresive în plus. Se poate pune, cum face copilul, sub *o singură formă* tot ce-ţi apare (ca un x, în loc de a, b, c...). Cuvîntul nu vine atît să exprime gîndirea – căci ea se exprimă şi printr-un singur cuvînt –, cît să *elibereze* gîndirea şi s-o scoată din strînsoarea şi indistincţia unităţii, a lui toate sînt una.

Ca o relaxare, acum, cazi peste cîte o însemnare naivă, ca aceea de la pagina 30. (Cel puţin aşa găsim notat în rezumatul nostru făcut în grabă asupra caietului 2 275[B]: „la pagina 30, notă naivă despre arta războiului“.) În definitiv n-are rost să atribui lui Eminescu tot felul de gînduri savante şi profunde: notează şi el ce-i trece prin minte, ce a citit, sau ce-i spune lucrul singur. Dar, în schimb, de ce să-i refuzi gînduri profunde, atunci cînd ele sînt? Ceea ce simţi, de altfel, în faţa caietelor acestora – unde sînt, firește, atîtea pagini de poezie şi proză stinse, plate, „de serviciu“ – este nu atît valoarea fragmentului, cît seducţia întregului. Că nu-ţi place tot în caiete? Dar chiar ce nu-ţi place sună pînă la urmă bine; sună omeneşte adevărat.

„Ce e adaptabilitate?“ stă notat la pagina 37. „A schimba raporturile de puteri proprii după raportul puterilor din afară.“ Poate că nici nu e gîndul lui Eminescu: dar e bine ales. Omul acesta ştia să rătăcească prin cărţi, aşa cum rătăcise prin

[1] Punem între paranteze drepte lectura nesigură.

provinciile ţării sau prin manuscrisele cu slovă veche, din care aveau să se înfrupte învăţaţi ca Gaster. Aproape că uiţi de poet cînd vezi, în caiete, ce om de cultură prindea fiinţă în el. Şi deodată îţi iese înainte poetul: între paginile 39 şi 66, ai sub ochi, scris pe filele din dreapta, întreg *Luceafărul;* la pagina 67 e *Glossa;* la pagina 72, *La steaua.* Pe stînga, totuşi, la pagina 42, în dreptul *Luceafărului,* stă scris: „Principiul independenţei absolutului..."

Îndată după *La steaua,* pe 72 verso, sînt cîteva notaţii filozofice care par interesante. Două pagini mai încolo, poţi citi gîndul acesta tulburător: „Nu noi sîntem stăpîni ai limbii, ci limba e stăpînul nostru". Tot pasajul, cu încă nouă rînduri, pare de prim-ordin. Dar e greu descifrabil.

Pe pagini întregi, pînă la 92, continuă notaţiile. Apoi încep operaţii elementare cu fracţii. La pagina 93, Eminescu îşi înseamnă: „cuvînt... vine de la conventus, adunare de oameni". Cîţi mai ştiu asta? Cîţi îşi iubesc şi caută cuvîntul, fiinţa comunitară, adevărul lor ultim?

Scanned with OKEN Scanner

Ce cuprind „Caietele lui Eminescu"

Întrucît relativ puţini dintre oamenii de cultură mai tineri au deschis vreunul din caietele lui Eminescu, ne simţim datori să spunem mai multe cuvinte despre conţinutul lor. Privilegiul de a le fi avut în mînă devine o apăsare: e ca şi cum, într-un sat în care se sleieşte fîntîna, ai şti de un izvor tainic şi totuşi la îndemîna oricui. Fie ca oamenii satului să ne creadă, aşa cum n-au crezut pe alţii, mai de crezămînt totuşi, care le-o spuseseră de mult.

„Oamenii învăţaţi dar fără talent propriu, adică purtătorii ştiinţei moarte, mi-i închipuiesc ca o sală întunecată cu o uşă de intrare şi una de ieşire. Ideile streine intră printr-o uşă, trec prin întunericul sălii şi ies prin cealaltă, indiferente, sigure şi reci... Capul unui om de talent e ca o sală iluminată, cu pereţi şi oglinzi. De afară vin ideile într-adevăr reci şi indiferente – dar ce societate, ce petrecere găsesc!"

Aşa scrie Eminescu – nu ştim în legătură cu ce, nici cu cine – în manuscrisul 2 289, fila 15. Şi tot la fel îşi notează el multe alte gînduri, alături de versuri, însemnări de lectură, traduceri, opere în proză, frînturi de opere, indignări sau tristeţi. Şi totul e ca o sală iluminată, cu pereţi şi oglinzi, prin care trec cele mai variate idei ale culturii şi sufletului omenesc. Dar ce societate, ce petrecere găsesc...

Afară de cîţiva mari specialişti, care au scos din manuscrise mai tot ce se putea scoate pentru tipar, prea puţini cărturari le-au străbătut *în întregime*. Unii, la început mai ales (ca

Scanned with OKEN Scanner

Maiorescu, în mîna căruia au stat îndelung), le vor fi deschis cu strîngere de inimă, din pricina zgurei care e în ele; alţii, de îndată ce au ajuns la îndemîna tuturor, le-au deschis spre a căuta în ele aurul; cîţiva (un Iorga) au simţit din plin tot preţul lor, dar n-au avut timp de ele – şi de altfel nu existau în trecut mijloacele tehnice să fie reproduse facsimilat. Majoritatea cărturarilor care le-au folosit au luat în cercetare doar cele care-i interesau: manuscrisele cu proză sau cu poezie, cele cu notaţii istorice, economice, filozofice sau ştiinţifice. Întregul nu interesa, căci nu părea a fi vorba de un întreg.

Fără îndoială, nu e întregul unei opere, nici măcar al unui destin; dar e întregul unei conştiinţe de cultură. Să arătăm, atunci, ce se poate întîmpla celor care ar înţelege să se cufunde în întreg.

Au să deschidă, presupunem, manuscrisul 2 254, începînd astfel în ordinea numerotaţiei, care e departe de a fi cea cronologică. Dar ce importă? De la pagina 2, pe cîteva file vor da peste *Histrion, dramă într-un act, de Guilom Iarovitz.* Ce curioase gusturi (sau poate obligaţii) avea Eminescu uneori, îţi spui. Dar scrierea e atît de îngrijită şi frumoasă! Straniu pentru un om ca el, „dezordonat". Probabil desena bine. Mai departe, în dreptul unui plan de piesă, un vers: „Căzut e corpul nostru cînd sufletu-i căzut". Nu e rău spus. Apoi iarăşi un plan de piesă şi alt vers, izolat: „Ca o spaimă [indescifrabil], ca un vis încremenit". Ce poate fi cuvîntul indescifrabil? „Vis încremenit" e frumos, dar te întrebi ce să fie cuvîntul acela. Am încercat să-l descifrăm singuri. O specialistă de la Academie a găsit, după două zile: „împietrită" ! Versul sună, atunci:

Ca o spaimă împietrită, ca un vis încremenit...

şi aşa cum stă, desprins de orice, fără să-ţi amintească de nici un loc (sau poate e totuşi folosit undeva?) e răscolitor, e admirabil. S-ar putea scrie un întreg eseu pe tema lui. În definitiv, din atîtea perspective filozofice, omul a fost „o spaimă împietrită", una din împietrirea căreia el trebuie totuşi să iasă, spre a o înfrunta ca spaimă. Dar să nu existe şi jumătatea cealaltă a omului, „visul încremenit" ? Tot ce-i

Scanned with OKEN Scanner

reuşeşte, şi chiar ce nu-i reuşeşte omului, se obiectivează în cîte un vis încremenit. Poate că şi caietele acestea ale lui Eminescu sînt, într-un fel, un vis încremenit. Ce vis – dar unul neîmplinit – a putut fi *Andrei Mureşanu, tablou dramatic într-un act,* un fel de *Faust* eminescian, care apare mai jos, la fila 74. Sau, la fila 88, versurile:

La fereastra despre ape
Stă a craiului copilă.
Fundul mării, fundul mării ...

Dar începe să sune prea romantic. Interesant că mai departe apare un *Timon* (traducere din Shakespeare?), apoi, după cîteva piese proaste, originale sau traduceri, ceva care pare de preţ despre *Teatrul românesc* şi, în sfîrşit, pe aproape 140 file mari, traducerea, frumos transcrisă, din *Arta reprezentaţiunei dramatice,* de dr. E. T. Rötscher. Ce vrednicie şi probitate. Dar, desigur, traducea de nevoie.

În manuscrisul următor, 2 255, tonul e altul: e vorba de note de filozofie, unele în limba germană, poate nedescifrate încă de nimeni. La fila 10, un fragment începe cu: „Moartea e stingerea conştiinţei identităţii numerice..." Curios. Urmează, pe mai bine de 150 file, *Geniu pustiu,* apoi o filă care începe cu un gînd încă mai curios ca primul: „Toată minunăţia consistă în împrejurarea că omul nu-şi dă seama de proprietatea numerelor binome ..." Cîte nu i-au trecut prin minte! Din nou notaţii filozofice, apoi un lung fragment *Cultură şi sciinţă,* iar la pagina 256, gîndul frumos în legătură cu Kant şi alţii mari: „... pămîntul nostru e mai sărac în genii decît universul în stele fixe şi mai lesne se naşte în văile nemăsurate ale chaosului un nou sistem solar, decît pe pămînt un geniu". La pagina 373, cineva (Maiorescu?) notează, cu semnul întrebării: „ alienaţie mintală". S-ar putea ca străfulgerările de gîndire filozofică din ultima parte a manuscrisului să fie de după 1883. Dar *Geniu pustiu,* care figura la început? E deci o întrebare cum au fost legate laolaltă caietele acestea ale lui Eminescu.

Manuscrisul 2 256 e mai mic, cuprinzînd poate un singur caiet. Versuri dintr-o piesă istorică, sfîrşind cu: „ Vai ţie, Lăpuşnene!" , apoi rime: „ prăzi - lăzi - ogrăzi; n-auzi - lauzi"

Scanned with OKEN Scanner

(interesant: „ auzi“ n-ar rima cu „ lauzi“ , dar „ n-áuzi“ rimează, căci îşi schimbă accentul). Mai jos, două pagini de traducere din *Odiseea*. La fila 47, pe verso, titlurile lui „ Titul Livius de Maiorescu“ , pe o jumătate pagină, în amară derîdere. Se termină cu: „ ... profesor universal de metafizică, estetică, logică, morală, psicologie şi istoria filosofiei, profesor de altfel şi de Istorii la Şcoala Centrală de fete etc., etc.“

Ce stranii sentimente şi resentimente îl încercau faţă de acest de-al doilea părinte al său, Maiorescu... Este aproape aşa cum îi descrie un psihanalist român atitudinea sa faţă de părintele adevărat. Alături, însă, Eminescu îşi bate joc şi de sine. Notează: „ D. Michaelis Eminescu, vecinic doctorand în multe ştiinţe nefolositoare ..., fost bibliotecar cînd a şi prădat biblioteca, fost revizor la şcoalele de fete, fost redactor en chef al foii vitelor de pripas, şi al altor jurnale necitite colaborator“. Urmează executarea lui Pogor. Apoi, pe ultima pagină, opt versuri frumoase, ce se deschid cu:

Un luceafăr, un luceafăr înzestrat cu mii de raze

pentru ca imediat dedesubt să stea încolonate, sub menţiunea „Duminica Tomei“ : „ 4 cămăşi, 2 gulere, 4 păr. de ismene...“ Cineva, de altfel, a numărat listele de rufe date la spălat, unele scrise în limba germană, aflate în manuscrise: sînt 42 la număr.

Poate cînd va ajunge la ms. 2 257, cititorul îşi va spune, cum şi-a spus autorul acestor rînduri: „ Aşa cum sînt, învălmăşite, *trebuie* să stea sub ochii oricărui om de cultură român“. Manuscrisul începe cu 6 pagini în limba germană despre istorie (note de curs?, notaţii personale?) şi continuă cu însemnări în germană pînă la fila 30. Poate, iarăşi, nimeni nu le-a descifrat vreodată. La fila 32, o notă filologică: „ A primi în locul unei vorbe românesci bune una latină care să-nsemneze tot aceeaşi, nu mi se pare consult (latinism tocmai!, N.n.) – a primi un sinonim care însemnînd aceeaşi înseamnă totuşi altceva, o altă nuanţă a înţelesului, asta însemnează a-şi înavuţi, a-şi înnobila limba“. Şi încheierea: „ În genere vorbele noue iau un înţeles abstract, cele vechi păstrează înţelesul concret...“

Scanned with OKEN Scanner

După alte pagini de note în germană, un nou fragment începe aşa: „Iubesc acest popor bun, blînd, omenos, pe spatele căruia diplomaţii croiesc charte şi resbele, zugrăvesc împărăţii despre cari lui nici prin gînd nu-i trece…“ Mai departe, un altul începe: „Dumnezeu e un atom, un punct matematic; punctul comun unde se topesc toate puterile pămîntului, spre a constitui organismul de legi, sistem cosmic“. (Nota e scrisă cu creionul: se va pierde peste 40-50 de ani. Va împlini gîndul de la fila 84, unde, deasupra unor rînduri scrise cu cerneală spălăcită, stă scris transversal acel „Redă-mă nefiinţei“ amintit.)

Treci peste pagini întregi, cu acumulările lor de note, cu extrasele în germană din Herbart, cu gîndurile lor stranii („Şi popoarele dorm…“; „Osificarea sistemelor de stat se întîmplă prin caste…“) şi ajungi la fila 239: „Să luăm de exemplu cuvîntul samă şi să dăm la toate locuţiunile equivalentul lor german. A băga de samă, *bemerken*, a lua sama, *aufmerksam sein*, sunt de o samă, *gleichem Alters, gleicher Höhe.* Ştie sama unui lucru, *weiss wie das Ding anzufassen ist;* o samă dintre ei, *einige besondere unter ihnen;* a-şi face sama, *an sich selbst Hand anlegen;* a-şi da samă, *sich Rechenschaft ablegen;* a lua şi a da samă, *übernehmen, übergeben;* a ţine samă de ceva, *etwas mit in Berechnung ziehen;* a-l ţine în samă pe cineva, a-i căuta cuiva în samă, *jemandem achten.* Ia-se acum pentru fiecare din aceste locuţiuni cîte un cuvînt nou, şi nici unul din ele nu va exprima aşa de bine lucrurile ca aceste şabloane vechi.“

Şi la fila 242, abrupt: „ Această parte netraductibilă a unei limbi formează adevărata ei zestre de la moşi strămoşi, pe cînd partea traductibilă este comoara gîndirii omeneşti în genere. Precum într-un stat ne bucurăm toţi de oare cari bunuri, cari sunt a tuturor şi a nimănui, uliţi, grădini, pieţe, tot astfel şi în republica limbelor sunt drumuri bătute cari sunt a tuturor – adevărata avere proprie o are însă cineva acasă la sine; iar acasă la dînsa, limba românească este o bună gospodină şi are multe de toate.“

Nici un alt comentar nu ni s-a părut mai potrivit decît acesta, pentru o lucrare despre *Rostirea românească.* Dar petrecerea sub încîntarea limbii nu e totul în manuscrisul 2 257.

Scanned with OKEN Scanner

Economistul poate şi el lua parte la banchet, căci pe pagini întregi Eminescu vorbeşte despre *Economia naţională,* începînd cu gînduri ca acestea: „ Nu poate să nege nimenea faptul că mişcarea averilor materiale exercită asupra omului o influenţă foarte mare, ast-fel încît am puté spune, că mai nu e punct în viaţa lui care să nu colideze întru cîtva cu această influenţă." Şi nu numai economistul e servit, ci şi apicultorul (căci pe cîteva file se vorbeşte de „naşterea albinei"); biologul şi chimistul, cu vreo 20 de file asupra organismului viu şi a unor capitole de chimie; istoricul, cu peste 20 de file asupra *Ideilor lui Machiavelli* (o traducere?); chiar filologul, cu vreo 11 cuvinte greceşti formate din rădăcina *porn,* pentru ca ultimele pagini să vorbească despre *Substanţa imaterială din univers.* Toate acestea sînt într-un manuscris care, dacă singur ar fi reprodus, ar pune pe gînduri pe cei ce cred că ştiu ceva despre Eminescu, după lectura celor vreo cîteva zeci de poezii din primul volum şi a cîtorva postume.

La fel ar trebui să le schimbe ceva, în judecata despre om şi poet, manuscrisul 2 258, care cuprinde traducerea *Criticii raţiunii pure.* Manuscrisul începe cu pagini întregi dintr-un glosar, în care Eminescu fie notează originea greacă a cîtorva cuvinte (a agonisi de la *agonizo*, sau temei de la *temelion*), fie stabileşte sensul unor cuvinte mai rare (semădău = cel care dă seamă; a discuviinţa = a dezaproba; a dănui de la danie = a dărui), fie încearcă, aşa cum face deseori, să găsească echivalentul german al unor expresii româneşti (sau invers): a petrece ţările = *Länder durchwandern.*

Apoi, la fila 20, urmează cîteva versuri didactice, care nu au poate mare preţ poetic dacă le citeşti izolat, cum apar în ediţia Perpessicius, dar care, în lumina a ceea ce urmează (traducerea din Kant), devin, desigur fără intenţia autorului, surprinzător de semnificative. Ele sînt:

De-a născoci noi hipoteze doi filosofi s-au dus
Ca să găsească ce căutau în a lor gol de sus.
. . . . . .
Pămîntu-ntreg li se părea un glas pestriţ departe
Şi fericit unul din ei exclamă: foarte, foarte

Scanned with OKEN Scanner

Mă simt acum deificat, deasupra noastră nime.
Cellalt se uită supărat la goala adîncime:
Eu zău că nu – zise apoi,
Nu văd pe nimeni nici sub noi.

Nu cad straniu – şi ironic? – versurile acestea tocmai în pragul traducerii din *Critica raţiunii pure?* În ele se exprimă cele două riscuri ale filozofiei: pierderea în gol, de o parte, înstăpînirea asupra unui gol, de alta. „Critica" lui Kant tocmai primul risc îl denunţă şi desfiinţează, pierderea în gol, ridicarea deasupra „experienţei posibile", iluzia de-a putea cunoaşte ceva în zonele transcendentului. În schimb, Kant a adus riscul celălalt, cufundarea în transcendental, care, spre deosebire de transcendent, caută ce e dincoace, sub lucruri, nu ce e dincolo de experienţă. Dar „nu văd pe nimeni nici sub noi" , spune filozoful lui Eminescu, şi ceva de natura asta este în „străfundurile fără fund" de care ne vorbeşte astăzi Heidegger, sau în însuşi apriori-ul kantian, care susţine totul şi nu se sprijină, la rîndul său, pe nimic.

Eminescu totuşi recepţionează mesajul kantian, iar pietatea cu care încearcă să-l redea „în limba noastră proastă românească" trebuie înregistrată de oricine întocmai, în ms. 2 258. Traducerea lui Eminescu din Kant a fost, e drept, tipărită o dată, în ediţia Cuza din 1914, dar cu erori de transcriere şi tipar, cu schimbări inacceptabile şi fără comentariile necesare; traducerea trebuie să apară din nou, într-o ediţie mai îngrijită – chiar dacă nimic tipărit nu poate înlocui paginile din manuscris, cu scrisul, ştersăturile, căutările, dovezile de evlavie, vrednicie, candoare şi extraordinară pricepere, ce se desprind din filele manuscrisului. Şi nimic, de asemenea, nu poate înlocui emoţia pe care ţi-o trezeşte cîte un comentariu eminescian de toată frumuseţea şi adîncimea, improvizat undeva pe o margine de pagină tradusă. Iată comentariul de mai jos, făcut pe marginea filei 114, la un text fundamental din Kant:

„Reprezentaţia e un ghem absolut unul şi dat simultan. Resfirarea acestui ghem simultan e timpul şi – esperienţa. Sau şi un fuior, din care toarcem firul timpului, văzînd numai astfel

Scanned with OKEN Scanner

ce conţine. Din nefericire atît torsul cît şi fuiorul ţîn întruna. Cine poate privi fuiorul abstrăgînd de la tors, are predispoziţie filosofică."

Comentariul acesta mai fusese reprodus în 1906 de Ion A. Rădulescu-Pogoneanu, în singurul studiu mai întins, în răstimp de 60 şi ceva de ani, asupra traducerii din Kant; l-am reprodus şi comentat noi înşine în *Introducerea* la noua ediţie din traducerea eminesciană; dar cine-l va descoperi acolo, la fila 114 din manuscris, va înţelege cît de puternică e fascinaţia lucrurilor gîndului, cînd le întîlneşti la locul lor. De altfel, pe marginea traducerii din Kant mai sînt, între altele, două notaţii în limba germană, cu litere gotice, pe care nu le-am putut descifra, în ciuda ajutorului pe care ni l-au dat experţii Academiei. Poate într-o zi vreun tînăr germanist să fie mai norocos. Dar adevăratul noroc ar fi să mai existe, printre notele nedescifrate, un gînd cum e cel de mai sus, în manuscrisul 2 258.

Manuscrisul 2 259 este cel al *Elenei.* Cine vrea să ştie ce a reprezentat manuscrisul acesta pentru cunoaşterea poeziei lui Eminescu şi pentru cultura noastră poetică, are totul de aflat de la volumul respectiv din ediţia Perpessicius. Nu e de mirare că manuscrisul e dintre cele 12 fotocopiate de Academia Română, e drept pe hîrtie scorojită şi mai puţin lizibile decît originalele, dar, oricum, fotocopiate. De mirare este în schimb că s-au putut scrie comentarii critice – şi uneori bune – despre poezia nepublicată a lui Eminescu, fără ca autorii să se ridice, parese, la manuscrise. De ce să facem cultură derivată cînd putem face cultură originară?

Eminescu tocmai aceasta ne oferă, aici chiar: un destin poetic originar. În manuscrisul de faţă, care începe cu *Mortua est*, sînt unele date dintre cele mai timpurii: 1867, apoi 1869. Se pot lua aşadar lucrurile de la început, adică se poate vedea cînd anume, în ideaţia vagă şi în romantismul generic al unui suflet tînăr, apare poezia. Poate încă din 1869, cu versurile de la fila 17:

Vezi pe buza mea pălită
un surîs,
Vezi pe fruntea-mi liniştită,
dulce vis...

Scanned with OKEN Scanner

sau poate din „Replicile" de la fila 25, cu acel grațios – uneori de suprafață, alteori de surprinzătoare adîncime – schimb între Poet și Iubită:

Tu ești o undă, eu sunt o zare,
Eu sunt un flutur, tu ești o floare,
Tu ești o noapte, eu sunt o stea,
Iubita mea.

Dar să lăsăm pentru poeți și critici manuscrisul acesta – menționînd cel mult că la fila 29 apare un fragment din *Horia* – manuscris ce stă de pe acum la îndemîna oricui, în fotocopie.

La fel este fotocopiat și, deci, ar putea fi la îndemîna oricui, manuscrisul 2 260, de peste 320 de file, despre care ne-am notat, pe marginea însemnărilor făcute la lectură: „Cum să rămîi nepăsător?" Este și acesta un manuscris de poezie, în speță unul cu poeziile cele mai frumoase și cunoscute, dar cu atît mai emoționante cînd le regăsești aici, în primul lor ceas și chip.

Cum e și firesc, în manuscrise sînt, în general, multe pagini umplute cu simple versuri, la propriu și la figurat. Căci Eminescu el însuși nu obține întotdeauna poezia: cu înflăcărarea sa, cu ușurința și mai ales cu exigențele clasice ale poeticei sale, care era una de vers cu ritm și rimă, este multă nepoezie rimată în caietele sale. Rămîne de văzut cum vei ști să accepți atîta nereușită, și poate că aci se vor despărți cei care merită, de cei care nu merită darul Caietelor lui Eminescu. Dar ms. 2 260, spre deosebire de altele, nu poate fi pus în discuție de nici un rafinat.

Scrisoarea a III-a este, aci, întreruptă brusc la fila 96; și este varianta: „Sburat-au anii ca un pîlc de presuri", pentru ca pe fila următoare să apară cu adevărat: „Trecut-au ani ca nouri lungi pe șesuri" ; sînt variante din *Scrisoarea I-a,* este *Rugăciunea unui dac*, cu titlul șters, deasupra căruia stă scris: *Nirvana* – și sînt cîte altele, pînă la fragmente de poezie populară și versuri decupate din cine știe ce reviste sau culegeri folclorice, cum sînt versurile:

Scanned with OKEN Scanner

Cîte flori îs pe pămînt,
Toate merg la jurămînt...

Numai că, pînă şi într-un manuscris poetic vei întîlni dovezile interesului eminescian pentru tot ce e cultură. Aci, la fila 2o, între pagini de versuri, poetul întîrzie îndelung asupra pronumelui personal la dativ şi acuzativ (mă, mi, te, se), asupra folosinţei lui pentru formele reflexive şi asupra inversiunilor acestor forme, ca: „plăcutu-mi-au, purta-ne-vom, părutu-ni-s-a, veni-ne-va, părea-mi-se-va". Nu ştii ce-l interesează mai mult din limbă, de vreme ce revine atît de des asupra ei: limba însăşi, sau preţul ei pentru meşteşugul poetic? Iar alteori nu mai e nici urmă de poet, aşa cum aici, la fila 76 pe verso, apar desene stranii cu „quadratura cercului". Cîteodată te întrebi – văzînd cum creşte interesul lui Eminescu pentru matematici, cu trecerea anilor – dacă o mai bună pregătire ştiinţifică în anii tineri nu l-ar fi răpit poeziei.

Tot cu poezie începe şi ms. 2 261. La fila 90 stă scris cu litere majuscule: Karl Marx. După zeci de pagini cu versuri, apare abrupt, la fila 175, gîndul: „Marea n-ar face valuri şi n-ar avea absolut nici o mişcare, ci apa s-ar putrezi şi s-ar băhni, dacă temperatura ei ar fi pretutindeni egală; omenirea ar putrezi în corupţie, speculă şi pornocraţie, dacă n-ar exista între popoare deosebiri de cultură şi mai cu seamă deosebiri de viaţă". O curioasă aplicare a ideii de entropie la societate.

Reflexiunile social-politice ale lui Eminescu sînt întotdeauna sumare în manuscrise, unde nu apar decît puţine ciorne de articole politice. Iată, de pildă (trecînd peste admirabila problemă a „sufixelor vii şi sufixelor moarte în limba română", o problemă pe care Eminescu o pune în chip concret la filele 192-194 ale manuscrisului 2 261), ce se întîmplă în manuscrisul următor. Încă de la fila a doua poetul are o viziune filozofică, de o ciudată cutezanţă idealistă la prima vedere, ce se lărgeşte apoi într-o viziune filozofică realistă şi se rezolvă, în cele din urmă, într-un strigăt de existenţă. El scrie: „Fără eu nu există timp, nu există spaţiu, nu există Dumnezeu, fără ochi nu e lumină, fără auz nu e cîntec – ochiul e lumina, auzul e cîntecul, eu e Dumnezeu". Iar pe verso-ul aceleiaşi file, el reia gîndul:

Scanned with OKEN Scanner

„Eu e Dumnezeu. Naţiunea mea e lumea; cum fără eu nu e Dumnezeu, astfel fără naţiunea mea nu e lume".

Gîndul s-a lărgit: de la eul subiectiv, poetul a trecut la realitatea istorică spirituală a naţiunii. Gîndul se vrea acum adevărat; în orice caz, pare a trece în rîndul argumentărilor posibile. Dar care-i urmarea? Pe aceeaşi pagină şi despre aceeaşi divinitate pe care eul o făcea posibilă, Eminescu spune acum lucrul acesta, într-*altfel* adevărat, cum că ea se putea lipsi de eul lui, al poetului: „Dumnezeu la adiţiunea lumei a greşit; eu sunt [urmează ceva greu descifrabil] ... un punct în cartea destinului, care nu trebuia să fi fost".

Şi totuşi *este*. E peste tot în caietele acestea şi în manuscrisul de faţă; este, cînd încearcă rime absurde, de un efect suprarealist, la fila 37 (şoapte – lapte – apte, sau doică – înapoi că – scoică), sau cînd regăseşte, la fila 42, problema de la început, spunînd acum: „Fiecare om e o-ntrebare pusă din nou spiritului Universului", sau cînd la fila 88 încearcă – de ce nu? – să înveţe a scrie litere chinezeşti; după cum este prezent ca om, ca „eu" frămîntat şi iscoditor, la fila 138 verso, cînd scrie o pagină întreagă despre această enigmă a omului: ochii. Ce sînt ochii? Sînt „cei doi luminători ai timpului", care „se atîrnă de suflet" şi îl însoţesc pretutindeni, sînt „cei dintîi tîlhari ai păcatului", după cum sînt „cele două mîni fără trup", în timp ce „vederea este pipăire mai subţire decît pipăirea mînilor". Dar ce sînt ochii? – simţi că se întreabă Eminescu pînă la urmă, *în continuare*.

Poate că lucrul cel mai neaşteptat şi tulburător din manuscrisul 2 262 nu sînt gîndurile, nici crispările, nici literele chinezeşti sau arabescurile pe care, la fila 158, el încearcă să le schiţeze cu mîna sa iscusită, aşa cum încercase şi Goethe pe vremea cînd îşi scria *Divanul*; nu sînt nici variantele la poezii cunoscute şi îndrăgite, care-ţi apar dintr-o dată în altă întruchipare, ca la fila 207:

Abia atingi covorul moale,
Mătasa sună-ncet de pas
Şi de la creştet pînă-n poale
Un înger eşti, aici rămas...

Scanned with OKEN Scanner

Ce e mai neaşteptat şi tulburător în manuscrisul 2 262 este un început de răspuns la o citaţie.

Pe versoul filei 33 stă scris:

Iaşi în 16 august 1876

„Domnule Prezident,

La citaţia d-voastre No. 2 417 din 15 iunie 1876 prin care subsemnatul e chemat a justifica motivele nedepunerii comptului de gestiune ca bibliotecar central din Iaşi pe anul 1875, am onoare a v...“

Răspunsul se întrerupe; nici măcar „vă“ nu e scris. Eminescu n-a depus „comptul“ de gestiune. N-a restituit nici cei 100 de galbeni pe care-i primise de la Maiorescu (pe cînd acesta era ministru) spre a-şi lua doctoratul. Într-adevăr, nu şi-a luat doctoratul. Poate că n-a dat îndărăt nici cărţile care-i erau cerute de la Biblioteca din Iaşi. Da, era, poate, în neregulă şi el n-avea ce să răspundă. Dar ne vine în minte că a depus *alt* „compt“, sau poate a deschis el un „compt“ oamenilor de cultură din ţara aceasta, nouă tuturor care avem drept de viaţă şi simbrie, în parte şi pentru că a existat Eminescu. Şi noi, ce-i răspundem? După 100 de ani de atunci, ar putea veni de undeva, fără număr şi fără dată, o citaţie. Ce aţi făcut? – Domnule Prezident, am spune. Domnule Eminescu ...

Manuscrisul următor, 2 263, este pentru istorici: deşi are file mai puţine, închină multe pagini notelor istorice. Dar nu mai e timp de toate. De altfel, din cele 9 sau 10 invocate, am scos şi noi ce s-a întîmplat, ce ne-a căzut sub ochi pe cînd le răsfoiam, sau ce s-a agăţat, aşa în treacăt, de sufletul nostru. Restul? Restul e pentru sufletele româneşti.

Scanned with OKEN Scanner

„Poesia junilor“

Cînd un german vrea să spună ceva mai deosebit altui german, îl citează pe Goethe. S-ar putea spune cîte ceva tînărului om de cultură român de astăzi – atît de înzestrat de altminteri – şi ne gîndim s-o facem prin caietele lui Eminescu.

Cà şi Goethe pentru germani, Eminescu este conştiinţa noastră mai bună. Caietele sale te petrec prin atîtea lumi ale gîndului sau ale inimii, încît pînă la urmă ţi se întîmplă să vezi cum ceea ce voiai uneori să spui stă mai bine spus acolo. Cînd unui popor i se face un asemenea dar, trebuie să ştie să-l primească, cu tinerii lui cu tot.

Să începem prin a o arăta poetului tînăr, care, chiar dacă se va vedea pus acum sub semnul întrebării o clipă, nu trebuie să uite că are, în cetatea noastră de astăzi, statutul pe care îl are, în parte, şi pentru că a existat Eminescu.

În manuscrisul 2 285, la fila 113, Eminescu îşi notează: „Se zice că fantasia tinerilor este mult mai vie... C'est une question... În reproducerea fidelă în toate fineţele ei a lucrurilor, fantasia oamenilor copţi este mai credincioasă – pentru cei tineri toate acestea se prezintă sub o coloare sau prea obscură şi conturele se pierd în întuneric –, sau prea vie viorie sau roză şi conturele se confundă în lumină“.

„Această calitate de a vidé totul într-un fel de negură face că poeziile junilor sunt atît de pline de abstracţiuni...“

„S-ar puté zice, că tinerii colorează gros toate lucrurile, căci altfel nu le-ar vidé de fel. Dar poate că e şi altceva. Ei nu

Scanned with OKEN Scanner

domină pe deplin limba, nu stăpînesc pe deplin materialul ei de finețe și de distincțiuni și numesc multe lucruri cu același nume, cum rutenii au pentru verde și albastru aceeași vorbă, deși în fapt ei disting colorile. Ar avea atunci dreptate învățații ce susțin că limba și legile ei dezvoltă cugetarea, iar nu viceversa."

Nu știm bine unde și cum a fost valorificat acest loc din caiete. Chiar dacă s-a făcut încercarea, ne temem că tînărul poet de astăzi n-o cunoaște. Îi punem deci locul sub ochi și-i cerem iertare că, întocmai germanului, cutezăm să-i spunem ceva prin vorbele lui Eminescu.

Trebuie să-ți dea, oricînd în viață, un cutremur lăuntric, faptul de-a crede că ești poet. Gîndindu-se la Socrate, oamenilor le-a fost rușine, pur și simplu, să-și spună filozofi. Credem că la fel trebuie să te încerce sfiala, în țara lui Eminescu ori în țările altor mari poeți, să te numești poet. Confrații modești ai lui Socrate au măcar soluția de-a vorbi *despre* Socrate și alții din gintea lui, adică de a spune că fac filozofie făcînd istoria filozofiei. Poetul, însă, este ori nu este poet.

Ceea ce dă un plus de gravitate astăzi, pe deasupra, soartei poetului este că trăim într-o societate unde se face – și se face serios – treabă. Poetul este, însă, undeva, un ne-trebnic. Dar el știe, o dată cu toată societatea, că așa cum răgazul este „începutul tuturor viciilor și izvorul tuturor virtuților", la fel din ne-trebnicia lui poate ieși marea ispravă a culturii, dacă el este cu adevărat poet.

Și cum *este*? Prin fantezie, gînd și limbă, spune Eminescu.

Lucrurile sînt limpezi, și exprimă gîndul nostru obișnuit. Dar iată că, spunînd așa, Eminescu exprimă și gîndul nostru mai neobișnuit, sentimentul nostru adînc, trezit în conștiința noastră mai bună, un sentiment care trebuie să fie și cutremurul lăuntric al poetului tînăr: poate fi tînărul *de la sine* poet? Este poezia o simplă învrednicire? sau undeva ea este și explozia unei acumulări, care e fie a anilor, fie, mai ales, a culturii? Este poezia natură – ori cultură?

Am putea răspunde, simplificînd, cu exemplul lui Eminescu și al celorlalți cîțiva poeți ai lumii: nu există poet mare

Scanned with OKEN Scanner

care să nu fie şi un mare om de cultură, unul al vredniciei, nu numai al învrednicirii. Dar exemplele nu dau regula. Eminescu dă, fără s-o vrea poate, regula. El spune limpede în fragmentul acesta că nici fantezia, nici gîndul, nici limba nu sînt o simplă chestiune de natură. Eşti poet tînăr? E admirabil. Dar „devino ceea ce eşti", vorba lui Goethe.

Iată întîi tema *fanteziei.* De ce fantezia tinerilor nu-i pare „mai vie" lui Eminescu? Pentru că, în definitiv, este mult prea vie, e făcută din contraste. Cu însufleţirea sa, tînărul *pierde „fidelitatea", ce nu reprezintă doar marea problemă în redarea realului, dar şi cea din redarea închipuirii realului.* Pentru omul tînăr, spune Eminescu, conturele se pot pierde în întuneric, cînd sînt prea tari, şi se pot pierde în lumină, cînd sînt prea slabe. E o extraordinară vorbă, care te face să te gîndeşti, pentru prima ei parte, la vorba lui Neagoe Basarab din *Învăţăturile* către fiul său: „Cine n-are îndîrjire acela vede pe Dumnezeu" (miezul lucrurilor, am traduce astăzi, sau mai degrabă sinea lor); la care Eminescu adaugă: nu vede lucrurile nici cine primeşte strălucirea atît de deschis încît să se lase orbit de lumină, adică e lipsit de discernămînt. Fantezia tinerilor riscă să stea sub un îndoit „obscurantism", şi atunci ceea ce face preţul poeziei şi al culturii, capacitatea de a reproduce „fineţele" lucrurilor, s-a pierdut în noaptea lor.

Dar aşa fiind, nici *gîndul* poetului tînăr – în al doilea rînd – nu are sorţi să fie mai bun. Căci noaptea „toate vacile sînt negre", cum spunea Hegel, şi tinerii văd totul, ca filozofii pe care îi acuza acesta, drept un „universal abstract". E nespus mai greu să vezi, în filozofie, şi să exprimi în poezie universalul *concret.* Acesta nu numai că e străin de diafanul abstracţiunii, dar şi de „culoarea groasă" din ea. Căci abstractul trece peste nuanţe, concreţiuni şi înţelesuri vii, aducînd peste tot pata sa groasă şi omogenă. E uşor a face teorii „cînd nimic nu ai a spune", şi teoria este, privită nemijlocit, ca şi răgazul în viaţa directă, sau ca poezia, „ne-trebnicia" însăşi, dar şi una din marile reuşite ale omului. Numai că trebuie să vezi teoria în încorporările ei *reale,* iar aceasta nu-i e dat de-a dreptul tînărului.

Scanned with OKEN Scanner

Schiller spunea că-l interesează să vadă cum, pe măsură ce îmbătrînește, omul se preocupă mai mult de fapte decît de teorii. Dar poate nu-și ducea gîndul pînă la capăt. Căci omul matur se preocupă de fapte, nu atît pentru că el ar avea mai puțin interes pentru teorie, cît pentru că a ajuns în măsură să citească, în aproape orice faptă, teorii. Și invers. Iar gîndul tînărului – dacă n-are în urma lui sedimentarea faptelor de viață sau a culturii înțelese ca gîndul și viața altora trăite pentru el – riscă să facă simplă declamație sau să fie într-un extaz gol.

Și mai este *limba*, în al treilea rînd. Poezia e cuvînt. Filozofia e cuvînt. Lumea toată, într-un fel, a devenit azi cuvînt, de la codul genetic pînă la semnalele electromagnetice. Poetul are de pus în joc un cuvînt care, pe planul lui și după legea lui, să pună în mișcare inimile și cugetele, așa cum cuvintele limbajelor științifice au sfîrșit prin a pune în proces organizat materia moartă.

Dar ce știe poetul tînăr despre cuvînt? Care e partea de natură, adică de transmisiune și întîmplare în cunoașterea vorbei, și partea de cultură? Tînărul „nu domină pe deplin limba", îi spune Eminescu. Este și în limbă, ca în lucrurile universalului concret, „un material de finețe și de distincțiuni", fără de care oamenii nu vorbesc, ci mai degrabă glăsuiesc, ciripesc, ca păsările. Dar de unde începe cuvîntul adevărat și care e funcția cuvîntului, dincolo chiar de transmisiunea înțelesurilor, iată o problemă care s-ar putea să cadă în primul rînd în lotul celui ce cutează a fi poet. Cum să facă el, atunci, spre a nu fi un „rutean" în cultură – cu o vorbă altminteri nedreaptă față de poporul unde trăiește tocmai o spiță a familiei lui Eminescu?

Să ne ierte, deci, poeții noștri tineri – care bat astăzi mai mult decît oricînd la porțile marii poezii – că le punem sub ochi această pagină din Eminescu; le vor mai cădea sub ochi, lor ca și altor tineri oameni de cultură, noi locuri din caiete, care-i privesc. Îi vom întreba, poate, altă dată: cum disprețuiesc ei această superioară joacă a poeziei moderne, care e rima și pentru care Eminescu avea atîta pietate încît mai toate caietele sale abundă de pagini din dicționarul său cu rimele cele mai fanteziste, dar uneori și cele mai cuceritoare?

Scanned with OKEN Scanner

Acum i-am întreba: cum cred ei că se pot numi poeți de limbă română fără să refacă *întreaga* experiență a lui Eminescu, o experiență care a fost deopotrivă una a *cuvîntului* din toate limbile mari, ca și una a cuvîntului din limba noastră; una a *gîndului* din mai toate filozofiile; una a *fanteziei* din mai toate lumile pămîntului și cerului? Cum cred ei că pot fi poeți fără să se fi adîncit în însăși conștiința lor mai bună – și a veacului, și a patriei lor?

Scanned with OKEN Scanner

Margini şi nemargini ale limbii

Cînd spunem „Eminescu" , închidem ochii. Este bine să-i deschidem. O uşoară beţie romantică ne cuprinde, în evocarea lui, în timp ce el este treaz. E un om care dă seama de lucruri, un „semădău", după propria sa expresie. Dă seama de limbă.

Dacă sînt margini în limbă, undeva sînt şi nemargini:

A pus în tine Domnul nemargini de gîndire...

scrie poetul în *Feciorul de împărat fără stea.* Asemenea nemargini sînt în limba sa şi în oricare limbă. Nemargini *trebuie* să fie, de vreme ce oricare limbă este vorbirea însăşi, fiind datoare să exprime totul. Dar ciudăţenia este că marginile vin din afară, pe cînd nemarginile dinăuntru. Dacă ştii din afară o limbă, nu-i poţi vedea decît marginile. De posibilităţile ei nesfîrşite dai seama dinăuntru. Eşti semădău al limbii doar dinăuntru. Aşa încerca Eminescu să fie, dînd seama de toate înţelesurile cîte unui cuvînt, pînă şi ale cuvîntului *samă* , despre care referă în manuscrisul 2 257, la fila 235, în locul citat mai sus.

Alteori el ia familii de cuvinte germane şi le caută echivalentul românesc, ca pentru *Grund, zusammen* sau *Wechsel* şi compuşii lor. În ms. 2 289, la fila 87, el încearcă pentru *Zusammenhang:* connex, legătură, urmare, continuitate, coherenţă, cohesiune, adhesiune. Mai sus, la fila 83, sugerase pentru *vorläufig:* precursoriu, prealabil, înainte-mergător, premergător, preliminar, provizor. Pentru *vorkommen,* se

gîndise la: a se prezenta, a se oferi, a proveni, a occura (occurenţă), a occurge. Nu ajungea astfel la marginile limbii?

În cîteva rînduri se întreabă care sînt sufixele vii şi cele moarte în limba noastră. Imaginează forme cu sufixul latin *-itus*, devenit *-et* la noi, ca în: a suna-sunet, şi se gîndeşte la a îngâna-îngânet, a mulge-mulset, a plînge-plînset, a ride-rîset, a merge-merset. Da, încearcă merset, mulset, îngânet! Cu sufixul *-une* îi vin în minte: închinăciune, întinăciune, spurcăciune, stricăciune, putregiune, rotunjiune, veştegiune, încărcăciune. Cu *-cios* îşi notează: credincios, putincios, biruincios, stăruincios, trebuincios, plecăcios, rugăcios, trîndăvicios ...

Rezistă limba? Nu se loveşte de pragurile ei, în unele cazuri? Se loveşte, desigur, şi Eminescu ştie de praguri, ba chiar le dă numele lor negativ. Ştie chiar care e prefixul românesc al morţii şi al „absolutului, frate cu moartea". Este prefixul *ne-*, într-o anumită folosinţă a sa:

Şi bătrîna moarte toarce
Gîndul ei la nefinit.

(Printre stînci de piatră seacă)

Morţii i se asociază nefinitul, în timp ce viaţa are infinitul de partea ei, sau timpul, infinirea. Dacă spui nefinire în loc de infinire, ca în *Sărmanul Dionis* („în ce nefinire microscopică s-ar pierde"...), atunci iarăşi ai în faţă disoluţia morţii. La fel, pentru că „orice idee despre absolut este negativă", Eminescu va spune: *nefinitul* timpului, *nefinitul* spaţiului, *nefinitul* cauzalităţii (ms. 2 275[B] – fila 22).

Nu e limpede că infinitul timpului spune altceva decît nefinitul? Cu infinitul eşti în nemargini, cu nefinitul în margini. Iar prefixul morţii apare sub chipul îngerului palid, din *Feciorul de împărat fără stea:*

Frumosu-i ca nealţii *şi numele-i e: Moarte!*

Dar, pentru că e frumos, îngerul palid regăseşte totuşi un fel de viaţă, sub prefixul morţii. „Nealţii" pot *fi* şi ei, nu sînt chiar neant. „O lume ca *nelumea* este posibilă", spune Eminescu în ms. 2 269, fila 30. Şi iată prefixul *ne* redat vieţii,

Scanned with OKEN Scanner

cu nealţii şi nelumea. Limba aceasta omenească reprezintă şi ea „o lume ca nelumea". Este un „dezbin" pe care-l aduce ea faţă de natură şi, prin cultură şi creaţie poetică, dezbinul devine cîteodată rodnică „ruptură" cu sine a omului. „Dezbinul meu din suflet", spune Eminescu. Alteori, el simte că viaţa aceasta întreagă, ce doar se reia necontenit ca un „rotitor talaz", este o formă de ameţire, şi atunci el reclamă pentru om dreptul de a se „desmeţi". Sau poate cultura şi luciditatea, tocmai, ajung să-i pară uneori o formă de ameţire cu visuri deşarte, cu ştiinţe seci, cu demiurgii vane? Atunci poetul îşi mărturiseşte dorinţa de a se desprinde de toate, „desmeţit din visuri sece".

Cînd cuvintele singure, duse chiar pînă la marginile lor şi trecute în nemargini de gîndire, nu-i sînt de ajutor spre a exprima imposibilul, atunci el trimite la nemarginile lor formele gramaticale din vorbire. În ms. 2307, la fila 148, notează: „În limba românească sunt cîţiva timpi compuşi cari se pot inverti (perfectul compus, viitorul, un vechi plusquamperfect: am fost venit). De observat că toţi timpii inverşi formează tonic un singur cuvînt". Ar fi putut adăuga formele inverse ale condiţionalului (ale optativului, ale deziderativului), pe care ştie să le folosească atît de bine: „Plutire-am lin pe lacul ce doarme în grădină..." Şi astfel, cu fericitele răsturnări ale verbului românesc, el ajunge la nemarginile emoţiei.

La urma urmelor, ce-ţi trebuie ca să poţi da nume de negrăitului? O simplă libertate, aproape un joc al gîndului şi cuvîntului cu ele însele. Dar nu se joacă decît cel care s-a „împătimit" în ele, pînă la a deveni din supus al lor stăpîn. Trebuie multe încercate rătăciri prin lumea gîndului şi cuvîntului, ca să ştii care sînt marginile şi nemarginile lor. Abia atunci poţi face din ele un fel de poduri pe care să le arunci peste neantul ce-ţi stă în faţă, ca podul acela peste Dunăre al împăratului, „un gînd de piatră repezit din arc în arc". Şi atunci abia, după ce ai petrecut şi învăţat toate, cu amărăciunea lor, poţi spune, printr-o simplă răsturnare nefirească pentru topica limbii tale, care nu ştie decît de „zilele lungi" şi „lungile zile":

Ai milă şi stinge lungi zilele mele

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Despre geniu

Ne-am obişnuit să spunem că Eminescu este un geniu. Cu aceasta nu spunem nimic chibzuit şi spunem în schimb două lucruri proaste: că Eminescu este, în fond, dincolo de orice explicaţie; că noi, oamenii de rînd, sîntem în definitiv dincolo de orice răspundere.

Înainte însă de a socoti un creator geniu, este bine să vezi ce anume a făcut el spre a fi unul sau ca să-şi slujească geniul. Şi, înainte de a te scuza că tu nu eşti un geniu – sau alteori de a da vina pe împrejurări că n-au favorizat genialitatea ta ascunsă –, este bine să vezi care-ţi sînt răspunderile, în spiritualitatea şi chiar în animalitatea omului de cultură din tine. În amîndouă privinţele, caietele lui Eminescu sînt o binecuvîntare. Cu un cîştig în plus: acela de a demitiza pe Eminescu.

Este simplu să spui de un creator că e geniu, dar este şi ceva grav: rişti să-l iei în serios peste tot. Aşa i s-a întîmplat unei tinere alese, care, dincolo de feminitatea ei, a avut o imensă curiozitate intelectuală pentru Eminescu-geniul: Mite Kremnitz. În *Amintiri fugare despre Eminescu,* ea mărturiseşte cum se aştepta să găsească, în convorbirea cu el, lucruri „măreţe", „titanice" , ca şi expresia unor sentimente „nesfîrşit de originale". Într-un sens, ea a avut norocul, pentru viaţa ei intimă, să *nu* le găsească; dar alţii cred a le găsi. La fel cum un german spunea odată: „Eu nu credeam în Dumnezeu, dar cînd am văzut că Goethe crede, m-am convins şi eu" (ceea ce nici măcar nu

e un adevăr, față de Goethe, care avea o religiozitate fără religie, cum s-a spus), întîlnești mulți oameni, în scris ori în viață, care-și sprijină pe Eminescu toate platitudinile.

E ceva groaznic să vezi că marii autori sfîrșesc prin a fi invocați pentru marile platitudini ori micile lor idiosincrasii. Căutînd lucruri titanice și mărețe, poți da peste afirmații ce te intimidează și, cînd îți convin, te conving. Citești în ms. 2 264, la fila 26: „Fatala dezbinare între Matei Basarab și Vasile Lupu, care, dacă n-ar fi existat, țările noastre ar fi azi la înălțimea Franciei, sau a Germaniei, acea dezbinare se datorește grecilor..." Venit la capătul unei pagini în care Eminescu încerca să arate că toate relele țării acesteia de la greci se trag, gîndul are ceva măreț (a fi la înălțimea Franței), dar și nedrept în el.

Orice student în istorie îți poate da astăzi o explicație mai adîncă a dezbinării dintre domnitori și a faptului că România a întîrziat să fie o Francie; oricine știe cît de nedrepte au fost, mai ales înțelese sumar, accentele de xenofobie ale lui Eminescu – și ce impresionantă pînă la urmă, în ciuda iritațiilor de moment, a fost dăruirea greacă în tot spațiul european. Dar cînd idolatrizezi un autor, nu mai ai măsura lucrurilor. Și cînd izolezi cîte un citat, îl proiectezi în absolut, fără să vrei.

Dar cum stau lucrurile în contextul caietelor? Nespus mai simplu și viu. Eminescu polemizează aici, pe pagini întregi, cu C. A. Rosetti; ține *pro causa* listă de grecii de la banchetul *Românului* și dă curs acelei aprige și triste obligații gazetărești de a spune lucruri mai apăsate decît crede el însuși. Iar cînd pe fila din stînga, lîngă rîndurile citate, apar eternele încercări de rimă – aci: cartoane – matroane – patroane – cupoane –, înțelegi că te afli în fața unui om care-și încearcă gîndul, îl duce la limită, riscă, așa cum riscă în joaca lui toate rimele posibile și imposibile, nicidecum în fața unui profet care tună adevăruri geniale.

Nu de genialitate este vorba în caiete și în destinul unui om mare. E la fel de absurd să ai pietate față de *toate* spusele lui, ca și să exclami, împreună cu Mite Kremnitz: „Eram, la drept vorbind, dezamăgită... Nimic măreț, nimic titanic". (*Studii și documente literare*, IV, p. 33). E vorba tocmai de a ieși

Scanned with OKEN Scanner

din idolatrie ori dezamăgire şi de a intra în înţelegerea lui Eminescu, pe de o parte, în răspunderea proprie, pe de alta. Iar manuscrisele sînt sortite să te scoată din idolatrie şi să te aşeze în răspundere.

De altfel, dacă e vorba de geniu, tot Eminescu spune lucrurile ceva mai bine decît admiratoarea sa dezamăgită. El scrie (în ms. 2 287, fila 12): „De ce cînd cineva (oricine ar fi) citeşte biografia unui geniu cearcă a găsi, încifrează chiar trăsuri ale individualităţii sale în acele trăsuri mari ale unui bărbat însemnat? Fiindcă într-adevăr în fie ce organism omenesc sunt *potentia* [în putere, *n.n.*] coardele omenirii întregi; este acelaşi om care trăieşte în toţi".

Dacă există geniu, el e înrudit cu fiecare dintre noi, aşa cum prietenul-prim, din *Lysis*-ul lui Platon, era familiar oricăruia dintre noi. El, geniul, ne face să simţim că e un acelaşi om care trăieşte în noi şi că în fiecare stăruie întreaga răspundere de om: de la spirit pînă la fiinţa noastră organică.

Iar dacă este în joc omul de cultură, atunci întîlnirea cu aşazisul geniu trebuie să-ţi dea vibraţia întregii fiinţe, a „organismului" el însuşi, a animalităţii spiritului, cum îndrăznim să spunem. Întîia întîlnire cu caietele lui Eminescu este una cu animalitatea bună a acestui „geniu", care în tinereţe fusese o simplă „haimana sănătoasă" , cu o vorbă de care aminteam: e întîlnirea cu scrisul său fascinant de frumos. Fiecare ne putem disciplina scrisul – e o chestiune de tehnică spirituală să te deprinzi a scrie frumos – şi fiecare poate învăţa de la Eminescu ce înseamnă dresajul în materie de cultură, adică supunerea exterioară şi interioară la obiect, ca şi dăruirea faţă de cultură.

Omul acesta mare, ce copia pe curat locuri şi aproape cărţi întregi, care scria cu voluptate în litere greceşti şi slavone (aşa cum desena Goethe litere arabe), poetul genial, dezordonat şi fără studii, care pe zeci de pagini transcria un tratat de fizică şi pe 117 file mari o gramatică slavonă – te învaţă ceva dincolo de orice genialitate: binecuvîntarea cantităţii.

Căci, de la un moment dat încolo, cultura este o chestiune de cantitate. Calitate am avut şi avem destulă, în inteligenţa românească: n-am avut întotdeauna stăruinţă, cantitate. Ne trebuie *multa, multa,* nu doar *multum* , cum spun filistinii.

Scanned with OKEN Scanner

Geniul este 99% o chestiune de cantitate şi acumulare, de muncă, aşadar de instructaj al animalităţii superioare din om, pur şi simplu.

Un om de cultură care nu foloseşte firesc cîteva limbi străine, nu-şi merită numele. Un om care n-a citit autori întregi şi nu simple cărţi, n-a citit cu adevărat. Cine n-a acoperit cîteva culturi, nu poate spune nimic adînc despre cultura sa. Numeroşi cercetători tineri de calitate sînt permanent angajaţi în cultura poporului nostru. Dar dacă nu ştiu slavonă şi greacă, nu fac nici o treabă deosebită în cultura veche românească, iar dacă n-au acoperit cîteva culturi, ca un Călinescu ori un Vianu, nu vor fi fost decît contabili şi arhivari ai culturii româneşti.

E nevoie şi de aceştia. Dar inteligenţa este, la rîndul ei, un capital care trebuie valorificat, întocmai ca papura, ca petrolul sau ca uraniul, iar astăzi ni se cere de istoria vie, că şi din adîncul istoriei noastre, s-o valorificăm. Din caietele fostei haimanale sănătoase, care a sfîrşit prin a fi, pentru unii, marele „geniu bolnav", învеţi pe viu, ca de la un frate mai mare, sfînta sete sub care eşti dator să trăieşti, dacă nu-ţi iei în deşert viaţa şi înzestrarea.

Căci funcţia operelor mari nu e de a fi doar contemplate. Este de a naşte alte opere mari sau măcar de a modela omenescul din tine. Iar de nu, funcţia operelor mari este de a te face să-ţi ceri scuze că exişti.

Scanned with OKEN Scanner

„Un nou Eminescu apăru“

Poate că felul cel mai bun de-a înfăţişa cititorului român caietele lui Eminescu, în deplinătatea celor 7-8 000 file scrise, ar fi să se pună faţă în faţă părerile lui N. Iorga şi G. Ibrăileanu asupră-le.

Într-o conferinţă ţinută în 1938 la Botoşani, sub titlul *Faima lui Eminescu*, Nicolae Iorga declara despre caiete, aşa cum cu înflăcărarea şi generozitatea sa spusese încă din 1903: „Pentru acest admirabil material ar fi trebuit să se numească acolo (la Academie – *n.n.*) o comisie pentru a rîndui cronologic toate aceste caiete şi a da apoi o ediţie ...“

Aşa spunea Iorga. La rîndul său, Ibrăileanu declarase în 1912 (în *Viaţa românească*, pag. 388 şi urm.): „Nefastă inspiraţie a avut d. Maiorescu cînd a dăruit Academiei manuscrisele lui Eminescu. Mai bine le-ar fi păstrat la d-sa sub şapte lacăte... Căci hîrtiuţele rămase pe urma unui poet, caietele maculatură, brulioanele – aceste mărturii penibile ale chinurilor creatoare – sînt pline de cugetări adesea banale, de însemnări uneori triviale, de forme vulgare şi imperfecte: ele pot servi numai cercetătorului literar, care ar dori să reconstituie fizionomia sufletească şi artistică a poetului. Dar atît...“

Aceste două păreri extreme va avea să le pună la cîntar cititorul, aflat în faţa caietelor lui Eminescu. Din păcate, vom spune de la început, a prevalat adesea părerea lui Ibrăileanu, de vreme ce mai degrabă criticii literari decît oamenii de cultură, în sens mai larg, sînt cei care le-au cercetat.

Scanned with OKEN Scanner

Nu ştim în ce măsură a revenit Ibrăileanu asupra judecăţii sale, de-a lungul anilor. În primul deceniu după 1902 (cînd Maiorescu predase Academiei caietele) abuzul cu „ineditele" avea să fie într-adevăr întristător, astfel că s-ar putea explica, pînă la un punct, exasperarea marelui critic ieşean. Dar termenii lui ne sînt de neînţeles astăzi. A regreta că Maiorescu nu a închis sub şapte lacăte manuscrisele, înseamnă a consimţi să fie restituite neantului nu numai proza literară a lui Eminescu, scoasă ca şi toată din manuscrise, dar deopotrivă ciclul acela de postume ce au putut părea astăzi cîtorva critici încă mai autentic eminesciene şi mai valoroase decît antumele.

Nu merită să întîrziem la întrebarea: cum avea să folosească cercetătorul literar, sau Ibrăileanu însuşi, aceste manuscrise, dacă Maiorescu n-avea ideea, fastă sau nefastă, de-a le pune la dispoziţia Academiei? De asemenea, oricine a străbătut manuscrisele, poate admite lesne că ele „sînt pline de cugetări adesea banale, de însemnări uneori triviale, de forme vulgare şi imperfecte". Dar aşa fiind, vom spune, în cuvintele lui Iorga, că acest material este totuşi admirabil. Ne place să ne închipuim că aşa ar fi crezut pînă la urmă şi Ibrăileanu, după trecerea anilor.

Ceea ce e impresionant, însă, la Iorga este că nu a avut nevoie să aştepte trecerea anilor spre a-şi rosti judecata cea înţelegătoare. În *Mărturiile* din volumul V al ediţiei Perpessicius (de unde am redat judecata lui Ibrăileanu şi după care vom reda altele, mai jos) se găseşte şi menţiunea articolului lui N. Iorga, *Eminescu şi generaţia de astăzi* , apărut în „Sămănătorul" din 16 nov. 1903, adică la un an şi ceva de la donarea către Academie a manuscriselor şi cu mult înainte de judecata – nedreaptă, poate, în primul rînd faţă de sine – a lui Ibrăileanu. În articolul acesta Iorga scrie despre operele sau schiţele şi poemele netipărite din manuscrise: „... Dar nici nu le-a distrus, căci el ştia că sunt în ele diamante, care aşteaptă numai ceva mai multă tăietură pentru a străluci deplin". Iar îndată apoi adaugă: „ *Un nou Eminescu apăru:* minte setoasă de a şti, suflet doritor de a se împărtăşi altora [...], ochi puternici, ţintind necontenit idealul".

Scanned with OKEN Scanner

Un nou Eminescu apăru. Cuvintele lui Iorga, cu întregul lor gînd, nu sînt numai admirabile: ele reprezintă şi un alt punct de vedere, în aşa fel încît Eminescu „cel nou" ar putea însemna perspectiva cea nouă pe care, poate, cel dintîi un Iorga o desprindea din caietele lui Eminescu. Ibrăileanu judecă în definitiv numai din perspectiva *poetului* Eminescu; la fel vor face aproape toţi cei pe care îi vom cita îndată, unii cu judecăţi favorabile, alţii cu judecăţi asemănătoare celor ale lui Ibrăileanu. Chiar dacă au fost cercetători, ca Ion Scurtu în primul rînd, care au lărgit perspectiva, pînă la a cuprinde pe prozator şi gînditorul politic din Eminescu, încă perspectiva lui Iorga este mai vastă, şi de aceea nouă. Căci el vorbeşte – dincolo de poet şi creator – de acea minte setoasă de a şti şi de acel suflet doritor de a se împărtăşi altora, care dau poetului chipul cel nou, de om de cultură.

Nimeni nu avea să-l privească în această deplinătate mai bine decît Iorga. Chiar un Maiorescu vedea în el în primul rînd poetul şi gînditorul. Ceea ce spune el în 1889, în *Eminescu şi poeziile lui,* cu vorba amintită, reprezintă firesţe un elogiu unic: „Rege el însuşi al cugetării omeneşti, care alt rege ar fi putut să-l distingă?" (Într-adevăr, Eminescu refuzase să fie decorat.) Este în vorbele lui Maiorescu un elogiu, dar nu e o caracterizare. În schimb, Iorga avea să scrie în 1929, sub titlul: *Expresia integrală a sufletului românesc: Mihail Eminescu,* cîteva cuvinte care pot părea şi ele hiperbolice, dar conţin în acelaşi timp o sigură caracterizare: „Cea mai vastă sinteză făcută de vreun suflet de român", scrie el. Sau: „Tot ce avem de la Eminescu sunt fragmente ale unui geniu împiedecat de a pune în valoare imensele lui posibilităţi..." Iar pentru a arăta cît de mare era cuprinderea spiritului eminescian, el exclamă: „Închipuiţi-vă însă o naţiune crescută ca pentru dânsul... Ce altfel de poezie, într-adevăr în rîndul literaturilor celor mari, ar fi răsărit din el!" O naţiune crescută ca pentru Eminescu nu fusese cu putinţă; dar una crescută *prin dînsul* şi tocmai cu ajutorul caietelor acestora ar veni să arate că el i-a fost şi altceva decît cel mai mare poet.

Restrîngîndu-se la perspectiva *poetului*, cîţiva oameni de cultură, de format mai mare sau mai mic, nu au putut rosti asupra manuscriselor eminesciene decît judecăţi fără perti-

Scanned with OKEN Scanner

nenţă, chiar atunci cînd erau favorabile. Dar ele nu au fost întotdeauna favorabile. Încă de la 22 februarie 1902, adică la o lună după ce Maiorescu depusese la Academie manuscrisele, apare în „Secolul XX", sub semnătura „Censor" (sub care e bănuit a se ascunde D. Karnabat), un articol în care stă scris: „Natural că d. Maiorescu a făcut un serviciu Academiei donîndu-i aceste manuscrise; am citit, însă, că doi tineri publicişti şi-au luat însărcinarea de-a aranja şi publica aceste manuscrise, din care am şi citit două poezii în «Sămănătorul». Judecînd după aceste două poezii inedite; [...] nu credem că acei care şi-au propus a edita manuscrisele donate de d. Maiorescu să facă vreun serviciu defunctului poet". Şi măruntul om de cultură adaugă: „Publicul nu are dreptul să cunoască din opera unui scriitor decît aceea ce el a socotit că trebuie să dea publicităţii".

Nici două luni mai tîrziu, la 14 aprilie 1902, Vlahuţă scria în „Sămănătorul": „Ce impresie de reînviere ne dau poeziile acestea necunoscute încă, rămase atîta timp îngropate în manuscrisele vrăfuite ale poetului! ... Ele vin de departe, încărcate şi de durerile vieţii şi de misterul morţii aceluia care a dat cea mai puternică şi înaltă expresie gîndirii româneşti". Pentru el, ineditele publicate nu făceau un deserviciu „defunctului poet", căci el ştia să scoată firele de aur din bulgării ce stăteau acum la dispoziţia tuturor. De altfel, tot în „Sămănătorul", nu după multă vreme, în speţă la 4 ianuarie 1903, Ilarie Chendi, unul din cei ce folosea manuscrisele spre editare, avea să scrie: „Cu operele postume ale lui Eminescu s-a întîmplat un fenomen foarte ciudat. În loc de-a saluta unanim salvarea din ghiarele pieirii a unui tezaur poetic imens [...], presa a preferat să certe pe descoperitorii acestor scrieri".

În ciuda acestor voci autorizate, cărora li se adăuga vocea convingătoare a lui N. Iorga, cu articolul citat, *Eminescu şi generaţia de astăzi*, rezervele şi chiar condamnările nu au încetat să se producă. Este drept că ele vin de la personalităţi mai puţin proeminente, uneori din rîndul obscurilor publicişti ai zilei, iar în acest sens va fi întristător să vezi în ce societate se afla criticul Ibrăileanu, cu judecata sa atît de categorică. Dar anonimii aceştia par a fi numeroşi, iar cîte unii din ei, cum este Caion, au emis judecăţi atît de ferme, încît merită să fie

Scanned with OKEN Scanner

amintiţi. În „Românul literar" din 2.V.1905, acest Caion scrie: „Poeziile posthume nu au însemnat nimic, şi mulţi le socotiră ca erori pe care poetul din nenorocire uitase să le distrugă; alţii, printre cari şi un distins poet, domnul Florian Becescu, afirmară că se află în faţa unui grosolan fals". Asemenea distinşi poeţi şi scriitori, nesiguri pe meşteşugul scrisului („erori pe care ... uitase să le distrugă"), pot apărea, din nefericire, oricînd.

Tot pe linia aceasta a folosului sau nefolosului pentru memoria *poetului* Eminescu sînt întreprinse şi ultimele două serii de considerente pe care le citäm, din rîndul *Mărturiilor* culese de Perpessicius, anume considerentele lui G. Topîrceanu şi ale lui Cezar Papacostea. Sub titlul *Eminescu şi epigonii lui,* Topîrceanu scrie, în „Viaţa românească" din iunie 1914: „Pentru generaţiile care vin, Eminescu, aşa cum ne obicinuisem a-l cunoaşte, nu mai există. Există *alt* Eminescu – un poet inegal, adeseori mediocru şi incorect... Aceasta se datoreşte tocmai unora dintre admiratorii lui entuziaşti". Te surprinde să vezi că Topîrceanu nu poate păstra imaginea poeziei mari din cauza „molozului" eminescian, cum avea să-l numească un istoric literar mai tîrziu. Oricît rău pot face admiratorii entuziaşti unui mare creator, nu poţi admite că frumuseţea însăşi se degradează, prin alăturare cu nereuşita. Poate dimpotrivă.

În sfîrşit, tot despre poet, dar dintr-o perspectivă mai largă, vorbeşte Cezar Papacostea, în „Convorbiri literare" din septembrie 1925. El cere să nu se publice decît acele inedite care prin superioritatea lor artistică sînt la înălţimea operei eminesciene. „Restul scrierilor nu se poate publica decît în volume aparte şi numai cu titlu de material poetic eminescian." Aprecierea pare foarte înţeleaptă. Dar întrebarea este: oare materialul poetic eminescian, strîns în volumele acelea aparte, nu merită să stea sub ochii oricui?

Şi, de altfel, nu e vorba numai de material *poetic.* Tocmai de aceea trebuie să ne întoarcem la aprecierea de ansamblu a lui Iorga, apreciere care, alături de cercetările fără egal ale lui Călinescu, ne oferă înţelesul cel mai bun al manuscriselor eminesciene. Călinescu reprezintă un caz aparte, în exegeza eminesciană, şi nu poate fi invocat în cîteva cuvinte

Scanned with OKEN Scanner

numai; dar Iorga, ale cărui formulări reprezintă tot ce s-a rostit mai impresionant despre Eminescu de către o conştiinţă românească, poate fi invocat pentru o simplă pledoarie, cum vor să fie paginile de faţă.

Ne vom întoarce, aşadar, la cuvintele rostite în cadrul conferinţei de la Botoşani, din 1938, publicată în „Cuget clar", anul III, 1938-1939. Întrebîndu-se ce avem să luăm de la Eminescu, Iorga învăluie cu gîndul fiinţa spirituală întreagă a acestuia şi răspunde:

„El a fost, nu omul unui grup şi nici manifestarea unei vieţi individuale, pe care putem s-o ştim mai mult sau mai puţin, fără ca prin aceasta esenţa însăşi a personalităţii sale să fie scăzută sau adăugită. El a fost simbolul poporului românesc din vremea sa. A cunoscut toate ţările (poate „ţările" din cuprinsul României, vrea să spună autorul – *n.n.*), toate locurile şi toate clasele..."

Dacă în gîndul acesta al lui Iorga sînt încă formulări de ordinul celor rostite de alţii, iată caracterizarea ce urmează, şi care e mai cuprinzătoare şi definitorie decît a oricui altcuiva, poate: „El a fost omul tuturor cercetărilor vechi şi noi ale literaturii româneşti, acela care a dus către literatura românească inspiraţiile cele mai deosebite, de la vechea literatură sanscrită şi elenică pînă la cea franceză din timpurile noastre, cu o străbatere a literaturii germane care însă nu i-a fost inspiratoare exclusivă... În el s-a adunat prin urmare întreaga vitalitate sufletească, întreaga sentimentalitate şi întreaga putinţă de-a desface idei dintr-un astfel de imens material, pe care o avea generaţia lui. În felul acesta, el nu este numai un îndemn către o continuă producţie, care i-a dat drumul într-o măsură aşa de mică, dar este în acelaşi timp şi exemplul spiritului care necontenit se întoarce asupra lui, pentru a se completa, şi completarea aceasta o caută în toate izvoarele de viaţă care se găsesc în jurul lui".

Iar la capătul acestei caracterizări, cade gîndul din care am închipui să se facă un *motto* pentru întreaga ediţie a caietelor eminesciene, gîndul care ni se pare a spune ceva mai mult decît stătea scris chiar în cuvintele lui Maiorescu despre un „rege al cugetării omeneşti". Iată cuvintele lui Iorga:

Scanned with OKEN Scanner

„Un om complet, într-o vreme în care ceea ce este mai necesar pentru noi este această refacere a omului complet, pe care timpurile noastre l-au sfărîmat în fragmente, distrugînd omenirea în însăşi esenţa ei iniţială şi definitivă."

Aceasta este imaginea pe care Iorga îţi cere s-o desprinzi din străbaterea caietelor lui Eminescu. Nu ştim cărei naţiuni i s-a făcut darul de-a avea în sînul ei un om complet – s-a spus doar despre Goethe aşa ceva, în lumea germană, cum o aminteam –, dar ceea ce este limpede, dacă desprinzi această imagine, este că funcţia lui Eminescu în cultura noastră are sensul universalului. După o sută de ani, poetul acesta îndărătul căruia stătea un om de cultură complet, încins de toate pasiunile spiritului şi deschis către toate formele de cunoaştere, nu încetează să ne apară drept un om complet. Accentul pe care-l pune veacul nostru pe cultura ştiinţifică nu-i era defel străin, iar timpurile moderne care „au sfărîmat în fragmente omul", într-alt fel decît pînă acum, pot găsi în demersurile cugetului eminescian – oricît de neîmplinite pe un plan ori pe altul, afară de cel poetic – un sens de totalitate umană.

În faţa acestei imagini pe care ţi-o dau caietele eminesciene, ce poate însemna judecata estetului, care se plînge că i se pune sub ochi toată nepoezia poetului sau care se teme că ar dispărea un mit? Miturile leneşe pot să dispară, dacă le înlocuiesc prototipurile active. Într-o anumită zonă a istoriei unei naţiuni, de altfel, mitul nu mai poate fi spulberat de adevăr, căci a devenit el însuşi adevăr. Pe Ştefan cel Mare nu-l mai poate scădea, în istoria noastră, nici un plus de adevăruri documentare. Iar despre Mihai Viteazul nu se poate vorbi ca despre un simplu „condotier", cum încercase pe vremuri cineva.

Dar la un om de creaţie în sînul culturii, adevărul se poate substitui mitului. Valéry a rămas sub mitul cerebralului, al spiritului pur, cu cele douăzeci şi cinci de mii de file ale caietelor sale pline de notaţii detaşate. Nimeni, după cîte ştim, n-a făcut ceva deosebit cu ele. Din caietele lui Eminescu, care-l scot din mit, pot naşte oameni şi creatori. Nouăzeci la sută din poeţii noştri îşi vor da probabil demisia din calitatea de poeţi, văzînd ce este în laboratorul unui mare creator, iar orice om de cultură

Scanned with OKEN Scanner

se va rușina de puținătatea intereselor și mijloacelor pe care le-a pus în joc, în comparație cu fervoarea pentru cultură a unui tînăr fără titluri și fără specialitate. Un sens formator, iar nu unul deformator, pe linia poeziei, a romantismului sau pesimismului, va putea desprinde fiecare, din orice specialitate, avînd în față caietele unui om complet.

Dacă însă vor fi oameni pe care să-i supere, ca pe Ibrăileanu în 1912, tot ce e aproximativ, impur sau dezamăgitor în notațiile acestea, n-au decît să nu deschidă caietele. I-am sfătui să nu citească nici *Amintirile* Mitei Kremnitz despre Eminescu, unde într-adevăr gîndurile unui suflet echivoc feminin, despre îndrăgostitul care nu era „de geniu", cum i se spusese, care avea neglijențe vestimentare și triste nedesăvîrșiri umane, pot dezamăgi mai mult decît o fac gîndurile poetului însuși. În schimb, din acestea din urmă, dacă ai tăria să înfrunți condiția umană și limitările spiritului, vei avea ceva de învățat despre puținătatea ta, nu despre cea a lui Eminescu.

Dar condiția ca materialul acesta să fie rodnic este ca el *să fie străbătut.* Dintr-o operă poți scoate un citat, dintr-un muzeu poți contempla o singură piesă. Dar, dacă ți se face creditul acesta de-a fi confruntat cu nesiguranțele și căutările „omului complet", ești dator să-i primești ploaia întreagă. Rodnicia întîlnirii va fi cea de a-ți arăta tocmai ce este a fi un om complet, „într-o vreme în care ceea ce este mai necesar pentru noi este această refacere a omului complet". De aceea caietele lui Eminescu nu pot fi străbătute decît în întregime, cu sentimentul că te afli în fața omului deplin al culturii românești.

Scanned with OKEN Scanner

Caietele lui Eminescu şi caietele lui Valéry

Spre sfîrşitul veacului trecut, un critic german declara că, prin Goethe şi tot ce se ştia despre el, îi era dat poporului german un om adevărat, de la început şi pînă la capăt. Iar criticul adăuga: nici unui popor nu i-a fost făcut un asemenea dar.

Criticul german putea sau nu să aibă dreptate; dar dacă asemenea gînduri pot fi riscate, atunci vom cuteza să spunem – pe baza celor 8 000 de file din caietele păstrate în manuscris, la Academia Română – că prin Eminescu i-a fost dată poporului român o *conştiinţă de cultură* , de la început, adică din anii formării, şi pînă la capăt, adică pînă la speculaţia ultimă. Şi vom adăuga la fel: poate nici unui popor nu i-a fost făcut un asemenea dar.

Spre a justifica această afirmaţie – din care va rămîne măcar eşafodajul ce ne va servi s-o susţinem, adică ansamblul de indicaţii pe care-l vom da, în linii mari, asupra altor caiete ale lui Eminescu decît cele menţionate pînă acum –, nu vom înălţa chipul intim al acestuia pînă la a-l compara cu marile conştiinţe de cultură din trecut, în care avem norocul să putem pătrunde şi altfel decît prin operă. Nu ne vom gîndi deci la un Montaigne, care a spus, poate chiar mai mult decît trebuia, despre cultura şi natura sa umană; nici la Pascal, care şi-a dezvăluit gîndul său cel mai adînc, sau la Rousseau, care a făcut-o cu gîndul său cel mai capricios. Toţi aceştia, mari cum sînt, nu mai pot fi termeni de comparaţie. Şi de altfel au vorbit *ei înşişi* despre ei, astfel că ne fac să vedem, din laboratorul

lor intim, din subteranele conştiinţei lor de cultură, doar ce le-a plăcut, respectiv – cu patosul sincerităţii lor – ce le-a displăcut.

Vom alege, spre a face o comparaţie apropiată şi cu sens, pe cineva al cărui laborator intim ne-a apărut de la sine şi întreg înaintea ochilor; pe cineva a cărui subiectivitate a putut fi redată obiectiv, şi nu subiectiv iarăşi. Întrucît este vorba de documente umane, care, în mod normal şi cu mijloacele de reproducere din trecut, nu puteau ajunge la cunoştinţa celor mulţi – notaţii intime, proiecte, gînduri, vise –, aşadar documente al căror adevăr scade sub haina tiparului şi nu apare valabil decît în reproducerea întocmai, ca într-o fotografie luată prin surprindere, o comparaţie a caietelor lui Eminescu nu poate fi făcută decît cu cea a manuscriselor unui modern sau contemporan. Poate caietele unui Novalis, Hölderlin sau Shelley, dacă ei ar fi redat cu continuitate efortul lor de cultură şi de creaţie literară, ar fi fost mai înrudite cu cele ale lui Eminescu. Ele însă nu par să fi existat şi în orice caz nu stau, facsimilate, sub ochii noştri. Le avem în schimb pe cele ale lui Valéry.

Ca şi Eminescu, Valéry nu se va fi gîndit că-i vor fi vreodată editate caietele, ba încă în nuditatea lor. Cu atît mai semnificative ne pot fi ele. Dar iarăşi, ca în cazul lui Eminescu, trebuie să fi existat la Valéry conştiinţa surdă că un anumit preţ, sau un sens mai mult decît de material pregătitor, revenea acestor caiete, de vreme ce el le punea dată şi le păstra cu atîta pietate. În cazul lui Eminescu, a cărui viaţă exterioară haotică nu îngăduia nici o continuitate în preocupări şi în orice caz nici o pietate pentru bunuri şi lucruri, este şi mai surprinzător să vezi cu ce grijă a păstrat, de-a lungul puţinilor săi ani, caietele sale cu însemnări, pe care le cerea de la prietenii şi protectorii săi chiar în anii de suferinţă. Astăzi, cînd caietele lui Valéry au fost redate întocmai, într-o ediţie impresionantă, trebuie să ştim că nu o imagine întîmplătoare a fiinţei lor intime este cea pe care indiscreţia şi admiraţia noastră o scot la lumină, ci acea imagine în care ei se recunoşteau.

După cum se ştie, caietele lui Valéry au apărut în 1957, abia la un deceniu şi ceva după moartea poetului, sub îngrijirea

Scanned with OKEN Scanner

şi prin generozitatea marelui aşezămînt francez „Centre National de Recherche Scientifique". Apărute într-un tiraj relativ restrîns, cele 29 volume, fiecare cu peste 900 pagini, sînt un monument editorial şi, firește, unul cultural. Ele acoperă, cu o perfectă continuitate, anii 1894-1945, adică jumătatea de veac în care conştiinţa lui Valéry a oglindit lumea în răsturnarea gîndului.

Căci într-adevăr, ceea ce uimeşte şi încîntă, în cele peste douăzeci şi cinci de mii de pagini ale psihogramei sau noogramei lui Valéry, este biruinţa gîndului. Biruinţa aceasta este atît de deplină încît nu mai lasă loc pentru nimic altceva: nu vei găsi nici măcar poezie în paginile sale – răsfoind, cel puţin superficial, volumele, n-am întîlnit un singur vers –, aşa cum nu vei întîlni situaţii de viaţă, nici măcar autobiografice, sau cum nu vei afla decît în treacăt cîte ceva despre cărţi şi autori. Al cui e documentul acesta uman, atît de întins, atît de egal cu el însuşi, ca sunet şi conţinut, şi atît de superior monoton? Ai putea lesne spune, cum am sugerat, că este al lui M. Teste; dar acesta din urmă nu e decît Valéry în versiunea lui absolută. *Teste ou Vie de celui qui se voit vivre,* stă scris în tomul X, pagina 254.

Aşa fiind, caietele lui Valéry nu reflectă nici pe alţii, şi nici pe sine ca persoană; reflectă doar gîndul său. Nu numai că autorul nu-şi îngăduie spovedania, dar el nu autorizează nici spontaneitatea, reacţia, mînia sau efuziunea de dragoste. Cînd autorul notează, la fila 349 din vol. V, că a căzut pe o „temă romantică", el scrie cu perfectă stăpînire, ca despre un altul: *„L'homme plein de douleur de ne plus comprendre les idées sublimes qu'il a produites dans une époque précédente"*. Este vorba de om, nu de oameni sau de sine. Şi nu e vorba de omul concret. *„M. Teste se mit à rire"*, notează el undeva în vol.I. Dacă măcar ar rîde, acela şi Valéry însuşi! Dar nu e loc pentru rîs, acolo unde nu e în joc strîmbătatea vieţii reale şi unde nu sînt alţii, din viaţa reală şi ei.

Atunci despre ce poate fi vorba pe atîtea pagini? Despre tot restul, rămas în vigoare cînd nu vrei să consideri nimic în particular. Valéry însuşi vorbea cîndva *„de l'excès sur le tout"*. În douăzeci şi cinci de mii de pagini este vorba despre acest

Scanned with OKEN Scanner

exces asupra totului care e gîndul pur, gîndul hrănit din propria sa substanţă, sau din vecinătăţile lui imediate, sufletul şi trupul. Numeroase însemnări matematice apar alături de desene, de însemnări psihologice sau fiziologice, respectiv despre condiţia trupească a creaţiei şi fiinţei noastre spirituale. Reflexiunile estetice abundă, firește, dar sînt aproape întotdeauna de estetică detaşată şi de critică literară în sine, cum ar fi considerentele despre roman ca atare. Gîndurile despre număr, timp, teoria actului apar sub acelaşi semn al generalităţii ca şi cele despre „originea ideilor mele favorite" (vol. IV, 679).

Cum să nu te intereseze, firește, reflexiunile acestui moralist asupra intenţiei de om, mai degrabă decît a omului, care era adesea Valéry, adică reflexiunile asupra stărilor, esenţelor, elementelor, demersurilor intime şi intenţiilor de demers? Ceea ce scrie sub titlul *Du choc* (VII, 428) poate seduce la fel de mult ca precizările despre cunoaştere, posibil, ordine, limbă, reprezentarea limbajului, arta de a gîndi, sensibilitate, sau despre *„le faire"*. Cînd notează (XI, 894): *„Connaissance est pouvoir de substituer"*, suscită dintr-o dată un univers de probleme. Alteori, cînd vezi că totuşi vorbeşte direct despre poezie, sau mai ales cînd cazi peste titlul *Mallarmé et moi* (XXIV, 117), te cuprinde emoţia: poate îţi va dezvălui aceea ce el însuşi credea că e cu neputinţă de înfăţişat, *„le hydre poétique"*. Dar el nu întîrzie mult la sine şi mesajul său; întîrzie în schimb asupra unui pur „ego" şi a căilor spiritului ce pluteşte peste lume.

„On ne voit pas à quoi pourrait penser un dieu", notează el în vol. XIX, pagina 69. Să fie aşa de greu de presupus? Dar, fără cel mai mic elan de idolatrizare şi în chip firesc, cu o admiraţie care poate merge pînă la sinceritatea dezamăgirii în faţa divinului (*„rien que les dieux"*), simţi nevoia să replici: un zeu n-ar gîndi la lucruri prea diferite de cele din filele lui Valéry; ar gîndi la fel de „elevat" şi de monoton ca în aceste întinse pagini. Iar dacă dezamăgirea asupra divinului pare astfel a se întoarce asupra omului, respectiv a acestui spirit aflat sub semnul purităţii, nu vei trimite totuşi judecata pînă la des-gustul în faţa acestui ocean, egal cu sine ca neantul, ba

Scanned with OKEN Scanner

chiar vei tresări ca în faţa unei nedreptăţi pe care autorul şi-o face singur spunînd: *„Je vis pour moitié dans un monde fantastique, dont la fiente tombe sur ces cahiers“* (V, 914). Abia dacă poţi repeta, traducînd: „trăiesc pe jumătate într-o lume fantastică, al cărei găinaţ cade pe aceste caiete“. Nu, gîndirea aceasta n-are dreptul să meargă atît de departe cu detaşarea de sine. O vei ierta totuşi, parafrazînd uşor o vorbă de-a ei: *M. Teste se mit à sourire.*

Într-un fel, toate cele 29 de tomuri reprezintă un surîs, dar unul străin de asemenea cruditäţi. Şi toată sacra şi sobra beţie de aci îţi dă sentimentul că te afli – cu jurnalul unui străfund de conştiinţă – în faţa unui veritabil *„être de raison“*. Cîteodată, ca în celebra *Crise de l'esprit européen,* spiritul acesta pur a consimţit să se aplece asupra realităţilor şi să le judece. În caietele acestea, însă, el înţelege să rămînă *un străin.* Judecînd după ele doar, s-ar putea spune, fără umbră de ironie, dar poate nici de invidie, că Valéry este omul care a onorat timp de 50 de ani Terra cu absenţa sa.

Cu totul altul este sunetul caietelor lui Eminescu. Mai întîi omul era altul. Este bine să ne reamintim că a avut o copilărie fericită în mijlocul naturii, apoi că a cutreierat ţara, în tinereţe, cunoscînd sufletul românesc, graiul şi trecutul patriei; că a făcut timp de cinci ani studii superioare în străinătate şi a citit cu aviditate cărţile mari ale cîtorva culturi; că s-a interesat de multe alte discipline decît filozofia, traducînd totuşi o bună parte din *Critica raţiunii pure.* În sfîrşit, că nu a scos nici un volum în anii săi de luciditate, dar din cele sub 100 de poezii, ce-i erau adunate în volum de Maiorescu, a intrat dintr-o dată în legendă, ca poet al naţiunii.

Astăzi a devenit încă mai mult: a sfîrşit prin a fi o parte în subiectivitatea oricărui om de cultură sau intelectual român, în aşa fel încît nici o proiectare obiectivă a lui nu mai e cu putinţă, nici măcar exterior; orice judecată asupră-i ne apare drept un simplu punct de vedere şi orice reprezentare statuară nemulţumeşte. Dacă s-ar gîndi cineva să-i tăgăduiască opera şi să-i atace memoria, nu ar fi nici măcar revoltă: ar fi mirare. E ca şi cum ai lupta împotriva izvoarelor sau a cămărilor vîntului.

Scanned with OKEN Scanner

Dar aşa fiind, devoţiunea pentru Eminescu nu sfîrşeşte într-o obnubilare? Marele critic şi eminescolog Călinescu a protestat împotriva cultului excesiv al poetului. Ceea ce este însă mai rău în devoţiunea aceasta este că ea devine un fel de odihnă a spiritului românesc întru Eminescu. Asigurarea că el a simţit şi rostit unele lucruri esenţiale ne linişteşte şi satisface. Credem, datorită lui, a şti ce sîntem şi care e vibraţia noastră în adînc. Cu numele lui magic deschidem toate porţile spiritului. Eminescu ne-a devenit atît de mult încît poate cîteodată să nu mai însemne nimic determinat pentru unii dintre noi, dar în acelaşi timp să poleiască neînsemnătatea lor. Ceva ca o divinitate leneşă a stăpînit simţirea şi gîndirea unora dintre intelectualii români.

Din această împăcare cu noi înşine, prin Eminescu, sau din veneraţia care nu obligă la nimic, ne pot scoate tocmai caietele lui. De pe acum, în timp ce poeţii tineri se închină lui Eminescu, un instinct bun face ca poezia de astăzi să fie în linii mari neinfluenţată, poate chiar străină de el. Dacă i-ar cunoaşte caietele, unii intelectuali români s-ar „libera" de Eminescu şi mai mult. E adevărat, ar pierde o zeitate; dar s-ar putea să pună în loc mai mult, un om deplin, educator.

Dacă undeva în caietele sale Eminescu îşi notase că „în cartea destinului [...] trebuia să nu fi fost" , ni se pare că e de-ajuns să-i deschizi caietele, spre a vedea că, în sînul comunităţii unde s-a înscris, punctul acesta trebuia, dimpotrivă, „să fi *fost*".

Cine o poate modela mai mult?

Caietele lui Eminescu au fost legate fără o strictă înseriere în timp, ca ale lui Valéry. Dar oricît de ordonat ar fi fost legate, caietele ar apărea tot aşa cum arată acum: ca o răspîndire necontrolată pe întreaga arie a culturii umane.

Poetul nu se refuză aci poeziei, cum făcea Valéry; caiete întregi vor fi cu versuri – din care s-au scos splendide postume, dar unde e şi multă nereuşită rimată – sau chiar cu rime goale, formal şi mecanic obţinute, de un efect suprarealist totuşi, uneori, ca şi de o rară expresivitate. Dar poezia nu exclude, cum s-a văzut, însemnările cele mai variate. De aci,

Scanned with OKEN Scanner

de-a lungul a 70 de ani, de cînd sînt la dispoziţia cercetătorilor de specialitate, s-au scos nu numai ineditele poetice, dar şi toată proza literară.

După ce s-a scos din aceste caiete tot ce părea valabil ca operă, ca schiţă de operă, ca variantă, gînduri şi schiţe de gînduri, constaţi că întregul caietelor a rămas intact. Nu numai că nu s-a descifrat încă tot (mai ales însemnările în limba germană, destul de numeroase); că au putut scăpa gînduri şi proiecte interesante; că ochiul cîte unui mare critic – cum a fost Călinescu – poate citi *alte* lucruri în pagini peste care s-a trecut; dar constaţi că tot ce a fost dat tiparului a luat un chip obişnuit, în timp ce haosul în care stau aci operele şi notaţiile de tot soiul, felul de-a scrie al lui Eminescu, alăturarea celor mai neaşteptate situaţii şi gînduri, totul face ca imaginea neobişnuită pe care ţi-o dau paginile manuscrisului să exercite o magie care, spre deosebire de cazul caietelor lui Valéry, să nu poată fi pierdută.

Cînd s-a întreprins ediţia „Propyläen" din opera lui Goethe în 45 de volume – o ediţie care nu e exhaustivă sub raportul materialului, ca ediţia „Weimar", şi nici lămuritoare prin explicaţii şi note ca alte ediţii –, s-a obţinut totuşi, cu punerea laolaltă a operelor şi documentelor fiecărui moment, ceva extraordinar; fluxul devenirii goetheene. Totul îţi apare ca o secţiune mişcătoare a prezentului său spiritual. Acest plan al prezentului, ca un „acum" prin mişcarea căruia se face şi reface, odată cu timpul, devenirea goetheană, este de obicei pierdut în opera tipărită, care te prinde doar pentru ea însăşi, astfel că numai o ediţie în care tot ce ţine de un moment coexistă, poate face dreptate creatorului, şi nu creaţiei, în particular unui Goethe, al cărui scris, cum îi arăta Merck, era mai puţin reuşit decît ceea ce spunea şi ceea ce spunea mai puţin reuşit decît ceea ce *se* spunea prin el, de-a lungul a 60 de ani.

Dar la Eminescu nu mai e cu putinţă de a regăsi fluxul devenirii, pentru cei 15 ani de existenţă matură şi creaţie conştientă, şi poate nu e nici necesar: o imagine de totalitate vine să înlocuiască pe cea de integrare a momentelor devenirii.

Scanned with OKEN Scanner

Ce vom întîlni, aşadar, în caiete? Totul laolaltă. Vom întîlni, de pildă[1], la începutul ms. 2 255, note în germană şi însemnări despre *principium rationis sufficientis,* apoi proză literară, după aceea exerciţii de matematică şi din nou gînduri filozofice, cu o judecată asupra antinomiilor kantiene. (Reamintim că din opera principală a lui Kant el avea să traducă, în aceste caiete chiar, mai bine de un sfert, cu o pricepere şi o aplicaţie surprinzătoare, cu atît mai semnificative cu cît e limpede că traducerea *nu era destinată publicului.*) Vom întîlni apoi, în cîte un caiet ca 2 266, cuvinte greceşti şi începutul *Iliadei* cu transcrierea în greaca nouă, apoi cuvinte latineşti, şi brusc: „teoria ecvaţiunii universale sau a raporturilor constante între finit şi infinit". Uneori poţi vedea cum îşi pregătea cîte un articol, ca în ms. 2 264, unde face note economice conştiincioase spre a combate proiectul partidului liberal cu privire la „Creditul mobiliar". În acest scop, cercetează pe zeci de pagini celălalt credit, imobiliar, precum şi speculaţiile de bursă, cu „specula pe timp" şi „specula pe prime". Apoi, mai jos, adaugă: „Un om nu poate face nimic într-o ţară rău tocmită".

Luptă el, cu scrisul, pentru a face ca ţara să fie mai bine tocmită? Firește că da, în măsura în care îşi putea cineva face iluzia, scriind, că un gînd limpezit şi bine spus era şi unul care trece de la sine în alte cugete, cu sorţi de a trece mai departe, în realitate. Dar însemnările de aci sînt mai degrabă ale gîndului întors asupra lui însuşi, şi de aceea au în ele un alt adevăr decît cel al îndreptării nemijlocite a lucrurilor. E greu de crezut că în vreun raport, din cele întreprinse ca revizor şcolar prin satele încă medievale ale unei Românii ce se vroia modernă, a figurat nota de la fila 213 verso, din acelaşi manuscris: „În împrejurările acestea şcoalele din judeţul Vaslui sunt cele mai bune posibile, după cum lumea lui Leibniz, cu toată mizeria şi nimicnicia ei vădită, este cea mai bună posibilă". Gîndul era spus pentru sine.

De aceea pînă şi reflexiunile cele mai actuale au la el un sens liber, de cultură. Ele se învecinează şi uneori se acoperă, pe paginile caietelor, cu încercările lui Eminescu de a pătrunde

[1] Exemplificăm acum cu alte manuscrise ori locuri decît cele descrise mai sus.

Scanned with OKEN Scanner

în *toate* zonele culturii. Pe versoul paginilor din ms. 2 267, unde, sub titlul: *Observaţiuni asupra puterilor naturii nevieţuitoare* Eminescu traduce un articol din „Annalen der Chemie und Pharmacie“ din 1842, de Wöhler şi Liebig – aşa cum mai jos va traduce sau va lua note pe pagini întregi despre problemele fizicii legate de fenomenul căldurii –, pe versoul textului ştiinţific apare gîndul: „Ce e libertatea? E facultatea de a traduce neîmpiedecat munca sa manuală în muncă intelectuală“. Sau: „Progresul omenirii constă în aceea că popoare noi, tinere, îşi apropriază rezultatele intelectuale ale celor îmbătrînite“. În felul său, ar putea apărea şi Eminescu drept un creier gînditor, ca Valéry. Dar e un creier într-un om, sub o vibraţie umană faţă de tot ce e cultură.

Între notele de fizică apar reflexiuni asupra formaţiei cuvintelor, după care vin, ca în ms. 2 270, statistici despre sporul populaţiei rurale, pagini de bizantinologie, poezii şi din nou note de fizică. Manuscrisul 2 276 începe cu numărătoarea în turcă, greacă şi bulgară, după care vin exerciţii de latină şi cîteva pagini în latină, apoi peste 170 file de versuri, o piesă de teatru, iar la fila 200, ca un fragment dintr-un roman sau dintr-o scrisoare către o fiinţă iubită: „Mi-e atît de frig înlăuntrul inimii, sunt atît de bătrîn, ai făcut să cază toată primăvara vieţii mele la pămînt...“ Peste cîteva pagini vine gîndul uluitor: „O idee se naşte într-o ţară bătrînă..., interesează o zi şi trece. Aceeaşi idee intră în sufletul unui popor tînăr şi face o revoluţie...“ Sau: „Sufletul trebuie tratat ca pămîntul, să i se dea ce trebuie spre a fi productiv“. După cîteva pagini urmează consideraţii întinse despre „pronunţarea sunetelor limbii spaniole“ – şi la fine din nou versuri.

Iar peste tot, în filele acestor caiete, sînt urmele *vieţii*, cum nu erau în caietele lui Valéry. Aici e un om care notează la fila 88:

Datorii		Presante	
Moise	100	Wachtel	200
Tata	1 200	. . . . .	
Wachtel	200	. . . . .	
. . . . .			
	3 010		940

Scanned with OKEN Scanner

pentru ca imediat dedesubt, în dreapta, să apară versurile:

Cînd luminat
Şi luminînd
S-au arătat
Din cînd în cînd
Al lunii disc
Ce trece lin
Pe orice pisc
Punînd senin...

pe care le va răsturna peste cîteva pagini, cu varianta:

Răsare lin
Al lunii disc
Punînd senin
Pe orice pisc
Căci luminat
Şi luminînd
S-au arătat
Din cînd în cînd.

Cum să redai aceste urme de viaţă, decît aşa cum s-au imprimat ele în lava Timpului pe o filă de manuscris?

Un om a trecut prin lume, a lăsat un mesaj poetic fără pereche în limba ţării sale, a înnebunit, s-a stins din viaţă şi a fost îngropat sub un tei. Era destul pentru o legendă. Dar în urma sa au rămas notele sale de călătorie în împărăţia spiritului. Să le laşi legendei şi pe ele?

Toţi cei care au cunoscut aceste manuscrise în deplinătatea lor au avut emoţia întîlnirii cu un document uman care, în toată imperfecţiunea lui, nu poate fi totuşi lăsat nefiinţei, fie şi legendare. În 1939, vorbind despre Eminescu cel din caiete, N. Iorga scria, aşa cum aminteam: „Un om complet..." Nu e vorba de un om complet în sensul de *împlinit*, ca Goethe; în afara poeziei, nu este nici o desăvîrşire în el. Dar Eminescu este o conştiinţă de cultură completă, de la înţelegerea tragicului antic ca tragic al edificării la un capăt al culturii, pînă la organul, oricît de nedezvoltat la el, al *matematicilor*, pentru celălalt capăt al culturii. Să-l opui lui Goethe care, în ciuda

Scanned with OKEN Scanner

plinătăţii lui, era totuşi lipsit de aceste două ultime deschideri, tragicul şi matematismul? Ar fi nepotrivit. Dar să spui că are, pentru lumea sa românească, funcţia pe care o deţinea Goethe pentru lumea germană şi prin ea pentru rest, nu e o nesăbuinţă. Şi în orice caz nu e una să spui că în caietele sale e vorba despre un om adevărat, pe cînd în caietele lui Valéry e vorba de o umbră.

Scanned with OKEN Scanner

Caietele lui Leonardo

Aşa cum ne-au rămas, caietele lui Leonardo da Vinci – despre care Valéry a scris cu o nobilă emoţie sugrumată – cuprind vreo 5 000 de file plus cîteva mii de desene, prin care s-a uitat cu deschisă emoţie Rubens. Notele şi desenele se întind pe aproape 45 de ani (aproximativ ca la Valéry), anume între 1475-1518. Dacă în caietele lui Valéry surprinde răceala notaţiilor, în timp ce la Eminescu sînt izbitoare căldura şi omenescul lor, la Leonardo apare o stranie formă de *neutralitate* în tot ce gîndeşte şi simte, una care e totuşi departe de a fi şi o formă de indiferenţă. Căci natura lui umană este alta decît a celorlalţi doi.

Ne aflăm în faţa a trei naturi umane diferite, începînd chiar cu animalitatea lor. Despre animalitatea lui Valéry se poate spune limpede că e *cerebrală*. Cea a lui Eminescu e *deplin umană*, de la sănătate pînă la maladivitate şi de la subiectivismul pasional pînă la obiectivitatea detaşată. Animalitatea lui Leonardo este *eterică*, fiind în fondul ei şi în manifestările ei cvasineutrală.

Masculinul şi femininul se ţin în cumpănă, la fiul acesta al notarului din Vinci cu fata de la hanul satului; şi totuşi, neutralizat fiind, el nu este şi slab, ci puternic de poate îndoi cu mîinile cîte o limbă de clopot. Chiar faptul că era un bastard îi va da, pe plan social, o formă de neutralitate, poate. Dar ea e caracterizatoare tocmai în animalitatea lui, şi nu numai pe

Scanned with OKEN Scanner

linia *eros* -ului, cît la propriu, făcînd ca dreapta să fie una cu stînga pentru Leonardo. Artistul acesta desena într-adevăr cu stînga şi picta cu dreapta.

Cum să nu răzbată atît de intima fiinţei lui neutralitate în toate manifestările exterioare, ba chiar în cele ale vieţii spirituale? Cu mîna stîngă desenează el, la Florenţa, succesiunea de expresii patetice şi delirante ale chipului lui Savonarola, atunci cînd stă în biserică să-i asculte predicile de profet întunecat. În timp ce lumea din jurul său izbucneşte în hohote de plîns, Leonardo desenează. Ai spune că e indiferent, dar nu este, căci undeva e răscolit şi el; numai că artistul din el ţine în cumpănă omul şi îi comandă, în clipa aceea, să fixeze pe carnetul cu desene extraordinarele convulsii ale spiritului.

La fel este în perfectă neutralitate Leonardo cu toate. E toscan, dar poate fi acasă oriunde în Italia, ba chiar în Franţa. Nu are patrie, nici religie; e cetăţean al lumii. Într-un fel, este credincios, într-altul păgîn. Este iubit în anii tineri şi iubeşte la rîndul său pe adolescenţii frumoşi, dar întîrzie asupra chipului Giocondei luni şi ani. E artist – dar cum poate el rămîne doar un artist, un creator adică de deşertăciuni, cînd sînt atîtea lucruri utile de făcut pe lume? –, aşa încît natura sa de artist stă în cumpănă cu cea de inginer şi tehnician. Este atît de blînd şi bun, încît se duce în piaţă la Roma să cumpere păsări în colivii, spre a le da drumul apoi în marginea oraşului; dar totodată îl interesează chipul omului condamnat la moarte, şi atunci asistă la execuţii.

De altfel, acelaşi om care nu poate ucide o pasăre face disecţii, într-un veac în care aşa ceva era pedepsit ca o crimă. Este un nevinovat şi pur, dar poartă pentru ceilalţi, şi poate în el însuşi, impuritatea magicului, dacă nu chiar a diabolicului. Iubeşte natura aşa cum este – iar *ea* va fi învăţătoarea lui cea mare, nu religia, nici cultura propriu-zisă –, dar în acelaşi timp o urmăreşte în catastrofele ei, spre a vedea cum arăta în ceasul Potopului sau cum ar arăta la Judecata de apoi. Spune că mecanica e totul, dar vede lucrurile pretutindeni în organicul lor. Reclamă pentru sine bunul-simţ şi văzul direct, dar vede altceva în lucrurile firii, sau mai degrabă nu le vede, ci le

Scanned with OKEN Scanner

străvede. Deşi aplecat asupra experienţei, fabulează ca într-un mit. Poartă cu sine şi organul abstractului, şi pe cel al concretului. Iar cu el nu poţi urî nimic; dar ce poţi iubi cu adevărat?

Căci într-adevăr toate lucrurile se perindă pe dinaintea ochilor săi, aşa cum sînt ori răsturnat, în bunătatea sau în răutatea lor, ba şi mai simplu, în umilitatea lor de lucruri ale lumii înconjurătoare. Printre filele acestea – păstrate oarecum întîmplător, prin achiziţionarea lor de către un englez în 1638, la un veac şi ceva de la moartea lui Leonardo, şi puse în valoare abia în preajma lui 1900, în primul rînd de către istoricul francez al ştiinţelor P. Duhem – se află şi un fel de *Cuvînt înainte*, în care artistul spune: „Văzînd că nu mai pot afla vreo materie de mare folos şi desfătare, căci oamenii de dinaintea mea au ales pentru ei toate temele de folos şi necesare, atunci fac ca omul sărac venit ultimul în piaţă şi achiziţionez lucrurile de mai mică valoare, nesocotite de alţii; le iau şi nu plec cu ele în oraşele cele mari, ci prin nişte sate sărăntoace, ca să le împart acolo la preţul ce li se cuvine".

Dar nu fără oarecare mîndrie adaugă – el, care nu învăţase multă carte, nu era un mare cititor şi care, după cum s-a constatat peste 500 de ani de la naşterea sa, în 1952, la verificarea ştiinţifică a manuscriselor sale, nu scrie prea bine nici în toscana sa – că nu recurgea la autoritatea altora, ci îşi trăgea adevărurile din simpla experienţă, ce i se părea a fi adevăratul dascăl. Ne aflăm în ceasul prim al Renaşterii, cînd experienţa nu era încă experiment, ci simplă pietate faţă de lumea imediată. Aşa fiind, însă, experienţa putea fi prin ea însăşi, nesolicitată aproape, o formă de îmbogăţire pentru omul atent (cum va visa mai tîrziu Goethe, acest admirabil exemplar întîrziat de Renaştere, ce făcea din atenţie în imediat prima dintre virtuţile vieţii spiritului), iar lecţia primită de la experienţă, cu răspunsul ei ce adesea *precede* întrebarea, aduce noutatea totală. Leonardo se simte un „inventore", nu un „recitatore", aşa cum spunea singur, împotriva cărturarilor; dar astfel se opunea într-un fel şi naturilor ştiinţifice de mai tîrziu, care n-au mai putut întîlni noutatea radicală, căci nu spun naturii în cadrul experimentului controlat: „învaţă-ne", ci mai degrabă: „confirmă-ne", sau cel mult „dezminte-ne", de vreme ce au venit cu prea mult preştiut.

Scanned with OKEN Scanner

El nu ştie nimic dinainte, abia dacă solicită uneori lucrurile – şi atunci mai mult în scopuri practice şi inginereşti – iar în rest priveşte, cercetează, învaţă. „Regulile mele nu dau lucrurile imposibile", scrie el, contra alchimiei şi mai ales a magiei. Este poate un merit al alchimiştilor de a cunoaşte că: „Omul e cel mai mare instrument al naturii" (tot un Goethe avea s-o spună din nou), dar dacă ei caută aurul, „adevăratul prunc al soarelui" , atunci de ce nu se duc în mină, ca să înveţe de la natură că aurul nu se produce cum cred ei?

Şi nu numai în măruntaiele pămîntului trebuie să cobori spre a învăţa ceva, ci şi la suprafaţa lui. Ori de cîte ori ajunge lîngă o prăpastie, Leonardo se pleacă, pune mîna la ochi şi încearcă să vadă; atunci, spune el, resimte în acelaşi timp frică şi curiozitate. Dar nu prăpastiile de nesondat îl interesează, ci tot ce e prăpăstios în jurul său, adesea chiar prăpăstios de ordonat. Toate ramurile unui arbore, constată el, la orice înălţime, dacă sînt strînse laolaltă sînt egale în grosime cu ramura mai mare din care se desprind: seva ramurii-mame se distribuie potrivit cu ramurile-prunci. Sau altă dată: unghiul unei ramuri cu trunchiul este cu atît mai ascuţit cu cît ramura e mai tînără. Dintr-o dată, astfel „mecanicul" – paradisul matematicilor, spune Leonardo – se regăseşte în organic, redînd sub o aceeaşi întruchipare legile naturii.

Vreţi să ştiţi de ce avem, ca oameni, o infinitate de glasuri, putînd da limbi la nesfîrşit? Dar e simplu, dacă observi atent: limba, ca organ al corpului, are cei mai mulţi muşchi. Se număraseră 24 pînă la el, dar el găsea încă mai mulţi muşchi. Aceasta nu se întîmplă cu alte organe de simţ, adaugă el, care nu au nevoie de o asemenea bogăţie, de vreme ce organele poartă doar asupra lucrurilor din natură, iar natura nu-şi schimbă speciile de lucruri. Că astfel Leonardo s-ar contrazice, faţă de afirmaţia ce făcuse cum că nu există spirit fără corp? că spiritul deci este mai bogat decît natura şi decît corpul ce şi-a croit în aceasta din urmă? Dar de aci reiese că spiritul poate cel mult mlădia organul corporal, îţi spui cu sau fără Leonardo, nicidecum că ar putea exista fără corp.

În corporalitate, viaţă şi natură este de căutat totul. „Leonardo da Vinci, discipol al experienţei" , îşi notează el.

Scanned with OKEN Scanner

Experienţa nu greşeşte, doar judecata noastră asupră-i. De altfel, natura e plină de nenumărate mijloace şi temeiuri, ce nu au pătruns poate vreodată nici măcar în domeniul experienţei. Dacă natura ar folosi *o singură* regulă pentru proprietăţile mădularelor umane, atunci toate chipurile umane ar fi aceleaşi, îşi spune el. Dar nu sînt aceleaşi, cum printre arborii dintr-o singură specie nu e unul care să semene cu altul, nici ramurile între ele, nici frunzele, nici fructele – şi totuşi reguli există. Le citeşti în căderea corpurilor – chiar dacă lectura artistului deschidea spre o cunoaştere care nu va fi cea a lui Galilei, experimentatorul căderii corpurilor –, aşa cum le citeşti în varietatea sunetelor obţinute prin lovire. Proporţia, după el, nu există doar în numere şi măsuri, ci şi în sunete, greutăţi, timpuri, locuri, peste tot.

Dacă nu poţi citi regulile, poţi măcar descifra uneori *funcţiile* lucrurilor sau ale cîte unui organ. Iată pe Leonardo vorbind despre cele 10 oficii ale ochiului (ce revin toate picturii, spune el, amintindu-şi că este şi pictor): să perceapă întunericul, lumina, corpurile, culorile, figura, ori poziţia, depărtarea şi apropierea, mişcarea şi odihna. Te gîndeşti fără să vrei la funcţiile ochiului descrise de Eminescu într-o pagină menţionată din caietele lui şi poate că prin această simplă alăturare înţelegi dintr-o dată tot ce apropie şi tot ce desparte notaţiile unuia de ale celuilalt: ale lui Eminescu, omul de cultură şi poetul, de ale lui Leonardo, omul de cunoaştere directă a naturii şi pictorul.

Pînă la urmă va fi între ei ceva din deosebirea ce există între cuvîntul românesc de *fire* şi cel de *natură*, poate. Dar chiar în deosebirea notaţiilor din caiete există parcă o ascunsă înrudire, dacă n-ar fi decît cea de deschidere, de un fel ori altul, către toată bogăţia lumii. Ba cîte o notaţie de-a marelui artist vine să confirme în chip neaşteptat sentimentul eminescian şi românesc al vieţii spiritului; căci în clipa cînd primul îşi notează, întîmplător, dar semnificativ chiar pentru el: „odăile şi clădirile mici duc spiritul la ţintă, cele mari îl îndepărtează de ea", nu te poţi opri să te gîndeşti la mînăstirile cele mici din Moldova lui Eminescu, în comparaţie cu catedralele pe care nici florentinul nu le putuse îndrăgi.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă este supunere la natură în *Caietele* lui Leonardo, faţă de supunerea la cultură şi la frămîntările spiritului în cele ale lui Eminescu, atunci s-ar putea face o interesantă confruntare între cele două tipuri de fantastic: cel al naturii şi cel al spiritului. Căci nici Leonardo nu lasă lucrurile naturii acolo unde le găseşte, nici Eminescu lucrurile spiritului.

Oricît ar spune primul că priveşte natura aşa cum îi e dată, el o caută nu numai în configurările, dar şi în suprapunerile, ruperile, abaterile şi desfigurările ei, întîmplate aievea sau închipuite. Desenează cai şi galopuri de cai, adevărate oşti de cai dezlănţuite; observă că, dacă arunci două pietre într-o apă liniştită, undele nu se frîng; se întrepătrund şi pe urmă se desprind întocmai unele de altele. Desenează capete de oameni cu părul în vînt, sub un vînt închipuit. El se întreabă, într-un rînd, cum poate fi redat potopul în pictură, dar în realitate simţi că-l interesează potopul în el însuşi, ca fenomen natural. Care i-ar fi imaginea? Totul ar sta sub o lumină grea, întunecată – spune el – , cu vînturi şi revărsări de ape neîncetate, cu crăci şi arbori dezrădăcinaţi, cu dealuri ce se surpă umplînd văile, cu ape noi ţîşnind din pămînt şi tîrînd cu ele case cu oameni, în timp ce pe dealuri ar sta înspăimîntate cîteva soiuri de vieţuitoare, alături de oameni ce-şi apără locul împotriva fiarelor, iar peste ape ar pluti mese, paturi şi bărci cu alţi oameni, scoţînd strigăte de jale.

Dacă potopul încă are titluri de realitate în istoria naturii pămînteşti (şi Leonardo are intuiţia ştiinţifică a faptului că nu potopul a adus pe înălţimi animalele, ale căror scoici le găsim astăzi, ci înălţimile acelea au fost cîndva fund de mare), nici o realitate nu-l trimitea singură la fantasticul sfîrşitului de lume; dar el vrea să vadă natura şi în ceasul acela, vrea să vadă, închipuindu-şi, cum vor fi albiile de fluvii fără ape, cum va fi vegetaţia lumii, care nu se va reface, sau vieţuitoarele cu oamenii ce se vor stinge lent. Alteori îi este suficient să închipuie şi descrie o bătălie între oşti, o furtună sau nuanţele de obscuritate ale nopţii şi variaţiile de culoare ale mării – spre a regăsi fantasticul.

Pînă la urmă, supunerea aceasta mărturisită şi aparent totală, faţă de natură şi legile ei, trimite cu Leonardo nu numai

Scanned with OKEN Scanner

la smintelile naturii şi dezordinea ei originară sau finală, dar pînă la crearea unui alt fantastic în sînul fantasticului ei, anume fantasticul demiurgiei tehnice. Cum a făcut tehnicul să se întoarcă împotriva naturii, cînd el a pornit de la imitarea ei şi de la idolatrizarea ei, aceasta ar trebui poate căutat la originea tehnicului, adică la un Leonardo.

Căci el nu era numai un pictor, nici numai un artist, ci tehnician, inginer, constructor de maşini, de păsări zburătoare şi de dispozitive ţinînd, pentru contemporanii săi, de taumaturgie. Caietele sale sînt pline de calcule şi desene în acest sens. Oamenii de cultură ai veacului XX se miră, nu numai cum s-a putut ajunge ca natura să fie pustiită de omul cunoscător, care a pretins tocmai că ştie totul de la maica natură (nu te ridici împotriva dascălului tău pentru a-l nimici, îl părăseşti şi-l uiţi cel mult), ci şi cum se poate primejdui omul singur prin tehnică, sau cum se face că tehnica aceasta sortită să-i fie benefică a putut deveni uneori malefică.

Tocmai la Leonardo, în admirabila lui ingenuitate şi bucurie tehnico-ştiinţifică, s-ar putea citi semne ale echivocului acesta straniu al „tehnicii".

Faţă de fantasticul leonardesc al naturii (şi în prelungirea ei al demiurgiei tehnice), descrierile poetice ori în proză ale lui Eminescu cu privire la alte lumi, răvăşite, azvîrlite în timp, sau cu timpul scos din ţîţîni, proiectat din trecut în prezent, cînd nu apare şi cîte o viziune de sfîrşit ori început de lume, toate au mai degrabă un caracter de fantastic al spiritului şi culturii, cum spuneam, decît al naturii. Dar tocmai de aceea unele viziuni ar merita să fie confruntate cu ale lui Leonardo, iar pentru ideea de fantastic însuşi ar fi sugestiv de văzut dacă ochiul exterior pe care-l pune totuşi statornic în joc Leonardo, ca pictor, *vede* mai mult despre om decît ochiul interior al unui poet.

Va lipsi, aşadar, la Eminescu observaţia ştiinţifică sau preştiinţifică a naturii, pe care o dă ochiul exterior, cu pătrunderea lui pînă la noimele şi legile lucrurilor văzute. Nu numai la Eminescu, însă, lipseşte accesul acesta la natură, dar la fel se întîmplă în viziunea folclorică românească despre natură, unde nu se ajungea la legi de cunoscut, ci la o înfrăţire cu firea, la contopirea în ea şi în intenţiile ei. Să lăsăm deoparte

Scanned with OKEN Scanner

cultura populară, doina, cîntecul ciocîrliei, înfrăţirea omului românesc cu natura pînă la extincţiunea mioritică în ea. Să luăm sensibilitatea cultă de nivelul celei eminesciene. Ce redă Brâncuşi prin păsările sale? Legile zborului? mecanismele lui? Nu, el redă contopirea cu zborul, sau zborul însuşi. El nu-şi face nădejdea că va obţine şi aparatul de zbor. Totul e nefiresc într-o pasăre de Brâncuşi: staticul sculpturii faţă de dinamicul zborului; păstrarea materială a traiectoriei, faţă de pierderea ei reală în imaterialitate; curgerea continuă în locul ritmicei bătăi de aripă; ascensiunea prin zbor faţă de planarea reală a zburării; izbucnirea cea nefirească faţă de mecanismul riguros al zborului.

Păsările lui Brâncuşi nu zboară sub legile mecanicului şi ale organicului, zboară de dinainte de ele. Un Leonardo însă ştie bine că zborul e posibil doar prin aripă, că aşadar nu încape zbor fără mecanismul, împlîntat în organic, al acesteia. El ştie, caută, învaţă şi astfel descoperă. El percepe obiectiv, exterior, fără contopire, ca în sentimentul românesc al naturii. Simpla observaţie arată că pasărea se face grea ori uşoară (Brâncuşi nu vedea asta, la el nu era vorba nici de greu, nici de uşor) sau că zboară împotriva vîntului, în zborurile lungi, pentru că este mai odihnitor, şi i se pare chiar că percepe limpede în aripă cum lucrează după legile matematice. Desenează astfel aripi nenumărate, aşa cum desenează păsări sau simpli ochi, în măsura în care intuieşte lucruri deosebite în aceştia. Aşa, prin simplă observaţie directă, are intuiţii geniale în geologie – se spune – iar în biologie a fost aproape de a descoperi sistemul circulaţiei sîngelui. A urmărit care-s fructele otrăvite, a numărat anii arborelui după cercurile tulpinei lui sau a observat şi redat prin desene poziţia exactă a foetusului, cu vreo 200 de ani înainte ca anatomia să stabilească ştiinţific lucrurile.

A înţeles toate acestea şi multe altele, la fel cum a făcut vreo 300 de invenţii, ni se spune, cu un geniu tehnic ce a impresionat cel dintîi în caietele sale, atît de deosebite sub acest raport de cele ale lui Eminescu.

Şi totuşi, aşa cum sînt, încărcate de zvonul altei naturi, la caietele lui Leonardo ne gîndim, dacă trebuie să apropiem

Scanned with OKEN Scanner

documentul uman pe care ni l-a lăsat omul nostru deplin de vreun alt document. Căci dacă unul e poet, celălalt pictor, unul un om de gîndire speculativă, celălalt om de gîndire practic-tehnică, unul rătăcitor prin cultură, celălalt rătăcitor prin natură (chiar atunci cînd şi Eminescu purta cu el o natură, dar cu un alt sentiment al ei decît cel leonardesc), amîndoi au ceva dintr-un *uomo universale* şi lasă umanităţii – spre deosebire de un Goethe, om universal şi el – o mărturie în acest sens.

Au putut exista oameni universali prin înzestrare – cum şi aceştia doi sînt, într-o măsură – , dar prea multe înzestrări afirmate deodată în fiinţa omului, ca la Leon Battista Alberti, duc la vană unilateralitate. Au putut fi oameni universali prin *cunoştinţe*, ca Pico della Mirandola sau Erasmus, dar nici în cazul acesta universalitatea nu e mai mult decît una de extensiune. O singură universalitate în adînc îi e dată omului: deschiderea, pietatea faţă de tot.

Că pentru unul, Leonardo, *tot* însemna experienţa, respectiv natura, în timp ce pentru Eminescu era viaţa spiritului, respectiv cultura; că şi unuia, şi altuia le plac zidurile mucegăite la propriu, dar primului pentru a vedea cum arată ele şi a citi acolo descompunerea materiei, iar celuilalt spre a vedea cum au arătat lumile trecute şi a citi acolo compunerea şi descompunerea istoriei – nu-i împiedică, pe unul şi pe celălalt, să fie oameni deplini.

Cel mult te poţi întreba, de ce n-a simţit Leonardo nevoia să deschidă mai multe cărţi şi de ce Eminescu a întîrziat atît de mult printre cărţi şi hrisoave. Dar vom spune atunci că primul trăia într-o lume în care cărţile încă nu spuneau ce trebuie, în timp ce Eminescu trăia într-una în care „natura“ ajunsese să nu mai spună ce trebuie.

Scanned with OKEN Scanner

Despre natură în graiul românesc

În graiul nostru, „natură" este un cuvînt cu folosinţă relativ nouă. S-a spus probabil statornic „fire", iar cuvîntul acesta s-a menţinut şi după adoptarea şi integrarea firească în limba noastră, ca fiind de origine latină, a cuvîntului „natură". Am vroi să arătăm două lucruri: că menţinerea cuvîntului vechi alături de cel nou nu înseamnă chiar un lux al limbii (cum ar părea să fie în cazul lui „zîmbet" alături de „surîs") şi că în cuvîntul cel vechi este ceva de ordinul unui surîs pentru lumea cea nouă a veacului XX, dar nu un simplu *„keep smiling"*, pe care-l invocă occidentalii şi extrem-occidentalii.

Lumea aceasta nouă stă prost cu natura, dacă nu cumva trebuie spus că stă prea bine cu ea. Este o lume care trăieşte în oraşe întinse, sau se pregăteşte să trăiască în oraşe, fără a se mai putea opri să facă aşa. Pe de altă parte, este o lume care ia de la natură doar cît îi trebuie, lasă să dispară ce nu-i trebuie (în ultimele veacuri au dispărut vreo 250 specii de animale, ni se spune) şi care nu se poate împiedica să educe şi reîntrupeze natura – poate în curînd şi natura umană –, de vreme ce e în măsură s-o facă.

Acestea toate se ivesc pe o linie de glorioasă afirmare a omului, care nici vorbă că nu poate fi pusă în discuţie, afirmarea omului de la Renaştere încoace. Dar, în măsura în care e vorba de natură, lucrurile vin pe linia *unui* înţeles al naturii, cel al Renaşterii tocmai, şi un asemenea înţeles, care nici el nu poate fi pus în discuţie, pînă la un punct, merită totuşi să fie confruntat şi eventual întregit cu modestul înţeles românesc.

Scanned with OKEN Scanner

La prima vedere s-ar spune că *fire* şi *natură* se acoperă ca şi total. Poţi spune „natură în general", după cum spui „fire în general"; sau spui „natură în particular", caracterul unui lucru, ori spui fire, şi poţi să te întrebi pînă şi care e natura nefiinţei, sau, cu vorba lui Udrişte Năsturel, care e „firea nefiinţei". Dar dacă te uiţi mai atent la cele două noţiuni, constaţi că ele diferă, şi probabil aceasta este explicaţia faptului că vocabula noastră de „fire" rezistă.

Între natură şi fire sînt cel puţin trei sau patru deosebiri esenţiale, pe care le-am relevat şi cu alt prilej. Astfel, natura este mai abstractă decît firea, în aşa fel încît ea poate deveni obiect pentru cunoaştere ştiinţifică; şi în orice caz se vorbeşte din plin de „ştiinţe ale naturii", în timp ce ţi-ar fi greu să spui: „ştiinţe ale firii".

Natura, pe de altă parte, poate fi şi cea moartă. Firea, în schimb, chiar dacă se întinde şi asupra naturii anorganice, nu admite lîngă ea un asemenea adjectiv. Sau particularizînd la lumea artei: pictura a putut vorbi de o „natură moartă", dar nici un pictor român n-ar spune „fire moartă".

Cînd exprimă nu natura în general, dar pe cea în particular, atunci termenul de natură a lucrului vrea să indice chipul lui intim şi stabil, fiinţa lui, aproape esenţa lui; firea lucrului, în schimb, spune parcă mai mult: fiinţa şi devenirea lui laolaltă, sau dacă se preferă în termeni de şcoală: esenţa şi existenţa lui la un loc.

În ultimă instanţă, sîntem ispitiţi a spune: cu natura e ca şi cum ai avea şi viaţa, şi cimitirul realului, cu firea ai ceva de ordinul unei tinereţi fără bătrîneţe şi al unei vieţi fără de moarte.

Dacă acestea sînt cîteva deosebiri pe care le simte bine orice vorbitor de limbă română, atunci te întrebi: nu sînt ele şi un *rest românesc* în problematica naturii? O natură cum e cea de la Renaştere încoace, care poate fi exclusiv obiect, este un admirabil material pentru cunoaşterea omului şi pentru capacitatea lui de a se înstăpîni peste lucruri. Firea însă, care scapă fixării ştiinţifice, care scapă reprezentării obiective, scapă şi îngheţului, ea fiind astfel mai mult decît material şi obiect. Este o stihie, cum zice românul, o atoatecuprinzătoare şi însufleţitoare stihie.

Scanned with OKEN Scanner

Acum – va spune cineva – de ce să menţinem incontrolabilul, într-o lume care aduce binecuvîntarea şi severitatea controlului?

Întîi, am răspunde, pentru că nu noi sîntem stăpînii limbii, ci limba e stăpîna noastră, cum spunea odată Eminescu. Dacă limba noastră nu a vroit şi nu vrea să se lepede de acest cuvînt, cum oare să-l alungăm noi din cugete şi vorbire?

Şi apoi mai e ceva, privind de astă dată nu firea, ci natura însăşi: cei care au obţinut sau au pregătit un control asupra ei, nu au parcă siguranţa că un control total (aşa cum o spunea în chip ciudat chiar un Platon, la finele dialogului *Charmides)* ar fi chiar o binecuvîntare pentru om. Dar ei nu se pot opri să extindă şi să desăvîrşească începutul lor de control al naturii, pur şi simplu pentru că tot ce poate face omul, pe linia cunoaşterii şi afirmării de sine, el se simte dator să ducă pînă la capăt.

Numai că, în timp ce natura nu rezistă omului, firea, în toată modestia ei, îi rezistă. Nu cumva, cel puţin unele din îngrijorările celor ce triumfă aşa de lesne asupra naturii ţin de faptul că ei nu văd şi firea îndărătul naturii? Iar firea aceasta nu ar fi chiar incontrolabilul, ci numai ceea ce se oferă statornic controlului nostru, scăpînd parcă neîncetat de rigoarea lui. Nu cumva lipsa unui cuvînt înseamnă – aşa cum spunea Aristotel despre lipsa unui simţ că ar duce la lipsa unei ştiinţe – pierderea unui înţeles sau a unei mai bune aşezări în lume?

N-am vrea să spunem nici o clipă că românul are de la sine o asemenea bună aşezare, în timp ce alte lumi n-ar avea-o. Dar un cuvînt pe care îl posezi, peste ceilalţi, şi care nu vrea să moară, poate fi şi el o şcoală, sau măcar o lecţie – sau în sfîrşit un simplu gînd şi un simplu zîmbet. Cînd mergi prin natură, să spunem parafrazînd pe Heidegger, mergi prin cuvîntul natură. Dar n-ar putea fi şi invers? Cînd mergi prin cuvîntul fire, nu mai mergi prin natura pustiită, te pregăteşti să mergi prin fire cu adevărat.

Noi am stat aşa de bine cu firea, e drept, că am riscat multă vreme să rămînem la nivelul ei: doar cîntec, în cultură, şi păstorit sau agricultură, în materie de civilizaţie. A venit drumul de fier, care părea să izgonească orice cîntece. Dar a

Scanned with OKEN Scanner

venit apoi, cu veacul XX şi mai ales cu a doua lui jumătate, o nouă etapă a revoluţiei tehnice, una a maşinilor rafinate, pe baza focului rece care este electricitatea, şi s-a întîmplat ceva straniu şi binefăcător pentru firea noastră: lumea a redevenit un sat mare, declară unul din filozofii culturii de astăzi, iar cîte un străin vine să ne spună că e miraculos cum am reuşit să împăcăm noul cu vechiul, cum am reuşit să păstrăm tradiţiile folclorice sau tradiţiile pur şi simplu, înnoindu-ne; noi am spune: cum am reuşit să păstrăm firea şi firescul în marea noutate a veacului.

Astfel, noi putem sta acum la şcoala unui cuvînt pe care îl posedăm *peste* cuvintele altora. Cuvîntul de „fire" nu vrea să demisioneze din limba noastră. Sau mai degrabă viaţa nu vrea aşa. Nu vrea Eminescu.

Scanned with OKEN Scanner

Un uomo universale

În Iaşii lui Eminescu se ţin încă, după 100 de ani, conferinţe în cadrul „prelecţiunilor populare" inaugurate de Junimea. Probabil că în cadrul acestor prelecţiuni a ţinut şi Pogor conferinţa sa despre Kant, o conferinţă cu privire la care Eminescu a făcut în presă o dare de seamă. Aşadar, Eminescu a fost în sală. În cîteva rînduri, la prelecţiunile populare de atunci, el va fi fost în sală.

Trebuie să vorbim, din cînd în cînd, şi despre un Eminescu care e în sală. Este bine să-l luăm uneori din icoană, să-l facem să coboare din Olimp şi mai ales să-l scoatem din ospiciul în care i-a plăcut mult veacului al XIX-lea să-l aşeze. Era, acesta, un veac ce iubea genialitatea, individualismul exacerbat şi maladivitatea. Trebuie să-l însănătoşim pe Eminescu şi să-l punem printre noi, în sală. *Acest* Eminescu, secretar de şedinţă dacă vreţi sau – cu o vorbă de a sa – „semădău" , dătător de seamă, este pretutindeni prezent în cele 44 manuscrise. Un semădău este un om care dă seamă de lucruri, sau le înregistrează pur şi simplu, fie pentru alţii, fie pentru că nu ştie el, pentru că vrea să înveţe şi vrea să afle cît mai mult.

Te uiţi cum se luptă cu neştiinţa proprie omul acesta de la 18 ani pînă la 33 – căci atît i-a fost dat să fie stăpîn pe gîndurile sale (mai sînt gînduri şi după 33 de ani, dar de cele mai multe ori deşarte); îi vezi vrednicia, zbuciumul, pragurile – şi te înduioşezi. Cazi peste cîteva cuvinte scrise în greceşte. Scria frumos greceşte, dar iată, rămăsese corijent la Blaj tocmai la limba greacă (probabil pentru că nu ştiuse cîteva verbe neregu-

late). Germana o ştia bine din tinereţe şi îi plăcea adesea să pună în paralelă cuvinte româneşti şi germane; dar mergînd din manuscris în manuscris vezi lămurit şi *ce nu ştia* Eminescu.

Nu ştia, aşadar, bine greceşte. Greşea în cîte o ciornă de scrisoare către Veronica Micle, în limba franceză, cum îi plăcea uneori să scrie. Nu ştia slavonă, şi atunci copia conştiincios un întreg tratat de gramatică slavonă. Firește că nu ştia chineză, dar desena cîteva litere chinezeşti aşa cum desena litere arabe. Pe de altă parte, cîte lucruri nu-i sînt necunoscute în materie de ştiinţe! Conspectează un tratat de astronomie, într-un caiet, într-altul dă întreaga traducere a unui studiu de chimie, se interesează de fizică, pentru că nu ştie nici fizică, şi ia sîrguincios notiţe despre căldură şi electricitate. Apoi pe pagini întregi găseşti însemnări de istorie, de economie, de filozofie şi filologie. Cîte îi rămîn neştiute chiar în materie de cultură umanistă!

Şi trecînd aşa, cu duioşie, peste dovezile lui de neştiinţă, alteori cu gîndul nemărturisit de superioritate că se întîmplă să ştii lucruri care lui Eminescu îi scăpau, te cuprinde deodată un sentiment de ruşine. E ruşinea faţă de omul acesta şi de rîvna lui; şi e ruşinea de a nu şti tot. Căci într-adevăr, ce sîntem şi ce ştim ca oameni de cultură, oricare? Fiecare ştie cîte ceva, unul verbele neregulate greceşti, altul un capitol de istorie, după cum cîte cineva ştie ce încape într-un domeniu restrîns al chimiei sau un altul ce este într-un colţ din istoria filozofiei ori istoria ştiinţelor. Fiecare ştie foarte bine lucrurile acelea, dar nu resimte suferinţa de-a nu şti tot.

Omul acesta a trăit cu suferinţa de-a nu şti tot. Străbătînd atunci dovezile neştiinţei lui, resimţi totul ca o lecţie, pe care aproape toţi cei ce au răsfoit manuscrisele lui Eminescu au resimţit-o, în felul lor. Şi de aci, gîndul de-a face ca manuscrisele să stea sub ochii tuturor, ca să-i înveţe, cu puţinătatea lui Eminescu, ce înseamnă totuşi un *uomo universale* în versiune românească.

O clipă îţi vine în minte că s-ar putea să te înşeli, o dată cu toţi cei ce au răsfoit manuscrisele. Cine ştie dacă în faţa lor nu va sta într-o zi un spirit neconformist şi contestatar, care să ia cazul Eminescu în mînă, spre a încerca să arate că, în definitiv,

Scanned with OKEN Scanner

am exagerat cu toţii, sub cine ştie ce sentimentalism şi exces patriotic; că l-am proiectat pe un ecran de idealitate care nici măcar nu-l restituie istoriei, cu atît mai puţin adevărului? Ar putea veni, aşadar, cineva care să încerce a ne arăta *marginile* acestui fenomen, ce pentru noi e unul de „nemargini", cum spune Eminescu însuşi.

Ce s-ar întîmpla atunci spiritului aceluia contestatar? Dacă ar fi cinstit şi ar înfrunta *întreg* cîmpul de căutare şi afirmare al poetului, ar regăsi poate experienţa făcută cu Goethe de cel care scrie aceste pagini. Ne-am spus că este ceva de neacceptat în Goethe; că e mult prea împlinit la suprafaţă, prea sigur de sine ca „ales al zeilor"; că, în fond, e lipsit de conştiinţă tragică sau de un sens mai adînc al umanului, iar în ce priveşte orizontul de cultură, el e străin de ceea ce avea să fie esenţial mai tîrziu: matematismul şi istorismul. Veacul al XIX-lea se împlinea tocmai pe aceste linii, iar cineva care refuză deschis istoria şi nu are înţelegere pentru matematici se condamnă în faţa noastră. Trebuie spus „anti-Goethe".

Dar, după ce străbaţi întreg cîmpul goetheanismului, unde ţi se întîmplă să ajungi? La sentimentul că, de ar trebui să alegem pe cineva care să ne reprezinte înaintea instanţelor supreme, Goethe ar putea fi acela. Şi l-am alege dintr-un motiv pentru care am putea să-l preferăm şi pe Eminescu: pentru că şi unul şi altul cunosc, nu atît legile lumii, de necuprins, dar cîteva din excepţiile ei hotărîtoare.

Ceea ce se poate numi aici instanţă supremă nu poate fi decît raţiunea care, în definitiv, poate da socoteală de toate lucrurile. Dar raţiunea ştie despre legi, nu despre excepţii. Lui Goethe – care se ocupa şi cu mineralogia – i se aduce o piatră enigmatică, aşa-numita „pietra fungaja". Să fie o plantă fosilizată? să fie cu adevărat o piatră? Şi Goethe vine cu răspunsul tulburător că trebuie să fie şi una şi alta: că este o plantă care a preluat în creşterea ei o piatră. Din două legi limpezi ale lumii se născuse, printr-o neştiută învălmăşeală a lor, o noutate pentru cei de sus. Dar aşa se întîmplă şi cu legile sufletului omenesc, iar Eminescu al nostru ştie, ca şi Goethe, despre aceste învălmăşiri ale legilor, putînd da socoteală de ele. Este un „semădău", spuneam la început; şi e unul care încearcă să

dea socoteală de tot, ca un secretar al firii omeneşti, aşa cum spusese cineva despre Aristotel că era un secretar al naturii.

Dar întrebarea dacă îl ridicăm pe drept la treapta aceasta stăruie. Un *uomo universale* poate fi un fals om universal, expresie a generozităţii, a puţinătăţii sau a înrudirii noastre cu el – căci toţi ne tragem într-un fel din această Moldovă de Sus. Ne-am întrebat cum trebuie să verificăm gîndul acesta, care-l aşază dintr-o dată pe Eminescu atît de sus.

Îl putem verifica întîi prin judecata marilor oameni de cultură români. Ne putem gîndi la ce spunea Maiorescu în 1883, puţin după prima criză, cînd îi scria poetului: „Dumneata, care eşti un geniu" – cu o vorbă, oricum, greu de spus unui om în viaţă, chiar dacă acesta a trecut printr-o criză. Ne putem aminti de altă judecată asupra lui Eminescu, cea a lui Nicolae Iorga. Cu girul lui Maiorescu, cu girul cestălalt, atît de adînc înţelegător, al lui Iorga, cineva ar putea fi mulţumit. Avem şi noi un „om complet", aşadar, în traducere, un *uomo universale*.

Şi totuşi, să nu ne satisfacem cu propria noastră laudă, din conştiinţe oricît de înalte ar izvorî ea. Să ne întrebăm dacă într-adevăr putem aşeza universalul nostru alături de universalul marilor culturi europene, unde au apărut cu adevărat cîţiva „oameni completi". Confruntarea merită să fie făcută, de oricine crede că pierdem, în mijlocul realităţilor noastre, măsura adevărată a lucrurilor.

Există cîţiva oameni universali acreditaţi, în Renaştere şi în epoca modernă. Toţi invocă pe un Leon Battista Alberti, omul tuturor înzestrărilor: era pictor, sculptor, arhitect, muzician, literat, om de idei. Cînd vine la Academia platonică din Florenţa, deşi nu e mare platonician, este primit cu cinste de Laurenţiu, de Marsilio Ficino, de Poliziano şi Pico della Mirandola, căci el este şi un mare umanist. Un om universal, aşadar. Dar e unul în suprafaţă, pe orizontală, fără mari culmi. Ne-o spune Vasari, istoricul pictorilor, sculptorilor şi arhitecţilor Renaşterii, declarînd că mulţi îl întreceau pe Alberti în creaţia de artă, dar nici unul nu-l întrecea în scris. Iar la scris, ce rămîne din el? Este viziunea lui despre omul burghez, din tratatul *Familiei*, un tip de om care putea fi viu în acel ceas al

Scanned with OKEN Scanner

începuturilor, dar care, cu virtuţile lui mijlocii, rămîne un model de platitudine. Un asemenea ideal de universalitate *pe orizontală* slujea Alberti, cu scrisul şi creaţia lui. Astăzi abia dacă, printre nespecialişti, i se mai ştie numele.

În timp ce Alberti era un om al tuturor înzestrărilor, Pico della Mirandola era unul al tuturor cunoştinţelor. Amîndoi sînt invocaţi ca prototipuri de „oameni universali", numai că la Pico universalitatea ar putea fi aliată şi cu adîncimea. Din păcate, nu este nici la el. Pico era omul tuturor cunoştinţelor, reuşind de tînăr, de la optsprezece ani, să uimească lumea prin ceea ce ştia: nu numai greacă şi latină, dar şi ebraică, arabă sau caldeeană. Cu pregătirea aceasta neobişnuită el avea să încerce, pînă la cei treizeci şi doi de ani, cînd i se curma brusc viaţa, să împace toate doctrinele: platonismul cu aristotelismul, religia creştină cu religiile orientale şi religiozitatea cu filozofarea. Este în Pico un *uomo universale* nu numai prin cunoştinţe, ci şi prin înzestrări; se poate spune şi prin animalitatea lui fericită, căci un *uomo universale* nu e numai spirit, este om deplin. Puţini oameni au părut atît de deplini şi glorioşi în trup şi spirit ca Pico. Dar cînd te apropii de el, îi vezi pragurile şi nerodnicia. N-a putut purta mai adînc nici asupra lumii italiene, nici asupra restului lumii, cu vreuna din creaţiile sale.

Ceilalţi oameni universali sînt în realitate simple *spirite* universale, mari cugete cunoscătoare, ca Erasmus; extraordinare pentru timpul lor, nu şi pentru al nostru. Dacă ar trebui să alegem între „spiritele" universale, am prefera pe cei de mai tîrziu, pe un Pascal şi Leibniz, care ştiau ceva şi pentru timpul nostru. Un Pascal ar fi printre puţinii vrednici să trăiască în veacul nostru, căci acoperea întreg registrul culturii ştiinţifice, ca şi pe cel al culturii umaniste, şi ar reflecta deopotrivă revoluţia tehnico-ştiinţifică de astăzi ca şi aspiraţiile către un umanism adîncit. Universalitatea lui e cu adevărat durabilă – dar nu era dublată de o împlinire trupească pe măsura ei, dimpotrivă, *„Der kranke Pascal"*, spunea Goethe, şi o spunea din plinătatea sănătăţii lui.

Poate abia în Goethe întîlnim un om universal pe măsura idealului Renaşterii, universal cu spiritualitatea şi animalitatea lui cu tot. Iar tocmai Goethe este înfrăţit în adînc cu cultura

Scanned with OKEN Scanner

noastră, după cum exemplarul uman sănătos, care era Eminescu în adolescenţă şi tinereţe, poate aminti o clipă de omul universal german. Nu ne ocupăm îndeajuns de Goethe, pentru că este în el, la prima vedere, platitudine. Dar e vorba de o platitudine trimisă pînă la toate deschiderile naturii şi culturii umane. În *întregul* ei, ea echivalează genialitatea. Este în orice caz o consonanţă între lirismul predominant în cultura noastră, cu dimensiunea noastră păgînă şi sensul nostru adînc al naturii, pe de o parte, şi afirmarea spirituală a lui Goethe, de alta. În anii lui Eminescu, Goethe, deşi săvîrşit din viaţă de mult, era încă imperfect cunoscut, căci nu se deschiseseră arhivele din Weimar, pe care nepoţii poetului le păstrau cu gelozie. Abia de pe la 1880 un alt Goethe, nu atît autor de opere, cît operă el însuşi, a ieşit la iveală, iar de la *acest* Goethe avea să se revendice o bună parte din cultura noastră, în frunte cu Blaga, în timp ce cultura noastră populară aşteaptă încă să fie confruntată cu viziunea lui Goethe.

Dar Goethe nu a lăsat documente de ordinul caietelor lui Eminescu. Are uneori însemnări întinse de jurnal, totuşi impersonale aproape, în schimb este întreg în opera sa, care e o nesfîrşită mărturisire, cum o spunea singur. Atunci, cu alţi doi oameni universali ne-a rămas de făcut apropierea, căci aceştia au lăsat cu adevărat ceva de ordinul caietelor lui Eminescu: este vorba de Leonardo şi de Valéry. Am avut surprinderea să vedem, în investigaţia noastră, că numai hîrtiile rămase de la aceştia au caracterul manuscriselor eminesciene: sînt documente ale unor oameni de cultură care, însemnînd haotic tot ce îi interesează, pot interesa în întregime, cu ultima lor notaţie naivă, pe ceilalţi. În fiecare din aceste serii de documente poţi vedea ceva ca un „vis încremenit". Şi poate doar acestora trei le-a fost dat să nu-şi încremenească visele numai în opere, ci şi în paginile de notaţii întîmplătoare, exprimînd totuşi necesitatea lor lăuntrică. De altfel, nu e curios că tocmai aceştia trei au cele mai puţine opere? Căci dacă Leonardo anunţă în manuscrisele sale 120 de tratate, nici unul dintre ele nu se va închega pînă la capăt, aşa cum nu se rotunjeau piesele dramatice şi atîtea poeme sau gînduri ale lui Eminescu, în timp ce opera lui Valéry ea însăşi rămîne firavă faţă de cele peste 25 000 de file ale caietelor sale.

Scanned with OKEN Scanner

Aceştia sînt cu adevărat din familia lui Eminescu, în speţă *proiecte* de oameni şi de creatori, în sensul cel mai înalt al cuvîntului, mai degrabă decît destine împlinite. Am făcut atunci confruntarea cu aceste naturi, înrudite într-un sens: am vrut, aşadar, să vedem dacă nu spunem prea mult comparînd omul universal ivit la noi cu cel de tip leonardesc sau cu marele spirit care a fost totuşi, în preajma noastră, Valéry. Am văzut că *uomo universale* în Leonardo nu e atît artistul, deşi el a trecut, cum se ştie, prin variate forme de creaţie artistică; el este un *uomo universale* în înţelesul universalei deschideri artistice şi ştiinţifice către natură, iar cum natura e nuanţată, plină de culori şi forme, plină de o fenomenalitate vie, el a optat pentru cunoaştere prin experienţă şi pictură, ca să transcrie toate amănuntele ei. Pînă şi despre Gioconda, încremenită pare-se în surîsul ei, s-a spus că pune în joc natura umană în aşa măsură, încît se vede că „prin frumuseţea aceasta au trecut *toate maladiile sufletului*" .

Căci omul era în primul rînd un capitol de natură, cu suflet cu tot, pentru Leonardo, care cerea pictorilor să privească pe om în toate situaţiile: cînd rîde, cînd se zbate, în faţă călăului, cînd se luptă sau triumfă. Cît despre cunoaştere, s-a arătat deschis că nu poate fi vorba de un savant în atîtea domenii care îl solicitau. Este totuşi un *uomo universale,* pe liniile unui enciclopedism şi pozitivism bun, din ceasul dintîi, în perfectă consonanţă cu sensurile gîndirii ştiinţifice de mai tîrziu; dar a fost ignorat de ea, căci filele lui au stat multă vreme risipite. Leonardo putea să fie un precursor al timpurilor noi: a căzut şi peste legea gravitaţiei, cercetînd căderea corpurilor, şi peste problema undelor, urmărind cu atenţie ce se întîmplă cu undele pe care le fac două pietre ce cad într-o apă liniştită; a observat toate detaliile zborului şi a înregistrat toate procesele, aparent neînsemnate, dar purtînd în ele legile mari ale lumii. Aspectele mici ale naturii sînt cele care au dus la ştiinţă, nu marile principii, nu legile decretate speculativ şi care nu ţineau adesea seama de picătura de apă ce cade. În definitiv, ştim cu toţii astăzi că pînă şi în secreţia salivară se poate citi ceva esenţial, aşa cum a făcut Pavlov, găsind acolo cîteva demersuri fundamentale ale vieţii sufleteşti. Nu trebuie să te duci în ceruri ca să-ţi iei adevărurile.

Scanned with OKEN Scanner

Leonardo e un *uomo universale*, dar în înţelesul acesta, pe care istoria nici n-a putut să nu i-l recunoască pînă la urmă, de a fi un *precursor* universal pînă şi în spiritul său ingineresc. Are toate înzestrările unui Alberti, nu are cunoştinţele universale ale lui Pico, deosebindu-se totuşi de orice alt *uomo universale*, dintre cei contemporani, în măsura în care aceştia erau blocaţi în sensuri umaniste şi *neştiinţifice*. O extraordinară figură a umanităţii, dar una căreia i se pot alătura alte figuri din istorie, dacă lăsăm deoparte artistul. Pe un alt plan, pe cel al culturii, i se poate găsi cîte o contraparte. Iar pe acest din urmă plan nu ne sfiim să punem în cumpănă fiinţa spirituală a unui Eminescu.

Acesta e un om universal în cultură, şi nu în orizontul naturii. Dar nu stătea defel rău nici cu natura; poate că sub şcoala unui Leonardo, dacă i-ar fi cunoscut căutările, el şi-ar fi dus pînă la capăt darul de tinereţe al *observaţiei*. Ştia bine din copilărie ce este o pădure, ce sînt izvoarele, umblase pe jos de-a lungul ţării şi avea o intimitate cu lucrurile firii ca şi cu cele ale spiritului (cîţi pot în anii tineri îndrăgi manuscrisele vechi?), în măsură să-i dea dimensiunea unei universalităţi în concret. Dar nu i-a fost dat să se deschidă aşa spre natură; şi în timp ce Leonardo se ridica spre universalitatea legilor şi sensurilor de la oarecarele naturii, se poate vedea în caietele lui Eminescu felul cum se ridică de la puţinătăţile culturii şi experienţelor morale, la universal şi la sens.

Rămîne celălalt om universal, din anii mai apropiaţi nouă, Valéry. Comparaţia cu el am făcut-o. Este şi el om, totuşi, nu un simplu spirit; sau are ca spirit o animalitate de ultimă instanţă, redusă la cerebralitate. Este, dacă vreţi, ca un creier electronic de astăzi, la limita de sus a omenescului: luciditatea şi controlul de sine. Un om a fost lucid asupră-şi, timp de o jumătate de veac, şi a dat socoteală, pe 25 000 de file, despre această stare singulară şi-n sine fără conţinut: luciditatea.

Ne-am întors atunci la Eminescu, după aceste întîlniri, cu sentimentul că aci e vorba de o lume cu un conţinut uman adevărat. Ceea ce te izbeşte aci este *adevărul* conştiinţei, una care nu se dăruie pînă la pierdere de sine spectacolului obiectiv

Scanned with OKEN Scanner

al naturii, ca la Leonardo, nici nu se dăruie exerciţiului detaşat al contemplării lucide de sine, ca la Valéry, ci o lume a adevărului de conştiinţă la scara măsurii omului.

Adevărul istoric închide în el riscuri teribile: el poate desfiinţa orice grandoare. Eminescu însă s-a aşezat, în caietele sale, în condiţia unui adevăr care nu-l poate desfiinţa. Adevărul istoric şi cel din multe alte planuri nu se acoperă întotdeauna cu exactitatea, şi aceasta o ştiu istoricii, care nu se pot lipsi de exactitate şi trebuie totuşi să aspire la adevăr. Dar o conştiinţă de cultură şi un *uomo universale* suportă orice adevăr, chiar şi pe cel al exactităţii.

Străbaţi caietele lui Eminescu avînd tot mai mult sentimentul că nimic nu-l poate destitui din condiţia de om universal. Totul îl confirmă, chiar şi notaţiile penibile, semnăturile de licean, cu grafia lui frumoasă, laolaltă cu atîtea imperfecţiuni şi mărturii de slăbiciune omenească, laolaltă chiar cu ciornele de telegrame către părinţi, cărora le cere bani.

Căci documentul uman e solidar cu învestirea mai adîncă a omului prin cultură. În manuscrisele acestea este ordinea unui alt timp. Deşi ele nu sînt datate, se desfăşoară sub devenirea unui timp rostitor, al timpului punerii în rost în care intră destinul lui Eminescu. Un jurnal obişnuit, cel al lui Maiorescu, de pildă, ţine de timpul real, nu cel rostitor; ba Maiorescu este atît de legat de timpul real încît indică şi vremea pur şi simplu, temperatura zilei, după cum îţi vorbeşte despre vremurile lui, cu oamenii, guvernele şi destinele ce se înscriu în el. „Jurnalul" lui Eminescu este al *celuilalt* timp, oricîte date ar fi şi în el; este al timpului punerii în rost.

De un asemenea timp el ştie bine, căci aminteşte singur, într-un fragment citat, despre condiţia „arheilor". Un archaeus, ce admirabilă problemă, în viziunea lui Eminescu! Există în fiecare dintre noi o posibilitate coerentă, organizată. Stă dincoace de noi, ca într-un manuscris, cîte un arheu, de care sîntem manevraţi, iar dacă nu joci piesa din manuscris cum trebuie este undeva un arheu jignit, spune poetul.

Dar în lumea noastră există efectiv un arheu: un vraf de manuscrise în care zace o posibilitate bine definită. Trecute fiind în realitatea conştiinţelor, prin redarea lor întocmai, cu

experienţa lor umană şi cărturărească, nu ar modela ele conştiinţele româneşti? Nu ar funcţiona cu adevărat ca un prototip, ca un arheu al culturii noastre vii?

S-ar putea spune de către unele spirite prudente: desigur, manuscrisele acestea interesează sub multe raporturi, dar există riscul ca ele să nască diletanţi, aşa cum la prima vedere a fost în definitiv Eminescu, în cultură; să îndemne pe oameni a se interesa de una şi de alta, pînă şi să deseneze litere chinezeşti, şi să trimită un tînăr om de cultură, ce are astăzi nevoie de adîncire în cîte o specialitate, să se deschidă oarecum naiv către întregul de necuprins al culturii. N-avem nevoie de diletanţi şi nu putem face din Eminescu un pedagog, acolo unde el nu era profesor!

Dar cel care străbate aceste caiete înţelege că nu e întotdeauna nevoie să fii profesor spre a putea fi un mare dascăl. Eminescu, în realitate, este omul care ar fi putut avea o întîietate *în cel puţin patru specialităţi.* Ne este limpede pentru una din ele, care e filozofia, sau mai restrîns, cercetarea filozofică, dar sîntem siguri că istoricii, lingviştii şi economiştii ar putea spune la fel pentru specialităţile lor, şi au şi spus-o de altfel. În specialitatea filozofiei, dacă ar fi urmat îndemnul lui Maiorescu, poetul şi-ar fi trecut în 1874 doctoratul la Berlin şi ar fi luat la Iaşi catedra pe care o suplinea „insuficientul Leonardescu". Că nu şi-a luat doctoratul pentru că i-ar fi lipsit diploma de bacalaureat? Dar nu era împăcat în fiinţa lui *lăuntrică:* El n-a vroit pur şi simplu să înceapă – sau să înceapă prea devreme – o carieră pentru care, totuşi, avea exigenţe mai mari decît Maiorescu.

Intuiţia lui Eminescu, pînă şi despre misiunea *didactică* a filozofului, servea mai bine specialitatea decît intuiţia sau practica lui Maiorescu. Sînt trei lucruri pe care nu le-a făcut acesta (probabil pentru că nu se puteau încă face) şi pe care le-a *cerut* Eminescu. În numele acestora – socotindu-se nepregătit – a şi refuzat el catedra de filozofie. Căci el nu concepea filozofia, în primul rînd, fără două sau trei limbi clasice, adică fără latină, greacă şi sanscrită. În al doilea rînd, nu practica filozofia fără recurgere statornică la text, la izvoare, aşa cum şi în literatură recurgea la izvoarele folclorice şi ale

Scanned with OKEN Scanner

manuscriselor. În al treilea rînd – iar acest lucru se accentuează cu trecerea anilor, la el –, nu concepea filozofia fără interesul larg pentru ştiinţele naturii şi ale omului, pentru ştiinţe în general. Tocmai aceste lucruri *nu* le-a putut face Maiorescu (deşi era stăpîn pe limbile clasice europene), îndrumînd poate pentru prea multă vreme învăţămîntul nostru universitar pe calea simplei prelegeri academice. Dar sînt cele trei căi hotărîtoare şi astăzi pentru cercetarea filozofică, iar fără angajarea pe ele nu poate fi vorba de specialişti, ci de diletanţi în înţelesul plin al cuvîntului, oameni ce nu pot reuşi nici măcar să ajungă „semădăi" ai filozofiei.

Dar la fel spun istoricii, la fel lingviştii sau economiştii. De aceea nu se poate teme nimeni că aceste caiete eminesciene vor face diletanţi. Dimpotrivă, vor face specialişti mai buni. Un lucru însă *nu* vor face. Nu vor face poeţi. Căci vor dovedi oricărui poet pe bază de simplă inspiraţie juvenilă, care anume e *subsolul* poeziei adevărate. Vor reaminti că toţi marii poeţi ai lumii au fost – nu ştim bine pentru ce – mari oameni de cultură, şi că poezia la Eminescu este floarea aleasă a unei grădini, iar nu una a cîmpului.

Dacă e vorba de lecţia fără de capăt pe care o poate da un *uomo universale* în versiune românească, este o lecţie pentru oameni de cultură adevăraţi, creatori sau specialişti. E adevărat: imperfecţiune este, în cele şapte sau opt mii de file ale lui Eminescu; dar este una care striveşte, cu masivitatea şi deschiderea ei, orice conştiinţă de specialist sau nespecialist care o înfruntă.

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, în manuscrisul eminescian 2 254, ce cuprinde piese de teatru, traduceri de piese, proiecte şi peste 140 file frumos copiate, cu traducerea din mediocra lucrare a lui Rötscher, *Arta reprezentaţiunei dramatice;* în manuscrisul acesta, unde apare atîta nepoezie sau proză versificată pe cît sînt sortite să încapă în piese de teatru în versuri, deodată, la fila 14, între un plan de piesă şi *Amor pierdut, viaţă pierdută, dramă originală într-un act,* apare şi un vers singuratic – l-am mai amintit –, ce te înfioară prin frumuseţea şi înţelesurile lui. Versul sună:

Ca o spaimă împietrită, ca un vis încremenit...

De unde este? Din ce poem, din ce piesă de teatru? Sau poate face parte din acele frînturi, pe care Perpessicius le-a tipărit, în splendida sa ediţie, sub titlul de *Moloz?*

Nu ştim şi nu ne-am grăbit să căutăm. Am dori să nu fie de nicăieri, căci oriunde, în orice context, frumuseţea acestui vers ar păli. Aşa cum apare, abrupt, fără legătură cu nimic, poartă în el o măreţie singulară, ca stîncile acelea neverosimile înfipte într-un pustiu, sau ca statuile, încă neînţelese, din Insula Paştelui.

Dar aceasta, tocmai, este magia caietelor lui Eminescu, pe care trebuie să le *vezi.* Întîlneşti în ele reuşitele gîndului ori ale poeziei, cu alt relief decît cel din operele închegate; le întîlneşti cu puritatea pe care nici o operă n-o poate reda, pentru că oricare închide în ea o suferinţă învinsă, cum spunea Blaga

Scanned with OKEN Scanner

despre cartea pe care o închei; pe cînd aşa, de-a dreptul, nu e loc pentru suferinţă. Ce să vindeci în spaima împietrită? Ce să clatini în visul încremenit?

Iată deci versul acesta, răsărit aşa, întîmplător, în laboratorul lui Eminescu, pe care-l parcurgi cu aviditate şi uimit interes faţă de uneltele pe care le întîlneşti acolo, pentru ca, din cînd în cînd, universul acesta spectral al laboratorului să treacă în feeria vieţii. Iar în clipa cînd frumuseţea îţi apare pe neaşteptate, ea poartă în ea mai mult decît spune, şi atunci te învăluie bogăţia posibilului într-o simplă străfulgerare.

Ai putea vedea un întreg capitol din frămîntarea filozofică a omului modern, existenţialismul, prin prima jumătate a versului lui Eminescu – spaima împietrită; şi depăşirea existenţialismului, prin cealaltă jumătate – visul încremenit.

Existenţialismul întreg se lasă regîndit, într-un sens, prin formularea unei jumătăţi din versul lui Eminescu. Existenţialismul are limite, pe care astăzi, după 40 de ani, le resimte singur. În versiunea sa franceză, cea a lui Jean-Paul Sartre, care e mai bine cunoscută de publicul larg, existenţialismul a avut permanent nevoie să-şi depăşească pragurile: a apărut ca o filozofie a exasperării umane, a impasurilor omului apusean, o filozofie vecină cu cea a absurdului şi la fel de deznădăjduită ca ea. I s-a contestat că ar avea ceva pozitiv de spus omului. Atunci Sartre s-a apărat şi a declarat că existenţialismul este totuşi „un umanism".

Şi gînditorul francez a reuşit să convingă, la acest capitol: dacă nu e o şcoală a omului, existenţialismul aduce totuşi o adîncire a problematicii lui şi o confruntare cu sensurile şi nonsensurile lui ultime. El reprezintă o zgîlţîire din somn a omului societăţii burgheze.

Dar, atunci, existenţialismul francez s-a lovit de alt prag: de cel al istoriei. El vorbea despre problematica omului *individual*, dar nu dădea socoteală de om în societate şi istorie. Iar aci Sartre a avut probitatea de a recunoaşte că, în definitiv, nu e stăpîn pe un răspuns propriu, şi a sfîrşit prin a apela – oricît de liber şi cu oricîte rezerve sau tălmăciri proprii – la marxism.

Cu existenţialismul original, cel al lui Heidegger, care nu admite pentru sine nici măcar denumirea de existenţialism ca

Scanned with OKEN Scanner

doctrină, atît de singular se vrea, s-a întîmplat oarecum altfel. Existenţialismul acesta avea dintru început un plus de adîncime faţă de cel francez: îşi punea problema omului nu pentru ea însăşi, ca în filozofia lui Sartre, ci în urmărirea marii teme de întotdeauna a filozofiei: tema fiinţei. Heidegger a păstrat, ca atare, tot timpul prestigiul filozofiei, spre deosebire de existenţialismul francez. S-a confruntat cu filozofii cei mari ai trecutului, a privit veacul nostru şi problemele lui de sus şi, în timp ce Sartre scria nenumărate pagini de filozofie, literatură şi revuistică, Heidegger tăcea, sau încerca să arate care e sensul metafizic al tăcerii. Şi el îşi vedea, undeva, pragurile; dar a înţeles să intre în boicot: a boicotat opinia publică, refuzînd să editeze pînă astăzi volumul II din *Fiinţă şi timp* sau ceva de ordinul lui, sub cuvînt, pare-se, că lumea nu e coaptă spre a-l înţelege – şi boicotează într-un fel istoria vie, întorcînd capul de la revoluţia tehnico-ştiinţifică sau dîndu-i înţelesul unei răsuciri a omului, iar nu cel al unei împliniri a lui.

Şi de ce toate acestea, cu existenţialismul francez şi cel german? Am spune: pentru că ele descriu ce e denumit într-o *jumătate* a versului eminescian, nu şi în cea de-a doua.

„Ca o spaimă împietrită, ca un vis încremenit" – spune versul. Iar omul nu e doar un pachet de spaime, cum vrea existenţialismul de orice factură, este şi un pachet de visuri. Cultura omului însuşi este o „încremenire" de visuri. O vezi în statuile din Insula Paştelui, şi nu ştii ce vis a încremenit acolo; o vezi în piramide, epopei, catedrale sau poeme, şi ştii ce vis a încremenit în ele. Dar şi tot ce este faptă umană sau împlinire de om este vis încremenit, iar în încremenirea aceasta ştiu să citească arheologii şi istoricii.

Despre jumătatea de vis (alături de jumătatea de spaimă) a omului, n-a mai înţeles să vorbească existenţialismul, şi de aceea a plătit. Căci visul în om este la fel de puternic ca spaima, visul e poate răspunsul omului la spaimă, aşa cum în versul eminescian îţi pare a fi o antiteză:

Ca o spaimă împietrită, (dar şi) ca un vis încremenit.

Dacă existenţialismul avea dreptate să ceară omului a-şi scoate spaima din împietrirea în impersonal şi inautentic – în

Scanned with OKEN Scanner

jumătatea a doua a versului este vorba, dimpotrivă, de visuri ce *trebuie* să intre în „încremenire", aşa cum un Brâncuşi a proiectat pînă şi faptul zborului, sau visul zborului, în încremenirea sculpturii.

Dar ceea ce refuză total existenţialismul, chiar dacă ar accepta că întreaga cultură e o încremenire de visuri, este sensul ei, de a nu fi doar artistic, ci şi *ştiinţific*, o cultură pe măsura visului. Căci nu numai poezia, filozofia, artele şi istoria reprezintă visul omului în încremenire, ci şi cunoaşterea. Să nu mai vorbim de încremenirea visului tehnic al omului, în civilizaţie. Să amintim însă de unul din visurile lui cele mai extraordinare, ce încremeneşte astăzi tocmai în civilizaţia şi cultura noastră: visul gîndirii matematice. În aventura aceasta a logosului matematic, de care existenţialismul nu vrea să ştie nimic, este poate nu numai visul *omului*, aventura lui, dar şi ceva din aventura fiinţei lumii, ce se reaşază statornic pe sine, ca un calcul în curs, în curgere.

Că Eminescu nu s-a gîndit sau n-a presimţit asemenea lucruri, cînd scria versul său uluitor: „Ca o spaimă împietrită, ca un vis încremenit" ? Este limpede. Dar la cîte altele se va fi gîndit el, scriind un vers ca acesta, n-o ştim decît atunci cînd avem în faţă caietele sale, ele însele undeva o spaimă împietrită, ele însele undeva un vis încremenit.

Scanned with OKEN Scanner

Despre timp şi treier

Noi sîntem cei care numărăm anii? Sau ne numără anii pe noi? La fiecare început de an ne gîndim la trecerea timpului. Dar nu cumva se gîndeşte Timpul la trecerea noastră? Aşa i se pare lui Eminescu, la 20 de ani, iar toate trec laolaltă cu noi, spune el,

Ca şi miile de unde,
Ce un suflet le pătrunde,
Treierînd necontenit
Sînul mării infinit.

(*Numai poetul*)

Ce exact vorbeşte poezia, cînd poezie este! Nu ştim bine ce e timpul şi nici ce trebuie să numim suflet; dar din două imprecizi uni, alăturarea poetică poate face exactitatea însăşi. Căci timpul nu e ceva în afara lucrurilor, e un suflet al lor; dar nu e nici ceva înăuntrul lucrurilor doar, ci tocmai ceea ce le pătrunde. Şi ce face sufletul acesta, pătrunzînd cu tăişul lui în lucruri? Le coseşte, le seceră? Dar numai Moartea face aşa. Timpul le „treieră". El preia lucrurile abia cînd sînt coapte de tot şi le ia rodul, pe care tot el l-a ajutat să se împlinească, în timp ce sînul care a purtat rodul seacă şi se trage îndărăt, în „marea infinită".

Să fie acest timp al lui Eminescu însuşi Timpul? Este un chip al lui, dar nu singurul, poate. Ştim, de altfel, încă atît de puţin despre timp, încît nici numele nu putem spune cum şi de ce i s-a dat, în graiurile noastre europene (altminteri atît de mîndre că sînt ale unor lumi „în timp", nu în afara lui). Despre *tempus,* unii învăţaţi spun că e rudă cu *templum,* adică timpul

ar însemna spaţiu; alţii spun că ar veni de la grecescul *temno*, însemnînd „tai", cu tăietura în anotimpurile ce revin, pe cînd alţii, în sfîrşit, spun că *tempus* e rudă cu temperatură şi căldură, *tepor*.

Şi cum ar putea spune cuvîntul un singur lucru, cînd realitatea-timp este atît de felurită, pînă la împreunare de opoziţii? Îi zici căldură, dar e răceala însăşi; e suflet după Eminescu, dar e şi extincţiune, tot după el; e măsură, ca şi lipsa oricărei măsuri; fel de-a număra dar şi de-a *nu* putea număra; este memorie, dar şi uitare; e tot ce e mai iscusit, spunea un antic, dar şi tot ce e mai nătîng, spunea alt antic; e tăria şi slăbiciunea însăşi, spune, bucurîndu-se de contradicţie, Hegel; nu are treabă, „dar nici nu stă degeaba", cum spune despre drac proverbul nostru; e ceea ce fixează, dar şi curgerea fără nici o fixaţie, e uniformitatea, dar şi varietatea, împlinirea, ca şi destrămarea, ceva de ordinul fiinţei, dar şi agentul, în sînul ei, al nefiinţei.

Ce ştim atunci despre timp? Omul a dat cîte un nume, şi pe urmă s-a întrebat veacuri de-a rîndul ce a vrut să spună cu numele dat de el. Aşa i s-a întîmplat cu divinul, cu sufletul şi cu atîtea altele. De altfel, *nomina numina*, numele pot deveni divinităţi, cum s-a spus. Nu s-a întîmplat la fel cu Timpul?

S-a întîmplat aşa încă din Antichitatea greacă, cînd pare-se – şi se crede a se şti şi cînd: prin secolul al VI-lea î.e.n. – timpul = Chronos s-a lăsat confundat cu zeul Saturn, Kronos. S-a putut întîmpla ca timpul să rămînă necunoscut şi în alte mitologii. Dar timpul, ca şi sufletul, ne este prea apropiat spre a rămîne în ceruri. Dacă nu ştim ce este Timpul unic, e pentru că ştim de prea multe timpuri. Pe acestea nu le poate retrage nimeni din cuprinsul „neştiinţei" noastre.

Ştim astfel de timpul *cosmic*, adică timpul ritmurilor astrale, de la care ne-am ridicat apoi la timpul anilor-*lumină*, spre a măsura străfundurile fără fund ale cosmosului, revenind apoi la timpul *fizic*, cel care, după vorba filozofului antic, este „numărul mişcării după anterior şi posterior"; ştim de timpul concret al Terrei, căruia i-am spus şi *vreme* şi care coboară în vremuri ca şi în vremea fiecărui lucru, în timpul *istoric*, în timpul *psihic*, aşadar în timpul *omului*, din cugetul căruia

Scanned with OKEN Scanner

ţîşnesc stranii viziuni temporale, timpul *mitic,* timpul sacru, „marele Timp" – dar şi timpul marilor rînduieli, timpul *dialectic,* tactul logic al lucrurilor, ce regăseşte parcă, în vastitatea lui, timpul cosmic de la care pornisem. Şi pe urmă, ştim astăzi de acest timp al ştiinţei noi, cel mai abstract, căci e o dimensiune fizic-matematică, şi totuşi atît de concret încît e de fiecare dată altul, după realitatea materială în care e împlîntat: anume timpul care, după relativism, cum s-a spus, nu mai poate fi conceput ca un simplu „front unitar ce înaintează", ci legat de un cîmp spaţial dat.

În toată această varietate de timpuri, care uneori se încrucişează şi adeseori combat ca progenitura lui Kronos, alteori se îmbină armonios unele cu altele, ceva comun apare totuşi, nu ca un timp unic, dar ca o fire unică: ritmicitatea, pulsaţia sau, cu vorba lui Eminescu, *treierul.* Fiecare timp bate ca ornicul şi vibrează ca unda, adică se face prin neîncetata lui refacere. Sînt ritmuri toate timpurile, aceasta măcar ştim. Iar lucrurile se împlinesc sub ritmuri şi se lasă treierate de ele.

Ce face omul în faţa ritmurilor care-l fac şi desfac pe el însuşi? El ştie că unele timpuri îi sînt „extrinsece", cum spuneau medievalii, altele „intrinsece" ; şi, după ce se lasă purtat şi legănat de ele o clipă, vede cu nelinişte şi cu neîmpăcare că timpul intrinsec propriu-zis el însuşi, cu nemăsuratul lui lăuntric, are pentru el măsură („aceasta e măsura omului"), aşa cum timpurile extrinsece, cu marea lor nepăsare, vin să pună şi ele măsură şi ţenchiu tuturor lucrurilor, vorba cronicarului. Atunci omul se tînguie. „Regele moare", exclamă el. Şi totuşi, închipuiţi-vă că regele n-ar muri; închipuiţi-vă omul trăind dincolo de măsura legiuită (cum se va întîmpla, poate, în veacurile viitoare), cu puţinătatea timpului său intrinsec de acum. *Atunci* abia ar vedea ce înseamnă pentru el a se găsi, cu timpul său mort, în mijlocul timpurilor vii. „Regele" care se tînguie că e condamnat la moarte ar trebui condamnat la viaţă.

Dar omul nu s-a tînguit numai. A şi încercat ceva, în faţa timpului şi a timpurilor. A încercat o *ieşire* din timp. Cîte forme, cîte subtile amăgiri, ce admirabile expediente n-a pus în joc omul pentru „abolirea timpului". Este o pagină de exas-

Scanned with OKEN Scanner

perare umană, dar şi de extraordinară investigaţie, în tentativele acestea ale omului de-a fi altceva şi altundeva decît este. Unora le-a părut nebunie.

Există totuşi o înţelepciune, care poate lua şi ea chip nebunesc, dar de astă dată pe măsura adevărată a omului: e aceea de-a socoti că între a fi în timp şi a fi în afara timpului încape loc pentru o a treia modalitate. Este necruţător să fii *în* ceva, îngrădit şi încarcerat în ceva. Dar, fără să ieşi din cercul care te strînge, nu poţi fi *întru* el? „A fi în" îţi arată hotarele; „a fi întru" te lasă încă în hotare, dar le mută, le lărgeşte. Omul poate încerca, şi în fapt încearcă statornic, faţă de timpurile intrinsece lui ca şi de cele extrinsece, să fie întru ele.

Timpul nu e doar stăpîn, nu e doar părinte, este şi fratele-timp, din care omul îşi poate face aliatul. Iar dacă timpurile sînt ritmuri, problema lui ca fiinţă în timp este să fie şi *întru* ele, adică să-şi pună ritmurile proprii în rezonanţă cu ele. Ca în legenda indiană, unde nemuritorii veneau să se supună lui Buddha, muritorul, şi unde zeitatea munţilor îi aducea acestuia, cînd era bolnav, un amestec din cele opt ape curate, omul puţinătăţilor poate să facă din cele opt timpuri – dacă opt sînt – pulsaţia sa unică, sau pulsaţia lumii istorice în care i-a fost dat să-şi înscrie ritmurile.

Căci totul e să nu existe „dezacord ritmic". Figurile cele mai stabile din lumea materială, piramidele, spunea un învăţat ca Gaston Bachelard, îşi datoresc stabilitatea unui dezacord ritmic; ele *ar zbura* dacă li s-ar pune de acord ritmurile. A fi „întru" timpuri? Dar înseamnă a încerca acest zbor, a face pe alţii şi timpul său să-l încerce, sau a visa că oamenii vor zbura cîndva, sub treierul timpurilor.

Scanned with OKEN Scanner

Cine poate privi fuiorul

Pe marginea filei 114 din manuscrisul 2 258, în chip de comentariu la un text fundamental – sau poate la întregul *Criticii raţiunii pure* din care tocmai traduce –, Eminescu notează acest gînd amintit anterior, de o stranie expresivitate:

„Representaţia e un ghem absolut unul şi dat simultan. Resfirarea acestui ghem simultan e timpul şi – esperienţa. Sau şi un fuior, din care toarcem firul timpului, vezînd numai astfel ce conţine. Din nefericire atît torsul cît şi fuiorul ţin întruna. Cine poate privi fuiorul abstrăgînd de la tors, are predispoziţie filozofică."

Cine poate privi fuiorul...Eminescu însuşi, parcă, a privit în clipa aceea fuiorul filozofiei, al realului reflectat de filozofie, sau al timpului învălătucit. Încerci să legi însemnarea sa de locul în preajma căruia stă (în cuprinsul *Analiticii transcendentale,* la subcapitolul „Despre sinteza aprehensiunii în intuiţiune"), şi nu reuşeşti bine. Încerci apoi să-l petreci prin tot gîndul cărţii lui Kant, şi reuşeşti ceva mai bine. Dar îţi poate veni în minte să treci dincolo de o operă şi un autor, să te gîndeşti la filozofie însăşi, iar atunci gîndul lui Eminescu spune ceva limpede de tot: cine poate privi fuiorul... are predispoziţie filozofică.

„Reprezentaţia e un ghem." La început totul e un ghem. Viaţa ta e un ghem, istoria lumii e un ghem, şi sînt învăţaţi care ne spun că materia ar fi fost la început un ghem, unul de o extraordinară densitate, care a intrat în expansiune şi nu încetează să fie aşa. Dacă Eminescu spune că *reprezentaţia* e un

Scanned with OKEN Scanner

ghem, o face probabil sub influenţa limbajului kantian. Poate voia să spună: reprezentaţia este *a* unui ghem; sau atunci înţelegea prin „reprezentaţie" nu atît un produs al vieţii de conştiinţă, cît însăşi conştiinţa obţinută despre ceva care ne e dat, cum spunea în definitiv Kant singur, şi care ne e „dat simultan". Dar ai predispoziţie filozofică dacă vezi doar acest ghem? Nu încă.

„Resfirarea acestui ghem simultan e timpul." Trebuie să-i vezi resfirarea, şi atunci un început de înţelepciune se iveşte în tine. Iar vorba lui Eminescu are oarecare tîlc, căci o dată cu ea timpul nu-ţi mai poate apărea drept un cadru gol, o simplă ordine de succesiune, ci în primul rînd drept timp al lucrurilor, crescut şi desfăşurat din lucruri, aşa cum îi place ştiinţei astăzi să vorbească şi despre spaţiu. Faptul că Eminescu vede un timp al concretului, şi nu un simplu pendul, un simplu tic-tac cosmic, îl poate arăta şi gîndul că, o dată cu timpul, este vorba acum de experienţă.

Eminescu însă nu spune „timpul şi esperienţa", acoperindu-le; el spune: „timpul şi [linie] esperienţa", *despărţindu-le,* dar, într-un fel, nedeosebindu-le. Căci experienţa în sens larg este „punere la încercare" a ceva, şi întreg timpul ca resfirare ar putea fi punerea la încercare a ghemului iniţial. Iar experienţa în sens restrîns este a lumii în conştiinţa omului, sau a omului cufundat în lume, şi ea transformă înţelepciunea de *a privi* resfirarea ghemului în timp, într-o iscusinţă a lucrurilor şi a noastră de-a ne *desfăşura* în timp.

„Sau şi un fuior", spune de aceea, în loc de ghem, Eminescu. Un simplu ghem s-ar desfăşura orbeşte, s-ar răsuci în fel şi chip, şi poate s-ar reînnoda în el însuşi, pe cînd un fuior are în el siguranţa unei desfăşurări, care nu-şi aşteaptă decît torsul. Din acest fuior toarcem, şi noi, şi lucrurile, firul timpului. Iar acum timpul a devenit cu-adevărat o formă de ordine, şi nu una de simplă numărătoare. Se toarce un fir o dată cu el, şi resfirarea lui înseamnă toarcere.

Omul, care a avut înţelepciunea să vadă că totul este o resfirare în timp, care a înţeles apoi resfirarea în timp ca o adevărată experienţă, poate acum să vadă, sub torsul organizat al lucrurilor, ce anume conţine fuiorul. Omul a devenit o

Scanned with OKEN Scanner

conştiinţă lucidă. Dar poate nici acum n-a devenit una filozofică. Fiindcă: „din nefericire atît torsul cît şi fuiorul ţin întruna".

Ce e dintr-o dată această nefericire, ivită în mijlocul unei descrieri obiective şi reci a lucrurilor? E poate tocmai nefericirea de-a nu fi obţinut încă o conştiinţă filozofică, pare să spună Eminescu. Toarcem firul timpului, şi noi, şi lucrurile, cu o iscusinţă care ne e înnăscută, sub legile ce ne stăpînesc şi pe unii, şi pe celelalte. Uneori punem chiar, ca oameni, o iscusinţă proprie. Dar ce poate însemna un val ridicat de un om între valurile care îl poartă? Se poate abstrage de la tors, de la curgerea timpului? Se poate privi din nou totul ca „un ghem absolut unul dat şi simultan" ?

Aci Eminescu răspunde, încheind: „Cine poate privi fuiorul abstrăgînd de la tors are predispoziţie filosofică". E o invitaţie la filozofare? Sau e o ironie?

Mai întîi, îţi spui, de vreme ce Eminescu descrie cu atîta siguranţă ceasul din meditaţia omului cînd apare în acesta predispoziţia filozofiei, el ar fi putut trăi în acel ceas şi întîrzia în el. A revenit însă la nefericirea de dinaintea ceasului filozofic, şi i-a dat expresie în poezie.

Dar, în al doilea rînd, vrea Eminescu să spună că omul cu predispoziţie filozofică abstrage cu-adevărat de la tors? Că priveşte fuiorul ca la început, drept un ghem fără resfirare? Poate că vrea să spună: are predispoziţie filozofică cine *se* abstrage de la tors, nu cine face abstracţie de acesta; cel care intră, aşa cum i-o arăta Kant, în timpul transcendental, într-un timp rostitor, în loc să rămînă la timpul real. Căci dimpotrivă, o viziune filozofică nu se capătă decît ca o toarcere a firului, ca desfăşurare a *altui* timp. Şi aceasta e beatitudinea filozofiei.

De ce nu a intrat Eminescu în beatitudinea, fie şi de o clipă, a filozofării, este un mister al sufletului sau poate al trupului său, unul al locului sau al ceasului său istoric. Dacă însă am invocat însemnarea eminesciană de mai sus, am făcut-o mai degrabă pentru altcineva decît el: am făcut-o cu gîndul că Eminescu descrie, în termeni de o surprinzătoare exactitate, pe cineva ce are efectiv predispoziţie filozofică. Îl descrie, fără să ştie, pe Hegel şi o carte a lui, *Fenomenologia spiritului.*

Scanned with OKEN Scanner

Despre Hegel, pe cît îl cunoştea el direct, dar mai ales indirect, în spiritul lui Schopenhauer, nu avea o judecată bună. Cîteva însemnări, gîndurile dintr-o scrisoare de tinereţe de la Berlin, pînă şi rimele ca „Hegel, negă-l" din manuscrisul 2 265, ar putea-o atesta. Totuşi însemnarea sa despre ceea ce implică predispoziţia filozofică ar putea fi o neaşteptat de bună deschidere pentru cartea lui Hegel.

Este o carte – această *Fenomenologie a spiritului* – în care conştiinţa omului apare, o dată cu lumea toată în care se cufundă, drept un ghem, absolut unul şi dat simultan: în care ghemul se resfiră şi dă timpul istoric, sau experienţa pe care o face conştiinţa umanităţii de-a lungul istoriei. Hegel toarce firul timpului, făcîndu-ne să vedem ce conţine acesta; dar el ne arată că, din nefericire, sîntem prinşi în tors şi nu putem scăpa de el. De-am putea să ne abstragem o clipă de la acest tors! Ni s-ar arăta, atunci, tot ce i s-a desfăşurat lui pe dinaintea ochilor, atunci cînd a dat curs predispoziţiei sale filozofice.

Dar cum de am putut găsi un *motto* tocmai la cel care-l neagă? Poate pentru că Eminescu *privea* totuşi, în felul său, fuiorul.

Scanned with OKEN Scanner

Ne-am odihnit în Călinescu

A reapărut, în două volume, *Opera lui Mihai Eminescu*, admirabila lucrare publicată de G. Călinescu acum mai bine de 30 de ani. Istoricii literari vor spune, desigur, în ce măsură noua distribuire a materialului şi îmbunătăţirile aduse dau alt chip lucrării. Dar, în versiunea nouă ca şi în cea veche, o problemă rămîne aceeaşi: dacă e cu putinţă ca o asemenea lucrare să lase pe cititor indiferent faţă de întregul material eminescian din manuscrise? Lucrarea lui Călinescu e admirabilă, nu numai pentru lămuririle învăţate sau pentru interpretarea ce aduce unui Eminescu ştiut; este aşa deopotrivă prin valorificarea unui Eminescu *neştiut*.

În *Prefaţa* primului volum al ediţiei sale, apărut în 1939, Perpessicius scrie că nu s-a publicat decît a zecea parte din materialul eminescian. S-a publicat de atunci încoace – în primul rînd tocmai prin ediţia Perpessicius – încă de cîteva ori pe atît; avem la dispoziţie jumătate din materialul eminescian, şi desigur ce era mai de preţ în el. Dacă e vorba de *operă*, atunci e destul de mult; dacă însă e vorba de *creator*, atunci e încă puţin.

Firește, ceea ce interesează la un creator este creaţia. Dar nu tot ce e creaţie se obiectivează în opere. S-a spus, tocmai în legătură cu Eminescu: „Publicul nu are dreptul să cunoască din opera unui scriitor decît aceea ce el a socotit că trebuie să dea publicităţii". Să ne închipuim că s-ar aplica acest criteriu în cazul de faţă: n-ar rămîne decît 90 de poezii din creaţia lui Eminescu! Oricine ştie nu numai că acesta n-a publicat nici un

volum, dar că, după primii ani, n-a socotit publicabil mai nimic. Pe de altă parte, oricine ştie că avea nenumărate proiecte, care nu sînt opere, dar reprezintă un act de creaţie, sau sînt o expresie a creativităţii. Dacă se poate scrie despre Eminescu în multe feluri, există unul singur în care se poate da socoteală de fenomenul Eminescu: străbătînd materialul, aşa cum a făcut G. Călinescu în cartea sa, pînă acum unică. De aceea el spune de la începutul cărţii:

„Răsfoirea manuscriselor sale ne dezvăluie un Eminescu plănuind mari compoziţii lirice şi dramatice... Multe din motivele şi detaliile operelor publicate sînt transportate din proiecte vaste abandonate. Pentru a înţelege ce reprezintă opera publicată faţă de programul originar eminescian sînt două căi posibile: a raporta opera editată în viaţă la proiectele manuscrise, sau a urmări peste tot – şi în una, şi în altele – firul tematologic, ca să refacem arhitectura ipotetică a operei. Natura lucrurilor cere să împerechem aceste două metode... În chipul acesta, în locul unui catalog de opere şi proiecte, vom aduce o refacere anatomică a tabloului spiritului creator eminescian..."

Acum, s-a întîmplat un lucru destul de rar: Călinescu nu a enunţat doar proiectul, l-a şi înfăptuit, iar oricine va recunoaşte că l-a înfăptuit la nivelul obiectului. Te-ai fi aşteptat ca această vastă investigaţie, atît de rodnică, în materialul eminescian, să trezească interes mai mult pentru material el însuşi. Dar s-a petrecut ceva curios, deşi pînă la un punct explicabil: lucrarea lui Călinescu a avut un puternic efect liniştitor. Aproape toţi şi-au spus: „Ce bine că s-a găsit cineva – şi încă de înzestrarea şi pregătirea lui Călinescu – să-şi ia sarcina de-a străbate întreg materialul eminescian şi de-a ne raporta ce poate fi spus din perspectiva lui!" Ne-am odihnit în Călinescu, acesta e adevărul. Şi ne odihnim încă.

Într-un sens, aşa s-a întîmplat şi cu *Istoria literaturii,* cel puţin mai tîrziu. Dacă la început opera a surprins, a încîntat, a atras prin scandalul produs şi a impresionat prin masivitatea, intuiţiile şi portretizările ei, ea s-a impus în ultimul timp ca un fericit izvor de judecăţi critice, aproape definitive. Numeroşi istorici literari şi critici de astăzi par dispuşi să pornească de la

Scanned with OKEN Scanner

cîte o caracterizare a lui Călinescu, să se confirme prin ea şi – ca generaţia anterioară cu lucrarea asupra lui Eminescu – să se liniştească şi odihnească în ea. Marii creatori au funcţia aceasta de-a vorbi pentru mai mulţi, scutindu-i pe aceştia de căutare...

Dar cîtă vreme? Dacă pentru o generaţie – respectiv două, cum au fost, cu viziunea lor schimbată – Călinescu a putut fi un purtător de cuvînt şi un fericit liman critic, poate el autoriza odihna mai departe? Să admitem că ne-a trezit *curiozitatea* pentru materialul eminescian, dat fiind că în faţa lucrării sale oricine dezesperă să-l poată valorifica mai bine. Dar nu trebuia să trezească şi *răspunderea* pentru acest material, în ceasul cînd perspectiva istorică s-a schimbat?

Să presupunem că, practic, nimeni nu va putea reface întîlnirea marelui critic cu marele creator-poet. Ce se va alege din cartea celui dintîi despre cel de-al doilea? Ea va rămîne tot mai mult un unicat al culturii noastre şi va copleşi, în primul moment, pe oricare cercetător eminescian viitor. Apoi ea se va transforma într-un *monstrum criticum* : o lucrare pe care nu poţi s-o clinteşti din loc, dar care nici n-ar putea fi acceptată întocmai, de vreme ce, după un timp, cauţi altceva în lucruri, vezi altceva în ele, şi de vreme ce, în definitiv, nu e de acceptat ideea că o singură inteligenţă critică a putut filtra tot. Cartea aceasta va însoţi cultura noastră ca un document ce poate fi creditat, dar poate fi şi pus în discuţie; un document a cărui valoare riscă să se piardă tocmai pentru că, fără regăsirea integrală a materialului, judecata asupra cărţii nu mai poate fi una nuanţată.

De altfel, e de la sine înţeles că, deşi a străbătut tot materialul, criticul a preferat cîte un loc altuia, ca părîndu-i-se mai semnificativ. Nu se pot schimba şi preferinţele? Cîte nu vor avea de trecut prin filtrul lor schimbat criticii literari de mîine? Dar chiar şi un nespecialist poate cădea pe o problemă care să comporte altă valorificare decît cea a lui Călinescu, mai ales dacă se invocă alte locuri din caiete. Acest lucru ne propunem să-l arătăm pentru strania temă a lui „archaeus", pusă în joc de manuscrisele eminesciene – de acele manuscrise ce ele însele reprezintă, în literă şi spirit, un arheu al culturii noastre.

Scanned with OKEN Scanner

Ce este un Archaeus după manuscrisul eminescian 2 268

În culegerile de proză literară, după scrierile lui Eminescu publicate ori aflate în manuscris, apare un fragment intitulat de editori *Archaeus* (în *Proza literară*, ediţia îngrijită de Eugen Simion şi Flora Şuteu, 1964, la paginile 205-215). Despre acest fragment, publicat încă de I. Scurtu în 1905, Călinescu scria: „S-ar putea să fie o introducere, plănuită mai tîrziu, a nuvelei de mai sus (*Avatarii faraonului Tlà – n.n.*) ... Însă aşa cum se află fragmentul este cu mult evoluat conceptual şi alcătuieşte un element deosebit". (*Opera lui Mihai Eminescu*, 1935, vol. III, p. 145).

Observaţia ni se pare întru totul pertinentă, ca majoritatea intuiţiilor filozofice ale lui Călinescu. Vom trece totuşi peste cele cîteva indicaţii pe care criticul le dă, în speţă că ideea de „archaeus" poate fi luată de la Paracelsus sau Van Helmont (cel care influenţase atît de puternic pe Cantemir, într-un ceas al tinereţii acestuia) şi că „archaeus aplicat la umanitate este tocmai principiul identităţii de care vorbea Edgar Poe, prototipul fiecărui individ". Vom trece de asemenea peste considerentele lui Perpessicius (din vol. I, pagina 324, al ediţiei sale) şi apropierea pe care o face între tema lui „archaeus" şi versiunea din *Împărat şi proletar* (pasajul care începe: „În orice om o lume îşi face încercarea"); vom trimite, în schimb, pe cititor la indicaţiile lămuritoare şi cuprinzătoare pe care le dă Eugen Simion în *Introducerea* la ediţia citată (pagina XLII şi urm.) – ca şi în scrierea sa *Proza lui Eminescu* – şi vom încerca să adîncim sensul conceptual pe care îl poate sugera *Archaeus*.

Scanned with OKEN Scanner

Dar nu e nevoie s-o facem noi, sau s-o facem în gol: un alt loc din caietele lui Eminescu o face singur, deşi în mod surprinzător locul nu este aproape defel pus în valoare. Editorii prozei eminesciene publică de obicei fragmentul din manuscrisul 2 269. Perpessicius invocă manuscrisul 2 287 şi menţionează o versiune germană a fragmentului respectiv în 2 262 („amînăm textul german pentru la timpul său", spune editorul). Singur Călinescu, dintre cei apropiaţi, citează, în ultima versiune din *Opera lui Mihai Eminescu* (vol. I, pagina 214), locul pe care îl vom invoca mai jos, aflat în manuscrisul 2 268 la filele 22-23. Dar nici el nu-l foloseşte pentru interpretarea sa. Nu se poate folosi totul, dacă nu faci o cercetare pe o temă dată. Dar nu se poate pune sub ochii oricui totul, spre a se da cercetătorilor posibilitatea de-a *folosi* totul?

Iată locul din manuscrisul 2 268 (transcris de noi în răsfoirea manuscriselor eminesciene şi neverificat, lăsînd ca lucrul să fie făcut de specialişti), un loc trecut cu vederea de obicei, dar care nu ne spune mai mult despre ideea de arheu decît cele invocate de istorici şi critici. La fila 22, o pagină răzleaţă pare să reprezinte un fragment destinat schiţei *Archaeus* şi rămas în afara ei:

„Dar înainte de a-mi vorbi de regele Tlà, aş dori să-mi spui ce înţelegi sub Archaeus, al cărui nume l-ai rostit de atîtea ori în această sară?

– Dragul meu ... Ţi--am vorbit de manuscriptul din sertar. Îmi vei concede cumcă toată comedia n-ar fi avut loc [...] dacă nu era acel neînsemnat manuscript vechiu de o sută de ani în fundul saltarului. Cîtă bogăţie [...] în cîteva foi terfelite, în care zăcea învăluit Archaeus.

Ei bine – priveşte viaţa ca o comedie – cine-o aranjează? priveşte omul ca o maşină – cine-o ţine? priveşte natura ca un decor – cine-o zugrăveşte? Ş-apoi nu uita că hîrtia chiar era de nevoie numai ca să fixeze pe Archaeus. Dacă iei manuscriptul, oare el nu există? Ba da. Ce era el? Un nimic, o posibilitate... Dar închipuieşte-ţi acum că-n mijlocul reprezentaţiei un perete cade, un actor îşi rupe capul, unul îşi uită rolul... iată un archaeus jignit şi simţi tu că-i jignit. De ce simţi? Pentru că acel nimic e şi-n tine, pentru că insultat pe scenă e insultat în tine.

Scanned with OKEN Scanner

Şi cu toate acestea el putea să remîie mii de ani în saltar şi corpul lui de hîrtie să putrezească, tu însuţi puteai să nu te naşti, să fii din numărul celor ce n-au fost niciodată ... ei bine totuşi existenţa era posibilă pentru că este. Ar fi existat ca o idee, ca o comedie mimată, al cărei manuscript s-a pierdut şi despre care nimeni nimic nu ştie, deşi a existat, ba există în creerul naturei.

Prin urmare tu ai fost, eşti, vei fi totdeuna."

Ce e cuceritor în fragmentul acesta este sentimentul *concretului*, care triumfă la Eminescu în cele mai filozofice viziuni. Nu mai importă aici precedentul unui Paracelsus, Van Helmont sau eventual Iacob Boehme, oricît de interesant ar fi pentru istoricul literar să vadă de unde a luat Eminescu mitul. Ca şi în *Sărmanul Dionis*, unde pînă la urmă nu mai erau în joc nici Kant, nici Schopenhauer, şi nici viziunea indică, el face aici *ce vrea* din Archaeus. Nici unul dintre cei invocaţi nu putea avea, de bună seamă, libertatea de-a da atîta culoare arhetipului şi nu era dispus să-l valorifice la un nivel atît de *omenesc*. Simţi că Archaeus a devenit mitul lui Eminescu, dreptatea ori strîmbătatea lui, dar filozofic sau literar, adevărul *propriu*.

Şi ce este, atunci, Archaeus, în versiunea de aci? Nimic grandios metafizic, nu un arhetip „etern", în absolut, al lucrurilor, cu atît mai puţin o mistică sau religios-cosmologică raţiune seminală, ci o posibilitate, spune Eminescu. Dar e una *organizată*. Este o structură, dacă se preferă, una care ţine şi care face ca altceva să ţină prin ea. Există undeva? Cel mult în creierul naturii (dacă citim bine „creer" – *n.n.*); ceea ce e un fel de-a spune că nu există, că n-are subzistenţă. Dar are în schimb consistenţă. *Dacă* se iveşte, este aşa, legat, structurat, organizat – şi nu poate fi altfel. Poate foarte bine să nu fie („să remîie mii de ani în saltar şi corpul lui de hîrtie să putrezească"); dar, de îndată ce apare nu poate fi decît într-un fel, ca şi cum totul ar fi fost prescris.

Că asemenea existenţe fără „realitate" – sau mai degrabă asemenea consistenţe fără subzistenţă – sînt în preajma noastră, o atestă orice ştiinţă teoretică, în primul rînd matematicile, unde o teorie, aşadar ceva consistent raţional, poate să nu fie

Scanned with OKEN Scanner

constituită, dar nu se constituie decît *într-un fel anumit*. Dacă nu o redai aşa cum „este", raţiunea pură şi simplă ar fi jignită.

Dar nu marea ordine raţională invocă aici Eminescu, ci ordinea imanentă oricărei situaţii şi fiinţe; nu ordinea generică, ci ordinea specifică, şi specifică în imediat. Există o „raţiune" incapsulată în cîte o situaţie reală. Poate că ea păstrează, în întruchipările ei diferite, un anumit raport cu raţiunea generală; dar ceea ce interesează acum este raportul cu materia ei, pe care o stăpîneşte şi organizează, ca o raţiune autentică, deşi singulară, cum este. Eminescu o numeşte frumos „Archaeus", drept un principiu intim al realităţilor sau al situaţiilor din realitate, iar aşa cum raţiunea poate fi lezată, un arheu poate fi şi el ofensat.

Există un arheu într-o simplă piesă de teatru uitată. Nu e ideea piesei, nu e textul ei, nu e regia ei posibilă, nu e reprezentaţia ei ideală – dar e ceea ce le face cu putinţă pe toate. Nu ştii la drept vorbind ce este un arheu, dar ştii că *este* abia atunci cînd îl jigneşti: cînd un decor de piesă cade, cînd un actor îşi uită rolul.

Această problemă o poate ridica locul din manuscrisul 2 268, făcînd ca dintr-o dată viziunea filozofică a lui Eminescu să-ţi apară alta decît cea comun pesimistă. *Cel puţin* ideea „jignirii" unui arheu este eminesciană, iar ea poate da o sugestie deosebită, pe plan de gîndire. O proastă strîngere de mînă, un pas în viaţă greşit făcut, un lucru neîmplinit, o sărbătoare nereuşită sînt tot atîtea ofense aduse unei lumi arhetipale. Căci dacă ne gîndim la viziunea arhetipală a unor filozofi de astăzi ai culturii, o strîngere de mînă ţine de un simbolism pe care l-am pierdut, un pas de dans e sortit să ne trimită din spaţiul profan în alt spaţiu, o lucrare este întotdeauna refacerea unui act de demiurgie şi sărbătoarea este o strămutare în alt timp şi altă aşezare a omului.

Atunci ce mai este Archaeus? Ca orice mit bun, el s-a pierdut în propria sa risipă de semnificaţii. Dar a lăsat în urma sa *sentimentul* unei raţionalităţi concrete, în care sîntem învăluiţi laolaltă cu toate. Chiar în disoluţia sau relativismul universal, ceva *este* de fiecare dată.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Condiţia omului sau Ilie Eminovici

Abrupt, în manuscrisul 2 287, la fila 11, el scrie:

„De cîte ori voi să-mi închipuiesc figura unui om nobil şi inteligent pe care nu-l cunosc îmi ese Ilie 'nainte – precis văd înaintea mea ochii lui albaştri, de cîte ori citesc un pasagiu înţelept, îmi pare că-l aud citit de glasul lui [...] asta este numai în cazul meu? [...] Chiar dacă mă-nchipuiesc mare, onorat, sapient, îmi pare că aş voi s-o fiu sub forma lui şi nu sub a mea."

Ce-i va fi spus, ce-i va fi citit şi cum va fi arătat Ilie Eminovici, fratele său cu trei ani şi ceva mai mare, săvîrşit din viaţă de tifos în 1863, la 16 ani, pe cînd ajunsese – ne spun biografii – elev la o şcoală de medicină a lui Davila? Căci despre el trebuie să fie vorba în această însemnare; dar niciodată pietatea lui Mihai pentru fratele cel mai apropiat nu va avea pentru noi un conţinut, în afara celor spuse în cîteva versuri, care-l evocă pe Ilie doar pe firul joacei de copii.

O însemnare ca aceea de mai sus nu se poate tipări. Ea nu are sens decît pe o filă de manuscris, în care cineva îşi pune o frîntură din suflet. S-a stins şi Mihai, după ce se stinsese Ilie, dar un gînd de frate a rămas aci în manuscrisul 2 287, spre a povesti ceva despre condiţia omului.

Straniu gînd omenesc, la prima vedere, acesta: „... îmi pare că aş voi s-o fiu sub forma lui şi nu sub a mea". Chiar dacă e vorba de un frate, cum oare poate îngădui acel amor-propriu, despre care vorbesc atît de stăruitor moraliştii francezi, să vrei a fi sub chipul *lui*, şi nu sub al tău?

Dar poate că Ilie, cel cu ochi albaştri, nu e un frate, e Fratele, şi atunci lucrurile ar căpăta sens. Într-adevăr, îndată apoi în manuscris, la fila 12 (poate în aceeaşi zi, poate mult după ea, dar legat tainic cu evocarea lui Ilie), apare gîndul următor, citat parţial mai sus:

„De ce cînd cineva (oricare ar fi el) citeşte biografia unui geniu, cearcă a găsi, încifrează chiar trăsuri ale individualităţii sale în acele trăsuri mari ale unui bărbat însemnat? Fiindcă într-adevăr în fie ce organism omenesc sunt potentia coardele omenirii întregi. Nu vorbim de treaptă – acestea sunt infinite... Este acelaşi om care trăieşte în toţi..."

Este acelaşi om. Îţi aminteşti de o vorbă a lui Pascal din *Fragment d'un traité du vide:*

„De sorte que toute la suite des hommes, pendant le cours de tant de siècles, doit être considérée comme un même homme qui subsiste toujours et qui apprend continuellement... Ceux que nous appellons anciens étaient véritablement nouveaux en toutes choses."

Eminescu, el însuşi, cunoştea această vorbă a lui Pascal, de vreme ce în manuscrisul 2 264, la fila 330, apare menţionat ca „notă de lectură" ceva din fragment, sub forma: „Toate generaţiile [...] ca un singur om". Totuşi gîndul său pare a vorbi, pînă la urmă, despre altceva decît ne vorbeşte marele francez – unul dintre puţinii, altminteri, de care l-ai putea apropia pe poet, cu spiritul său deopotrivă de fineţe şi de geometrie. Căci Pascal vorbeşte despre totalizarea oamenilor într-un singur imens om, ce se maturizează treptat, şi gîndul său are ceva din viziunea monstruos grandioasă a unui Goethe de mai tîrziu cu privire la omul total, obţinut din însumarea tuturor oamenilor. La Eminescu nu totalizarea este în joc, ci *afinitatea* universal-umană. Iar afinitatea înseamnă altceva decît experienţă umană acumulată, ca la Pascal, sau însumarea oarecum exterioară (în sensul că toţi am venit cu părticica noastră de omenesc) a fiinţei umane. Aci e vorba de geniu şi de biografia lui, adică de faptul că un singur om, şi unul real, dat în adevărul său istoric, poartă „încifrate" în el trăsăturile altora, ba chiar atrage în aşa fel încît te ispiteşte să-i mai atribui unele din trăsăturile tale.

Scanned with OKEN Scanner

Mai degrabă decît la Pascal ori Goethe, ar trebui să ne gîndim, poate, cum şi aminteam, în cazul de faţă, la acel Prieten-prim despre care vorbeşte Platon în dialogul *Lysis,* un Prieten care e cel iubit cu adevărat în toţi prietenii reali pe care-i ai. El este Fratele, cel într-adevăr „înrudit" cu toţi, cum spunea Platon în dialogul său.

Şi totuşi, el nu este aci, la Eminescu, o Idee, nici măcar un ideal, ci o simplă excepţie din sînul lumii reale, un geniu. Aşa, viu şi în concret, înţelege poetul acesta „romantic" şi „idealizator", cum îl privim prea des cu şi fără rost (poate chiar în *Luceafărul,* care ar merita să fie reconsiderat prin cîte un fragment ca acesta), aşa vede el lucrurile spiritului, respectiv condiţia omului. Ce poate fi un simplu om individual („muşti de o zi...")? Dar ce este şi un om în general, un geniu, un Luceafăr, fără o întruchipare în realitate? Condiţia omului este de a se defini, determina sau măcar fixa din cînd în cînd în jurul acestor genii, care apar de undeva din haosul germinativ ca nişte arhei pînă atunci nesocotiţi, dar fără de care nimic în plasma umană n-ar avea consistenţă. Şi atunci, înseamnă că *ei* au avut realitate. Sînt marile excepţii *fixatoare* ale regulii umane. E adevărat, „pămîntul nostru e mai sărac în genii decît universul în stele fixe şi mai lesne se naşte în văile nemăsurate ale chaosului un nou sistem solar, decît pe pămînt un geniu..." (ms. 2 255, f. 256.) Dar cînd ei apar, ce sărbătoare pentru umanitate!

Ne oglindim în ei, căci le sîntem consubstanţiali. Lor le dăm ascultare, căci ei ne spun gîndul nostru mai adînc, aşa cum scrie Eminescu despre acest Faust al nostru (şi ce frumos, să-ţi găseşti Faust-ul *tău*), Andrei Mureşanu:

Lumea ascultă gîndu-ţi profet:
Marea se miră!

Şi cum altfel ar putea fi, de vreme ce ei, geniile, au strîns în pumnul lor tot ce e mai bun în viaţă? „Căci lamura vieţii aţi strîns-o cu îngrijire", spune despre ei poetul. Ei ne prescriu tuturor ca şi o misiune de viaţă, căreia îi dăm curs, vroit ori nu.

De aci, acel „în orice om o lume-şi face încercarea", din *Împărat şi proletar* sau din atîtea alte locuri. La un moment dat

Scanned with OKEN Scanner

apare chiar un gînd ce ar contrazice dorinţa poetului de-a exista sub chipul altuia. „Cu toate schimbările, ce le doreşte un om în persoana sa, totuşi ar vrea să rămînă el însuşi… persoana sa." Cu adaosul însă: „În fiecè om se-ncearcă spiritul Universului, se opinteşte din nou, răsare ca o nouă rază din aceeaşi apă, oarecum un nou asalt spre ceruri. Dar remîne-n drum…" (ed. 1914, pagina 373).

Rămăsese repetent Ilie acesta la Cernăuţi, cum avea să rămînă Mihai însuşi. Iar aşa, între repetenţi, se pune în clipa aceasta dezbaterea omului cu privire la condiţia lui. Enigma umană este, la urma urmelor, nu universalul, ci universalul *concret*. Un prototip de om mare şi sapient ia chipul unui frate, în tovărăşia căruia te-ai jucat în luncă şi la care te gîndeşti ori de cîte ori citeşti „un pasagiu înţelept".

Din ce carte? Din oricare carte mare a omului, fie că e scrisă ori nu. Îi auzi parcă şi acum vocea, şi-ţi vine să spui:

Vorbeşte-ncet, vorbeşte înainte,
Cu glasul tău, izvor de mîngîiere…

căci el te-a modelat, în anii tăi fragezi, şi tot el, fratele cu ochi albaştri, te mîngîie mai departe, în anii maturi, cînd stai să cazi, ameţit sau „dezmeţit din visuri secе".

Scanned with OKEN Scanner

Eminescu şi nefiinţa

S-a vorbit prea mult despre dor la români; s-a vorbit prea mult despre nefiinţă la Eminescu.

Nefiinţa aduce totuşi odihna. Eminescu, neodihna. Nu ne putem odihni în el. Întreg evantaliul lui de deschideri către lume şi cultură se strînge pentru noi într-o inimă, care bate.

Cărui popor i s-a făcut darul acesta? O conştiinţă mai bună, o spusă mai bună şi exemplară au desigur cîteva mari popoare şi culturile lor. Dar cîte din ele au cu-adevărat o inimă?

Că inima aceasta suferă:

Ai milă şi stinge lungi zilele mele...

cum spune poetul singur? Dar zilele i-au fost lungi din *prea plinul* , şi nu din golul lor.

Că viziunea sa despre lume este a unei prăbuşiri:

Ştim noi de nu trăim pe-o lume,
Ce pe nesimţite cade?

sau:

Şi popoarele-mi de gînduri risipescu-se în vînt...

este din plin adevărat. Dar sînt *popoare* de gînduri, au fost popoare în cugetul său.

Dacă nici un scriitor român n-a invocat mai mult nefiinţa, este pentru că nici unul n-a înfruntat-o mai mult. Trebuie să vii cu mîna plină înaintea nefiinţei. Aşa a venit el – şi atunci ce rămîne din nefiinţa invocată?

Scanned with OKEN Scanner

Aşa cum el ni se putea părea o clipă prea mult întors spre trecut:

Unde vine drum de fier....

ca şi cum ar fi regretat o noutate a veacului, pe măsura căreia în realitate puţini erau ca el, cu deschiderea sa către ştiinţe; aşa cum astăzi, în a doua jumătate a veacului XX – cînd ştiinţa şi tehnica s-au maturizat, în aşa fel încît ele nu mai fac să piară cîntecele – folclorul se întoarce, cu stilul şi viziunile sale, spre *viitor*, iar Eminescu poate fi întors şi el spre viitor; aşa cum o fac în acelaşi timp cuvintele bătrîne româneşti, în care poţi citi o anticipaţie a lămuririlor şi iscusirilor ce stau să vină pentru om, la fel invocarea neantului de către Eminescu poate să nu mai apară acum drept o nostalgie, ci drept umană sfidare.

În tratatul său despre *Demnitatea omului*, singurul în care Pico della Mirandola ne mai poate spune ceva, acesta declară că omul e unica fiinţă ce s-a ivit fără chip determinat, fără hărăziri speciale (ca ale îngerilor, spune el) şi fără sălaş – spre a le putea avea pe toate. De aceea, adaugă el, omul poate căpăta numele tuturor făpturilor din lume; dar este astfel deasupra lor, căci „el nu se mulţumeşte niciodată în locul al doilea".

Eminescu a venit cu mîna plină înaintea nefiinţei. „Rătăcit, nemîngîiet, ca un suflet *fără parte* ", exact aşa cum spunea omul Renaşterii despre om cum că e fiinţa ce n-are partea ei, poetul nostru şi-a primit lotul, trăind pe măsura acestuia, în marginile, ba chiar în nemarginile lui.

Darul ce ni s-a făcut prin Eminescu? A apărut în lumea noastră un om care-a înţeles să fie om deplin. Cineva care n-a vroit să fie al doilea.

Scanned with OKEN Scanner

Din periodice

Scanned with OKEN Scanner

[Urîtul sufletului şi frumuseţea cuvintelor]

Într-unul din articolele sale de presă Eminescu scria:

„Sufletul omenesc este bîntuit, sau de patimi, sau de golul lui propriu, de *urît* ".

Ceea ce este extraordinar, în vorba aceasta a lui Eminescu, e faptul că ea exprimă în chip exact nu numai suferinţele lui, dar şi cuprinsul sufletului omenesc, ale cărui extreme le indică. Între plinătatea patimilor, de la patima cunoaşterii pînă la cea a iubirii, şi golul urîtului, între acestea s-a petrecut viaţa lui Eminescu. Între ele se distribuie, cu o tărie mai mare sau mai mică, suferinţele omului.

Pentru asemenea suferinţe există totuşi o alinare, dacă nu un leac. Ca un răspuns, parcă, la poeziile lui Eminescu, poezia populară spune: „De urît m-aş duce, duce/Calea mi se face cruce,/De urît aş mere, mere/Calea mi se face stele". Ce sînt stelele acestea, care ne călăuzesc şi mîngîie sufletul? Sînt, sau pot fi, cuvintele. Dincolo de uşurarea adusă de vorbire, ca descătuşare a gîndului sau ca mărturisire şi proiectare a suferinţei proprii pe ecranul artei literare, există o alinare directă, imediată, prin cuvinte pure şi simple. A da nume lucrului, a spune patimii „patimă" şi urîtului „urît" înseamnă de la început a îmblînzi şi a stăpîni, într-un fel, de nesuferitul. Urîtul capătă formă, devine *formosus*, aproape „frumos" după limba noastră.

„Nu şade frumos", spunem noi, împletind dintr-odată, ca în greaca veche ori în germană, dar nu ca în orice altă limbă, binele cu frumosul. Aceasta înseamnă: şade lucrul, dar nu şade cum trebuie. Frumos şade el atunci cînd o face după rostul şi

chipul lui, cînd e în forma lui. Iar cuvintele potrivite *şed* frumos, se aşază frumos. „Aşed cuvîntul", se spunea înainte pentru înţelegerea şi tocmeala pe care le făceai cu cineva. N-aveam învoială juridică şi contract scris, ca acum, ci doar cuvînt. Erau mai tari cuvintele pe vremea cînd nu se scria atît de mult. „Şi-au aşezat cuvînt să fie aşa", se spunea, şi cuvîntul stătea la locul lui, era bun şi trainic, ca o formă obţinută şi cumpănită; era frumos. De cînd am început să aşternem atît de mult lucrurile pe hîrtie, ba să punem şi peceţi, cuvîntul vorbit s-a uşurat de înţeles. De cele mai multe ori nu vorbim cu adevărat: ciripim. Numai că, de vreme ce am lipsit cuvîntul de tăria lui, în favoarea cuvîntului scris, sîntem datori, prin cuvintele scrise, prin cărţi aşadar, să regăsim tăria cuvîntului, demnitatea, răspunderea, frumuseţea lui, ieşind astfel din ciripit. Un om cult se măsoară şi după numărul dicţionarelor (în particular al dicţionarelor limbii sale pe care le are în bibliotecă). Dar cel mai bun lucru l-ar face şcoala, care între gramatica atît de seacă şi interpretarea literară atît de aproximativă întotdeauna, ar trebui să întîrzie asupra cuvintelor. „De-i veţi lipsi de învăţătură şi-i veţi lăsa nepedepsiţi şi várvari...", scria cineva prin veacul al XVII-lea.

Nu pot fi numeroase cuvintele dintr-o limbă care să mai aibe în ele astăzi greutate şi „frumuseţe"; cîteva doar. Atîtea alte cuvinte denumind realităţi şi unelte sau procedee nu interesează decît prin realităţi şi lucruri ele însele. Dacă spui „ciuboţica cucului" nu te interesează cuvîntul decît cel mult ca metaforă. Dacă spui „tranzistor" nu te mai interesează nici atît, cel mult înţelesul dat de născocitor. Dacă spui „laser", aici nu mai interesează decît lucrul, căci e vorba de nişte iniţiale. Dar dacă spui „stare" sau „cuprins"? Un cuvînt ca „stare" a putut grăi mult în limba noastră. „Om cu stare", arăta Sextil Puşcariu, este cel care nu se mută din loc în loc, cel cu aşezare, pentru că are un rost stabil, stăpînind un bun. La fel, dacă spui „cuprins", nu faci din latinescul *comprehendere* chiar „a înţelege", a fi cuprins cu mintea, *comprendre*, ca francezul, dar spui ceva propriu limbii noastre atît în ce priveşte spaţiul (căci un cuprins e un fel de cîmp spaţial), cît şi în ce priveşte omul. Căci noi spunem, sau spuneam de cîte unul: „e un om

Scanned with OKEN Scanner

cuprins". Ce exprima aceasta? Spunea: un om cu stare bună, un om care cuprinde ceva din bogăţiile lumii. Şi dacă am mai şti să primim lecţia românească a cuvîntului, am spune şi astăzi: „e un om cuprins", dar nu pentru că stăpîneşte bunuri, ci pentru că e cuprins cu mintea, cuprins cu inima. Am spune atunci un lucru care ne-ar scoate din vorbirea de rînd şi ne-ar apropia de înţelesul acela frumos al lui *comprehendere,* pe care ne plăcuse o clipă (vreo 1 500 de ani) să-l pierdem.

„Şi păianjenul ţese, dar cu pînza lui nu se fac haine", spune un proverb de-al nostru. Vorbim şi noi, dar nu ne îmbrăcăm cu adevărat gîndul, de vreme ce vorbim fără înţelesul mai adînc şi mişcător al cuvintelor. Poate adesea nici nu ne gîndim cu adevărat gîndul. Norocul nostru este că sufletul nu ne e bîntuit de patimi atît de mari şi nici de un sentiment al urîtului atît de puternic ca acelea încercate de Eminescu. Dar chiar şi în noi patimile şi urîtul stau la pîndă să ne destrame. Limba noastră, una dintre cele care nu au luat de-a gata cuvintele, ci le-a făcut şi prefăcut cu greu singură, ne ajută să dăm formă informului. E frumoasă. Dacă a putut însenina o clipă pe Eminescu, să ne întoarcem cu încredere şi noi la rostirea românească. Sînt atîtea prilejuri în viaţă, cînd îţi vine să exclami: „Că nu curge cel izvor / Să mă pot spăla de dor". În schimb, în lumea rostirii, belşugul îţi stă întotdeauna înainte: „Ceru-i mare / Stele-s multe / Şi mai mari / Şi mai mărunte".

Scanned with OKEN Scanner

Două păcate față de Eminescu

Îl sărbătorim în fiecare an pe Eminescu, îl sărbătorim chiar de două ori pe an, dar continuăm să rămînem descoperiţi faţă de el. Cu oricîte reuşite în cercetarea critică şi istorică asupră-i, continuăm să fim vinovaţi în două privinţe, în ce-l priveşte: întîi nu-l cunoaştem încă în întregime, apoi nu-l facem cunoscut altora în întregime, aşa cum a fost.

Pe Eminescu *nu-l cunosc în întregime nici specialiştii,* acesta e adevărul. Şi lucrul e limpede de arătat: din cele cîteva mii de file ale manuscriselor eminesciene, zeci şi zeci de file sînt scrise în limba germană. După ştirea noastră, nimeni nu le-a descifrat şi folosit încă. Nu ne dăm seama, firește, dacă descifrarea lor ar schimba ceva în cunoaşterea lui Eminescu (poate că la capitolul pregătirii şi instrucţiei lui ele ar aduce o contribuţie esenţială; poate că în vreuna din notaţiile lui figurează un gînd extraordinar), dar a ţine seama de tot ce s-a păstrat din scrisul şi notele lui este o datorie pe care oricine o va găsi elementară. Totuşi nu ne-am îndeplinit-o.

Explicaţia este că majoritatea celor ce s-au ocupat intens cu manuscrisele n-au fost, probabil, perfecţi cunoscători ai limbii germane, în măsură, între altele, să descifreze notaţii în scrierea gotică folosită de poet. Ar fi putut-o face, la începutul veacului, eminentul eminescolog şi germanist care era Ion Scurtu; dar el s-a stins prea devreme, iar toate manuscrisele sale pregătitoare pentru o ediţie s-au pierdut, în timpul primului război mondial, undeva la Budapesta. După el, ceilalţi s-au

Scanned with OKEN Scanner

rătăcit în paradisul manuscriselor, dînd la iveală ce au putut – toată proza şi ceva din postume –, pînă ce au apărut Călinescu şi Perpessicius.

Acesta din urmă, dacă nu ne înşelăm, nu întîrziase în chip deosebit asupra culturii germane şi de altfel pentru volumele pe care le-a editat se interesa în primul rînd de poezie, ceea ce nu implica descifrarea notaţiilor în limba germană. Probabil le-ar fi venit rîndul, în volumele următoare, şi atunci desigur că Perpessicius şi-ar fi asociat un germanist. Cît despre Călinescu, el era capabil de orice. Aşa cum şi-a însuşit temeinic filozofia germană spre a da socoteală de formaţia lui Eminescu, ar fi fost în stare să devină germanist pînă la a citi notaţii în gotică, eventual cu prescurtările şi referinţele lor la autori şi profesori, cînd n-ar fi fost vorba de gînduri eminesciene pe care el le-ar fi înţeles mai bine decît oricine. De ce n-a făcut-o personal sau prin vreun colaborator germanist, în cadrul cercetării sale ce se voia exhaustivă, nu ştim. De altfel, nu i-am reluat cercetările publicate, ca să vedem ce spune despre notaţiile în limba germană. (Poate prof. Piru sau alţii ştiu ceva în această privinţă.) Rămîne un fapt că nici el n-a acoperit pe Eminescu întreg – şi undeva este un păcat, atît faţă de Eminescu, cît şi faţă de admirabila cercetare proprie întreprinsă asupră-i.

Dar înainte de a trece la al doilea păcat al nostru, al tuturor, faţă de Eminescu, să reamintim că el cunoştea şi folosea atît de bine limba germană încît un germanist de astăzi a putut declara, în legătură cu schimbul de scrisori în germană între Maiorescu şi poet, că acesta avea o germană încă mai bună decît criticul şcolit la Theresianum. Aceasta înseamnă că notaţiile din manuscrise nu pot fi – şi de altfel nu sînt, după cîte ne-am dat seama – simple însemnări de la cursuri sau conspecte, ci sînt adesea notaţii *pentru sine*. Cum să le ocolim, atunci? Un scriitor care şi-a propus recent să editeze facsimilat manuscrisul 2 275[B] ne-a mărturisit că pentru jumătatea germană a caietului eminescian nu a găsit încă un cunoscător al limbii germane care să-l ajute. Să nu fie oare nici un germanist tînăr care să vrea a face o teză de doctorat măcar cu copierea transliterată şi cu traducerea, dacă nu şi cu un comentariu al filelor germane din Eminescu?

Scanned with OKEN Scanner

Aici sîntem, cu primul păcat, la 90 de ani de la moartea poetului. Dar poetul n-a fost doar poet, sau n-ar fi fost inegalabilul nostru poet fără a fi învăţat despre limba sa şi limbi, cultura sa şi culturi necrezut de mult. Acest de necrezut e totuşi cu putinţă de *văzut*, în vreo 8 000-9 000 de file ce s-au păstrat, ca o mărturie unică – s-o spunem încă o dată – în cultura europeană. De ce să nu ne frecăm puţin la ochi şi să privim lucrul faţă în faţă?

A cunoaşte pe Eminescu aşa cum îl cunoaştem şi îl putem cunoaşte astăzi – în principal prin ediţia Perpessicius şi prin interpretările de ansamblu ale lui Călinescu, plus alte interpretări parţiale oricît de strălucite – înseamnă tot una cu a se reduce la cunoaşterea *Mioriţei* doar prin Alecsandri şi a folclorului doar prin filtrul cîtorva culegători învăţaţi. Dar ca şi folclorul nostru, Eminescu este un fenomen originar. Dacă nu ne-am mulţumit cu selecţiunea lui Maiorescu pentru prima generaţie de cititori; dacă am ştiut că poetul este mai mult decît atît; dacă am văzut că îndărătul poetului este o conştiinţă de cultură; dacă în sfîrşit am înţeles că el ne este cugetul mai adînc, sinea noastră cea bună, atunci cum ne rabdă inima să-l lăsăm pe mîna cîtorva, oricare le-ar fi excelenţa, şi nu ne întîlnim noi, fiecare suflet românesc, cu Sufletul nostru?

Printre cele 15 din 44 caiete facsimilate, pe care autorul acestor rînduri şi le-a procurat (şi pe care le ţine la dispoziţia oricui ar avea pentru ele mai mult decît simplă curiozitate), se găseşte şi amintitul caiet 2 275[B]. Îl deschid la întîmplare, la fila 37, şi citesc: „*Ce este coadaptaţia?* (subl. lui Em.). Mediul considerat ca parte din mine. Identificarea persoanei cu mediul". – Ce stranie coincidenţă face ca gîndul filozofic peste care tocmai am căzut, anume transformarea mediului exterior în mediu interior, să figureze acolo, în caietele lui Eminescu? sau să-mi *pară*, prin cine ştie ce intropatie, că figurează acolo? Căci totul pe lume este, în fond, un fel de „coadaptare": trebuie să transformi, spre a putea fi cu-adevărat, un mediu exterior într-unul interior. S-a spus de către oamenii de ştiinţă că sîngele fiinţelor vii, sărat cum este, reprezintă mediul marin („foşnirea mătăsoasă a mărilor cu sare", spunea un mare poet alexandrin de la noi), trecut *înăuntrul* nostru. La fel cultura; ea este un

Scanned with OKEN Scanner

mediu extern – atîtea cărţi şi cunoştinţe! – care de la un moment dat devine mediu intern. Sau aşa este spiritul obiectiv al poporului tău: o lume în care eşti şi care dintr-o dată devine lăuntrică.

Şi aşa ne este Eminescu: un mediu învăluitor extern încă – da, extern, căci nu-l cunoaştem decît prin vitrină –, care poate, care trebuie să devină un mediu intern. Dar atunci cele două păcate faţă de Eminescu nu sînt cu-adevărat faţă de el.

Scanned with OKEN Scanner

„La ce bun limba română?“ sau „Caietele lui Eminescu“

În anul 1863 apărea în Franţa o carte, *Du principe des nationalités,* în care autorul, Louis Joly, scria textual la paginile 58-59: „La ce bun o limbă nouă ca limba română? Ce opere există în ea?“

Probabil că autorul era oarecum iritat de stăruinţa cîtorva contemporani de-ai săi, între ei şi Edgar Quinet, pe care-l menţiona, de a cere drepturi de existenţă şi afirmare pentru popoarele „tinere“ ce stăteau să se ivească în istorie. Şi probabil că Joly nu era un lingvist (necum un istoric), spre a se bucura că există încă un „dialect“ romanic, dacă nu o adevărată limbă, care să intereseze în chip deosebit pe învăţaţi, asupra acelor limbi romanice abia de puţină vreme supuse cercetării ştiinţifice.

Dacă ar apărea astăzi un nou Louis Joly care să spună: „la ce bun încă o ţară pe harta lumii?“, desigur că s-ar speria să vadă cîte ţări noi apar pe îndurătorul nostru glob. Şi nu i-am răspunde cu mult-puţinul pe care l-a făcut ţărişoara cea nouă în secolul care trecu; i-am arăta doar că nu este vorba chiar de o ţară şi de un spaţiu istoric atît de „tinere“, ci că, pe vremea cînd în Galia lui, adică în Franţa de astăzi, se număra pe zece degete de la mîini şi de la picioare (cum se vede în *quatrevingts,* unde e folosită baza douăzeci, care n-a putut duce nicăieri la şirul complet al numerelor naturale), în spaţiul românesc de astăzi, la Histria, de pildă, erau citiţi în manuscrise, fără îndoială frumos copiate, presocraticii; sau dincoace de Dunăre, în spaţiul geto-dacic şi în centrele lor statale, se făceau calendare solare ceva mai rafinate sub raport ştiinţific şi se practicau

Scanned with OKEN Scanner

tehnici spirituale sau credinţe care impresionau pe atît de luminaţii greci.

Dar iubim şi admirăm prea mult cei 1 200 de ani de afirmare istorică franceză – în fond miracolul francez – ca să ne îngăduim, nu fără puţin ridicol, a ne lăuda peste măsură cu cei 2 500 de ani ai civilizaţiei noastre, din păcate *săteşti,* cum spunea Pârvan, altminteri la nivelul celor mari, tot după el.

Dimpotrivă, vom mărturisi că şi astăzi un Louis Joly ne spune ceva ce ar trebui mai degrabă să ne stimuleze decît să ne întristeze: „la ce bun limba română?" Fiecare scriitor şi fiecare om de cultură pedepsit cu limba română, aşa cum spunea Cantemir încă (dar cu sensul de „a educa", pentru „a pedepsi"), trebuie să se întrebe de fiecare dată, în orice domeniu de creaţie ar lucra, şi mai ales în creaţia literară ori filozofică: am oare în mînă nisip cu aur? sau am nisip gol? Şi pot eu scoate aurul de acolo, ca zlătarii aceia de veacuri de prin munţii Apuseni şi din regiunea Oltului, spălîndu-l şi trecîndu-l prin „hîrlosta" gîndului, prin „scîndura aceea cu şanţuri transversale, care reţinea aurul mai greu decît quarţul" (cum arată cercetătorul Aurel D. Petrescu), ca şi prin „hurca" inimii („o scîndură acoperită cu piele de oaie, aşezată tot înclinat, ce reţinea aurul între firele de lînă, de unde denumirea de lîna de aur a acestei piese", ceea ce-l face pe acelaşi comentator să spună: „Lîna de aur la români poate fi contemporană sau mai veche decît cea căutată de către Argonauţi în Colchida antică")? Aşadar, putem noi face oare o ispravă care să dea de ruşine pe cîte unul ca Louis Joly? Sau, în ciuda ifoselor noastre istorice, sîntem sortiţi să rămînem, pe plan cultural cel puţin, în minorat, în sub-istorie, în reuşite intraductibile cînd reuşite sînt, în jumătăţi de reuşite, în iluzia unor „protocronisme" care n-au fost acreditate, deci nu sînt protocronisme decît pentru noi şi doar din cînd în cînd o irupţie singulară, perfect asimilabilă cu ale oricăror alte popoare bătrîne sau tinere? Cît despre faptul că am „supravieţuit" mai mult decît alţii, el poate să nu însemne decît că am supravieţuit mai bine decît ei, ca amoeba în rîndul vieţuitoarelor.

Fiecare deci, dacă scrie versuri, creează şi gîndeşte pe limba aceasta „proastă", cum spuneau chiar unii dintre ai noştri

Scanned with OKEN Scanner

altădată, ar trebui să aibă undeva, deasupra mesei sale de lucru, înscrisă vorba: *„À quoi bon la langue roumaine?“*

Pe vremea cînd Louis Joly rostea vorba aceasta, Eminescu nu avea decît 12 sau 13 ani; folclorul nostru nu ieşise la iveală destul de timpuriu ca să cucerească prin lirismul său pe Goethe, poate mai mult decît cel neo-grec şi cel sîrbesc, care-l surprinseseră; *Învăţăturile lui Neagoe*... erau ca şi neştiute; cronicarii noştri, uneori mai adînci în felul lor, cu filozoficeasca lor înţelepciune, decît *les chroniqueurs français* ca Froissart ori Commynes, nu erau cunoscuţi nici de noi; personalităţile creatoare de prim rang ale veacului al XVII-lea românesc erau ca şi absorbite de alte culturi; Academiile domneşti de la Bucureşti şi Iaşi erau preluate de greci – astfel încît, la începutul veacului al XIX-lea a trebuit să începem de la alfabet şi măsurători de teren, cu Gheorghe Lazăr, spre a urca spre cultură şi a face abia apoi, după cîteva decenii, cultură ridicată.

Între timp, adică într-un veac şi ceva, s-a făcut ce s-a făcut. Dacă, însă, ne-ar însărcina cineva să răspundem unui Joly de astăzi, noi am începe prin a-i mulţumi că ne-a oferit cea mai tulburătoare provocare (istoria înseamnă în fond un răspuns la felurite provocări, spunea istoricul contemporan Toynbee), şi astfel nu i-am răspunde cu un noian de realizări.

I-am răspunde cu o *nerealizare:* cu caietele lui Eminescu. Operele unei culturi sînt opere şi pot fi discutate sau revendicate de alţii; pînă şi Brâncuşi a putut fi trecut pe seama influenţei africane primitive sau a solicitării şi capacităţii de înţelegere... americane. Toţi cărturarii şi creatorii noştri, la urma-urmelor, au învăţat la şcoala altora, începînd cu franţuziţii paşoptişti şi sfîrşind cu goetheanul Blaga. Ce mai e al nostru?

Al nostru este cîte un zbucium spiritual sau cîte o căutare în spiritul universal, dar *în cuvînt românesc,* aşa cum le-ar putea vedea şi ar trebui să le vadă orice cuget românesc în Caietele lui Eminescu.

Nu mai avem nimic *de spus* ca pledoarie în favoarea facsimilării caietelor acestora. Cincisprezece dintre ele se află reproduse, mai bine sau mai prost, la Biblioteca „Astra“ din Sibiu şi stau, pare-se, la dispoziţia oricărui cititor. Direcţia Bibliotecii s-a angajat să facsimileze restul.

Scanned with OKEN Scanner

Dar manuscrisele acestea, cu lecţia lor unică, nu sînt „de văzut"; sînt de răsfoit filă cu filă, de străbătut pînă te dor ochii, aşa cum cele două fişiere de la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, cu lucrările lui N. Iorga, sînt de răsfoit fişă cu fişă pînă ce te ustură degetele.

Cultura nu este numai desfătare şi un fel de creaţie în lumină; ea este şi o suferinţă surdă, în adîncul sufletelor şi al popoarelor. *Acest* lucru nu-l ştia Joly şi poate că nu-l ştie nici cîte un alt Joly de astăzi. Iar dacă ne-ar spune cineva, după modelul lui: la ce bun să mai facsimilăm Caietele lui Eminescu, de vreme ce s-a tipărit aproape totul din ele, şi în orice caz tot ce era valabil „literar" –, atunci am răspunde: duceţi-vă în producţie, fie şi în producţie culturală, oameni buni! Îndărătul ei, într-o lume de care voi nu vreţi să ştiţi, este creaţia – sau ceea ce face cu putinţă creaţia. Pentru aşa ceva e bună limba română şi sînt bune Caietele lui Eminescu.

Scanned with OKEN Scanner

Filele germane din manuscrisele lui Eminescu

În nu mai puţin de 23 din cele 44 de caiete ale lui Eminescu, apar întinse însemnări în limba germană, cea mai mare parte din ele nedescifrate încă.

Răspunzînd iniţiativei luate de revista „Transilvania", o eminentă germanistă de la Institutul de învăţămînt superior din Sibiu, Mariana Petrescu, întreprinde acum descifrarea, transliterarea din scrierea gotică şi traducerea celor 108 pagini din manuscrisul 2 287. În numărul de faţă al revistei apar numai 6 pagini, în text german şi traducere, restul urmînd să apară număr de număr. Conducerea revistei va hotărî dacă poate oferi lunar mai mult spaţiu paginilor eminesciene (în ritmul de 10 pagini pe lună ar trebui un an pentru editarea filelor dintr-un singur manuscris) şi dacă înţelege să preia editarea a încă 105 pagini din alte două manuscrise, ale căror clişee le putem pune la dispoziţie, ca şi editarea restului însemnărilor – după estimaţia noastră între 200 şi 300 pagini – ale căror clişee le vom solicita de la Biblioteca Academiei.

Este într-adevăr momentul *să ne grăbim*, după ce timp de 80 de ani de la depunerea de către Maiorescu a manuscriselor la Academie cultura română a aşteptat. Din fericire, acum – potrivit proverbului românesc că „tot soseşte şi cel care întîrzie" – se întreprinde din mai multe părţi descifrarea şi valorificarea filelor germane din tezaurul eminescian. Redăm în cele de mai jos informaţiile obţinute în această privinţă.

Editorul culegerilor intitulate *Caietele Mihai Eminescu*, vrednicul şi competentul cercetător Marin Bucur, a făcut să

Scanned with OKEN Scanner

apară, cu text german şi traducere, în numerele III (1975), IV (1977) şi V (1980) ale publicaţiei sale, întinsul text intitulat *Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie,* excelent transcris şi tradus de Adelia Perju. Despre acest text din manuscrisul 2 285 (unde se mai află pagini netranscrise), Marin Bucur afirmă că pare a fi reproducerea, „probabil într-o redactare personală", a unei bune părţi dintr-o lucrare încă neidentificată. Observaţia cum că e vorba de o redactare personală a lui Eminescu ne pare întru totul potrivită şi sugestivă, ea trebuind să fie extinsă asupra aproape tuturor însemnărilor în germană ale lui Eminescu, fie că e vorba de note de curs, transcrieri ori conspecte. Rămîne, numai, ca specialiştii să stabilească, după descifrare, cui anume aparţin *versurile* şi chiar poemele întregi în germană, din manuscris, după cum ne rămîne nădejdea că, în sutele de pagini ale celui care cunoştea perfect limba germană, vom întîlni cîteva însemnări cu-adevărat personale, care să ne răsplătească – aşa cum fac unele notaţii în limba română – pentru efortul de descifrare şi să ne clatine sau chiar să ne ruşineze în convingerea de-a fi cunoscut pe Eminescu întreg.

Acelaşi cercetător Marin Bucur a făcut după ms. 2 286 reproduceri fotografice ale celor 15 pagini în germană, în majoritate cu notaţii despre Hegel, pe care ni le-a pus binevoitor la dispoziţie, în transliterarea unor specialişti din Germania de Vest. Despre aceste pagini, din care cîteva vor fi reproduse în original şi traducere, am referit într-un scurt studiu ce urmează să apară în *Caietele Mihai Eminescu.* Semnalăm în treacăt că nici specialiştii germani nu au putut descifra absolut totul. În sfîrşit, Marin Bucur ne-a mai încredinţat cele 10 pagini în germană, cu versuri, din ms. 2 290, pe care le vom supune, împreună cu un alt număr de pagini (fotografiate de scriitorul Gheorghe Suciu, în vederea redării facsimilate a unui manuscris întreg), germaniştilor din Sibiu.

Pe de altă parte, sîntem informaţi că un distins germanist din Bucureşti întreprinde, pentru Muzeul Literaturii Române, transliterarea ms. 2 257, care conţine numeroase pagini în germană. Nădăjduim că Muzeul Literaturii Române nu se va opri aci şi, în orice caz, că va publica în „Manuscriptum" paginile descifrate, cu traducerea lor.

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrşit, putem anunţa că un tînăr critic, Mircea Scarlat, care a primit bursa Herder din partea marelui nostru învăţat şi om de cultură prof. Al. Rosetti, se află la Viena, unde cercetează – sub sugestia celor din ţară, dar şi spre interesul cercurilor de specialitate din Viena şi Germania – tocmai anii de studenţie ai lui Eminescu. Aflăm că înzestratul tînăr a obţinut chiar înscrierea unei teze de doctorat pe această temă, la Heidelberg, şi sîntem încredinţaţi că toate forurile de la noi, inclusiv Uniunea Scriitorilor, vor sprijini realizarea unei astfel de lucrări. În ce ne priveşte, ne-am propus a trimite tînărului doctorand tot ce se va descifra aci din corpus-ul german şi, eventual, înăuntrul unui an – dacă nu ne facem iluzii – corpus-ul întreg. La rîndul lui, el va putea desăvîrşi, cu specialiştii de acolo, lectura întreprinsă aci.

Căci într-adevăr, cum se va vedea din paginile publicate în acest număr, nu se poate obţine de la început descifrarea perfectă a cîte unor pagini din manuscris. De aceea, nici nu ar fi o muncă de prisos ca mai mulţi specialişti să întîrzie asupra unui aceluiaşi text, iar tot de aceea cititorul nu trebuie să se mire că opera de descifrare nu este întreprinsă în mod organizat şi coordonat. Ceea ce a obţinut, însă, Mariana Petrescu, încă de la o primă încercare, ni s-a părut nesperat de mult şi în unele cazuri uimitor. Dacă sînt unele goluri, lecturi greşite sau locuri nesigure în traducere, dînsa va şti să le corecteze singură, după familiarizarea cu scrisul, limba şi chiar felul de-a gîndi al lui Eminescu în anii tinereţii, în clipa cînd paginile transcrise şi traduse vor apărea în volum.

De altfel, Mariana Petrescu nu s-a mulţumit să întreprindă singură şi absolut dezinteresat această muncă de mare specialist, ci a ştiut să trezească interesul pentru descifrare şi în rîndurile studenţilor dînsei, dintre care unii s-au dovedit deosebit de înzestraţi pentru filologia de text.

În măsura în care paginile lui Eminescu vor face materia unor lucrări pe care editurile din ţară se vor gîndi să le publice, contractele astfel obţinute ar putea lesne justifica practica studenţească asupra manuscriselor, potrivit bunei măsuri introduse în universităţi, ca studenţii să facă şi practică productivă în specialitatea lor. În orice caz, ne simţim datori să subli-

Scanned with OKEN Scanner

niem, în legătură cu remarcabilul început făcut de Mariana Petrescu la Sibiu, că orice universitate din ţară s-ar mîndri cu un asemenea dascăl.

În ce priveşte textele germane ele însele, ce par a fi uneori note de curs, alteori conspecte ale lui Eminescu, cînd nu sînt locuri transcrise din lucrări încă neindentificabile, vom releva deocamdată un singur aspect: calitatea însemnărilor. Nu este destul să asişti la cursuri bune şi să citeşti cărţi alese; trebuie să ştii şi ce anume este de reţinut din ele. Cursurile variate pe care le audia Eminescu sau lecturile încă mai variate pe care le făcea ar fi de-ajuns să arate *cine* era studentul acesta fără diplomă de bacalaureat şi fără aspiraţia de a face carieră profesorală. Dar nivelul înalt, permanent păstrat, la care se aşază însemnările sale, natura problemelor, ca şi distincţia formulărilor – dintre care unele pot fi ale lui Eminescu, sau pe care în nici un caz nu le-ar fi reţinut un ascultător obişnuit – ne dau mai bine decît orice alt document măsura fiinţării în elementul culturii a unui om. El a putut fi Poezia însăşi, pentru un popor, pentru că a fost, în felul său, cultura însăşi, cu cele două feţe ale ei, una întoarsă în afară, alta înăuntru. Încearcă oricine să-şi închipuie ce ar fi fost poezia lui Eminescu fără anii de la Viena şi Berlin, fără intima sa întîlnire cu o mare cultură şi cu marile culturi; dar, la fel, nu ne-o putem închipui fără cealaltă mare întîlnire: cu vechile cuvinte româneşti din manuscrisele pe care le adulmeca, adică pe urma cărora era încă dinainte de anii străinătăţii.

Însemnările germane vor reuşi, poate, mai mult decît să ne înveţe ceva despre Eminescu; vor reuşi să înveţe pe tinerii noştri cărturari *cum* se învaţă; şi – mai ales – vor reuşi să ne arate că, fără mare şi bogată învăţătură, poezia noastră, critica noastră, cercetarea noastră şi chiar gîndirea noastră sînt simplă bolboroseală – sau vorbe bune doar pentru un sat pierdut în istorie.

Scanned with OKEN Scanner

Tineretul de astăzi şi Eminescu

Pe măsură ce se descifrează – datorită unei germaniste din Sibiu, Mariana Petrescu, şi cu ultimul control al profesorului Georg Scherg, tot din Sibiu – cele cîteva sute de file în germană din Eminescu rămase necitite timp de 80 de ani, sîntem tot mai uimiţi de nivelul ridicat al notelor, luate după diverse cursuri şi scrieri, sau poate redactate de studentul Eminescu (cel rămas repetent la Cernăuţi şi corigent la Blaj), în anii de la Viena şi Berlin.

Personal, păstrasem vreo 30 de caiete cu note, dintre anii 1926-1946 (despre cele de după 1946 nu este cazul să vorbim), din care am distrus 20, după ce în anii '60 am luat un prim contact cu cele 44 caiete eminesciene aflate la Biblioteca Academiei Române. Acum, după descifrarea notelor germane, vom distruge şi celelalte 10 caiete. Nimic din ceea ce facem noi, sau măcar unii dintre noi, după 100 de ani de la perioada de studenţie a lui Eminescu, nu merită să supravieţuiască, în comparaţie cu însemnările făcute de „haimanaua" aceea, cum cu dragoste spunea Călinescu. Dar experienţa noastră spirituală nu e dată celui ce n-a văzut caietele lui Eminescu şi nu a fost înţeleasă întocmai, atunci cînd am împărtăşit-o public.

Într-adevăr, cînd – după cererea zadarnică de a se facsimila (nu doar tipări) tot ce se află în cele 44 de caiete – am publicat un volumaş în care nu aveam nici o pretenţie exegetică (deoarece, în afară de traducerea din *Critica raţiunii pure*, din ms. 2 258, nu ne ocupasem decît două săptămîni cu Eminescu, cerînd şi obţinînd cu greu de la îngerul păzitor al caietelor, care

este, la Academie, Gabriel Ştrempel, să vedem *toate* caietele eminesciene), am avut parte de cîteva recenzii, care uneori ne certau, alteori ne lăudau pe noi, în loc să susţină ideea de facsimilare.

Acum ţinem să subliniem că singură prezenţa, la Biblioteca „Astra" din Sibiu, a 15 reproduceri xerografiate de noi după fotocopiile eminesciene (deoarece nu am îndrăznit să cerem lui Gabriel Ştrempel a ne îngădui să expunem fragilele pagini din caiete unei fotocopieri noi) a făcut posibil ca un dascăl tînăr şi înzestrat din Sibiu să vadă că există file germane şi că ar merita – nu fără un deosebit efort – ca ele să fie transliterate şi traduse. Poate dacă, de 30-35 ani, de cînd există excelente mijloace tehnice de reproducere a manuscriselor, caietele lui Eminescu ar fi fost facsimilate, s-ar fi găsit cîţiva germanişti care să încerce descifrarea; aşa cum două generaţii de cărturari tineri ar fi avut sub ochi miracolul eminescian, fără să aştepte pînă în 1989 terminarea ediţiei Perpessicius, care poate nici ea nu este în măsură să dezvăluie cu adevărat miracolul eminescian.

Cărturarii tineri au măcar acum, după 80 de ani, în faţa lor, paginile uceniciei lui Eminescu. Vor fi demni de a le aprecia? Se vor smeri îndeajuns? Vor admite că au multe de învăţat de la felul cum *învăţa* Eminescu, înainte de-a cere să li se publice un volumaş de versuri (fără ritm şi fără rimă, în general fără meşteşug, deci la dispoziţia oricărui adolescent inteligent), sau un volumaş de critică pe bază de simple impresii de lectură, cam la îndemîna oricui?

Spre a arăta cum reacţionează tinerii de astăzi în faţa culturii – spre deosebire de Eminescu, a cărui lecţie n-au înţeles-o întotdeauna aceşti tineri care, după impresia mea, sînt *mai înzestraţi* totuşi pentru cultura mare decît am fost noi, cei dintre cele două războaie mondiale –, vom lua un singur caz, cel al tînărului critic Mircea Scarlat, despre care am scris, într-un număr trecut al „Transilvaniei", că se află acum la Viena (cu bursa Herder, generos oferită de prof. Al. Rosetti) şi pe care l-am îndemnat să studieze tocmai anii de formaţie ai poetului la Viena şi Berlin. Tînărul critic, care visa să facă cronici pe modelul Manolescu, dar care nu avea, cînd l-am cunoscut, decît simple judecăţi de gust, fără o cultură deose-

Scanned with OKEN Scanner

bită (aşa cum fac poeţii tineri un fel de versuri pe bază de simplă sensibilitate lirică, fără o cultură deosebită, deci angajîndu-se şi unii şi alţii pe linia de cea mai mică rezistenţă a culturii), tînărul a venit acum vreo zece ani spre a mă cunoaşte şi eventual a se folosi de sfaturile, dacă nu şi de recomandările mele la vreo editură ori revistă. I-am oferit cele 10 lecţii de greacă gratuite, pe care le ofeream oricărui tînăr cînd voiam să-l pun la încercare; a renunţat la lecţia a 3-a şi, întrucît nu voia să facă decît critică literară, l-am îndemnat să înveţe limba germană. S-a înscris la fără frecvenţă, a trecut primul an (cu echivalarea mai multor examene de la Filologie), apoi a renunţat să înveţe germana. I-am indicat ultima posibilitate de-a face cultură ceva mai temeinică: fiind tînăr profesor de franceză la Alexandria, unde îşi avea familia, i-am sugerat să vină în fiecare duminică la mine unde, împreună cu soţia mea, bună cunoscătoare de franceză, să-l corectăm în expunerile ce urma să ne facă despre cultura franceză, de la începuturi şi pînă astăzi.

Astfel, l-am rugat să înceapă cu *La chanson de Roland* şi să ne explice de ce ostaşii lui Wilhelm Cuceritorul, care coborau din bărci să atace pe britonii aflaţi pe mal cu arcuri, cîntau, ei, normanzii, cîntece după versurile din *La chanson de Roland*. Nu ţin minte să fi primit explicaţia. Apoi l-am rugat să ne expună, tot în franceză, *Le roman de la rose* şi să ne dea lista personajelor, respectiv a calităţilor personificate (Iubire, Gelozie, Bună întîmpinare), care ne interesau pentru ilustrarea ideii că în Evul Mediu prevalase substantivul, în timp ce în Renaştere prevala adjectivul. Am căpătat de la Scarlat o listă de personaje pe care o puteam găsi în orice tablă de materii a romanului. I-am cerut, în sfîrşit – întrucît publicase un volum, fără valoare documentară, despre Miron Costin şi apoi o Introducere la un volum de Grigore Ureche –, să ne facă o comparaţie între cronicarii francezi şi cei români, cu sugestia că (fără a face patriotism) cronicarii noştri sînt mai înţelepţi şi, uneori, mai adînci decît cei francezi. Atunci, tînărul critic ne-a mărturisit că, în fond, nu-l interesează asemenea probleme şi că se ocupă cu o lucrare despre Flaubert (cel în care s-a înecat nefilozoful Sartre şi a cărui *Educaţie sentimentală* este,

Scanned with OKEN Scanner

după părerea noastră, una din cele mai proaste cărţi ale culturii europene). În acelaşi timp ne-a spus că, la 27-28 de ani cît împlinise, a scris o carte despre rafinatul Ion Barbu şi că a angajat, la Editura Minerva, o *Istorie a poeziei române* în patru volume.

Ne-am îngăduit atunci să trimitem la plimbare pe tînărul critic, spunîndu-i că nu interesează cazul cuiva care, fără a cunoaşte trei sau patru alte culturi, ca Vianu ori Călinescu, încearcă să scrie pe larg despre poezia română de la începuturi şi pînă astăzi. Am aflat că, între timp, a şi predat primul volum din *Istoria poeziei...* ; aşa fiind, vom ruga conducerea Editurii Minerva să amîne cu 8 sau 10 ani publicarea lucrării, pînă ce tînărul va învăţa carte.

După 2 sau 3 ani de întrerupere a legăturilor cu un tînăr, înzestrat firește, dar cam grăbit, am avut plăcerea să-l vedem reapărînd cu bursa Herder, hotărît, de rîndul acesta, să înveţe germana. L-am sfătuit deci să se ocupe cu anii de formaţie ai lui Eminescu, ceea ce a produs o bună impresie la Viena; l-am ajutat, împreună cu Marin Sorescu, să ajungă la prof. Heitmann, de romanistică, de la Heidelberg, care l-a primit bine şi i-a făgăduit o bursă Humboldt, spre a face o teză despre Eminescu şi Germania; l-am îndemnat să nu aleagă drept teză secundară istoria artelor, cum îşi propusese în intenţia de a obţine mai uşor doctoratul, ci o teză secundară despre literatura *germană,* tocmai spre a se întoarce în ţară pregătit să facă ceea ce nu au făcut alţii în critică. I-am trimis tot ce transliterăm din paginile germane ale lui Eminescu, rugîndu-l numai să încerce a vedea, în cultura timpului, ce anume profesori, cărţi şi reviste consulta Eminescu şi cît de personale pot fi însemnările lui. Ne-a asigurat că aşa va face, dar a adăugat că nu înţelege să meargă cu filologia de text chiar pînă la capăt (ca Vatamaniuc, a precizat el), ci că se va mulţumi cu aprecieri generale asupra relaţiilor eminesciene cu cultura germană.

Neputînd obţine la timp bursa Humboldt, dar obţinînd, tocmai pentru lucrarea asupra lui Eminescu, o prelungire de bursă de cîteva luni la Viena, aflăm că va renunţa la această prelungire şi se va întoarce în ţară, dacă nu poate lua doctoratul în Germania. Părerea noastră este că *nu* doctoratul în străinătate

Scanned with OKEN Scanner

interesează (un Mircea Eliade şi-a dat doctoratul la Bucureşti, după 3 ani de India), ci cunoaşterea limbii germane, care nu se obţine în 9 luni, mai ales cînd nu eşti prea înzestrat pentru limbi. Dacă tînărul critic va veni totuşi în ţară înainte de a fi folosit şansele ce i s-au oferit spre a învăţa cum trebuie germana, vom fi siliţi să-l ocolim iarăşi.

Am relatat toate acestea spre a arăta că există un oarecare răsfăţ în generaţia tînără de astăzi, aşa cum există un fel de bovarism („nu sîntem la Paris") şi un sistem al tinerilor de a se lamenta că n-au avut profesori buni şi n-au putut învăţa mare lucru la facultăţi. Îndrăznesc să-i întreb: ce profesori a avut Eminescu? Iar dacă i-a găsit la Viena şi apoi la Berlin, nu cumva a ştiut *singur* să-i caute şi, în orice caz, să reţină de la ei aceea ce paginile germane ştiu să arate? Orice om de cultură este un autodidact, în definitiv, iar astăzi, cu mijloacele şi bibliotecile pe care le avem la dispoziţie oriunde în lume, şi fireşte la noi, nu atît profesorii, cît rîvna personală şi „nebunia culturii" (aşa cum se spunea de creştinism că este o nebunie a crucii) hotărăsc un destin cărturăresc.

Dacă ni se va spune că noi, cei dintre cele două războaie mondiale, am avut prilejuri de publicare timpurie, pe care tinerii de astăzi nu le au întotdeauna, vom îndrăzni să răspundem cu cazul propriu, mărturisind că ne ruşinăm de eseurile pe care le-am publicat la 19 şi 20 de ani, în revista „Acţiune şi Reacţiune", sub stăruinţa prietenului mai mare, Petru Comarnescu, tare înzestrat, dar şi tare pripit; că am publicat, pînă în 1944, mai mult traduceri şi timide eseuri, intrînd apoi într-o tăcere publicistică de vreo 25 de ani, care *nu* ne-a dăunat *defel*, căci am putut publica apoi, într-o formă revăzută, lucrările scrise între timp.

Iar dacă – atunci cînd îndemnăm pe tineri să se lase cuprinşi mai degrabă de furorul culturii decît de cel al editării, dîndu-le drept exemplu pe Eminescu însuşi, care nu a publicat *nici un volum* în timpul vieţii sale lucide – se va spune că el a fost un geniu, atunci ne vom întreba şi noi, împreună cu venerabilul critic Şerban Cioculescu: Ce este aceasta, un geniu? D-sa punea recent întrebarea, în legătură cu afirmaţia noastră că i-a lipsit lui Camil Petrescu puţin de tot (nici astăzi nu ştiu ce) spre a fi un geniu.

Scanned with OKEN Scanner

Este, aşadar, adevărat că nu putem răspunde clar ce este un geniu; dar, ca în teologia negativă, unde se spune doar ce *nu* este divinitatea, se poate spune limpede ce şi cine nu este un geniu. Şi se mai poate spune ceva: că fără extraordinara sa ucenicie, Eminescu nu ar fi obţinut, din cugetul, din *ingenium*-ul, din geniul său, decît puţinul pe care-l obţin poeţii, cu sau fără geniu, mai tineri de astăzi.

Scanned with OKEN Scanner

Notă
[la însemnările în limba germană din „Caietele lui Eminescu": Manuscrisul 2 287]

Întrucît mulţi cititori au crezut că este vorba de transliterarea şi traducerea unor pagini *izolate* din filele germane ale lui Eminescu, ţinem să subliniem că se întreprinde, sub auspiciile „Transilvaniei" (cu unele întregiri, pînă acum neînsemnate, aduse de alte publicaţii), transliterarea şi traducerea *întregului corpus eminescian în germană.*

Am nădăjduit – aşa cum arătam în nr. 6, a. c. al acestei reviste, cînd s-a început publicarea textelor – că la această operă vor participa mai mulţi colaboratori. În clipa de faţă, singură Mariana Petrescu, lector la institutul universitar din Sibiu, întreprinde lucrarea. Pe baza paginilor publicate în „Transilvania", dînsa a fost de îndată cooptată printre colaboratorii marii ediţii eminesciene „Perpessicius", urmînd a semna singură (în cazul că nu se ivesc noi colaboratori) volumul XVII al ediţiei.

Lacunele din text, explicabile fie prin scrisul greu lizibil al lui Eminescu, fie prin aceea că Mariana Petrescu nu are la dispoziţie decît clişee imperfecte, pe care i le-am procurat prin bunăvoinţa eminescologului Marin Bucur, de la Institutul de literatură din Bucureşti, vor fi îndreptate pe cît posibil, atunci cînd vrednica şi competenta cercetătoare va putea vedea manuscrisele în original, la Biblioteca Academiei.

Cititorii sînt astfel înştiinţaţi că, după ms. 2287, vor urma filele germane din celelalte peste douăzeci de manuscrise eminesciene (conţinînd însă mai puţine însemnări

Scanned with OKEN Scanner

decît ms. 2 287), astfel încît vor trebui să treacă 1-2 ani pînă cînd totalitatea corpus-ului german să fie dată la iveală.

Tînărul profesor din Craiova Constantin Barbu, excepţional de înzestrat pentru lucrări de erudiţie şi de istorie literară, ne semnalează că „fila [?]^{v} (editată în revistă – *n.n.*) cuprinde extrase, cu *modificări*, de pe 34 de pagini din Schopenhauer", anume din *Parerga şi Paralipomena* (vol.IV). Cercetătorul adaugă:

„Eminescu şi-a extras fragmentele de la paginile: 276, 278, 283, 299, 300, 301, 305, 306, 307, 308 (C. Barbu face trimiterile la ed. Leipzig, 1909 - *n.n.*).

De asemenea, scrisoarea lui Euthanasius către Ieronim, în *Cezara* III, traduce, cu modificări neînsemnate, filele 25^{r}, 25^{v}, 26^{r} şi 26^{v}: Eminescu: Textul german:«Dar, vei răspunde părinte, duci idei şi cugetări în natură după analogia împrejurărilor omeneşti...» – pînă la: «... dar la toţi în esenţă este aceeaşi, un moment de beţie».

Textul german:

«Man sollte die Idee in die Natur hereinbringen nach Analogie menschlicher...» – pînă la: *«...im Grunde dasselbe ein Räuschen».*

În „Transilvania", *die kleinen Götter* [?] s-a tradus: «zeii cei mici»(?); în Eminescu: «tucanii cei mici».

Despre *Gegensatz von Vorstellung u.Ding an sich:* e un text din Schopenhauer despre Kant, neindentificat încă.

Fila 39 – despre *Principium rationis sufficientis* – e un rezumat al cîtorva zeci de pagini din *Împătrita raţiune...* a lui Schopenhauer.

Ultimele 3-4 rînduri din fila 61^{v} sînt traduse fără ghilimele şi trimise într-o scrisoare din 5.II.1874 către Maiorescu; au luminări uluitoare pînă la *Luceafărul!"*

Felicitînd călduros pe C. Barbu pentru identificările făcute şi aşteptînd altele, din partea sa ori a cercetătorilor interesaţi, menţionăm că vol.XVII al ediţiei „Perpessicius", cu însemnările germane, va putea apărea, după cîte ni s-a comunicat, deîndată

Scanned with OKEN Scanner

ce va fi încheiat. În felul acesta – o spunem cu mîndrie pentru cercetătorii sibieni –, ceea ce nu s-a făcut timp de 80 de ani se întreprinde acum, sub ochii cititorilor acestei reviste. Asupra filelor transliterate şi traduse, nu încape îndoială că se vor trece teze de doctorat, iar un nou mare eminescolog va reface volumul lui Călinescu privitor la anii de formaţie şi pregătire ai poetului.

Scanned with OKEN Scanner

Cinci ani din viaţa poetului

Fie că se poate înţelege, sau rămîne ceva dincolo de înţelesurile noastre critice, acesta e faptul: totul se petrece înăuntrul a 15 ani. Formaţia şi creaţia lui Eminescu se desfăşoară între cei 18 şi 30 de ani ai lui, după care vine noaptea, lungă de 6 ani, după care vine uimirea noastră, lungă probabil cît anii limbii lui.

Dacă totuşi vrei să înţelegi ceva din miracolul care s-a petrecut în acest răstimp, trebuie să restrîngi încă mai mult răstimpul; trebuie anume să admiţi că, în cei 10 ani de la întoarcerea din străinătate a poetului, el şi-a irosit mult din timpul creaţiei, cu siguranţă şi din cel al stăruitoarei modelări de sine, cu slujbele din ce în ce mai înstrăinătoare de sine: ca director al Bibliotecii din Iaşi (nici măcar un an, dar cînd a ştiut cel puţin să recomande achiziţionarea de preţioase manuscrise vechi româneşti şi poate să străbată lucrări de preţ, ca acelea a căror nerestituire la timp i-a fost imputată ca unui cititor de rînd), apoi ca simplu revizor şcolar, mai departe ca redactor la ziarul „vitelor de pripas" din Iaşi, în sfîrşit ca redactor, strălucit în aparenţă, pierdut în patima ruinătoare de sănătate şi de substanţă spirituală, în fond, a scrisului zilnic la *Timpul*.

Atunci cît rămîn din cei 15 ani? Rămîn ca hotărîtori cei 5 ani de străinătate, cînd poetul învaţă din limbi străine şi în limba ţării sale scrie, cum voia Cantemir. Tot ce a făcut şi scris apoi îşi are obîrşia în aceşti 5 ani. Fără ei, poetul nu ar fi fost Poetul, conştiinţa adîncit românească n-ar fi fost conştiinţa noastră mai bună, iar Pedagogul naţiunii – aşa cum ar putea să

Scanned with OKEN Scanner

fie, dacă l-am avea toţi sub ochi în manuscrisele sale facsimilate – ar sta înaintea noastră, astăzi şi poate mîine, ca un neîncetat îndemn de a face din cultură pîinea noastră cea de toate zilele.

Dar tocmai aceşti 5 ani nu sînt cunoscuţi. După un veac de la stingerea poetului şi 80 de la donarea către Academie a manuscriselor lui, sutele de pagini în limba germană, adică cei 5 ani hotărîtori pentru destinul lui Eminescu, nu au fost descifrate, cu adevărat citite şi cu adevărat valorificate. Eminescologii noştri din trecut au dat şi spus *totul* despre Eminescu, dar poate fără esenţialul din el! Nu ştim ce întreprinsese în această privinţă Ion Scurtu – poate singurul pregătit s-o facă, cu ştiinţa lui de limbă germană –, căci manuscrisele sale s-au pierdut în 1916, la Budapesta. Dar cei care i-au urmat nu par a fi pus în centrul investigaţiei lor filele germane; mai tîrziu Călinescu a făcut-o doar aluziv (deţinem lista referinţelor sale la manuscrisele germane, ce nu sînt decît referinţe), iar Perpessicius, la primele volume ale ediţiei sale, nu pare a fi găsit germaniştii care să descifreze *începuturile* eminesciene, lăsate pentru unul dintre ultimele volume ale ediţiei.

Nu cumva totuşi ar fi trebuit deschisă ediţia tocmai cu aceste începuturi, care lămuresc poate mult din opera lui Eminescu? Nu vei înţelege începutul *Scrisorii I* fără indianistica studiată de poet în cei 5 ani, nici *Rugăciunea unui dac*, intitulată întîi *Nirvana*. Nu vei înţelege critic proza fără Novalis şi romantismul german. Nu cumva, în orice caz, ar fi trebuit publicate filele germane, în transliterare şi traducere, îndată după volumele de poezie?

Ne întrebăm aşa, fără a pune în discuţie admirabila reuşită a lui Perpessicius, Şi, dincolo de ea, relevăm cu uimire faptul că în 80 de ani, adică în vreo trei generaţii de cărturari români, dintre care unii au trăit din resturile banchetului eminescian, nici unul nu a căutat sau nu a aflat germanistul, dacă nu o echipă de germanişti, care să ne redea anii de *gestaţie* ai poetului?

Căci ne este acum limpede: sau menţinem punctul de vedere al lui Maiorescu şi nu ne interesăm decît de obiectivarea în operă a lui Eminescu (vreo 100-120 de poezii, în definitiv, dacă vrem perfecţiunea, sau 100 de poezii plus proza sau

Scanned with OKEN Scanner

poeziile plus proza şi notaţiile reuşite), *sau* încercăm să înţelegem cum a fost cu putinţă obiectivarea lui în operă, şi atunci trebuie să începem cu începutul.

Nu vom relata aci întîmplarea care a făcut ca o germanistă din Sibiu să se angajeze, singură sau cu ajutoare din orice parte ar veni, în aspra muncă de a descifra sutele de pagini germane, din care a şi transliterat, cu traducere, în cîteva luni, mai bine de 100 de pagini. Oricîte imperfecţii ar fi în acest început – explicabile, aşa cum arătăm în nota de mai jos, în primul rînd prin imperfecţiile mijloacelor puse la dispoziţie – şi oricît de puţin „senzaţionale" ar părea cititorului nevrednic şi necritic sau prost critic din noi paginile publicate pînă astăzi de revista „Transilvania" (începînd cu nr. 6/1981) sau cele de faţă, noi vedem de pe acum în ele *substanţa* din care s-a hrănit Eminescu, adică domeniile, autorii, lecţiile şi gîndurile de început.

Nu ştim încă bine ce este al lui, iar din ce nu este, nu ştim *cui* îi aparţine. Au fost identificate cîteva gînduri ale lui Schopenhauer, reformulate sau modulate de poet; au apărut nume de gînditori a căror influenţă sau chiar cunoaştere de către el era ca şi ignorată: Jacobi, Schleiermacher, mai ales Schelling. Vor apărea versuri în limba germană, uneori versuri ce par traducerea unor poeme orientale. Versuri de-ale sale? de-ale altora?

Dar cîte *un* gînd este cu siguranţă al său, şi ne bucurăm să putem pune sub ochii cititorului o pagină întreagă, anume 56[r] din ms. 2 287, unde ni se pare dincolo de orice îndoială că vorbeşte Eminescu însuşi. Într-o primă jumătate din această pagină, poetul portretizează pe un profesor audiat de el:

„Dühring este pe jumătate genial. Perceperea ascuţită a lucrurilor, autopsia conceptelor şi gîndurilor îi reuşesc într-un mod de bună seamă neobişnuit. În schimb îi lipseşte partea cealaltă care constituie genialitatea, un real izvor de gînduri proprii, aşa cum spre exemplu curge din plin la Schopenhauer. Faptul îl trădează atît stilul cît şi fizionomia. Ea este de om slab, fin conturată, iar la colţul gurii joacă la amîndoi o senină trăsătură de ironie obiectivă. Capul este o reuşită lucrare în amănunt a naturii. La craniul lui Schopenhauer natura a modelat în chip de Michelangelo, la cel al lui Dühring în chip de ..."
/loc lăsat gol de Eminescu – *n.n.* /

Scanned with OKEN Scanner

Este vorba de acel Dühring pe care abia Engels avea să-l facă renumit şi care, la data cînd îl portretiza Eminescu, avea sub 50 de ani. Portretul nu poate fi deci luat de altundeva, iar comparaţia cu Schopenhauer atestă încă mai bine mîna poetului. Oricine va admite că la cei 22-23 ani ai săi – căci notaţia trebuie să fi fost făcută la Berlin, unde profesa Dühring – el ştia să schiţeze din cîteva trăsături un portret moral şi spiritual. Chiar golul lăsat la urmă de poet, în conturul ce schiţează, este acum semnificativ, după ce sub pana poetului fusese o simplă lacună.

Şi iată acum cealaltă jumătate a paginii:

„Orice autor a cărui carte o pui deoparte, spre a gîndi asupra cuprinsului ei, dă una adîncă; *cu cît o faci mai des cu atît e mai adîncă.* Rezonanţa *este un criteriu sigur pentru profunzimea de gîndire. Bineînţeles acest lucru este valabil pentru cărţi de ordin teoretico-ştiinţific, nu pentru cele poetice, la care se iveşte deîndată, chiar în cazul unei mai slabe înzestrări, rezonanţa. Căci ea* [înzestrarea] *apelează la sentimente, nu la intelect. În schimb, rezonanţa raţiunii este un criteriu sigur.“*

Cînd citeşti însemnarea aceasta plină de adîncime critică, te întrebi dacă mult agitaţii critici contemporani, care ne vorbesc despre „colaborarea“ cititorului sau despre diverse „lecturi posibile“ ale marilor cărţi – dîndu-ne şi fastidioase exemple în consecinţă – aduc cu adevărat ceva nou faţă de ceea ce se ştia, sau faţă de felul cum stă atît de bine scris în prima frază a lui Eminescu, încît ea ar putea deveni un aforism demn de tradus în toate culturile pămîntului. Subtila deosebire dintre rezonanţa cărţilor ce apelează la sentiment şi cele adresate intelectului ar merita şi ea să fie reţinută. Poate că în mai toate notaţiile ce stau să fie descifrate acum se întîlneşte *acea* rezonanţă a raţiunii, cum o numeşte poetul, care să-l desprindă de vibraţia facilă a inimii în faţa unei opere poetice chiar ţinînd de o „mai slabă înzestrare“, şi să-l ridice la o vibraţie mai aleasă, pe care el să ştie a o transmite mai tîrziu în limba sa.

În acest sens, cei cinci ani ai lui Eminescu ar fi tocmai, prin întîlnirea cu marea cultură a lumii, înfrîngerea deosebirii dintre cărţile „de ordin teoretico-ştiinţific“ şi „cele poetice“,

Scanned with OKEN Scanner

ridicarea emoţiei celor din urmă (*Scrisoarea I, Nirvana*) la treapta celor de cunoaştere, cu alte cuvinte adeverirea a ceea ce a făcut întotdeauna obiectul mirării critice: de ce nu există poezie mare fără cultură mare.

Pentru noi, lucrurile stau mai simplu, chiar dacă mai uimitor pînă la urmă: în paginile germane este urma vie a celor cinci ani, care au făcut cu putinţă cei cincisprezece ani, care au făcut cu putinţă jumătate din sufletul românesc.

[N o t ă]

Redăm în paginile de faţă ultimele file din manuscrisul 2 287, celelalte fiind publicate în revista „Transilvania". Textele urmează aceleaşi norme de transcriere. Lipsesc aici (din manuscris) cîteva pagini finale cu însemnări şi nume izolate. Reamintim că paginile germane ce apar aci nu reprezintă ideile lui Eminescu, ci sînt fie note de curs din anii de la Viena şi Berlin, fie conspecte din lucrările timpului. Ca atare, ele reflectă orientări filozofice astăzi depăşite.

Atît filele din revista amintită cît şi cele de aici au fost transliterate numai după clişee, greu lizibile, cum poate oricine constata. Cînd manuscrisul 2 287 va fi integrat în volumul corespunzător al ediţiei Perpessicius, Mariana Petrescu – lector de limbă germană la Facultatea de Filologie din Sibiu –, care l-a transliterat, va cere îngăduinţa Bibliotecii Academiei de a consulta originalul.

Scanned with OKEN Scanner

Hegel în manuscrisele germane ale lui Eminescu

După ce am întrebat, multă vreme, cine e de vină că sute de file în limba germană din manuscrisele lui Eminescu au rămas pînă astăzi nepublicate şi, în fapt, necunoscute, mi se pare potrivit să spunem: sîntem toţi de vină. Să iertăm institutele, universităţile, muzeele literare şi pe marii eminescologi, răposaţi în viaţă, că n-au stăruit îndeajuns să cunoască *poate esenţialul* din anii de formaţie ai lui Eminescu (în particular, anii de Viena, din care par a proveni cele mai multe însemnări în limba germană); să recunoaştem încă o dată că „ne-am odihnit în Călinescu" şi că poate mulţi dintre noi se vor fi gîndit: dacă marele critic şi eminescolog n-a scos mai mult din notele în limba germană (decît 47 de referinţe, cum le-a numărat cineva), înseamnă că nu e de găsit mare lucru în ele; şi să ne spunem măcar acum, la aproape 80 de ani de la depunerea manuscriselor la Academie, deci la dispoziţia oricărui cercetător autorizat: facă isprava aceasta cine poate, numai s-o facă, în sfîrşit.

Editorul acestor *Caiete,* Marin Bucur, a obţinut, prin străduinţe şi probabil pe cheltuială proprie, reproducerile fotografice ale filelor germane din două manuscrise. Autorul rîndurilor de faţă are la dispoziţie alte 200 file (din două caiete), obţinute în aceleaşi condiţii romantice. Se pare că mai sînt unele fotocopii şi în mîna altor cercetători, dar, după investigaţiile noastre, de altfel sumare şi incomplete, se găsesc file germane *în cel puţin 24 din cele 44 caiete eminesciene,* astfel încît sîntem departe de a fi făcut chiar şi primul pas în cercetarea lor. Ar rămîne ca ele să fie strînse laolaltă, completate, transliterate (căci sînt în litere gotice), traduse, datate,

Scanned with OKEN Scanner

ordonate (note de curs, conspecte, însemnări personale, versuri copiate, versuri eventual originale, traduceri, ciorne), iar pentru notele la curs şi paginile sau pasajele copiate ar trebui încercat de aflat profesorii, autorii şi cărţile respective. E prea mult? Sigur că e mult. Dar s-ar putea să fie şi mai multe de făcut şi de spus *după* ce tot corpus-ul german din manuscrise ar fi pus în valoare.

Acest corpus se reduce, aşadar, deocamdată, la vreun *sfert* din totalul filelor germane, iar chiar din acest sfert numai o mică parte a fost transliterată. Vom alege – din transliterarea obţinută de Marin Bucur, cu ajutorul unor experţi germani din străinătate – cîteva file despre Hegel aparţinînd manuscrisului 2 286. Nu este nimic excepţional în paginile acestea (sînt note de curs probabil, nici măcar rezumatul de cititor din opera lui Hegel), dar ceva rămîne impresionant: nivelul ridicat de gîndire şi exegeză la care întîlnea tînărul Eminescu, poate pentru prima oară, filozofia lui Hegel. (Astăzi nu se predă filozofia hegeliană întotdeauna la acest nivel.) Dacă însă nu ar fi vorba de un curs, ci de pagini copiate dintr-un autor, atunci alegerea lui Eminescu ar fi cu atît mai semnificativă pentru nivelul propriu.

Iată cum prezintă profesorul, ori autorul redat în însemnări, gîndirea lui Hegel din *Fenomenologia spiritului:*

„Hegel

Er komme darauf, dass das Absolute nicht nur als Substanz, sondern als Subjekt betrachtet werde. Andererseits sagt jene Construction nur, dass der Mensch diese Constructe des Absoluten nachzudenken imstande sei, und dies ist die Aufgabe der Philosophie und die Eingenthümlichkeit der absoluten philosophischen Methode, jener Methode der immanenten Dialektik, welche eines von den eigenthümlichen Zeichen der Hegelschen Phil. bleibt. Näher enthält sie 3 Momente: das Abstracte-verstehen, das Negativ-vernünftige oder Dialektische und das Positiv-vernünftige oder Speculative.

1) dass jeder Gegenstand, so wie er sich unmittelbar bietet... (unleserlich), in einen möglichst scharfen Begriff gefasst wird, aber indem wir es versuchen, treffen wir an ihm Seiten, Momente, Gegensätze, oder jenen Widerspruch; darin dass diese zusammen betrachtet, dass sie nicht als Widerspruch erkannt werden, besteht die Dialektik im eigentlichen

Scanned with OKEN Scanner

Sinn. Aus dem Widerspruche, der ihnen zu Grunde liegt, den positiven Inhalt herauszulösen, sie zur Einheit zurückzuführen, ist die Aufgabe der speculativen Denkens, dessen eigenste Form der Begriff ist.

Hegel hat dieses Verfahren zur Bildung von 4 phil. Wissenschaften angewandt.

1) Die Phänomenologie mit d. Begr. des phil. Standpunktes zu Grunde hat / Die Logik, die Naturphilosophie und die Phil. des Geistes mit seiner historischen...“

În traducere:

„Hegel

El ajunge la chestiunea cum că absolutul urmează să fie considerat nu doar ca substanţă, ci ca subiect. Pe de altă parte, construcţia aceea spune doar că omul este în stare să conceapă şi să reflecteze asupra acestor alcătuiri ale absolutului, ceea ce este sarcina filozofiei şi specificul metodei filozofice absolute, al acelei metode a dialecticii imanente ce rămîne una din trăsăturile specifice ale filozofiei hegeliene. Mai precis, ea conţine trei momente: intelectiv-abstractul, raţional-negativul sau dialecticul, raţional-pozitivul sau speculativul.

1) că orice obiect aşa cum se oferă nemijlocit (indescifrabil - *n.H.Fr.*) este prins într-un concept cît se poate de precis, dar în măsura în care facem încercarea, găsim în el părţi, momente, opoziţii sau contradicţia amintită; în faptul că acestea sînt privite laolaltă, că ele nu sînt înregistrate drept contradicţie, în aceasta constă dialectica propriu-zisă. A desprinde (momentele, desigur – *n.n.*) din contradicţia ce le stă la bază, conţinutul pozitiv, a le readuce la unitate este sarcina gîndirii speculative, a cărei formă proprie e în ultimă instanţă conceptul.

Hegel a pus în joc acest procedeu în alcătuirea a patru ştiinţe filozofice.

1) Fenomenologia (urmează o prescurtare echivocă – *n.n.*), logica, filozofia naturii, filozofia spiritului cu [evoluţia] istorică a acestuia“.

În pasajul de mai sus mi se pare de tot interesul că se menţionează, fie şi în treacăt, trecerea absolutului hegelian de la substanţă la subiect, o temă deosebit de însemnată pentru înţelegerea *Fenomenologiei.* Prezentarea metodei dialectice şi

Scanned with OKEN Scanner

în fapt a triadei hegeliene prin: intelectiv-abstract, raţional-negativ, raţional-pozitiv („sinteza") este şi ea de reţinut. Poate numai cînd descrie „sarcina gîndirii speculative" ca o inspectare a feţelor şi opoziţiilor conceptului, interpretul ne pare a nedreptăţi gîndirea lui Hegel, în măsura în care încearcă să găsească o formulare valabilă pentru *patru* ştiinţe filozofice, cînd în realitate nu e vorba decît de o singură ştiinţă a filozofiei – odată ce *Fenomenologia* (despre care s-a spus că este o versiune a sistemului), era precum altădată *Enciclopedia* –, aşadar ca logică, filozofie a naturii şi filozofie a spiritului.

Dar la pagina următoare comentariul continuă cu o prezentare de tot interesul, pînă şi în critica ei, a *Fenomenologiei.*

Iată textul:

„Entwicklung.

Die Phänomenologie soll das Werden des Wissens, die Entwicklung des Bewusstseins in der Phil. nach seiner momentanen Notwendigkeit darstellen. Sie will alle Formen des Bewusstseins in ihrem Zusammenhange zergliedern und eben dadurch zeigen, wie jede durch sich selbst zu der nächst höheren fortläuft. Sie will weisen, wie wir von der ersten Gestalt des Sinnlichen bzw. von der Empfindung aus mit innerer Notwendigkeit zum ganzen reichen Gebiet des geistigen Lebens und schliesslich auf den Standpunct des absoluten Wissens der Phil. geführt werden. In dieser Darstellung sieht aber Hegel zwischen der geschichtlichen Entwicklung der Menschheit und der begrifflichen Entwicklung der höheren Bewusstseinsformen wie der tiefern nicht klar und tief, und dadurch hat seine Darstellung durch jenen Mengel etwas eigenthümlich Schillerndes erhalten.

Die ältesten Formen des Bewusstseins machen den Anbeginn auch geschichtlicher Erscheinungen. Geschichtliche Erscheinungen von untergeordneter Bedeutung ... (unleserlich) und die begriffliche Deduction müssen aber ihrer geschichtl. Eigenthümlichkeit entkleidet werden. Das letzte Ergebnis dieser phänomenolog. Entwicklung ist die..."

În traducere:

„Evoluţie.

Fenomenologia urmează să înfăţişeze în filozofie devenirea cunoaşterii, evoluţia conştiinţei potrivit cu necesitatea ei

Scanned with OKEN Scanner

momentană. Ea vrea să analizeze toate formele de conştiinţă în solidaritatea lor şi tocmai prin aceasta să arate cum fiecare din ele duce prin ea însăşi la cea imediat superioară. Ea vrea să indice felul cum sîntem conduşi, dintr-o necesitate lăuntrică, de la prima modalitate care este a sensibilului, respectiv pornind de la senzaţie, la întregul vast domeniu al vieţii spirituale şi în cele din urmă la treapta cunoaşterii filozofice absolute. În această prezentare însă Hegel nu vede (nu deosebeşte – *n.n.*) clar şi adînc între evoluţia istorică a umanităţii şi evoluţia conceptuală a formelor superioare ca şi mai adînci ale conştiinţei, iar astfel prezentarea sa a păstrat, prin neajunsul amintit, un caracter propriu-zis echivoc şi nesigur.

Formele cele mai vechi ale conştiinţei alcătuiesc începutul deopotrivă pentru manifestările istorice. Manifestări istorice de ordin inferior (text ilizibil) şi deducţia conceptuală trebuie dezbrăcate de particularitatea lor istorică. Rezultatul ultim al acestei evoluţii fenomenologice este ... [cunoaşterea absolută]" (care duce la logică – *n.n.*).

Obiecţiile interpretului în ce priveşte acoperirea evoluţiei conştiinţei cu cea a istoriei au fost statornic aduse *Fenomenologiei.*

Îţi trebuie o bună doză de bunăvoinţă critică spre a vedea figuri istorice acolo unde Hegel doar sugerează şi a încerca să suplineşti acolo unde el omite orice referinţă. O asemenea bunăvoinţă critică, însă, nu poseda generaţia de cărturari din care se recrutau, pe la 1870, profesorii lui Eminescu. De prin 1850, la aproape 20 de ani de la moartea filozofului, gîndirea lui începuse să obosească publicul filozofic, atît prin ea însăşi, cu caracterul ei prea sistematic, cît şi prin desfigurarea adusă de noii discipoli. Pentru cîtăva vreme era ceasul lui Schopenhauer şi pentru o perioadă încă mai lungă, al lui Kant.

Pe aceştia avea să-i urmeze şi Eminescu. Dar întîlnirea sa cu Hegel, la o treaptă superioară, se producea, fie şi numai prin intermediul unor profesori avizaţi. Ei veneau să-l confirme în reţinerea sa faţă de o filozofie care, deşi epocală, *nu favoriza în fond natura sa de poet.*

Scanned with OKEN Scanner

Eminescu și Kant

Scanned with OKEN Scanner

Critica raţiunii pure în traducerea lui Eminescu

I

Traducerea întreprinsă de Eminescu cuprinde prima parte din *Critica raţiunii pure*, partea cea mai grea şi cea mai adîncă.

Este, poate, potrivit, ca lucrarea să apară într-o revistă citită în primul rînd de tineri; căci trebuiesc cărţi învăţate pentru oamenii tineri, mai degrabă decît pentru învăţaţi. Aceştia cel mult pot emite judecăţi asupră-le, pe cînd tinerii cresc o dată cu ele. Unui tineret căruia i se trec astăzi cu succes noţiuni de matematici superioare sau fizică modernă, i se pot pune înainte pagini de speculaţie filozofică.

Ce înseamnă întîlnirea unui om în jurul a 20 de ani cu *Critica raţiunii pure* o poate arăta tocmai cazul lui Eminescu. Şi e bine să se vadă că acesta n-a plecat întotdeauna de la luciditatea de epigon, sumbră şi rafinată, a lui Schopenhauer, ci şi de la marea înnoire kantiană. De altfel, acest Eminescu al vredniciei şi al dăruirii către lumea gîndului trebuie şi el neapărat cunoscut, alături de cel al dezordinii geniale şi al marilor tristeţi. Căci pînă la urmă tocmai extraordinara adîncire în cultură a poetului i-a făcut cu putinţă lirica. Cine n-a mers în gînd pînă la neantul lui nu poate invoca neantul fiinţei.

Întîlnirea eminesciană cu gîndurile cele mari ale culturilor s-a petrecut devreme. Dacă trebuie să credem pe Slavici, el ar fi lucrat la traducerea din Kant încă din anii de studii la Viena (1869-1872). Dar e mai probabil că primele încercări le-a făcut în anii de studii de la Berlin (1872-1874) şi în orice caz partea tradusă cu continuitate, pe care o redăm aci, este întreprinsă în 1874, cînd Eminescu, la 25 de ani, este îndemnat de

Scanned with OKEN Scanner

Maiorescu să-şi ia doctoratul şi să ocupe o catedră la Universitatea din Iaşi.

După cum se ştie, Eminescu nu şi-a luat doctoratul şi avea să ocupe, la 1 septembrie 1874, doar postul de director al bibliotecii universitare din Iaşi. Traducerea din Kant a fost reluată în martie 1875, apoi în august 1877. Dar ea rămînea neterminată şi necunoscută. În 1902 abia, cele 44 caiete în care e cuprinsă şi traducerea (sub ms. 2 258) sînt donate de Maiorescu Academiei. În 1906, I.A.Rădulescu-Pogoneanu scrie în „Convorbiri literare" (nr. 6-8) un studiu – singurul pînă astăzi – despre traducere, pe care îl reeditează în volumul *Studii* (Buc., 1910), întregindu-l cu: *O corespondenţă din anul 1874 între Eminescu şi dl.Maiorescu. Pregătirea lui Eminescu pentru o catedră de filozofie la Universitatea din Iaşi,* în care publică un schimb de scrisori, două ale lui Maiorescu şi patru ale lui Eminescu, acestea din urmă de toată însemnătatea filozofică. În sfîrşit, în 1914, în ediţia Cuza, apar (pentru o singură dată pînă astăzi) fragmentele de traducere, cu numeroase greşeli de transcriere, pe care încercăm să le îndreptăm în textul de mai jos şi în cele ce vor urma, pe baza fotocopiilor ce am întreprins asupra ms. 2 258.

Despre toate acestea, ca şi despre valoarea filozofică a traducerii, vom referi într-un număr apropiat al „Revistei de filozofie". Acum punem pe cititor de-a dreptul în faţa traducerii lui Eminescu. Dacă însă este vorba de un cititor care ia întîia dată contact cu Kant – dat fiind că acesta n-a mai fost editat la noi de prea multă vreme –, atunci trebuie să-l prevenim împotriva unei îndoite dezamăgiri.

Prima i-o poate da textul însuşi, care – deşi cartea cea mare a filozofiei trecute – nu pare cititorului de azi să aibă ultima rigoare. Trebuie atunci spus că o carte de filozofie ţine sau nu ţine doar în întregul ei; şi că noutatea kantiană, de-a fi mutat problematica filozofiei de la *ce este* la *cum e cu putinţă ce este,* aşadar de-a căuta ce e dincoace de lume, în transcendental, şi nu ce e în ea sau dincolo de ea, în transcendent, reprezintă o noutate care a împărţit lumea filozofiei în două. De aci a plecat idealismul german, în particular dialectica hegeliană; şi, cu aceasta, a devenit posibil marxismul.

Scanned with OKEN Scanner

A doua dezamăgire ar putea privi pe Eminescu însuşi, ca traducător. Aşa l-a judecat singurul comentator de pînă acum, I. A. Rădulescu-Pogoneanu, oprindu-se la ciudăţenia cîtorva termeni şi încercînd să scuze pe Eminescu. Dar acesta n-are nevoie de scuze. El traduce pe Kant într-un ceas cînd încă nu e tradus în franceză şi cînd limba noastră filozofică este prea des a latiniştilor. Traduce pe Kant la 24 de ani, şi o face cu o exactitate şi pătrundere – după confruntarea cu originalul pe care am întreprins-o – de-a dreptul impresionante. Firește, traducerea de acum un secol nu ne mai sună bine întotdeauna, şi de altfel nu e decît o ciornă. *Dar, oricum ar fi, este traducerea celui care putea lesne deveni cel mai mare filozof al ţării noastre, dacă nu se întîmpla să fie cel mai mare poet al ei.*

II

În numărul trecut al revistei „Ramuri" am început reeditarea traducerii lui Eminescu, care n-a fost publicată decît o dată, în ediţia Cuza din 1914, cu erori de tipar şi transcriere. Paginile publicate pînă acum acoperă introducerea la *Critica raţiunii pure,* pe care capitolul ce urmează îndată, „Împărţirea filozofiei transcendentale", o încheie.

Urmează textul propriu-zis al *Criticii,* care se deschide cu Estetica transcendentală, doctrina despre spaţiu şi timp. Reamintim că *Critica raţiunii pure* se împarte în două: 1) Învăţătura elementară transcendentală, care e cu mult cea mai însemnată, acoperind peste 500 pagini din carte, şi 2) Învăţătura metodologică transcendentală, care acoperă numai 100 de pagini. În prima parte se cuprind ca subdiviziuni: Estetica transcendentală şi Logica transcendentală, împărţită în Analitică şi Dialectică. Aceste trei secţiuni ale *Criticii raţiunii pure* constituie substanţa ei propriu-zisă.

Prima – cu teoria despre spaţiu, care apare aci – l-a impresionat pe Eminescu în chip cu totul deosebit. În ms. 2 287, la fila 11, apare următoarea notă, fără legătură cu nimic dinainte, ca o simplă însemnare despre întîlnirea cu Kant; este notaţia unui om tînăr, plin de lirismul filozofic al tinereţii:

Scanned with OKEN Scanner

„Da! orice cugetare generoasă, orice descoperire mare purcede de la inimă şi apelează la inimă. Este ciudat, cînd cineva a pătruns odată pe Kant, cînd e pus pe acelaşi punct de vedere atît de înstreinat acestei lumi şi voinţelor ei efemere, mintea nu mai e decît o fereastră prin care pătrunde soarele unei lumi nouă, şi pătrunde în inimă. Şi cînd ridici ochii te afli într-adevăr în una. Timpul a dispărut şi eternitatea, cu faţa ei cea serioasă, priveşte din fie ce lucru. Se pare că te-ai trezit într-o lume încremenită în toate frumuseţile ei şi cum că trecere şi nascere, cum că ivirea şi pieirea ta însile sunt numai o părere. Şi inima numai e în stare a te transpune în această stare. Ea se cutremură încet din sus în jos asemenea unei arfe eoliene, ea este singura ce se mişcă în această lume eternă ... ea este orologiul ei."

Puternica emoţie pe care o va fi resimţit Eminescu, încă din primul ceas al întîlnirii cu noutatea kantiană, apare în toată noblețea ei, aci. Chiar dacă expresia trimite dincolo de filozofie, la formulări literare – de altminteri atît de reuşite – nu se va putea spune totuşi, nici măcar pe baza unui asemenea loc, că Eminescu înţelegea greşit sau răstălmăcea pe Kant.

În particular trebuie subliniat că subiectivitatea şi „idealitatea" spaţiului ori timpului, la Kant, nu pot fi înţelese ca subiectivism psihologic şi nu pot autoriza viziunea unui timp arbitrar, pe care o pun în joc *Sărmanul Dionis* sau alte pagini din Eminescu. În însemnarea sa de aci – care priveşte atît partea despre spaţiu, ce apare în numărul de faţă, cît şi cea despre timp, ce va apărea în numărul viitor – Eminescu înţelege „lumea nouă" a lui Kant: el înregistrează trecerea în transcendental, adică în lumea temeiurilor, pe care o aduce Kant, drept o „dispariţie" a timpului şi o „încremenire" a lumii în frumuseţile ei, nicidecum drept o cufundare arbitrară în timp şi timpuri.

Este mèritul deosebit al lui Călinescu de a fi arătat că, în ciuda viziunilor sale proprii, Eminescu n-a încetat de a înţelege cum trebuie pe Kant. „Entuziasmul lui Eminescu pentru Kant – scrie Călinescu în *Opera lui Mihai Eminescu,* vol. I, pag. 12 – depăşeşte cu mult hărnicia unei traduceri. În aprioriSmul filozofului de la Königsberg el vede o liberare a spiritului

Scanned with OKEN Scanner

de contingenţele universului concret." Iar mai jos adaugă: „Sub nici un cuvînt nu ne putem închipui că Eminescu ar fi nesocotit termenii exacţi ai filozofiei kantiene, din uşurinţă ori ignoranţă".

Gîndurile lui Eminescu şi aprecierile marelui său critic sînt, desigur, la locul lor aci, unde e vorba de litera textului kantian al Esteticei transcendentale. Un traducător care a înţeles atît de bine litera şi sensul textului – cum sîntem în măsură s-o spunem după confruntarea cu originalul – nu mai poate confunda planul poeziei şi al romanescului cu cel al gîndirii filozofice.

Aci este vorba de spaţiu şi timp ca forme *pure* ale sensibilităţii, sortite cu apriorismul lor să devină temeiuri ale cunoaşterii noastre sensibile. Kant foloseşte termenul de estetică în sensul originar grec, de *aisthesis,* senzaţie. El vorbeşte de condiţia senzorială a *oricărei* fiinţe cunoscătoare, cel puţin pe măsura fiinţei umane, şi, ca atare, descrie forme *universale,* ce reprezintă tocmai acea încremenire în eternitate din perspectiva căreia „ivirea şi pieirea ta înşile sunt numai o părere". Dar că lumea fenomenală nu este o lume a părelniciei, Eminescu gînditorul o ştie prea bine, chiar dacă Eminescu poetul pune în joc această mare temă a conştiinţei umane „nefericite".

Este vorba, deci, de lumea fenomenală, care e lumea adevărată a cunoaşterii, după Kant, şi pe care Eminescu n-o părăsea întotdeauna sub tristeţile marii poezii, ci ştia s-o şi înfrunte, cu pietatea gînditorului deschis către cunoaştere ştiinţifică.

Despre reuşita în expresie a cîtorva transpuneri eminesciene vom vorbi abia după publicarea mai multor pagini din traducerea de faţă. Deocamdată, reamintim că orice judecată grăbită asupra stilului filozofic pe care-l pune în joc acest traducător de 24 de ani, din mijlocul unei lumi ce nu avea încă o limbă filozofică închegată, priveşte nu scăderile traducerii lui Eminescu, ci obnubilarea celui care o judecă.

Scanned with OKEN Scanner

Introducere [la volumul Mihai Eminescu, Lecturi kantiene]

Eminescu are mai puţin de 20 de ani cînd ia cunoştinţă de Kant şi mai puţin de 25 cînd traduce o bună parte, cea mai grea, din opera capitală a acestuia. Nimeni care vrea să pătrundă mai adînc în creaţia sa literară şi filozofică nu poate rămîne străin de această mare întîmplare a culturii româneşti.

O asemenea întîmplare poate fi exemplară pentru orice conştiinţă de cultură. Fie că-i e dat cuiva să cunoască de timpuriu gîndirea lui Kant sau a unui alt mare gînditor, fie că, sub orientarea veacului, îl cucereşte o ştiinţă sau cîte o viziune ştiinţifică, îi poate fi rodnic să vadă cum a vibrat cineva mare, în anii tinereţii, la o asemenea întîlnire şi cum a ştiut să transforme o emoţie filozofică într-o muncă de severă răspundere.

Dar, dincolo de interesul pentru cultura noastră şi de rodnicia pentru omul de cultură, întîmplarea hotărîtoare a lui Eminescu trebuie înfăţişată pentru Eminescu însuşi. Ne-am deprins prea mult a vedea în el poetul, fără omul de cultură din el, sau alteori omul de cultură liberă, aproape improvizată, fără dăruirea către cultura organizată. Din cele 44 caiete-manuscrise rămase de la el se poate vedea – în ciuda informului şi aproximativului unor notaţii făcute pentru sine, de cineva între 19 şi 33 de ani – cîtă deschidere şi rîvnă avea Eminescu pentru munca de specialitate, fie că e vorba de filozofie ori istorie, de economie ori filologie. *Acest* Eminescu al vredniciei şi sănătăţii spirituale trebuie regăsit, alături şi poate solidar cu cel al marilor trişteţi. Pentru filozofie în particular, influenţa certă a lui Schopenhauer nu trebuie totuşi să mai umbrească recursul

Scanned with OKEN Scanner

lui Eminescu la gîndirile originare. Iar cînd recursul la gîndirea lui Kant se face cu atîta siguranţă şi exactitate, cum va constata oricine confruntînd traducerea lui Eminescu cu originalul; cînd pe de altă parte vezi că amintirea lui Kant îl însoţeşte statornic de-a lungul vieţii, truda lui kantiană nu mai poate fi lăsată să se prăfuiască în manuscrise şi nici într-o ediţie din 1914, defectuoasă şi neluată astăzi de nimeni în seamă.

Spre a înţelege în chip potrivit toate aceste lucruri, trebuie arătat: care este, în genere, semnificaţia gîndirii kantiene; ce a însemnat pentru Eminescu gîndirea lui Kant; în ce fel a fost valorificată în trecut traducerea sa; cum poate fi ea valorificată astăzi.

Despre semnificaţia gîndirii lui Kant

Cînd apărea, în 1871, *Critica raţiunii pure* împărţea gîndirea filozofică într-un „înainte" şi un „după" ea. Faptul că mulţi gînditori, de atunci, nu s-au putut defini filozofic fără obligaţia de a lua atitudine faţă de ea, este mai degrabă exterior. Adînc semnificativă este însă împrejurarea că noutatea operei kantiene s-a dovedit solidară cu unele aspecte noi ale lumii de după ea sau chiar din zilele noastre. Iar sentimentul acestei noutăţi, pe care Eminescu l-a încercat, poate fi redat limpede, chiar dacă justificările diferă de la o interpretare la alta. Vom încerca să indicăm noutatea kantiană prin deosebirea dintre transcendental şi transcendent, care ne pare a pătrunde cel mai direct în inima lucrurilor. Vom spune anume că esenţialul noutăţii kanţiene ar putea consta din: punerea în lumină a transcendentalului, indicarea funcţiei lui şi desfăşurarea exerciţiului lui.

De la Kant începe explorarea *transcendentalului*, adică a ceea ce e dincoace, iar nu dincolo de lucruri. Pînă la el se căuta ce e dincolo de lucruri, transcendentul, sau în cel mai bun caz ce este în lucruri. De la Kant lumea începe să facă genealogia lucrurilor, să caute ce e îndărătul lor, şi făcînd aşa nu încetează să meargă înainte, să progreseze.

Întrebarea fundamentală a lui Kant sună: *cum e cu putinţă ceva*, gînd sau lucru. Iar lumea de după el, fără a invoca „transcendentalul", are totuşi aceeaşi angajare în cum sînt cu

Scanned with OKEN Scanner

putinţă lucrurile: de la explicaţia genetică pînă la cea istorică şi de la perspectiva matematică a realului pînă la perspectiva axiomatică, ivită chiar în matematici. Fundamentăm, justificăm şi facem cu putinţă tot timpul, acesta e chipul lumii noastre.

Lumea transcendentalului, ca una a lui cum e cu putinţă ceva (la Kant „cum sînt cu putinţă judecăţile sintetice a priori", în particular cum sînt cu putinţă judecăţile geometriei euclidiene sau ale fizicii newtoniene), îţi dă sentimentul că eşti mutat din ordinea reală într-una a Facerii, unde tocmai spre a înţelege cum se fac lucrurile trebuie să asişti la dezarticularea lor. Kant „desface ca un ceasornicar întreg aparatul cugetării", spune Eminescu într-o dare de seamă asupra conferinţei lui Pogor. Şi nu numai aparatul cunoaşterii este dezarticulat, ci însuşi obiectul cunoaşterii, lumea fenomenelor, se descompune în partea ei de realitate materială şi partea de structură formală, în aşa fel încît să asişti la refacerea lumii, undeva în laboratorul ei. Toată viziunea lui Kant – solidară cu cea a omului modern – este una de *laborator.*

Dintr-o dată lumea devine spectrală, ca tot ce e lume a laboratorului. Este un univers al apriori-ului, spune Kant, iar apriori-ul nu trebuie înţeles aci ca anterioritate în timp, ci anterioritate de fundamentare. Eminescu a simţit din plin strămutarea aceasta a lucrurilor într-una a apriori-ului – care nu e altceva decît conţinutul lui „dincoace", al transcendentalului – şi a redat în cuvintele sale emoţia întîlnirii cu un asemenea nou univers, unul spectral, al gîndirii. În manuscrisul 2 287, la fila 11, el notează abrupt:

„Orice cugetare generoasă, orice descoperire mare purcede de la inimă şi apelează la inimă. Este ciudat, cînd cineva a pătruns odată pe Kant, cînd e pus pe acelaşi punct de vedere atît de înstreinat acestei lumi şi voinţelor ei efemere, mintea nu mai e decît o fereastră prin care pătrunde soarele unei lumi nouă, şi pătrunde în inimă. Şi cînd ridici ochii te afli într-adevăr în una. Timpul a dispărut şi eternitatea, cu faţa ei cea serioasă, priveşte din fie ce lucru. Se pare că te-ai trezit într-o lume încremenită în toate frumuseţile ei şi cum că trecere şi nascere, cum că ivirea şi pieirea ta însîle sunt numai o părere. Şi inima, numai, e în stare a te transpune în această stare. Ea se cutremură

Scanned with OKEN Scanner

încet din sus în jos, asemenea unei arfe eoliene, ea este singura ce se mişcă în această lume eternă ... ea este orologiul ei".

Acest pasaj, admirabil şi în acelaşi timp întemeiat, pe plan filozofic, nu trebuie totuşi înţeles literal, ca o strămutare a gîndului într-o lume încremenită, de tipul celei a lui Parmenide, sau ca o totală degradare a realului la o lume a părelniciei, cum se întîmplă în viziunea budistă. Eminescu dă aci expresie doar răsturnării pe care o înregistrează o dată cu gîndirea kantiană, o răsturnare subliniată de Kant însuşi în Prefaţa (netradusă aci) unde spune că încearcă să facă o revoluţie de ordinul celei a lui Copernic. Dacă de obicei gînditorii se socotesc mai revoluţionari decît sînt în realitate, la Kant pretenţia s-a dovedit îndreptăţită, iar a nu fi izbit de această noutate, a face din criticism doar o sinteză şi un capăt de drum, înseamnă a te îndeletnici cu el numai profesoral, în particular a risca să asimilezi mai departe transcendentalul cu transcendentul.

Acest prim aspect de noutate – mutarea în lumea temeiurilor – pe care-l prezintă transcendentalul kantian trebuie întregit cu *un al doilea*, cel de întemeiere a lumii experienţei prin transcendental, aşadar aspectul funcţiei lui. Apriori-ul kantian nu are răceala absolutului; cel mult pe cea a laboratorului. În orice caz, el nu poate fi înţeles static, căci funcţia sa este de a fi constitutiv lumii, aşa cum temeiurile n-au sens liber, ci doar de întemeiere efectivă. În definitiv tot cîmpul transcendental se reduce – pentru lumea cunoaşterii cel puţin – la patrusprezece forme: spaţiu şi timp ca forme ale sensibilităţii şi cele douăsprezece categorii (ca unitate, cauzalitate ş.a.m.d.) drept forme ale intelectului. Nici unul din aceste concepte nu este nou. Funcţia lor este nouă, aceea de a întemeia laolaltă lumea fenomenelor. Fără împlîntarea lor în real, lumea aşa cum o cunoaştem n-ar avea consistenţă, pentru noi. Sau, cum spune Kant, abia obiectul transcendental împreună cu un *subiect* transcendental dau experienţa.

Aci deosebirea dintre transcendent şi transcendental poate apărea evidentă oricui: primul se ridică *deasupra* realului şi caută să-l depăşească cît mai deplin, pe cînd transcendentalul se afirmă numai prin împlîntarea lui *în* real. Formele apriorice şi în general ideea unui apriori n-au sens decît prin funcţiunea lor faţă de ceva. În timp ce transcendentul vrea să fie substanţial,

Scanned with OKEN Scanner

transcendentalul e funcţional. Aşa cum un laborator nu e valabil prin el însuşi, ci doar prin ceea ce elaborează, un subiect transcendental, adică unul înzestrat cu forme a priori, are rost numai în vederea experienţei posibile.

Subiectul transcendental este adesea înţeles ca simplă gîndire umană, conştiinţă umană, condiţie de cunoaştere subiectiv umană. Kant spune că aşa vede lumea „orice fiinţă înzestrată cu sensibilitate", dar nici el nu ştie de vreo altă fiinţă, sensibilă şi cu raţiune, decît omul. Nu va fi de mirare, deci, dacă Eminescu va vorbi în primul rînd despre „aparatul de cunoaştere" pe care-l analizează Kant şi despre felul cum vedem *noi* lumea. Kant însuşi autorizează cîteodată un anumit antropologism. Dar şi filozoful poate fi înţeles mai adînc, şi Eminescu.

În favoarea transcendentalului kantian se poate spune că reprezintă ceva subiectiv uman tot atît de puţin pe cît o fac un sistem de axiome în matematici sau codul genetic descifrat în organismele vii. De subiectivism în sens restrîns, unul ce ar califica felul fiecăruia de-a vedea lucrurile, nu poate fi vorba aci: tocmai transcendentalul este cel care aduce obiectivitatea (una limitată însă) între subiectele de cunoaştere, sub forma „intersubiectivităţii", va autoriza Kant să se spună. Ar rămîne teza că transcendentalul ţine de subiectivitatea umană în sens larg, ca natură cunoscătoare, ceea ce ne-ar putea face să spunem: vedem lumea aşa pentru că sîntem oameni. Sau: nu vedem lucrurile pentru că ele sînt aşa, ci ele sînt aşa pentru că le vedem noi. Şi într-adevăr, Kant va afirma că nu cunoaştem din lucruri decît ce punem în ele. Dar o spune, doar aşa cum un sistem de axiome (care n-ar fi arbitrar) sau un cod genetic se dovedesc active în lucruri.

Omul nu pune timpul în lucruri, ci el însuşi şi întreaga natură umană sînt în timp. El nu pune cauza în lucruri, ci stă el însuşi sub un lanţ cauzal. Dar omul, ridicîndu-se la o „conştiinţă în genere", cum spune Kant, devenind conştient că lumea nu e lume fără temporalitate şi înlănţuire cauzală, le „pune" ca presupoziţii pe acestea în lucruri, aşa cum pune Euclid axiomele ca presupoziţii, sau aşa cum pune astăzi biologul un cod genetic, drept un fel de apriori al organismelor. Cine anume a pus cu adevărat coduri, forme şi principii în lucruri? Kant nu recunoaşte că dezvoltarea materiei pînă la om a condus la acest

Scanned with OKEN Scanner

rezultat; dar el nu ajunge nici la idealism obiectiv, ca Hegel cu Spiritul a toate dătător, ci arată doar felul cum se încifrează aceste forme într-o materie care, lipsită de ele, ar reprezenta un lucru în sine.

Eminescu la rîndul său înţelege că formele acestea ale transcendentalului sînt active şi că ele dau ţesătura lumii, independent de om, deşi în sînul experienţei omului. El o spune lămurit mai ales pentru timp, adică pentru acea formă din sînul transcendentalului kantian care l-a reţinut cu deosebire. Am văzut, în citatul care arăta emoţia sa în faţa transcendentalului, că era vorba în primul rînd de timp. Acum, cînd trebuie să arătăm că Eminescu înregistrează şi funcţia activă a transcendentalului, din nou va fi în joc timpul. Este vorba de un gînd plin de miez, notat de Eminescu pe marginea filei nr. 114 din traducerea sa, în dreptul unui loc kantian ce i se părea, desigur, de însemnătate.

„Representaţia e un ghem absolut unul şi dat simultan. Resfirarea acestui ghem simultan e timpul şi – esperienţa. Sau şi un fuior, din care toarcem firul timpului, vĕzând numai astfel ce conţine. Din nefericire atât torsul cât şi fuiorul ţin întruna. Cine poate privi fuiorul abstrăgând dela tors, are predispoziţie filosofică.“

Interpretarea aceasta, la fel de frumos formulată literar ca fragmentul dintîi, vine să arate că timpul este cu adevărat activ în a face ţesătura lumii. Ai putea crede că pentru Eminescu timpul este întreg scos din reprezentaţie. Dar acel „din nefericire atât torsul cât şi fuiorul ţin întruna“ vine să arate că nu reprezentaţia omului hotărăşte de timp, ci ea însăşi stă sub legea timpului. Iar filozofia înseamnă, pentru el, a putea privi timpul în transcendental şi nu în real.

Iată deci timpul făcînd lumea, o dată cu desfăşurarea sa. Aşa fac şi celelalte forme care se împlîntă în materia realului. Iar exerciţiul lor de fapt ar fi *al treilea* şi ultimul aspect esenţial din oricare întîlnire – vom cuteza să spunem – cu gîndirea kantiană. Întîi trebuie să percepi noutatea transcendentalului, apoi funcţia lui, în fine exerciţiul lui de fapt. Eminescu a înregistrat din plin primele două aspecte, însuşindu-şi-le într-un fel, pînă la a adopta riscurile lor: la primul aspect riscul de-a vedea totul spectral („încremenire“) sub perspectiva laborato-

Scanned with OKEN Scanner

rului, la al doilea aspect riscul idealismului şi al relativismului uman („lumea este cum o vedem noi"). Al treilea aspect – construirea efectivă a experienţei prin formele şi apoi principiile transcendentale, care face substanţa *Criticii raţiunii pure* şi susţine deopotrivă celelalte două *Critici* – nu l-a mai reţinut pe Eminescu, în măsura în care el n-a tradus *Critica raţiunii pure* în continuare şi n-a înţeles să devină un specialist. Că el era pregătit să înregistreze şi acest aspect, o arată faptul că reţinuse drept principală, între formele apriorice, pe cea a timpului, iar tocmai timpul este forma prin care Kant va face aplicaţia categoriilor la intuiţii (în cadrul aşa-numitului schematism al conceptelor pure) sau prin care va arăta, în a doua jumătate a lucrării, ce poate şti raţiunea omului şi ce nu-i este îngăduit să ştie.

Dacă, aşadar, noutatea kantiană poate fi prezentată în felul de mai sus, prin faptul, funcţia şi exerciţiul cîmpului transcendental, atunci întîlnirea lui Eminescu cu gîndirea kantiană a fost cea bună. Oricît de incompletă ar fi schiţa sa de interpretare, ea reprezintă una din cele mai frumoase reflectări ale criticismului. Şi cînd vezi ce urmări a avut întîlnirea lui Eminescu cu gîndirea kantiană, cu ce seriozitate s-a aplecat el asupra textului şi a încercat să-l regîndească în limba noastră, înţelegi că nu e o vorbă deşartă în elogiul ce aduce, ca pentru sine, lui Kant, undeva în manuscrisul 2 255:

„Pămîntul nostru e mai sărac în genii decît universul în stele fixe şi mai lesne se naşte în văile nemăsurate ale chaosului un nou sistem solar, decât pe pămînt un geniu."

Eminescu şi opera kantiană

Dacă trebuie să credem întocmai spuselor lui Slavici, prietenul de tinereţe al lui Eminescu, atunci acesta cunoştea ceva din Kant chiar din primul său an de Viena. În 1869, îşi aminteşte Slavici: „Eminescu, deşi nu împlinise încă vîrsta de douăzeci de ani, era un om nu numai cu multă ştiinţă de carte, ci totodată şi sufleteşte matur". Şi prietenul lui, cu doi ani mai în vîrstă, adaugă: „Mi-a fost în multe privinţe un îndrumător" (*Amintiri*, Bucureşti, 1924, p. 99).

Scanned with OKEN Scanner

Un tînăr care la 19 ani putea fi un îndrumător trebuie să fi ştiut multe din cărţi, dar şi ceva pe deasupra învăţăturii cărţilor. Înainte de a cunoaşte gîndirea lui Kant şi înţelepciunea lumii, Eminescu întîlnise alte cîteva lucruri esenţiale. Cunoscuse, în anii copilăriei şi adolescenţei, pădurea şi apele, afecţiunea maternă şi asprimile tatălui, binefacerea şi îngrădirile şcolii, cunoscuse prietenia, dragostea timpurie, dar şi preţul singurătăţii în sînul firii sau al cărţilor, cutreierase, adesea pe jos, în intimitatea aceea totală cu locurile şi aşezările, o bună parte din cele trei ţări româneşti, se întîlnise cu omul de aci, cum se întîlnise cu vechea slovă românească, înfruntase societatea şi normele ei, plătise cu dezamăgiri şi lipsuri răzvrătirile sale, şi se trezise citind cu voce tare din Schiller, în cîte un pod de grajd dintr-un orăşel de provincie.

Poate Schiller, poetul atît de îmbibat de filozofie, să fi fost cel care-l trimitea la Kant; cu siguranţă mai tîrziu Schopenhauer, care el însuşi se revendica atît de stăruitor de la Kant. Dar o referinţă sau trimitere nu pot explica mai nimic dintr-o atît de bună întîlnire, şi înţelegi mai mult despre dăruirea lui Eminescu faţă de textul kantian dacă te gîndeşti la pădurile copilăriei lui sau la călătoriile pe jos de-a lungul drumurilor şi potecilor ţării, decît dacă invoci o referinţă livrescă. Oricum, te surprinde să vezi ce bună aşezare avea de la început în cultură acest tînăr fără diplome şi premii, acest fiu risipitor al culturii: ştia întotdeauna să se ridice la începuturi, iar de-a lungul întregii vieţi avea să se străduiască a învăţa limbi vechi şi noi, a cercăta manuscrise, a se adînci în istoria ţării şi a lumii, a înţelege pînă la capăt cuvîntul, ba chiar a-şi asimila limbajul ştiinţelor celor mai noi, spre a fi pretutindeni la izvoare.

În jurul a 20 de ani, aşadar, aceluiaşi Slavici, mai puţin ştiutor, îi arăta cum să se iniţieze în cultura cea mare. „El lucra pe timpul acela – scrie Slavici în *Amintiri* (p. 19) – la traducerea operei lui Kant asupra raţiunii pure [1], era plin de Spinoza pe care-l citise de curînd şi citea pe Fichte." Dar pentru că autorii aceştia îi păreau grei pentru prietenul său, ori nu îndeajuns de

[1] Indicaţia lui Slavici trebuie corectată, în sensul că în nici un caz nu putea fi vorba încă de o traducere sistematică.

Scanned with OKEN Scanner

originari nici ei, el adaugă: „Tu să nu-ţi pierzi timpul cu aceştia. Să începi cu Schopenhauer, să treci apoi la Confuciu şi Buddha, să mai citeşti în urmă şi ceva din dialoagele lui Platon şi ştii destul".

Tînărul prieten al lui Slavici, pe care acesta îl întîlnise la cursurile de economie naţională ale lui Lorenz Stein, precum şi la cele de drept roman ale celebrului Ihering, tînărul care-l îndemna să meargă împreună regulat la cursul de anatomie al lui Hirtl, la cel de fiziologie al lui Brücke şi firește la cursuri de filozofie, devenea pentru Slavici din îndrumător un adevărat preceptor. „Pentru că nu ştiam destul de bine nici nemţeşte, nici franţuzeşte, am citit împreună mai întîi despre rădăcina pătrată a principiului raţiunii suficiente (e vorba de *Împătrita rădăcină a principiului raţiunii suficiente,* lucrarea de tinereţe a lui Schopenhauer (*n.n.*), apoi, în franţuzeşte, traducerea dialoagelor lui Platon şi, din «l'Orient pittoresque», dări de seamă despre buddhism şi confucianism."

Este, fără îndoială, o mînă de pedagog aci. Şi mai ales se întîlneşte o varietate de preocupări şi cunoştinţe pe care, fără a le putea socoti sigure la anii aceia şi după o adolescenţă atît de haotică, nu te poţi opri să le înregistrezi ca impresionante şi în orice caz de bună aşezare. Inventarul lecturilor şi cursurilor urmate aci la Viena, între 1869 şi 1872, şi apoi la Berlin, între 1872 şi 1874, a fost făcut [1], şi firește nimeni nu a referit mai complet şi adîncit decît Călinescu, în primele două volume din *Opera lui Mihai Eminescu* şi în particular în excelentele şi întinsele studii, adevărate volume, *Cultura lui Eminescu* şi *Izvoarele filozofiei teoretice a lui M.Eminescu,* ambele apărute în „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor" din 1956. Oricine se interesează de omul de cultură din Eminescu, trebuie să folosească aceste cercetări, care îi îngăduie să vadă ce gîndea, ce ştia şi mai ales cît ştia Eminescu. Singurul lucru ce te poate surprinde aci este cîte o apreciere cîntăritoare, cum că totuşi Eminescu nu ar fi un „monstrum eruditionis", sau că în materie de filozofie „noţiuni temeinice şi pornire tehnică de specialitate nu avea". Cine le are la vîrsta aceea?

[1] A se vedea Teodor V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu,* Bucureşti, 1914, cap. „Studiile lui Eminescu la Viena", şi I. V. Pătrăşcanu, broşura *M. Eminescu student la Berlin,* Bucureşti, 1931.

Scanned with OKEN Scanner

La un moment dat Călinescu se întreabă (*Opera lui Mihai Eminescu*, Bucureşti, 1935, p. 9): „Va fi fost el în contact nemijlocit la vîrsta aceasta, între 19-21 ani, cu marii filozofi? Greu de spus". Dar Slavici o spune şi, oricît de nesigure ar putea fi amintirile sale despre lecturile lui Eminescu, nu înţelegem cum te poţi îndoi de afirmaţiile sale în legătură cu lecturile făcute *împreună* şi sub îndrumarea lui Eminescu. În particular pentru întîlnirea cu Kant, care ne interesează aci, dovada ar putea fi hotărîtoare, dacă n-ar face-o însuşi manuscrisul traducerii, care, pentru „prima lectură" (nedatată) cum se intitulează paginile, trebuie fără îndoială trimis spre cei 20 de ani ai lui Eminescu, şi în orice caz presupune un contact prealabil cu gîndirea kantiană. Te poţi îndoi la rigoare că Eminescu traduce efectiv *Critica raţiunii pure* prin 1870, cum spune Slavici; dar poţi oare crede că vorbea din auzite despre Kant, cînd pe Schopenhauer îl citise efectiv, cînd citeau împreună pe Platon şi cînd ştii care erau curiozitatea lui Eminescu şi felul lui de-a se ridica de pe atunci la izvoare?

Nu numai că toate indiciile în sens contrar există, dar pentru recursul direct la Kant încă de la început – sau direct de la Schopenhauer la Kant – pledează faptul că Eminescu nu invocă decît în treacăt, la început, şi defel mai tîrziu istorici sau comentatori. În cultura română Kant a pătruns de timpuriu, dar pe căi indirecte. În Transilvania pătrunsese pe linia interpretărilor lui Krug; în rest, poate mai degrabă pe linia filozofiei lui Herbart, asupra căruia îşi făcuse teza de doctorat şi Maiorescu. Nici unul dintre aceşti mijlocitori nu joacă pînă la capăt un rol în cazul lui Eminescu. Este adevărat că el audiază la Viena pe R. Zimmermann, herbartian, al cărui nume îl şi trece la un moment dat pe marginea unei file din traduceri, şi că stă o clipă sub influenţa lui Herbart, cum o va spune singur; dar nu avea nevoie de Zimmermann la Viena spre a se ridica la Kant, de vreme ce îl trimitea într-acolo Schopenhauer, pe care îl părăsea pînă la urmă, spre a sta singur în faţa lui Kant însuşi.

Dimpotrivă, ceea ce te cucereşte, cînd îi adînceşti întîlnirea, este tocmai să vezi cît de singur stă el cu textul lui Kant. El se aşază în faţa lui fără sprijinul nici unei exegeze, deci şi fără deformarea ei; întreprinde traducerea sa fără să consulte vreo

Scanned with OKEN Scanner

alta (ar fi putut folosi cel mult traducerea franceză a lui Tissot din 1848); şi pregăteşte o versiune românească în singurătatea contactului cu Kant, nu pentru publicul cititor şi abia indirect pentru o ţintă exterioară.

Mai ales pentru ultimul punct, raţiunea traducerii întreprinse, trebuie să înlăturăm cu hotărîre afirmaţia ce se face în chip obişnuit, cum că Eminescu a tradus pe Kant în vederea tezei sale de doctorat. Începînd cu I. A. Rădulescu-Pogoneanu, care scrie primul în 1906 despre această traducere întrebîndu-se ce l-a determinat pe poet s-o înceapă şi dacă nu cumva este chiar „un capriciu de poet", aproape toţi exegeţii spun că e vorba de o lucrare în vederea tezei de doctorat. După cercetarea atentă a traducerii, putem spune: nu e doar nedrept, e pur şi simplu absurd. În Germania, şi probabil la nici o universitate din lume, nu se treceau pe atunci şi nu se trec nici acum teze de doctorat cu traduceri, cu atît mai puţin în limba ţării tale. O lucrare de doctorat se dă în limba ţării respective şi cu un minimum de originalitate, sau măcar de efort original în compilaţie. Nimic nu ne autoriză să credem că se făcea o excepţie pentru Eminescu sau că el cerea Universităţii din Berlin să i se facă una. Dimpotrivă, pentru lucrarea de doctorat, al cărei titlu nu-l ştim şi poate nici nu fusese fixat, se presupune că Eminescu ar fi mers la Praga, în vara anului 1874, şi ar fi trebuit să meargă la Königsberg spre a consulta arhivele de acolo. Tot ce s-ar putea spune este că Eminescu a *continuat* (nu a început, căci o făcuse dinainte, fără un obiectiv exterior) traducerea sa, spre a se califica pentru un post în învăţămîntul superior, cum vom vedea îndată că-i oferea Maiorescu în 1874. Dar atunci ce curios lucru este că nu-i vorbeşte acestuia despre proiectul său, că nimeni, afară de Slavici la început, nu pare a fi ştiut ceva despre această traducere şi că Maiorescu a trebuit să afle din manuscrisele poetului, rămase la el după moartea acestuia, de existenţa unui început de traducere din Kant, iar publicul românesc, prietenii şi chiar specialiştii în filozofie să afle abia din relatarea lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu, făcută în 1906, despre această „traducere încă necunoscută", cum spune acesta singur [1].

[1] Perpessicius, eminentul editor al operelor eminesciene, se pronunţă cu remarcabilă măsură, în „Cronologia" de la începutul vol. I al ediţiei (pag. XLI): „1874. Acceptă sugestia lui Maiorescu şi pregăteşte doctoratul în filozofie. Studiază pe Kant".

Scanned with OKEN Scanner

Împrejurările doctoratului ele singure vor veni să arate că traducerea nu are directă legătură cu el. În 1874, pe cînd se afla la Berlin, Eminescu primeşte o scrisoare datată 17/29 ian., prin care Maiorescu – în speranţa, confirmată de altfel, că va ajunge ministru al instrucţiunii – îl întreabă dacă n-ar vroi să vină profesor universitar la Iaşi (la catedra pe care o deţinuse el însuşi, Maiorescu), după ce-şi va fi luat, firește, doctoratul. Scrisoarea lui Maiorescu începe chiar cu întrebarea: „Cum stai cu doctoratul în filozofie?", adăugînd despre doctorat că este „în sine o nimica toată". Nici vorbă de vreun subiect anumit, pe care i l-ar sugera sau despre care ar şti.

Nici din răspunsul lui Eminescu, datat 15 februarie 1874, nu reiese ceva despre teză însăşi. El scrie (în traducerea editorului din 1914, căci scrisoarea aceasta, ca şi celelalte trei ce urmează, sînt în limba germană): „Vă mulţumesc din inimă pentru eventualitatea ce mi-aţi pus-o în perspectivă a numirii umilei mele persoane în însemnatul post de profesor de filozofie, dar cred că, cu toate că o astfel de propunere nu-mi poate fi decît măgulitoare şi potrivită întregii mele dispoziţii firești, după conştiinţa mea totuşi ea vine prea devreme. Formalitatea unui titlu academic ar fi acum piedica cea mai mică şi cea mai uşor de trecut: dar e aceasta singura? Pot eu, ca fără un plan de studii hotărît, pe care să-l fi prelucrat în întregime, să îndrăznesc la vîrsta mea să fac acest lucru?"

În ciuda unei sfieli legitime, el nu refuză totuşi orice început de activitate universitară. Îndată apoi spune: „O docenţă liberă deci privată, relativă la prelegerile asupra unui teren absolut mărginit din filozofie, de pildă special din aceea a lui Kant sau Schopenhauer, aşa cum e expusă în scrierile lor respective, aş fi îndrăznit s'o iau asupra mea ..." Pînă la un punct el se simte deci familiarizat cu filozofia lui Kant şi Schopenhauer, ceea ce arată că îi practicase direct înainte de 1874, ba chiar că înţelegea să se mărginească la expunerea

---

Călinescu (în *Viaţa lui Eminescu*, reed. 1964) spune la pag. 179: „Traduce *Critica raţiunii pure* în vederea cursului de la Iaşi probabil". Apoi precizează extrem de interesant: „Urma să facă o teză istorică, pentru care avea nevoie de unele documente de la Königsberg, dar se întoarce la Iaşi cerînd orice slujbă". În chip surprinzător însă, la pag. 270 spune: „Credea încă să-şi treacă doctoratul şi de aceea o ultimă oară în 1877 mai continuă cu cîteva rînduri începuta traducere din Kant". Atît de mare e prejudecata cu doctoratul încît şi Călinescu îi cade victimă, o clipă.

Scanned with OKEN Scanner

literei textului, fără a face un „curs complet", care ar fi implicat unele cunoştinţe mai vaste, spune el. Căci se simte dator să precizeze cele de mai jos. „Mai e ceva: Kant mi-a intrat relativ tîrziu în mînă, Schopenhauer de asemenea [1]. Îi posed într-adevăr, dar renaşterea intuitivă a cugetării lor în mintea mea, cu specificul miros de pămînt proaspăt al propriului meu suflet, nu s-a desăvîrşit încă... La Viena eram sub influenţa nefastă a filozofiei lui Herbart, care prin firea ei te dispensează de studiul lui Kant. În această prelucrare a înţelesurilor s-a prelucrat însuşi înţelesul meu cu un înţeles herbartian, pînă la tocire. Cînd însă după această frămîntare şi luptă de două luni de zile vine la sfîrşit Zimmermann, zicînd că există într-adevăr un suflet, dar acesta e un atom, aruncai indignat caetul meu de note la dracu, şi n-am mai venit pe la cursuri."

Scrisoarea lui Eminescu, mai lungă, continuă prin a arăta ce-i lipseşte încă spre a putea înfăţişa cum trebuie sistemul lui Schopenhauer şi cum s-ar putea aplica unele sugestii de-ale acestuia, de filozofie a dreptului, la realităţile româneşti. Despre Kant nu mai e vorba. Spre sfîrşit, Eminescu spune: „Un titlu de doctor m' ar aranja cu lumea şi cu legile ei de ordine, nu însă cu mine, care deocamdată nu mă satisfac pe mine însumi". În consecinţă, el cere mai degrabă un sprijin, ca să se poată elibera de slujba ce are la o agenţie română din Berlin şi să-şi termine astfel studiile [2].

Nu s-a păstrat răspunsul lui Maiorescu, dar *a doua scrisoare* a lui Eminescu, în cadrul acestei corespondenţe, este datată 26 febr., deci la trei săptămîni de la expedierea primei. El mărturiseşte că pentru pregătirea doctoratului, cu cele trei materii ale lui, îşi fixase în principiu 5–6 luni, dar nu se grăbise să ia diploma, neavînd vreo perspectivă deosebită după studii.

---

[1] Ce trebuie să înţelegem prin acest „relativ tîrziu"? că în 1870, cînd îi vorbea lui Slavici despre Kant şi Schopenhauer, aceştia nu-i căzuseră în mînă? Sau mai degrabă, cum spune îndată, că după două luni de Viena sau de influenţă a lui Zimmermann, s-a eliberat de interpreţi şi s-a dus la texte? În orice caz, „relativ tîrziu", la cineva de maturitatea timpurie a lui Eminescu, poate însemna şi foarte devreme faţă de alţii, cum credem.

[2] Iacob Negruzzi scrie în *Amintiri din „Junimea"* (f. an, p. 272): „Eminescu nu a dobîndit niciodată vreun grad academic... şi aspiraţiile la vreo catedră universitară, *pe care de altminteri numai noi le aveam pentru dânsul* (subl. noastră)... nu s-au putut realiza".

Scanned with OKEN Scanner

Acum propunerea lui Maiorescu schimba lucrurile. „Mă întrebaţi cât timp şi mijloace îmi trebuiesc? Întorc mai degrabă întrebarea şi spun: cât timp şi mijloace mi s' ar putea pune la dispoziţie, eu declarînd de mai înainte că sunt gata să rambursez totul cînd mă voiu vedea ajuns cu titlul meu academic la un liman sigur."

Probabil că scrisoarea aceasta nehotărîtă l-a nemulţumit oarecum pe Maiorescu, deoarece replica lui – pierdută şi ea – pare a fi pus pe Eminescu în faţa unei alegeri clare, aşa cum rezultă din *a treia scrisoare* a acestuia, datată 28 martie. El scrie într-adevăr: „După multă gândire... m' aş putea hotărî cel mai degrabă pentru ultima alternativă", care era cea de a veni la Iaşi, spre a-şi începe cursurile libere la 1 mai, urmînd ca în cursul toamnei să-şi ia doctoratul în Germania. Rezultă deci că Maiorescu îl pusese în faţa alternativei: sau îşi ia doctoratul şi începe în toamnă de-a dreptul ca profesor, sau debutează, cum ceruse, printr-o simplă docenţă, dar îşi definitivează situaţia în cursul anului. La sfîrşitul scrisorii Eminescu spune: „Din parte-mi m' am pus pe lucru, cu toate că limba îmi îmburuienează multe deosebiri de noţiuni, dară ea are darul de a sili pe fiecare să fie limpede şi intuitiv şi să înconjure abstracţiunile netrebuincioase. Numai de nu mi-ar înăbuşi pe cele trebuincioase".

La ce se referă aci Eminescu? Menţionînd acest loc, I. A. Rădulescu-Pogoneanu scrie (în vol. *Studii*, 1910, p. 65) un lucru de neînţeles: că e un pasaj ce „s' ar putea referi la traducerea din Kant". Cum de spune el „s' ar putea"? te întrebi. Pogoneanu scria despre corespondenţa aceasta în 1910, cînd Maiorescu trăia; ultimul îi dăduse el însuşi scrisorile spre publicare, probabil încă din 1906, cînd Pogoneanu le şi menţionează. Era simplu pentru un intim al lui Maiorescu să-l întrebe pe acesta la ce se referea Eminescu. E deci de neînţeles că n-a făcut-o, aşa cum de neînţeles este că în acelaşi loc spune – el, cel dintîi care a cercetat traducerea lui Eminescu şi a văzut că indicaţia de an 1874 este doar pentru „a doua lectură" – că „el trebuie să fi *început* a traduce opera lui Kant îndată după întîia scrisoare a domnului Maiorescu", adică în febr. 1874. Acum 70 de ani Pogoneanu ar fi putut să nu recurgă la conjecturi. Rămîne atunci să conjecturăm în chip mai plauzibil.

Scanned with OKEN Scanner

Să lăsăm deoparte absurditatea că pentru un doctorat în limba germană Eminescu s-a grăbit să înceapă o traducere în limba română. Rămîne prima conjectură, că locul din scrisoarea a treia, „din parte-mi m'am pus pe lucru", se referă la traducerea din Kant şi e în legătură cu oferta de docenţă. Presupunerea aceasta măcar are un sens, dacă poţi admite totuşi că la 28 martie, cu o lună înainte de revenirea eventuală în ţară şi începerea cursului liber, Eminescu mai avea timp de traduceri în loc să pregătească prelegerile. Dar întrebăm: de unde rezulta pentru Maiorescu că e vorba de traducerea din Kant? Dacă Eminescu „trebuie să fi început a traduce opera lui Kant îndată după întîia scrisoare a domnului Maiorescu", atunci cum ştie acesta din urmă, la o a treia scrisoare schimbată, despre un lucru de care nu se pomeneşte nimic în celelalte două scrisori?

Ne este limpede că nu de traducerea din Kant poate fi vorba aici şi că – încă o dată – ea nu reprezintă o întreprindere de circumstanţă. De altfel, ea nu putea fi decît o pregătire (şi una subiectivă) pentru docenţă, dar proiectul va cădea îndată, deci Eminescu n-ar fi continuat traducerea. Într-adevăr, avem scrisoarea de răspuns din 19 apr. / 1 mai 1874 de la Czernowitz, aceasta în limba germană, a lui Maiorescu, devenit între timp ministru. Deşi acceptase în principiu ideea docenţei, odată ajuns ministru Maiorescu consultă legea şi scrie: „În înţelegere cu prietenii de aci, trebuie totuşi să te rog din nou să-ţi iei mai întâi doctoratul. Numirile pe care le fac trebuie să fie perfect corecte... Cu părere de rău, din cauza tărăgănării dumitale, insuficientul Leonardescu trebuie să mai rămînă acolo" (la catedra de la Iaşi). Iar în încheiere Maiorescu îi spune: „Şi acum: câţi bani îţi trebuie? Ce *avans*, care se va scădea treptat din viitorul dumitale salar de profesor? În forma aceasta chestiunea nu poate fi pentru d-ta nicidecum penibilă".

La această ofertă clară, făcută de Maiorescu cu fermitate şi totodată delicateţă, Eminescu răspunde cu o *ultimă scrisoare* în această chestiune. El menţionează că a şi telegrafiat, cerînd 300 de taleri, care i-ar fi necesari pentru încheierea studiilor, şi precizează: „Voi pleca deci cât se poate de curând la Iena, şi

Scanned with OKEN Scanner

sper ca la începutul lui August să-mi pot da doctoratul. Adică n' o sper, căci eu nu sper niciodată ceva, ci voi încerca, numai, cu siguranţă"[1]. Restul scrisorii este pe alte teme.

Aşa se încheie corespondenţa pe tema doctoratului. Vom trece peste epilogul, de mai tîrziu, al situaţiei create, şi anume că, odată guvernul conservator căzut de la putere, Maiorescu este dat în judecată pentru „risipă şi deturnare de fonduri", între altele pentru că avansase 100 de galbeni lui Eminescu; vom trece şi peste faptul că, dintr-un motiv ori altul şi în ciuda banilor primiţi, Eminescu se întoarce peste cîteva luni în ţară fără să-şi fi luat doctoratul şi este numit, la 1 sept. al aceluiaşi an de către acelaşi Maiorescu, director al bibliotecii universitare din Iaşi. (De vreme ce tot Maiorescu îl numea, şi încă atît de curînd după trimiterea împrumutului pentru continuarea studiilor, este probabil că Eminescu avea unele justificări să se întoarcă şi că, în orice caz, urma să-şi ia doctoratul.) Să ne întoarcem însă la traducerea lui Eminescu din Kant: unde este vorba de ea, în cadrul doctoratului? De ce nu i se atribuie un caracter de circumstanţă?

Ceea ce va părea straniu, cînd vom susţine acum că îndeletnicirea cu Kant nu are nici un caracter de circumstanţă, este că, într-o largă măsură, ea are loc totuşi în anul 1874, cînd se pune problema doctoratului. Cum să-ţi explici că Eminescu se pregăteşte să dea curînd examen, cere să înceapă curînd un curs universitar liber, şi totuşi se ocupă stăruitor, în aşteptare, de o traducere ce n-ar avea legătură directă nici cu unul nici cu altul? Şi totuşi aceasta este concluzia la care trebuie să ajungem – şi la care ne vor ajuta să ajungem firea de cărturar a lui Eminescu, de o parte, litera şi spiritul traducerii, de alta.

S-ar mai putea presupune, o clipă, că traducerea, la a doua lectură, nu era întreprinsă pe larg în 1874, ci doar este datată aşa, continuată fiind mai tîrziu. Dar Eminescu notează cu grijă datele: 1875 (la fila 152) şi 1877 (la fila 153); deci cea mai bună parte e întreprinsă în 1874. S-ar mai putea spune: nu e întreprinsă în prima jumătate a anului, cînd Eminescu îşi pregătea

[1] E greu de crezut că putea spune aşa ceva – şi încă lui Maiorescu – dacă nu avea actele în regulă, respectiv dacă îi lipsea o diplomă de bacalaureat, cum s-a pretins. Cum anume o obţinuse, nu importă decît arhivistica.

Scanned with OKEN Scanner

doctoratul, ci după 1 septembrie, cînd e director al bibliotecii din Iaşi. Dar pe de-o parte e greu de crezut că odată numit director, plin de rîvnă cum era[1], mai avea timp pentru o traducere din Kant; pe de altă parte ipoteza aceasta învedera tocmai ce vrem să dovedim, că a tradus în chip dezinteresat. Trebuie să privim ca un fapt ca şi sigur, că o bună parte din traducere era întreprinsă în perioada cînd avea de făcut lucruri mai urgente. În scrisoarea a doua către Maiorescu, vorbise chiar despre cele trei materii pe care ar trebui să le pregătească pentru doctorat şi din care avea de învăţat pentru două (a treia fiind probabil în legătură cu teza propriu-zisă). El nu se pregăteşte direct, însă, ci traduce. Sau se pregăteşte *indirect*, prin traducerea din Kant?

Aci vom aduce primul răspuns, care ţine de felul de-a lucra al lui Eminescu şi de firea lui. Niciodată omul acesta n-a făcut exact ce i se cerea. A făcut mai puţin uneori, şi a rămas repetent în anii fragezi, corijent mai tîrziu la Blaj, descoperit în viaţă şi probabil vinovat în atîtea situaţii – sau a făcut mai mult decît i se cerea, şi adesea n-a mai putut scoate lucrurile la capăt. Să nu se uite că poetul nostru cel mai mare (vom spune şi omul de cultură atît de întinsă) n-a publicat o singură carte în viaţa sa, nici măcar un volumaş de versuri. În schimb, cînd înţelege că e poet, el umple zeci şi zeci de pagini cu rime, dintre care nici unu la sută nu-i vor servi; cînd îşi dă seama că are nevoie să pătrundă cuvintele, face glosare, ţine unul alfabetic germano-latin (v. ms. 2 289), copiază pe 117 file mari o gramatică slavonă (v. ms. 2 307), face familii de cuvinte, buchiseşte sanscrită şi greacă, învaţă latina; cînd are de scris un articolaş contra Creditului Mobiliar, notează pe pagini întregi operaţiile de bursă şi problemele creditului (ms. 2 264, filele 39 – 58, apoi 78 – 115); cînd e revizor, face memoriile cunoscute şi notează pentru sine diverse observaţii (ms. 2 288). Acum are de înfruntat filozofia. Pentru doctorat? Pentru docenţă? Pentru profesorat plin? Nu importă. El trebuie *să înceapă cu esenţialul*, iar esenţialul în momentul acela, ca şi mai tîrziu, i se pare Kant

[1] Şi de competenţă: v. Al. Elian, *Eminescu şi vechiul scris românesc*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", I, 1955, unde se arată precizia indicaţiilor lui Eminescu.

Scanned with OKEN Scanner

şi în particular *Critica raţiunii pure*. De aceea, indiferent că e oportun ori nu, el traduce *Critica raţiunii pure,* adică se adînceşte în ea, *pentru sine.*

Al doilea răspuns ni-l poate da însăşi traducerea. Înainte de toate, dacă trebuie acceptat că partea cea mai mare din ea e întreprinsă în 1874 cu „a doua lectură", nu poate fi nesocotit că fragmentele de sub titlul „prima lectură" sînt, deşi nedatate, traduse înainte de 1874. Ele nu pot reprezenta decît exerciţii pregătitoare de traducere, din locurile de la sfîrşitul *Criticii* care îi vor fi părut mai semnificative, mai uşoare, sau poate mai apte să reprezinte o introducere la studiul criticismului. Şi ele arată două lucruri: întîi, că înainte de 1874 Eminescu străbătuse *toată Critica raţiunii pure* – căci, începînd cu primul fragment, care e rupt din mijlocul unui capitol şi are un caracter rezumativ, fragmentele sînt judicios alese şi nu poţi crede că el ştia de la alţii de caracterul lor semnificativ sau pur şi simplu de uşurinţa lor relativă, fără să fi cunoscut direct restul cărţii; în al doilea rînd, că întreprinde *cel puţin* traducerea lor fără nici un obiectiv exterior, cu siguranţă fără gîndul editării lor şi la fel de sigur fără gîndul profesoratului, la care nimic nu-l autoriza să spere înainte de oferta lui Maiorescu.

Să menţinem totuşi drept sigur că principalul traducerii a fost făcut în 1874. Ce ne arată traducerea însăşi, care de rîndul acesta este continuă, luînd *Critica* de la început?

Ca şi prima serie de fragmente, traducerea propriu-zisă a operei este intitulată *lectură,* anume a doua lectură. Să luăm ipoteza lui Pogoneanu, că Eminescu „trebuie să fi început a traduce opera lui Kant îndată după întîia scrisoare a domnului Maiorescu". Să ne închipuim, deci, pe cineva aflat la studii, lucrînd fără graba de a sfîrşi şi solicitat brusc să-şi prepare doctoratul. Tînărul acesta deschide pe Kant, începe să traducă un tratat de 600 de pagini şi nu manifestă nici o nerăbdare, nu sare nici un rînd, întîrzie oricît asupra cîte unui cuvînt. Are vreun sens obiectiv aşa ceva? Munca aceasta interesează ea în clipa aceea pe cineva? Pe absolut nimeni, decît pe cel care prin „lectură" îşi consemnează astfel propriile sale etape de adîncire a textului. Căci dacă totuşi s-ar susţine că lectura e întreprinsă în vederea unor cursuri în care să fie prezentată gîndirea lui

Scanned with OKEN Scanner

Kant, atunci nu te poţi opri să te întrebi: ce docent şi chiar ce profesor îşi pregăteşte un curs, unde are a *rezuma* gîndirea unui filozof, făcînd nu o simplă lectură, nu simple note dintr-o carte, şi din cărţile altora despre o carte, ci o laborioasă traducere a ei? Admirabil profesor, atunci.

Acum să vedem o clipă cum arată traducerea. Orice impresie ţi-ar face ea în primul moment, vezi bine apoi că e o traducere întreprinsă cu supunere la obiect şi cu aparenta intenţie de-a fi dusă pînă la capăt, deci de-a confisca cel puţin doi ani din viaţa oricui. Dacă şi din acest motiv traducerea exclude ideea doctoratului, ar putea fi în schimb în joc mobilul de-a o întreprinde pentru un public. Eminescu n-are contact cu editorii şi nu pregăteşte cărţi, este drept, dar are contact cu revistele, iar „Convorbirile" i-ar publica orice, cu siguranţă fragmente din traducerea acelui Kant atît de bine cotat la „Junimea". Totuşi nici un moment nu e vorba de aşa ceva, ba, după cum am văzut, nimeni de acolo nu pare a şti de traducerea sa.

Cînd te uiţi mai atent la traducere, vezi că nici nu arată a lucrare pentru public. Deşi e întreprinsă rînd cu rînd, multe titluri de capitole nu sînt traduse complet, altele sînt omise; variantele de traducere, puse uneori în paranteză, alteori deasupra şi neşterse, sînt numeroase; cuvintele germane intercalate în textul tradus, de asemenea; dacă nu tot ce e subliniat la Kant este şi la Eminescu – ceea ce ar putea ţine de o neatenţie – în schimb sînt subliniate numeroase cuvinte nesubliniate la Kant, ceea ce ţine de o deosebită atenţie la lectură; dacă nici un moment traducerea nu e calchiată după text, de vreme ce Eminescu adesea răstoarnă topica germană – ceea ce dovedeşte că permanent gîndeşte fraza şi nu traduce mecanic –, formulările totuşi tind să fie cît mai aproape de spiritul şi litera textului; el sacrifică adesea cursivitatea traducerii în favoarea exactităţii, iar orice preocupare stilistică de natură exterioară este lăsată deoparte. Gîndul nud, echivalentul nud, aceasta îl interesează pe Eminescu.

Iar acesta este răspunsul pe care-l dă analiza textului tradus, un răspuns în consonanţă cu firea de cărturar a lui Eminescu: *e vorba de o traducere făcută pentru sine.* Eminescu l-a întîlnit în singurătatea şi cu singurătatea sa pe Kant. Nu are

Scanned with OKEN Scanner

alături comentatori, nu are în faţă-i alţi traducători, nu stă de vorbă cu nimeni, nici măcar cu departele său, care ar fi cititorul sperat; traduce fără nici un scop exterior, întîrzie asupra unei nuanţe, notează pe margine gînduri în limba română şi germană, dă uneori liste de echivalente posibile, subliniază ce-l interesează, scrie cînd nervos cînd liniştit, cu scrierea sa fascinant de frumoasă, uită de tot ce i se cere să facă în imediat – şi visează. E singur, cu gîndul acela al său, neaşteptat de pătrunzător, neaşteptat de ştiutor pentru cei 20 şi ceva de ani pe care îi are; e singur pînă şi cu limba românească, încă neîncercată filozofic, în faţa limbii filozofice atît de sigure, de personale şi tehnice a lui Kant. În singurătatea sa, el nu face decît o „lectură" din Kant. Însă, ca în atîtea alte rînduri din viaţa sa, el se prinde atît de bine în lucrul său încît acesta îi devine un „în sine". Despre ce e vorba, cu traducerea aceasta: despre Kant? despre Eminescu? despre reuşitele şi nereuşitele unei tălmăciri de prin 1870? despre întîmplările Cuvîntului românesc petrecut prin gîndul cel mai greu al filozofiei?

Este vorba de o luptă, una dusă fără frică şi fără prihană. În definitiv nu vedem de ce unui tînăr de astăzi atîtea alte lupte din trecutul nostru, bătălia de la Rovine, de pildă, sau revoluţia lui Tudor, i-ar părea mai cuceritoare decît lupta de aci, cu gîndul şi cuvîntul, purtată de Eminescu. Iar cînd îţi dai seama cu ce dezinteres, cu cîtă probitate, în ce curăţenie a inimii e purtată lupta aceasta, aproape oricine din gintea filozofiei poate pleca ochii.

Cum a fost preţuită traducerea lui Eminescu

Se ştie bine cît de mare a fost, de-a lungul deceniilor, numărul celor ce au adeverit vorba din *Scrisoarea I:*

Toate micile mizerii unui suflet chinuit
Mult mai mult îi vor atrage decît tot ce ai gîndit.

Surprinzător este însă că şi în lumea specialiştilor în filozofie – o lume din care îşi trage izvoare Eminescu, în care a întîrziat, unde putea oricînd rămîne cu titluri pline, dar de unde a înţeles să plece către marea poezie – interesul pentru ce a

Scanned with OKEN Scanner

gîndit Eminescu nu a mers întotdeauna pînă la capăt. Iar a merge pînă la capăt înseamnă a pătrunde în laboratorul gînditorului, unde uneltele, materialul şi felul de a lucra dau însăşi măsura gîndului. Gîndeşti şi prin problema pe care o preferi, şi prin cuvîntul pe care-l alegi. Gîndeşti printr-o operă proprie, aşa cum poţi gîndi printr-o traducere.

Prin ea însăşi, o traducere a *Criticii raţiunii pure* în limba română puţin după 1870 – cînd opera lui Kant abia era tradusă în limba franceză – apare astăzi drept un eveniment considerabil.

Dar nu numai prin faptul că s-a tradus în anii aceia timpurii, ci şi prin semnificaţia pe care ar fi putut s-o aibă *Critica raţiunii pure* odată tradusă, întreprinderea lui Eminescu era un lucru de toată însemnătatea. Din păcate, elevii lui Titu Maiorescu, cărora le revenea în primul rînd să valorifice aportul filozofic eminescian, l-au discreditat, unii prin tăcerea lor, alţii prin judecata lor.

Independent de orice altceva, pentru Eminescu însuşi *faptul* că a tradus pe Kant şi *felul* cum l-a tradus sînt de natură să arate: primul, că Schopenhauer nu tutelează gîndirea poetului cu atîta autoritate cum se crede uneori; al doilea, că poetul înţelegea cum trebuie pe Kant – iar G. Călinescu intuieşte perfect aceasta, cînd arată că *Sărmanul Dionis* nu stă sub influenţa timpului kantian – şi că în orice caz era în măsură să nu confunde subiectivitatea cu subiectivismul. Căci una este să crezi, împreună cu Kant, că timpul este „subiectiv", dar *acelaşi* pentru orice spirit cunoscător, aşadar că e tocmai universal, ca fiind o formă a sensibilităţii în genere, şi alta este să crezi în subiectivismul psihologic al timpului.Eminescu ştia despre ce vorbeşte, şi tocmai de aceea se simţea liber să spună ce-i place, artisticeşte.

Această siguranţă, cum că el ştie despre ce e vorba la Kant şi în filozofie, ţi-o dă traducerea *Criticii raţiunii pure* – dar ţi-o zdruncină cei care au emis judecăţi asupra ei. Este vorba, în ultimă instanţă, de o singură judecată mai autorizată şi susţinută, sprijinită fiind pe cunoaşterea directă a textelor, pe indicaţiile lui Maiorescu şi pe schimbul de scrisori dintre acesta şi Eminescu, judecata lui Ion A. Rădulescu-Pogoneanu. Ea a influenţat hotărîtor, şi nu în bine, pe toţi cei ce şi-au pus o clipă

Scanned with OKEN Scanner

problema de a lua în considerare traducerea lui Eminescu. Cu părerea de rău că e vorba de un eminent dascăl din trecut, un învăţat care a lăsat urme în şcoala românească, aşa cum a lăsat urme, prin înţelepciunea şi bunătatea sa, în amintirea celor ce l-au cunoscut, vom spune că studiul lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu asupra traducerii lui Eminescu din Kant – rămas singurul pînă astăzi, după cîte ştim – a blocat aproape orice interes pentru realizarea eminesciană.

Într-adevăr, în 1906 apare în „Convorbiri literare" (nr. 6-8, p. 519 – 549) articolul lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu intitulat *Kant şi Eminescu. Traducerea „Criticii raţiunii pure"*. Nu încape îndoială că Maiorescu era cel care îndemna pe încă tînărul său colaborator să întreprindă studiul. După cum s-a dovedit mai tîrziu, cercetătorul acesta nu era cel mai calificat dintre elevii lui Maiorescu să vorbească despre subiect. Un C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu sau I. Petrovici, care se îndeletniciseră direct cu Kant încă din primii ani şi aveau, apoi, fie să scrie lucrări interesante (*Elemente de metafizică pe baza filozofiei kantiene,* în cazul lui C. Rădulescu-Motru), fie să ţină prelegeri (*Kant*-ul lui I. Petrovici, alcătuit din prelegeri şi editat la Casa Şcoalelor în 1936) erau mai calificaţi să aprecieze reuşita lui Eminescu în funcţie de original. Dar este probabil că Maiorescu l-a preferat pe Pogoneanu pentru că îi era mai apropiat. Rămîne o întrebare dacă, în aprecierile de mai jos ale lui Pogoneanu, se reflectă sau nu ceva şi din judecata lui Maiorescu asupra traducerii poetului pe care, altminteri, îl apreciase şi sprijinise într-o măsură atît de hotărîtoare.

Este oricum un fapt că nu numai traducerea *Criticii raţiunii pure,* ci întreg materialul cuprins de cele 44 de caiete rămase de la poet îi păruse lui Maiorescu mai degrabă de neutilizat, şi în orice caz de nepublicat. El donase Academiei în 1902, deci cu patru ani înainte de articolul în chestiune, aceste 44 de manuscrise, pe care i le înmînase Slavici, pare-se, imediat după prima criză de nebunie a lui Eminescu, şi întîrziase surprinzător de mult să le pună la dispoziţia cercetătorilor eminescieni, tocmai pentru că socotea că nu dau o imagine deosebit de favorabilă a poetului. A trebuit să aibă loc o campanie de presă pentru ca Maiorescu, în ianuarie 1902, să le pună la dispoziţia tuturor. Totuşi nici o clipă nu poţi vedea, în această întîrziere,

Scanned with OKEN Scanner

un abuz al lui Maiorescu, care şi-ar fi simţit drepturi depline asupra moştenirii culturale eminesciene (cum s-a pretins că ar fi făcut la alt capitol, cu cele 35 de manuscrise româneşti, pe care le-a donat Academiei ca provenind de la tatăl său, Ion Maiorescu, cînd în realitate ar fi făcut parte din preţioasa colecţie a lui Eminescu, de care se folosise şi Gaster, primul editor al scrierilor de literatură populară în limba română); ci tot ce se poate spune este că Maiorescu, în dorinţa de a da un chip de desăvîrşire creaţiei eminesciene, ţinea deoparte materialul inform din atelierul poetului, întîrziind astfel cu cîţiva ani folosirea postumelor şi a prozei.

Că astăzi judecăm lucrurile într-alt fel; că ni se pare, dată fiind noua conştiinţă de cultură a omului contemporan, că *întreg* materialul eminescian trebuie cunoscut, tocmai pentru că e material, şantier, experienţă vie şi aproximativă – este altceva, care nu poate scădea pe Maiorescu. Iar la fel, nu-l poate scădea în definitiv faptul că istoricul şi cercetătorul filozofic de astăzi apreciază întîlnirea lui Eminescu tînăr cu gîndirea lui Kant într-altfel de cum o va fi judecat el, Maiorescu, şi în orice caz diferit de cum o judeca emulul său, Ion A. Rădulescu-Pogoneanu.

Aşadar, sub sugestia lui Maiorescu, cel mai apropiat dintre elevii lui publică un articol despre traducerea „încă necunoscută" („Conv. lit.", 1906, p. 530). Pogoneanu dă cîteva lămuriri utile, arătînd că traducerea *Criticii...* era cuprinsă în trei caiete mari, format 4°, care astăzi sînt strînse laolaltă, alcătuind filele 21 – 162 ale manuscrisului eminescian 2 258. Între caietele II şi III (căci IV pare a fi o greşeală de numerotare, de vreme ce continuă imediat pe II) lipseşte un pasaj ce ar corespunde cu o pagină din Eminescu. Cercetătorul menţionează că pentru caietele II şi III avem indicaţia anului 1874, în timp ce caietul I nu are nici o indicaţie de an. În sfîrşit ne spune – ceea ce se vede şi astăzi în manuscris – că primele 28 pagini, intitulate *Prima lectură,* cuprind fragmente răzleţe din partea finală a *Criticii raţiunii pure,* pe cînd de la pagina 28 încolo traducerea este continuă. Dacă ţinem seama şi de fragmentele răzleţe, traducerea lui Eminescu reprezintă aproape un sfert din întinsa operă kantiană.

Scanned with OKEN Scanner

După aprecierea lui Pogoneanu („Conv. lit.", 1906, p. 532), fraza finală neterminată „e o dovadă că nu ni s-a păstrat în acest manuscris întreaga traducere cîtă a fost făcut-o Eminescu". Dar el adaugă: „e probabil (pentru motivele ce vom arăta într-un articol viitor)... că traducerea n-a mers mult mai departe". Două date, ce apar pe marginea manuscrisului, arată că totuşi traducerea a fost reluată în 1875 şi 1877.

Aprecierile lui Pogoneanu cu privire la *fondul* problemei, adică la meritele traducerii în ce priveşte transpunerea textului german, sînt extrem de sumare. Cercetătorul, care avea mai mult înclinaţii către filologie, se grăbeşte să dea, pe cinci pagini, un fragment din traducere „spre a se vedea felul de limbă" folosit de Eminescu (p. 534). Pe temeiul acestui citat, ca şi pe baza examinării întregului manuscris, Pogoneanu scrie textual: „Evident, limba lui Eminescu din această traducere are o altă înfăţişare decît cea din scrierile sale originale, e mai puţin desăvîrşită decît cea din poeziile ce publică în acelaşi timp şi decît cea din *Sărmanul Dionis*, publicat cu doi ani înainte. După ce ai citit întreaga traducere, *ai impresia că Eminescu s-a întors cu cîţiva ani îndărăt în viaţă, la o fază anterioară a culturii sale*" (p. 540, *subl. ns.*).

Dezamăgirea aceasta, abia atenuată, a celui ce avea să fie multă vreme singurul cunoscător în materie, îşi desfăşoară acum justificările. Trei lucruri ne izbesc mai ales, spune Pogoneanu: o uşoară înfăţişare arhaică; o puternică nuanţă ardeleană, aceasta fără voie, adaugă el; şi, în cele din urmă, „parcă un fel de joc de poet suveran în alcătuirea de cuvinte nouă în limbă". Iar din textul tradus, care îşi arată unitatea lui organică, Pogoneanu înţelege să scoată cuvinte izolate, spre a ilustra fiecare punct. Astfel, pentru culoarea arhaică el citează: *judeţ, mădulariu, preţăluire, prubă, adurmecare* etc., laolaltă cu unele exemple de ortografiere latinistă. Pentru ardelenisme, ca şi germanisme ori latinisme, citează: *dubitat, necessitată, mancă (mangelhaft), obstă, speţii, se asoţiază, amăsurată* etc. Numai în ce priveşte ultimul punct i se pare că Eminescu ar avea unele merite, în încercarea de a transpune cîteva cuvinte germane „în elemente latine echivalente", ceea ce ar da un

Scanned with OKEN Scanner

înţeles plastic şi intuitiv cuvintelor. În acest sens ni se citează: *preemţiune, precursoriu, pertranspectiv, pertraversante* (pentru „*durchgängig*“) etc.

Pentru a scuza pe Eminescu, cercetătorul român se simte dator să precizeze (p. 546) că limba noastră dinainte cu 30 de ani „nu era încă atît de adaptată cugetării filozofice... Abia în paginile de la sfîrşit, traduse în 1877, va să zică după apariţia *Logicii* domnului Maiorescu, vedem că (Eminescu) înlocuieşte *judeţ* prin *judecată, representaţie* prin *representare* şi *înţelegere* prin *inteligenţă*“ (ceea ce de altfel nu ne pare astăzi fericit în ultimele două exemple, la ultimul în orice caz fiind vorba de intelect şi nu de inteligenţă – *n. n.*). Şi Pogoneanu adaugă: de altfel nu era o lucrare definitivă, „era numai o primă aruncare pe hîrtie“, deoarece „întîlnim foarte des variante de traducere deasupra cuvintelor sau la margine“. Dacă însă e vorba de o primă versiune, atunci cu atît mai mult cercetătorul de la 1906 ar fi avut datoria să întîrzie asupra fondului, iar nu asupra expresiei, care era provizorie.

În concluzie, cercetătorul analizează care poate fi importanţa acestei traduceri în viaţa lui Eminescu şi se întreabă, destul de nepotrivit: „simplu capriciu de poet?“ Răspunsul i se pare că va veni de la corespondenţa – folosită mai sus – dintre Maiorescu şi Eminescu, din anul 1874 (pe care tot el o va publica în 1910, în „Convorbiri literare“), corespondenţă din care va rezulta că nu „capriciul de poet“, ci dorinţa temporară a lui Eminescu de a ocupa un post universitar, la invitaţia lui Maiorescu, l-ar fi făcut să întreprindă traducerea din Kant. Ni s-a părut însă că între un capriciu şi o nevoie exterioară este loc pentru o preocupare filozofică autentică, pe care Pogoneanu nu înţelege s-o surprindă. În schimb, el vede urmările ce le-a avut pentru cugetarea lui Eminescu munca aceasta de traducător şi se înscrie de la început pe linia celor ce vor să vadă kantianism în orice viziune romantică din ideaţia eminesciană. Concluzia articolului este: „Traducerea, cum am văzut, nu e o lucrare desăvîrşită: limba e pe alocurea greoaie, curioasă, necorectă chiar; însă această elaborare în graiul părintesc a unei cugetări aşa de riguroase..., sforţările de gîndire şi dibuirile de limbă... l-au săltat pe nesimţite la acea ideală frumuseţe a propriei sale cugetări“.

Scanned with OKEN Scanner

În faţa acestei judecăţi de ansamblu a lui Ion A. Rădulescu-Pogoneanu nu te poţi opri să te gîndeşti tot la *Scrisoarea I,* unde Eminescu vorbeşte despre cei ce-ţi pun „aticismul limbii" la cîntar. Judecata nu ar fi fost pînă la urmă supărătoare – căci e făcută cu toată pietatea – dacă nu ar fi influenţat desigur pe colegii universitari ai autorului, care poate ar fi avut, într-un ceas al carierei lor profesorale, sentimentul de răspundere faţă de traducerea eminesciană, în cazul în care nu s-ar fi aflat sub o dezamăgire de împrumut. Putem descifra ecourile judecăţii lui Pogoneanu pînă tîrziu, în rîndurile fruntaşilor culturii noastre. Marele învăţat şi profesor care este acad. Al. Rosetti scrie, în *Limba poeziilor lui Eminescu,* studiu din volumul colectiv *De la Varlaam la Sadoveanu* (1958, p.318): „Sînt interesante de urmărit eforturile lui Eminescu de a reda în româneşte *Critica raţiunii pure* a lui Kant. Fragmentele pe care le-a tradus în 1874, pe cînd se afla la Berlin, sînt scrise într-o limbă încă nesigură, cu elemente din limba vorbită". Urmează exemple, reluate firesţe după cele pe care le înfăţişează Pogoneanu, care e de altfel şi citat. E de la sine înţeles că nu se putea nădăjdui de la un lingvist să întreprindă cercetarea filozofică pe care specialiştii pregetau s-o facă.

E adevărat că în 1914 textul traducerii apăruse cu o scurtă notă introductivă, în care se spunea: „Ca fond, traducerea este minunat adecvată fondului textului german. Aceasta ne dovedeşte nu numai o cunoştinţă deplină a limbii germane, dar şi un extraordinar spirit filozofic la Eminescu, dată fiind greutatea acestei lucrări a lui Kant şi, mai ales, dat fiind faptul că Eminescu n-a avut o şcoală filozofică". Dar editorul nu putea inspira încredere în lumea specialiştilor; opera sa – deşi de neînlocuit pînă la ediţia Perpessicius, şi chiar pînă astăzi, pentru unele scrieri în proză – nu s-a bucurat de o bună reputaţie şi nu mai circulă de mult; în plus, ediţia a fost făcută în grabă, cu unele erori de transcriere, cum vom arăta noi înşine mai jos pentru traducerea din Kant. Ea trebuia cercetată oricum, dacă-ţi puneai problema traducerii eminesciene. Dar nu a fost cercetată îndeajuns de oamenii de specialitate, pentru că le stătea în drum verdictul lui Pogoneanu.

Scanned with OKEN Scanner

Nedreptatea şi unghiul nepotrivit din care s-a rostit un asemenea verdict se pot lesne învedera, printr-o comparaţie mai apropiată de cunoştinţele cititorului de azi. Să nu ne întrebăm – căci e treaba criticii literare s-o facă – în ce fel ar apărea romanele lui Călinescu dacă un critic ar întreprinde să scoată de acolo şi să înşire italienismele, latinismele şi toate celelalte neologisme ce abundă. Un alt exemplu, izbitor, ne stă la îndemînă: cel al filozofiei lui Blaga. Ce judecată s-ar putea emite asupra creaţiei acestuia, dacă un critic filozofic ar lua drept criteriu de apreciere terminologia folosită? O lucrare închinată românescului, cum este *Spaţiul mioritic,* ar putea părea, dată fiind ciudăţenia terminologiei folosite, un model de creaţie neromânească; iar cu greu s-ar apropia cineva de *Eonul dogmatic* sau de *Cunoaşterea luciferică,* dacă ar lua cunoştinţă mai întîi de lista inovaţiilor terminologice pe care le pune în joc autorul. Cînd însă citeşti operele, vezi bine din context ce sens obligat, dacă nu firesc, au „ciudăţeniile terminologice", iar fără integrarea în context nici filologul nu are dreptul să emită judecăţi, necum criticul filozofic. Cu atît mai mult trebuie reintegrat cuvîntul în totalitatea unui gînd, cînd e vorba de o traducere, şi încă de una nerevăzută.

Totul rămîne deci de reluat, în ce priveşte judecata asupra traducerii, şi aproape totul era de făcut chiar în ce priveşte editarea ei exactă, cu variantele ce se pot descifra sub ştersături, cu ortografia timpului, cu inconsecvenţele formale şi chiar cu erorile de gramatică sau ortografie ale textului. Căci toate acestea pot interesa pe filozof ori filolog, iar erorile şi inconsecvenţele dovedesc limpede la ce treaptă de redactare ne aflăm, deci sfîrşesc prin a fi *în favoarea* lui Eminescu, care obţinea astfel dintr-o primă traducere un echivalent, atît de reuşit totuşi, al gîndului kantian.

Dar merită să fie reeditat acest text? Nu este el „capriciul unui poet", cum îşi îngăduie să se întrebe la un moment dat Pogoneanu?

La asemenea întrebări vom aduce răspunsul celui care a înţeles să declare: „A venit vremea, credem, să cercetăm pe Eminescu în spiritul adevărului şi cu o pietate care să nu degenereze în caricatură". Este vorba de George Călinescu, ale

Scanned with OKEN Scanner

cărui cuvinte figurează la începutul vol. II din *Opera lui Mihai Eminescu* (Bucureşti, 1935) şi care şi-a reluat gîndul în noua prezentare făcută cu privire la cultura lui Eminescu şi la filozofia sa teoretică, în revista „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor" din 1956, unde condamnă încă mai aspru idolatrizarea lui Eminescu.

Dacă se reduce cugetarea lui Eminescu la viziunea pesimistă obişnuită – spune Călinescu în primul volum al lucrării citate din 1935 – atunci numirea de filozof este excesivă. Cu toate acestea „Eminescu a făcut studii bune de metafizică, a tradus pe Kant, s-a pregătit o vreme în vederea carierei universitare" (p. 6). Criticul socoteşte că îndeletnicirea poetului cu doctrina lui Kant, deşi timpurie, îl duce la o cunoaştere sigură. „Entuziasmul lui Eminescu pentru Kant depăşeşte cu mult hărnicia unei traduceri. În apriorismul filozofului de la Königsberg el vede o liberare a spiritului de contingenţele universului concret" (p. 2). Iar Călinescu, fără a fi avut o angajare de specialist în filozofie, intuieşte totuşi în chip remarcabil că nu poate fi vorba de o falsificare a criticismului şi că „sub nici un cuvînt nu ne putem închipui că Eminescu ar fi nesocotit termenii exacţi ai filozofiei kantiene din uşurinţă ori ignoranţă" (p. 22). Ca atare, a socoti că *Sărmanul Dionis* ilustrează teoria kantiană din Estetica transcendentală, este greşit. Viziunea din *Sărmanul Dionis* este *în felul ei* originală, spune Călinescu.

Dacă însă poetul avea înţelegerea potrivită, încă din anii săi foarte tineri, pentru filozofia lui Kant, aceasta nu însemna, după critic, că poseda o pregătire de specialist. Nu poate fi vorba de lecturi metodice la el, şi „poetul se iniţia în probleme filozofice şi cetea de toate, dar noţiuni temeinice şi pornire tehnică de specialitate nu avea" (vol. II, p. 10). În orice caz, „nu se vede de nicăieri din manuscrisele şi operele publicate intenţia de a face studii speciale de filozofie" (p. 14). Totuşi, încheie Călinescu, „dacă Eminescu ar fi fost în situaţiunea de a fi chemat la o catedră universitară, el, care îndrăznise să traducă pe Kant, ar fi avut temelie destul de trainică în virtutea căreia să-şi însuşească *unele* (subl. ns.) aspecte de specialitate" (vol.II, p. 15).

Scanned with OKEN Scanner

O asemenea judecată, măsurată şi solid întemeiată, trebuie să fie primită: Eminescu nu era încă un specialist în filozofie şi nu dădea semne că vrea să fie. Ni se pare însă că un lucru trebuie adăugat la concluzia lui Călinescu, anume că poetul nu era pregătit doar pentru a-şi însuşi „unele" aspecte de specialitate, ci *pe cele esenţiale*. Menţinînd în rest termenii lui Călinescu, lucrurile ni se înfăţişează altfel, pentru specialitatea filozofiei, şi în particular pentru traducerea aceasta din *Critica raţiunii pure*.

Vom întemeia afirmaţia că Eminescu deţinea, într-un fel, esenţialul filozofiei, pe o pagină de manuscris pe care o citează şi Călinescu, fragmentar în volumul I al lucrării sale din 1935 şi integral în „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor" din 1956. Fragmentul se găseşte în ms. 2 306, la filele 52 – 54, şi, cu toate că a fost pus în relief de Călinescu, merită să fie reprodus aici. Spre deosebire de Călinescu, socotim că e vorba, cel puţin în parte, de o traducere neidentificată încă. Desprins de orice context, cum apare, el alcătuieşte totuşi un întreg. Iată gîndul despre filozofie, la care subscrie poetul:

„Filosofia este aşezarea fiinţei lumii în noţiuni, spre a căror stabilire judecata nu se serveşte de altă autoritate de cât de-a sa proprie.

Prin asta este înlăturată însă orice captatio benevolentiae, fie ea cât de fină. Nu este menirea filosofiei de a afla pe «Dumnezeul ştiinţei», nici raportul dintre ştiinţele exacte, nici nemurirea sufletului, nici principiile moralei. Judecata face cu toate acestea tabula rasa, ele sunt pentru ea probleme, a căror natură şi îndreptăţire le cercetează, făr'a se preocupa câtuşi de puţin de rezultatele, la cari va ajunge. De aceea orice idee preconcepută trebue înlăturată mai dinainte. De aceea vom şi observa la orice cugetător serios, metodul genetic. Maxima cutare sau forma cutare nu are pentru el o valoare absolută, ci el urmând legea fundamentală a minţii sale, că orice efect trebuie să aibă o cauză şi orice formă în timpul a trebue să fi fost precedată de-o alta în timpul b, c, d...n, ş.a.m.d. el caută a vedé cum s'a născut formă din formă, cugetare din cugetare, maximă din maximă. Prin urmare filosoful nu susţine numai simpliciter sau absolute, ci tot de una relative, κατά...

Scanned with OKEN Scanner

Rămîne acuma să vorbim despre obiectul metafizicei.

Există metafizică? Pân'acuma încă nu. Căci dacă ar exista, atunci ar fi o ştiinţă bine hotărâtă, care n'ar avé nici nevoie de apărători, nici frică de contrari, precum nu are fizica nevoie de a i se arăta evidenta importanţă, nici frică de vre un caraghioz, care ar voi s'o nege... Pe lângă aceea metafizicii cei mai însemnaţi ai evului nou Kant şi Schopenhauer sunt uniţi în părerea, că creerul omului nu e făcut pentru cestiuni metafizice. Ea nu va eşi nici odată din stadiul încercării şi asemenea pietrei filosofale, ea va da naştere la teorii roditoare pe alte terenuri, nu pe acela al metafizicei chiar. Căci din căutarea misticei pietre filosofale s'au născut chemia, din criticismul lui Kant eliberarea minţii de sub dogmele unilaterale ale religiei, pe de o parte, a materialismului brutal pe de alta, dar rezultate pozitive despre «fiinţa lumei sau lucrul în sine» nu conţine nici filosoful cel mai adînc. Simţurile omului nu sunt făcute decât pentru calităţile lucrurilor, adică viind în atingere mediată sau imediată c'un obiect într-un mod hotărât lasă cu totul nedesleagată cestiunea dacă acele calităţi sunt inherente lucrurilor. Căci simţurile produc fie care din ele o serie de fenomene ori care ar fi impulsul. Faţă de orice atingere ochiul produce numai fenomene de lumină (colori), urechea numai sunete, gustul numai gust, pipăitul numai pipăit, mirosul numai miroase. Limba atinsă de un curent electric simte acru, ochiul frecat simplu [1] cu mâna produce colori, urechea lovită începe a ţiuì. Lumea de dinafară dă graniţele, simţurile dau o formă produsă de ele, cari nu te îndreptăţesc la nici o judecată asupra grăniţelor. E evident dar, că neputînd omul percepe de cât cu propriile sale mijloace, el va remăné înlăuntrul murilor [2] lui şi nici odată n'a intra în fiinţa lucrurilor. Cît despre creer, el mai are funcţia de a pricepe relaţii de timp, spaţiu şi cauzalitate, va să zică iarăşi ceva relativ. De aceea nu-şi va puté închipuì nici un timp absolut, nici un spaţiu absolut, nici o cauzalitate absolută – toate acestea vor forma înlăuntrul minţii un lanţ, neajuns la nici un capăt, care se sustrage ori cărei fixări absolute.

---

[1] La Călinescu: *noaptea.*
[2] Sau *numelor.* In nici un caz *minţii*, ca la Călinescu.

Scanned with OKEN Scanner

Iată dar că metafizica nu e făcută pentru capete de rînd. Ea se restrânge la câteva încercări geniale, pe cari cei mai mulţi, dar în deosebi profesorii de filosofie nici[1] nu sunt în stare de a le pricepe.

Astfel această tendenţă, cea mai nobilă dar şi cea mai rară a spiritului omenesc, intră pe calea şarlatanismului comun. Profesată pentru o leafă oarecare de oameni, cari nu sunt nici[2] în stare de a-i pricepe obiectul, organizarea socială o chiamă în ajutorul teologiei, încât ca slujnică fără autoritate a bisericei şi cea mai fără de nici o treabă dintru a sfinţiei sale ea încearcă a dictà ştiinţelor exacte, care n'au nici o nevoie de ea, sau a apără biserica în calitate de linguşitoare, pe care aceea[3] o sufere, făr'a o aprobà.

Nouă ni se pare că un profesor onest, în sensul ştiinţific al cuvântului, ar trebui să facă cu elevii săi cel mult exegesa scrierilor recunoscute de bune ale anticităţii şi a vremei moderne, să se abţie de la crearea de teorii ieftine, când nu este în stare de-a ajunge spiritele adânce pe acest teren, căci[4] lucruri pozitive ş'aşa nu are de predat. Pentru această treabă[5] se potriveşte însă mai bine un filolog, care să cunoască bine sanscrita (pentru himnele Vedelor), greceşte pentru filosofia greacă şi latineşte pentru filosofia evului mediu şi a renaşterei. Atunci aceste teorii au cel puţin valoare istorică şi formează un curs de gimnastică a minţii, care-i fereşte pe elevi de a crede cu uşurinţă şi fără cumpăneală teoriile generale câte i se ivesc în drept, în economie politică şi în hipotezele ştiinţelor naturale. Filosofia are valoare critică, ea creşte intelectul, îl dezvaţă de la lenea cugetării şi de la încrederea prea mare în idei streine, o (sic) deprinde a cerceta lucrurile în mod genetic şi a cumpăni fie care cuvânt înainte de a'l aşeza într'o teorie."

Am dat acest lung citat tocmai spre a arăta că Eminescu nu era pregătit să cunoască doar *unele*, ci aspectele *esenţiale* ale filozofiei. Bineînţeles că este mai uşor să spui ce trebuie făcut decît să faci lucrurile. Şi trebuie să subscriem vorbei lui

---

[1] La Călinescu: *încă*, apoi *nici*.
[2] La Călinescu: *încă*.
[3] La Călinescu: *acum*.
[4] La Călinescu: *cari*.
[5] La Călinescu: *aceste treburi*.

Scanned with OKEN Scanner

Pogoneanu (din *Studii*, Bucureşti, 1910, p. 65), cum că „nu ştim dacă Eminescu ar fi fost un bun profesor" şi că „munca intelectuală cerută pentru elaborarea unui curs de filozofie la universitate ar fi abătut în altă parte energia şi spontaneitatea geniului său". Dar, fără a profesa filozofia, el nu numai că a intuit dar a şi practicat, în felul său rapsodic, cîteva lucruri pe care nu le-au pus întotdeauna în joc urmaşii săi:

– a tradus texte filozofice, ceea ce pînă în anii recenţi nu s-a făcut îndeajuns;

– a învăţat sau s-a străduit să înveţe limbile mari ale culturilor tradiţionale;

– a recurs permanent la izvoare, fiind unul dintre puţinii cărturari ce ştiau să folosească manuscrise;

– s-a străduit să găsească ori să creeze în limba românească termeni potriviţi gîndirii şi emoţiei filozofice; după el s-a vorbit în limba obişnuită sau una de împrumut;

– a avut permanent, dar mai accentuat în anii săi ultimi, interes şi deschidere către ştiinţe.

Dacă aşa stau lucrurile, atunci faptul că Eminescu studiase sistematic ori nu filozofia, avea ori nu titluri de specialitate, putea fi ori nu un profesor bun sînt chestiuni secundare. A-l trata cu indulgenţă, aşa cum a făcut Pogoneanu, a-l considera chiar cu dreaptă măsură, aşa cum a făcut Călinescu, înseamnă a lăsa ceva hotărîtor deoparte, tocmai *restul* acela care face ca un om de studiu şi carte să fie un mare om de cultură. Pentru studiul istoriei, pentru studiul economiei, pentru cel al filologiei, s-a putut spune ce afirmăm pentru specialitatea filozofiei: pregătit pînă la capăt ori nu, Eminescu intuia esenţialul.

Cum trebuie judecată traducerea lui Eminescu

Prin secolele XV şi XVI, cîţiva zeci din Maramureş ori din alte părţi ale ţării s-au luptat să toarne în cuvinte româneşti gîndurile înalte şi chinuite ale speculaţiei teologale. În haosul vieţii sale exterioare, Eminescu n-a încetat, de-a lungul cîtorva ani, să încerce a turna în cuvinte româneşti speculaţiile filozofiei.

Scanned with OKEN Scanner

Şi la unii şi la celălalt te impresionează, astăzi, nu atît reuşita, cît frămîntarea însăşi. Vom ilustra mai jos frămîntarea lui Eminescu – pe care aproape la fiecare frază din traducerea sa o poţi urmări şi pe care o atestă nenumărate forme lexicale neobişnuite şi adesea fericite – cu strădania de a reda termenul german *durchgängig,* pe care în *două* pagini el se vede silit să-l traducă în *şapte* feluri, nereuşind bine poate niciodată şi avînd nu mai puţin dreptate întotdeauna.

Despre tălmăcitorii noştri vechi s-a spus că nu înţelegeau întotdeauna bine textul sau nu aveau la îndemînă o limbă bogată, care să se poată mlădia după original: în *Psaltirea Scheiană* s-a constatat că verbul „a (se) pleca" traduce nu mai puţin de douăsprezece cuvinte slavone. La Eminescu, care de asemenea nu avea la îndemînă o limbă suplă, se întîmplă totuşi invers: el traduce un acelaşi cuvînt în numeroase feluri. Firește, idealul de traducere ar fi să păstrezi pentru un termen străin pe cît se poate un singur echivalent. Dar Eminescu *gîndeşte* cuvîntul de fiecare dată, în funcţie de context, şi dă astfel, nu chipul stabil al cuvîntului, ci imaginea dramatică a gîndului. Dacă traducerea sa nu cucereşte, *traducătorul* din el este cuceritor din plin.

Cum traduce textul kantian Eminescu? În termeni nu întotdeauna fireşti, ci făcuţi, desfăcuţi, regîndiţi şi uneori rebotezaţi în limba noastră „proastă" românească. Uneori, el foloseşte arhaisme şi spune de pildă *judeţ;* alteori foloseşte latinisme şi spune *judiţiă* (pluralul de la *judicium*) şi abia în cîteva locuri („după apariţia *Logicii* domnului Maiorescu", spune comentatorul de acum 70 de ani) foloseşte *judecată,* cu un termen însă pe care nu avea nevoie să-l găsească la profesorii timpului, fiindcă apăruse încă din vremea lui Varlaam şi Dosoftei. Iar întrebarea ce trebuie pusă nu este, ca a lui Pogoneanu: cum a putut Eminescu folosi o limbă atît de ciudată şi nesigură, părînd astfel că se întoarce „la o fază anterioară a culturii sale", ci mai degrabă: *de ce* a simţit filozoficeşte nevoia să vorbească aşa? În particular, de ce foloseşte pentru „judecată" *doi,* dacă nu chiar *trei* termeni, acolo unde nu numai noi toţi, luminaţii şi bine gînditorii de astăzi, folosim unul singur, ca Maiorescu, dar unde Kant însuşi punea în joc un singur termen?

Scanned with OKEN Scanner

Aci începe lecţia Eminescu. *Termenul de „judecată“ spune mai multe lucruri laolaltă:* e echivoc în sensul prost, căci există şi un sens bun filozoficeşte al echivocului semantic. Spre a pune dintr-o dată în lumină echivocul, vom spune că, în mare, judecata înseamnă, juridic, şi procesul dar şi sentinţa, iar filozofic (ceea ce ne interesează aci) denumeşte şi facultatea de-a judeca, şi forma logică dată de ea, adică judecata logică propriu-zisă! Termenul e şi pentru proces şi pentru produs. Şi, de altfel, bogăţia de nuanţe a termenului nu se opreşte la aceste sensuri contrastante. Aşa cum o va arăta la Kant cea de-a treia *Critică,* intitulată în traducere adesea – dar nefericit – *Critica judecăţii,* judecata e mai mult decît juridică sau logică; ea pune în joc chibzuinţa, aprecierea, sentimentul, gustul pur şi simplu, va spune Kant, în materie de estetică.

Dar această varietate de sensuri există din plin la termenul nostru de „judecată“ şi la verbul „a judeca“. Chiar pe plan juridic s-a putut trece de la sensurile obişnuite de: acţiune de a judeca şi hotărîre a judecătorului, sentinţă, la osîndă pe de o parte, la stăpînire de alta („puterea judecătorească fiind în mîna stăpînilor“, notează *Dicţionarul limbii române* din 1934, de unde luăm majoritatea sensurilor). „Într-acea vreme judeca Ierusalimul Ieremia proorocul“ *(Alexăndria).* Cu atît mai mult se liberează „judecata“ şi „a judeca“, de juridic şi logic, în sensurile prin extensiune de: pricepere, părere, idee, socotinţă, apreciere, calificare, tragere la răspundere, condamnare, aşadar hotărîre dar şi nehotărîre, simplu fel de a căuta să disceri, de-a cumpăni motivele şi de-a suspenda sentinţa, pînă la sfiala lui „aşa judec eu“, „aşa cred“, „aşa mi se pare“.

Toată această varietate de sensuri ale „judecăţii“ nu creează în mod obişnuit probleme, căci fiecare sens reiese limpede din context. În faţa operei kantiene, Eminescu şi-ar fi putut lua sarcina comună de a o reda în chip cît mai inteligibil. Pentru termenul german de *Urteil* (ca pentru verbul *urteilen*), nu era decît firesc să folosească „judecată“ – chiar dacă în cuvîntul nostru e cuprins şi un sens juridic, mai greu de atribuit corespondentului german – căci totul putea fi limpede prin context. Aşa şi începe prin a traduce el, în fragmentele de la sfîrşitul *Criticii raţiunii pure* redate sub titlul *Prima lectură* şi traduse

Scanned with OKEN Scanner

cu siguranţă înainte de 1874, cînd reia traducerea operei de la început. Astfel la fila 25 din ms. 2 258 (cel care conţine traducerea), prima dată cînd e vorba de judecată în *sens logic*, Eminescu pune la început, ca Maiorescu şi ca noi, „judecăţi"; dar apoi şterge şi scrie *judeţuri* (cu două rînduri mai jos: *judeţe*). De aci înainte va pune statornic, pentru judecată de tip logic, *judeţ* (uneori: *judeţu, judeţiu, judeçiu*), şi la plural *judeţiă (judeçiă;* mai rar: *judeţuri, judeţe),* pînă la ultimile 9 file din manuscris, cele scrise după 1877, cînd de la fila de manuscris 164 reîncepe să scrie *judecăţi*, după ce, în titlul tradus probabil anterior, scrisese: „Despre principiul suprem al tuturor *judeţelor* analitice".

Ce instinct, dacă se poate vorbi astfel, îl face pe Eminescu să schimbe? Vom spune că este instinctul filozofic cel bun, care pe noi ne-a părăsit, ba pare a-l fi părăsit şi pe el după 1877, probabil sub influenţa terminologiei lui Maiorescu, aşa cum s-a spus. Cu înzestrarea sa filozofică, aci evidentă – şi nu întotdeauna evidentă în creaţia poetică, unde adesea numai măreţia poetică îl salvează de excesele ideative ale romantismului, nici în proza sa literară sau în încercările dramatice, unde uneori nu-l mai salvează nimic –, el îşi dă seama că trebuie să moduleze gîndul, ca şi expresia. Termenul de „judecăţi", pe care-l şterge, exprimă ceva prea larg : la fila 61, în notă, va fi vorba de „judecata gustului nostru", în sensul *estetic* pe care-l pune în joc cea de-a treia *Critică*; în orice caz, sub judecată, ca „judecata omului", de pildă, se poate înţelege deopotrivă, cum aminteam, *facultatea* de a judeca în general, eventual logic, şi *produsul* acestei facultăţi cînd se întîmplă ca ea să se exercite pe plan logic. Acest echivoc grav nu apare în limba germană, unde pentru facultatea de a judeca se spune *Urteilskraft.* Şi de aceea Eminescu modulează expresia.

Cu o consecvenţă impresionantă, el va pune „judeţ" ori de cîte ori este vorba de judecata *logică*; căci „judeţ", „judeçiu" este forma înregistrată de limba noastră pentru „judicium", iar un termen de logică merită să păstreze, dacă poate, amintirea exprimării lui latineşti. Trebuie, deci, pus „judicium", respectiv „judeţ", spre a deosebi de judecata în sens larg a omului. Ce penibilă, chiar ridicolă apare aci acuzaţia că s-ar folosi arhais-

Scanned with OKEN Scanner

me, latinisme, ba chiar ardelenisme (judeçiu)! Dar aşa îţi apare limba filozofică a lui Eminescu dacă nu intri în laboratorul lui, ci te uiţi numai pe fereastră la uneltele pe care le foloseşte.

Pe toată întinderea traducerii, aşadar, pînă la ultimele file, scrise după o întrerupere de doi sau trei ani, Eminescu foloseşte pentru judecata logică o exprimare perfect consecventă filozofic, chiar dacă e fluctuantă fonetic sau ortografic. Vom avea astfel: „judeţ analitic – judeţ sintetic" (de la fila 52 în continuare), „judeţ lămuritor – judeţ lărgitor" *(ibid.)*, „judeţ necondiţionat-valabil" (fila 64), „judeţ", în paranteză „judicium", care nu e în original (f. 90), „judeţ posibil" (f. 91), „cuprinsul unui judeçiu" (f.91), „judeçiăle singulare" (f. 92), „judeçia generale" (f. 92), „judeţiăle infinite şi cele afirmative" (f. 92), „judeţul negativ" (f. 93), „judeçiul disjunctiv" (f. 94), „modalitatea judeçiălor" (f. 94), „ judeçiă problematice" etc. (f. 95), „facultatea judeţelor" (f.132), „noţiuni, judeçiă şi conclusii" (f. 137, unde pe aceeaşi filă va fi vorba şi de „judecată", ca facultate însă), „judeçiăle sintetice" (f. 141), iarăşi alături de „putere de *judecată*", „temeiurile altor judeţe" (f. 152), „speţii de judeţii" şi „judeţii apriori" (f. 25, la *Prima lectură*).

Am citat numai cîteva cazuri specifice. Termenul *tehnic* de „judeţ" (aşadar nici arhaism, nici latinism), derivat din latină, cu diverselele lui variante la singular şi plural, apare de vreo *sută* de ori în cursul traducerii. Termenul de „judecată", pe care Eminescu îl avea perfect la îndemînă dar pe care îl păstrează pentru o întrebuinţare mai precisă, nu apare decît de vreo 30 de ori: o dată la fila 61, în notă, ca „judecată a gustului nostru", cum am amintit; apoi ca „putere de judecată", deci facultate, la filele 136, 137 unde există şi „judeçiă"; la 138, 139, 141, unde iarăşi avem şi „ judeçiă" pentru cele sintetice; la 142, 152, alături de „judeţe" –, pentru ca de la fila 153 pînă la urmă să nu apară decît „judecată" *atît pentru facultate cît şi pentru forma logică.* De remarcat că şi în fragmentele cuprinse sub *Prima lectură*, unde se foloseşte prima oară „judeţ", pentru *facultate* se spune tot „putere de judecată" (fila 23).

Pentru consecvenţa lui Eminescu în felul său de a traduce şi gîndi filozofic, vom releva că „judecată" nu apare doar în expresia „putere de judecată" (şi incidental în sensul estetic pe

Scanned with OKEN Scanner

care-l va avea în ultima *Critică*), ci şi ca termen ce denumeşte prin el însuşi facultatea de-a judeca, de-a chibzui, de-a cîntări. La fila 139, în notă, apare „lipsă de *judecată*", ceea ce exprimă clar facultatea; mai sus, la 138, apăruse la fel de clar că e vorba de facultate, cînd se spune „de aceea *judecata* este elementul specific al isteţiei înnăscute", la zece rînduri după ce se vorbise de noţiuni, *judeţiă* şi conclusii; iar la 139, în text, apare expresia „judecată firească", în timp ce la 140 se vorbeşte despre ce trebuie făcut „pentru a feri *judecata* de paşi greşiţi".

Ne aflăm în faţa unei traduceri care pune gîndirii filozofice problemele cele adevărate, şi le pune cu îndrăzneală şi consecvenţă. Nu pretindem defel că ar fi fost bine să spunem *judeţ* în loc de *judecată* pentru forma logică respectivă; cu atît mai puţin pretindem că ar fi bine să folosim cuvinte ce sună arhaic – oricît ar fi ele înnobilate de obîrşia latină, ca *judicium* la *judeţ* – spre a vorbi cum trebuie în filozofia românească. Dar pretindem două lucruri: întîi, că nu trebuie să ne batem joc de marea lecţie filozofică şi filologică eminesciană, trecînd lecţia sub tăcere, sub cuvînt că nu ne sună bine arhaismele, ardelenismele şi latinismele; în al doilea rînd, că trebuie să vedem problema filozofică şi filologică acolo unde este şi unde avem norocul să ne-o semnaleze Eminescu.

Un singur exemplu, pentru ultimul punct. Se va traduce în limba noastră şi publica a treia *Critică* a lui Kant, după ce *Critica raţiunii pure* şi *Critica raţiunii practice* au apărut. Ne îngăduim să punem întrebarea: sub ce titlu se va traduce cea de-a treia *Critică?* Va fi *Critica puterii de judecată,* cum s-a încercat în trecut? Va fi *Critica puterii de judecare*? Va fi *Critica judecăţii,* cum s-a tradus în limba franceză? Va fi *Critica judecării,* cum ne-am îngăduit noi înşine să sugerăm cîndva? Sau poate va fi: *Critica facultăţii de-a judeca* – dacă nu se vor găsi şi alte soluţii?

Traducerea lui Eminescu te face să reflectezi la toate acestea şi la alte cîteva lucruri esenţiale. Să admitem, împreună cu discipolul maiorescian de acum 70 de ani, că „după apariţia *Logicii* domnului Maiorescu" s-a pus multă ordine în filozofia noastră. Dar să adăugăm: e totuşi bine cîteodată să ne ridicăm la dezordinea eminesciană.

Scanned with OKEN Scanner

Iată, acum, un al doilea exemplu de „dezordine" eminesciană.

În primele două pagini din capitolul 4 al „Deducţiei conceptelor pure ale intelectului ", secţiunea a doua, la capitolul intitulat de Eminescu „Esplicarea precursorie a posibilităţii categoriilor ca cunoştinţe apriori" (fila 121) – şi de Tr. Brăileanu, traducătorul din 1930 al *Criticii*, „Explicaţia prealabilă a posibilităţii categoriilor, ca cunoaşteri a priori (p. 139) – apare de nouă ori cuvîntul *durchgängig*. Eminescu îl traduce succesiv prin: general, pertranspectiv, pertraversant, inesceptant, iarăşi inesceptant, în genere, fără excepţie, peste tot, iarăşi pertraversant. Dacă adăugăm din capitolul imediat următor („Deducţia conceptelor pure", secţiunea a III-a) traducerea lui *durchgängig* prin: *continuu,* avem opt feluri de traducere. Să le punem în paralel cu cele ale traducerii mai noi:

La Eminescu	*În trad. din 1930*
general	neîntrerupt
pertranspectiv	desăvîrşit
pertraversant	desăvîrşit
inesceptant	desăvîrşit
în genere	întotdeauna
fără excepţie	integral
peste tot	cu desăvîrşire
continuu	desăvîrşit

Se vede limpede la traducătorul mai recent tendinţa de-a rămîne la un echivalent („desăvîrşit"), în timp ce Eminescu încearcă imposibilul. Şi e admirabil că încearcă aceasta!

Într-adevăr, pentru *durchgängig* (de la *durchgehen*), Eminescu pune *general* atunci cînd e vorba de o acţiune săvîrşită şi peste tot încheiată („nex general şi după legi"); pune *pertranspectiv* cînd acţiunea e privită din afara ei, în perspectiva unităţii sintetice („unitatea pertranspectivă şi sintetică a percepţiunilor"); pune *pertraversant* cînd e vorba de acţiunea străbătătoare a conştiinţei de sine („o să se supue neapărat condiţiilor unităţii pertraversante a conştiinţei de sine"); pune *inesceptant* cînd identitatea e total obţinută, dar stă sub verificare („să probeze a priori identitatea ei inesceptantă"); pune *în*

Scanned with OKEN Scanner

genere cînd e vorba de a se admite ceva de către toţi („acea regulă empirică a associaţiei, pe care în genere trebuie s'o admitem"); pune *fără excepţie* cînd fenomenele toate trebuie să stea sub legi („cum vă explicaţi voi afinitatea fără excepţie a fenomenelor?)"; pune *peste tot,* de vreme ce fenomenele se adaptează de fiecare dată condiţiilor apriorice („cărora trebuie să se conformeze peste tot sintesa lor"); şi pune în sfîrşit *continuu* – cu un impresionant de subtil simţ al nuanţelor filozofice – atunci cînd, cu ultimul exemplu, e vorba de identitatea de sine, a cărei desfăşurare de sine trebuie să fie neîntreruptă („conştiinţa empirică se bazează pe apercepţia pură, adică pe identitatea continuă de sine însuşi").

Aşa traduce Eminescu – şi oricine a tradus în viaţă vreo pagină de filozofie nu poate simţi decît o mustrare în faţa acestui cutremur al gîndului ce nu se mulţumeşte cu sine. Iar mustrarea pe care o poate simţi oricine se agravează dacă ştii ce face în laboratorul său intim Eminescu, anume cum încearcă, pentru sine sau pentru simpla glorie a gîndului şi cuvîntului, să găsească echivalenţe pe care, poate, *nu le va folosi niciodată.* Pentru termenul german *durchgängig* chiar – ca de altfel pentru atîţi alţi termeni germani – el face note, într-un caiet de-al său cuprins în manuscrisul 2 289. La fila 38, *durchgängig* şi *mit etwas durchziehen : a petrece cu ceva, pertraverzărit,* iar mai jos cu *Durchsicht : transparent, diafan, pertranspectio, străbătător.* – Ce sînt cuvintele astea, unele de toată frumuseţea ca rezonanţă românească, altele de toată ciudăţenia? Sînt căutările lui Eminescu. Sînt asalturile pe care le dă el imposibilului.

Întreaga traducere din Kant reprezintă un asemenea impresionant demers. Celelalte exemple le poate găsi cititorul singur în paginile traduse. Aci să ne fie îngăduit a adăuga doar: cine nu înţelege să judece aşa traducerea lui Eminescu, n-ar trebui să se ocupe nici cu filozofia – nici cu Eminescu.

Scanned with OKEN Scanner

Lămuriri [la volumul Mihai Eminescu, Lecturi kantiene]

Textul traducerii lui Eminescu din *Critica raţiunii pure*, editată aci, cuprinde începutul operei lui Kant, cu excepţia prefeţelor la ediţia întîi şi a doua, întinzîndu-se pînă la capitolul „Axiomele intuiţiei". El reprezintă, după notaţia lui Eminescu însuşi, *o a doua lectură*, datată 1874. Cîteva fragmente de la sfîrşitul *Criticii raţiunii pure*, traduse de Eminescu aci ca o *primă lectură*, nedatată, au fost aşezate la urmă în ediţia de faţă, din cauza naturii lor fragmentare şi a locului lor în *Critică*, deşi preced traducerea continuă a textului şi figurează înaintea acesteia, în manuscrisul eminescian.

Toate părţile traduse figurează în ms. 2 258, format mare, în 4°, aflat la Academia Română, şi acoperă filele 121–162. Textul traducerii a fost editat o singură dată complet, în 1914. Nu numai unele greşeli de tipar şi transcriere, dar şi felul cum l-a redat editorul fac în parte improprie traducerea tipărită, ediţia respectivă fiind de altfel de negăsit, de multă vreme. Ceea ce este nepotrivit în ediţia amintită este faptul că lasă deoparte unele lucruri şi schimbă altele. Cîţiva termeni şi unele formulări sînt schimbate pentru o mai bună potrivire cu originalul, în aparenţă cel puţin; variantele sînt omise, cuvintele care sînt şterse de traducător, şi care reprezintă tot atîtea căutări interesante, nu sînt redate, sublinierile traducătorului, sugestive pentru ce-l interesa, nu sînt relevate, termenii germani reţinuţi de el sînt omişi, iar ortografia, atît de instructivă sub multe raporturi, nu este redată întocmai.

Scanned with OKEN Scanner

Atît editorul din 1914, cît şi I. A. Rădulescu-Pogoneanu – care scrisese cel dintîi în 1906 despre traducerile lui Eminescu – *nu au avut în mînă ediţia Kirchmann din 1868,* pe baza căreia şi-a făcut Eminescu traducerea.[1] La un moment dat, editorul din 1914 îşi îngăduie, într-o notă, să corecteze traducerea lui Eminescu, pe baza unui loc care în realitate nu figurează în ediţia Kirchmann. Cît despre faptul că Eminescu a ales ediţia aceasta, el se explică poate prin împrejurarea că era cea mai recent apărută, poate în parte prin influenţa lui Schopenhauer, care prefera ediţiile kantiene după prima versiune a *Criticii raţiunii pure,* cea din 1781, nu după versiunea a doua, din 1787, cum se tipăreşte opera de obicei.

Manuscrisul traducerii din Kant a mai fost consultat, pare-se, de alţi cercetători, între ei de istoricul Ion S. Floru, elev al lui Maiorescu, aşa cum rezultă din notele sale de lectură la textul kantian păstrat în biblioteca personală. Este probabil că şi cîţiva cercetători de specialitate au avut sub ochi acest manuscris, totuşi nu s-a scris mai pe larg despre el din 1906.

În cadrul ediţiei de faţă, am înţeles să reproducem întocmai textul traducerii, pentru a pune în faţa cercetătorilor filozofici, a lingviştilor şi istoricilor culturii noastre un colţ autentic din laboratorul Eminescu. Nu am şovăit să redăm chiar scăpările textului (punînd între paranteze drepte forma ce ni s-a părut corectă sau potrivită), iar inconsecvenţele de scriere, redate şi ele întocmai, ne par preţioase spre a arăta că ne aflăm în faţa primei versiuni a traducerii, cel mult transcrise, în nici un caz revăzute. Nu am făcut decît o excepţie pentru inconsecvenţe: am scris peste tot *cunoştinţă,* cum scrie şi Eminescu deseori, înlăturînd pe *cunoştiinţă,* cum apărea în cîteva rînduri.

În text aşadar se vor întîlni: *experienţă* şi *esperienţă, exterior* şi *esterior, impressie* şi *impresie* (în aceeaşi frază chiar, la fila 65), *necessar* şi *necesar, intellectual* şi *intelectual, affinitate* şi *afinitate, appercepţie* şi *apercepţie, represintări* şi *reprezentări, base* şi *baze, casuri* şi *cazuri, causă* şi *cauză, facte* şi *fapte, analitic* şi *analytic, ensuşi*

[1] Pentru fragmentele din partea finală a *Criticii,* nu am putut găsi nici noi vol. II al primei ed. Kirchmann. Am folosit ed. a 8-a revăzută de Th. Valentiner (1901), precum şi ed. Kehrbach şi Schmidt.

Scanned with OKEN Scanner

şi *însuşi*, *ĕnşile* şi *înşile*, *numai* şi *numa*, *subiect* şi *subject*, *dacă* şi *daca*, *missiune* şi *misiune*, *corect* şi *correct*, *celelalte* şi *cele lalte*, *a adăogi* şi *adaogi*, *vidé* şi *vedé*, *asociaţie* şi *associaţie*, *pentruca* şi *pentru ca*, *castigă* şi *căştigă*, *călăuză* şi *călĕuză*, *ceà* şi *cea*, *supuse* şi *suppuse*, *peste tot*, *pestetot* şi *preste tot*, *deşi* şi *de şi*, *de aceea* şi *deaceea*, *de la* şi *dela*, *afirmativ* şi *affirmativ*, *isvoare* şi *izvoară*, *totdeauna* şi *totdeuna*, *fiecare* şi *fieşcare*, *sensibil* şi *senzibil*, *obiepte* (fila 69) şi *obiecte*, *skeptic* şi *sceptic*, *complect* şi *complet*, *coloare* şi *culoare*, *prubă* şi *probă*, *nicăiuri* şi *nicăiri*, *tecnic* şi *tehnic*, *douĕ* şi *două*, *apriori* şi *a priori*, *decăt* şi *de căt*, *vr'o* şi chiar *v'o*, *de'ntăi*, *dentăi* şi *ăntăi*, *exerciţia* şi *exerciţii*, *principia* (de la pluralul neutru latin, *principium*, ca şi *exercitium*) şi *principii;* în chip deosebit, *judiçia* (tot plural, de la *judicium*), dar şi *judeţiă*, *judeţe*, *judeţuri*, *judecii* chiar (în particular la cele ale logicii) şi pînă la urmă *judecăţi*.

Respectăm scrierea etimologică a lui Eminescu deoarece etimologia nu e aci un fapt secundar, ci traducătorul însuşi pune adesea în paranteză termenul latin corespunzător. În transcriere va fi utilizată deci litera *e*, acolo unde noi citim *î* sau *ă*, ca în *cuvĕnt*, *adevĕr*, *rĕu*, *mĕsură*, de la: *conventum*, *verum*, *reus*, *mensura*. Uneori va apărea litera ç ca în *judeçia*, acest *ç* citindu-se *ţ*. Afară de acestea va apărea foarte des accentul grav pe vocalele finale *a* sau *i* (*cevà*, *judecà*, *cugetà*, *numì*, *pomenì*). În unele cuvinte *e* va avea accent ascuţit, ca în *avé*, *puté*, indicînd faptul că se citea „ea". Deoarece Eminescu scrie pe *î* iniţial uneori şi prin *i* (*implu*, *in* etc.) şi deoarece este evident că în asemenea cazuri este vorba de *î* şi nu de *i*, am convenit să transcriem prin *î*. Deci în loc de *intreg* vom scrie *întreg*, în loc de *intr-un*, *într-un*.

Punctuaţia a fost redată exact ca în textul lui Eminescu, care uneori reproduce fidel originalul, ceea ce poate fi un argument în favoarea tezei că textul nu a fost revăzut. De exemplu înainte de subordonata introdusă prin *că*, la Eminescu apare, ca şi în germană, virgula. Deoarece el nu scrie uneori linia despărţitoare, ci fie uneşte din grabă cuvintele *(cear, iar)*, fie le scrie separat *(ce ar, i ar)*, am convenit ca în aceste cazuri să introducem liniuţa *(ce-ar, i-ar* etc.).

Scanned with OKEN Scanner

În ediția de față sînt menționate toate cuvintele șterse de Eminescu, de multe ori perfect acceptabile, și care indică preocuparea lui de a găsi cuvinte cît mai apropiate de înțelesul celor germane. Pentru a ilustra această strădanie am trecut în notă termenul german. Același lucru și în cazurile cînd în text apar variante de traducere.

Menționînd termenii germani în note, am justificat cu această ocazie și o mare parte din termenii ce apar ciudați la prima vedere, dar care traduc, uneori perfect, alteori sugestiv, cuvintele germane. Vom avea astfel traduceri ca: *Vorerinnerung* – prememorie, *vortragen* – a propune, *vorkommen* – a proveni, *Aufschluss* – destăinuire, *Inbegriff* – resumțiune și complex, *Beurtheilung* – dejudecare, *Berichtigung* – reajustare, *Stammbegriff* – noțiune genetică, *Zufälligkeit* – casualitate, *Zusammensetzung* – compunere și resumare, *Rücksicht* – retrospectivă, *Aufeinanderfolgen* – consecutivitate, *zum Grunde liegen* – substituit și summis drept bază, *verlangen* – a provoca (chema, invoca), *anhängende* – atărnătoare, *zergliedern* – a disecta, *absondern* – a secreta, *unumgänglich* – neîncunjurabil, *Erfolg* – urmare, *Voraussetzung* – suppoziție, *vorläufig* – precursoriu, *Vorübung* – preexercițiu, *Vorrichtigkeit* – preemțiune, *Verknüpfung* – conex și coniectură, *gegliedert* – commembrat, *entgegensetzen* – a contra-opune, *nachbildend* – formătoare după, *Verwerfung* – rejectare, *verwächst* – concrește, *vorgehen* – a premerge, *Grund* – construcție și fond, *zusammenfliessen* – să conflueze, *durchsehen* – a străvedé, *abgerichtet* – dressat, *Handgriffe* – apucături.

Uneori cuvîntul german e tradus prin două, ca *gesetzlich* – legiuit și regular, sau *Gesetzmässigkeit* – regularitate și lege. Dar acest procedeu de traducere nu apare prea des, Eminescu folosind mai degrabă variante de traducere.

Adîncirea în cuvîntul german nu e întreprinsă de Eminescu numai în cadrul traducerii de față. El face asemenea exerciții și pentru sine, în notele sale păstrate. Astfel în ms. 2 289, ce conține un glosar germano-latin (luat desigur după un dicționar, dar dezvoltat de el cu traduceri în română) el redă: pe *Grund* cu toți compușii lui, pe *Inbegriff*, pe *Mannigfaltigkeit*, pe care-l

Scanned with OKEN Scanner

traduce prin diversitate, felurime, şi dă pentru *vorläufig*, cuprins în traducerea de faţă doar cu un echivalent, cîteva altele: în afară de „precursoriu", prealabil, înainte-mergător, premergător, preliminar, provisor. Pentru *vorkommen*, redat în traducere cel mai des cu a proveni, el încearcă: a se presenta, a se oferi, a proveni, a occura, a occurge (occurenţă). În sfîrşit pentru *Zusammenhang*, cuprins şi el în traducere, după ce redase toţi compuşii lui *zusammen*, el încearcă traducerile: *connex*, *legătură*, *urmare*, *continuitate*, *coherenţă*, *cohesiune*, *adesiune*. Este un exerciţiu în gol, dar din acelea care arată pe adevăratul om de cultură.

De vreme ce am pus în lumină majoritatea termenilor a căror justificare trebuie căutată în textul german, să menţionăm şi cîteva formulări ce ar putea fi reţinute pentru limba română: *arătare*, *apariţie* şi *fenomen* pentru *Erscheinung*, *propăşire* în loc de *Fortgang* şi *Fortschritt*, *lamură* – *Lauterkeit*, *petrecută* – *durchgegangen*, *neapărat* – *unentberlich*, *lămuritor* şi *lărgitor* pentru *Erläuterung* şi *Erweiterung*, *cumpănire* – *ermessen*, *interior* – *Gemüth*, *scrutare*, *dezbatere*, *expunere* pentru *Erörterung*, *făptură* – *Beschaffenheit*, *atins* – *afficirt*, *să încunjurăm ispita*, pentru *sich verhüten*, *consecuţie în timp*, pentru *Zeitfolge*, *aievea* – *wirklich*, *a rescoli*, *scorni*, pentru *auftreiben*, *adurmecare* – *nachspüren*, *un însumi* = *ein Selbst* („un însumi stabil şi rĕmeietor", fila 116), *a mistui* – *vollenden*, *păţit*, *cuminţit* pentru *gewitzigt*, *popas* – *Ruheplatz*, *hotărnicie* – *Begränzung*, *urzitor* – *Urheber*, *icoană* – *Bild*, *încifrăm* pentru *wir bringen hinein* şi, firește, sugestivul *infinire*.

Am menţionat de asemenea toate notele marginale şi sublinierile care aparţin lui Eminescu. Am constatat cu acest prilej o adevărată punere în relief a locurilor şi cuvintelor care l-au interesat mai mult. După cum reiese din note, există numeroase sublinieri care aparţin traducătorului, dovedind că traducerea nu a fost făcută mecanic, ci cu interes personal. De altfel, lucru pe care l-am menţionat în note, Eminescu omite frecvent sublinierile originalului. O altă particularitate a traducerii, pe care am menţionat-o şi care de asemenea justifică teza că textul nu a fost revăzut, o constituie omiterea unor titluri importante sau traducerea lor parţială.

Scanned with OKEN Scanner

Cifrele marginale reprezintă filele ms. 2 258. De cîteva ori apar cu „pag." cifrele indicate de Eminescu pentru textul german folosit (ed. Kirchmann, 1868). Parantezele obişnuite sînt ale traducătorului, cele drepte închid cuvinte omise ori necesare, sau reprezintă paranteze nedeschise ori neînchise de Eminescu. Notele marcate cu * sînt ale textului; cele cu numere ale noastre. Eminescu nu are note decît marginale. Două din acestea, în germană, cu prescurtări, n-au putut fi descifrate. Cuvintele şterse, clar nesemnificative, sau altele reluate în restul propoziţiei nu au mai fost menţionate în note.

Menţinînd ortografia etimologică, înfăţişînd termenii germani redaţi prin cuvinte din traducere, relevînd variantele şi cuvintele şterse, menţionînd sublinierile şi observaţiile lui Eminescu, precum şi omisiunile traducerii, extrem de reduse ca număr, am urmărit să punem la îndemîna cititorului o ediţie vie. Am încercat astfel să pătrundem şi totodată să oferim cititorului posibilitatea de a pătrunde şi el în laboratorul creaţiei eminesciene *

Confruntarea cu textul german am întreprins-o cu prietenul nostru prof. Constantin Floru, care a considerat drept un act de pietate să-şi aducă astfel contribuţia la restituirea textului eminescian. Tot dînsul ne-a atras atenţia asupra lecţiilor lui Titu Maiorescu, cu traducerea fragmentelor kantiene redată în anexă, după notele de curs din 1886 – 87 ale părinţilor săi.

Confruntînd rînd cu rînd traducerea cu originalul, am înregistrat, cu o uimire ce nu ţine de cultul eminescian, felul cum tînărul acela de 24 de ani a ştiut să pătrundă gîndul lui Kant şi să-l redea, într-un ceas de naştere al limbii noastre moderne. Ne dăm seama că însăşi traducerea nu poate trezi o asemenea emoţie. Dar sîntem siguri că oricine va reface confruntarea, va crede, împreună cu noi, că Eminescu putea fi întîiul gînditor al culturii noastre, dacă nu se întîmpla să fie cel mai mare poet al ei.

---

* Fragmente din traducerea lui Eminescu au apărut în revista „Ramuri" (1968), editate de noi.

Scanned with OKEN Scanner

INTERPRETĂRI EMINESCIENE

Scanned with OKEN Scanner

Infinit şi infinire la Eminescu

„Presupunînd lumea redusă la un bob de rouă şi raporturile de timp, la o picătură de vreme, seculii din istoria acestei lumi microscopice ar fi clipite, şi în aceste clipite oamenii ar lucra tot atîta şi ar cugeta tot atîta ca în evii noştri – evii lor pentru ei ar fi tot atît de lungi, ca pentru noi ai noştri. În ce *nefinire* microscopică s-ar pierde milioanele de infuzorii ale acelor cercetători, în ce *infinire* de timp clipa de bucurie – şi toate acestea, toate, ar fi – tot astfeliu, ca şi azi."

Rîndurile acestea sînt din *Sărmanul Dionis,* de la început chiar. Înţelesul lor nu interesează acum, şi de altfel e limpede. Izbitoare este expresia. De ce spune Eminescu o dată „nefinire" şi altă dată „infinire", subliniate aici în text? Şi, de altfel, ce nevoie îl face să nu folosească expresiile obişnuite, infinit şi infinitate, pe care el însuşi le pune altă dată în joc? Căci el va spune, îndată apoi:

„Trecut şi viitor e în sufletul meu, ca pădurea într-un sîmbure de ghindă, şi *infinitul* asemene, ca reflectarea cerului înstelat într-un strop de rouă."

Şi mai jos:

„Dac-aş putea şi eu să mă pierd în *infinitatea* sufletului meu..."

Avînd deci la îndemînă: infinit, infinitate şi, de bună seamă, nemărginire, Eminescu simte nevoia să creeze doi

termeni noi, ba încă să-i pună în joc şi să-i opună în *aceeaşi* frază. De ce?

Răspunsul ni se pare simplu: pentru că ştie să gîndească filozofic şi pentru că ştie să vorbească româneşte.

A gîndi infinitul

Infinitul e un gînd descumpănit şi o vorbă nefericită. Pe grecii vechi infinitul îi nemulţumea atît de mult, încît cel mai adesea ei refuzau să-l gîndească. Dacă-l numeau, era vorba de obicei de adjectiv, iar gîndul lui, cînd era totuşi în joc substantivul, părea să exprime mai degrabă „nedeterminatul". Modernii, în schimb, gîndesc infinitul şi triumfă cu el, dar nu se împacă nici ei întotdeauna cu numele şi nu-i acceptă gîndul ca atare, ci doar schimbat.

Întîi, ce e descumpănit în *conceptul* infinitului este că implică două lucruri: şi infinit şi finit. Atîta vreme cît finitul are nevoie de infinit, acesta exprimă cancerul celui dintîi, neputinţa lui de a rămîne ceea ce este; deci e un concept dizolvant. Dar dacă termenul vine să arate că nu finitul trimite la infinit, ci infinitul la finit – cum au ştiut să arate modernii încă de la calculul infinitezimal –, atunci conceptul infinităţii, cu descumpănirea lui lăuntrică tocmai, devine constructiv şi operant.

Apoi, ce e nepotrivit în *cuvîntul* „infinit" este că poartă în corpul lui un participiu trecut. Acesta arată de obicei ceva săvîrşit, sfîrşit, în timp ce cuvîntul de aci vrea să exprime tocmai nesfîrşirea lucrurilor. De aceea modernii lasă adesea pe „infinit" la folosinţa lui de adjectiv şi pun în joc, pentru substantiv, cuvintele infinitate şi infinitudine, ca exprimînd mai mult modalitatea decît starea; iar cînd ei vor să exprime starea, propun cîte un cuvînt ca „transfinit", sau atunci pur şi simplu se mulţumesc să spună infinit, încercînd însă să uite că e vorba de un participiu negat.

Eminescu nu pare să uite aceasta. Chiar dacă la el infinitul exprimă, în locul citat, doar finitul ce se dizolvă în infinit iar nu infinitul ce se împlineşte în finit, el nu poate accepta cuvîntul ca atare. Cu instinctul său filozofic, el înţelege că, în

Scanned with OKEN Scanner

clipa cînd participiul – care prin natura sa exprimă ceva finit – este chiar cuvîntul „finit", negarea lui îi transformă conţinutul: finit trebuie să devină proces, *finire*. Căci negi nu că lucrul are sfîrşit, ci că ar avea sfîrşire; negi, nu *un* sfîrşit ci finitudinea. Fără de sfîrşit înseamnă fără de orice sfîrşit; fără de margine este fără de orice margine. Nu se poate spune infinit, trebuie să spui infinire, dacă e vorba de finitul fără de sfîrşit ca o săvîrşire fără sfîrşire. Aceasta pentru *un* sens al infinitului. Iar dacă ar fi vorba să redai celălalt sens, de împlîntare a infinitului în finit, atunci ar fi de-ajuns, în limba noastră, să pui în loc miraculosul prefix „în" şi să spui: înfinire.

Aşadar Eminescu spune pe bună dreptate finire în loc de finit. El aduce un nou termen pentru infinit, cel de infinire, pe care-l va folosi din plin filozofic, cum vom vedea îndată; sau dacă infinitul mai spune ceva, în afară de infinire, atunci tot Eminescu îţi sugerează crearea unui al doilea termen, în-finire. Cu aceştia doi, s-ar putea acoperi aproape întreaga arie a infinitului.

Numai că Eminescu înţelege să pună şi „nefinire" alături de infinire. „În ce *nefinire* microscopică s-ar pierde milioanele de infuzorii ale acelor cercetători, în ce *infinire* de timp clipa de bucurie." Şi el o face, pentru că e vorba, în locul acesta din *Sărmanul Dionis*, de două mişcări ale gîndului, una regresivă şi alta progresivă. Prefixul *ne* te opreşte în loc şi apoi, reluat în gînd, te trimite îndărăt: mergi îndărăt la nesfîrşit, în lumea infinitezimală a infuzoriilor. Infinitul mic e ceea ce întotdeauna stă în urmă-ţi şi el exprimă tot travaliul nefiresc al descompunerii. Infinirea în schimb, cu prefixul ei *in*, care aduce o negaţie mai stinsă, te trimite înainte; ea este mai degrabă a împlinirii reale decît a infuzoriilor problematice. De aceea „nefinire", artificial cum este, se dovedeşte bun pentru laboratorul cercetătorilor, pe cînd infinirea e pentru lumea cea adevărată a vieţii reale şi uneori a bucuriei, ca aci.

Să păstrăm atunci termenul de infinire şi să-i vedem cariera în împărăţia infinitului. Eminescu însuşi îi sorteşte una, de natură să impună limbii româneşti termenul acesta ca unul de aur. Însă, deşi termenul apare în cîteva rînduri la Eminescu, dicţionarele noastre nu-i fac nici un loc încă. Găseşti, în unele

Scanned with OKEN Scanner

dicţionare, pînă şi ridicolul adverb „infinitamente", dar nu vei afla infinire. Pe de altă parte, dacă vrei să găseşti unde şi de cîte ori apare în Eminescu un cuvînt ca infinire – sau oricare altul, ca frumosul şi parcă numai de el folositul cuvînt „troienire", sau „aievea" şi oricare altul te-ar atrage – nici un index nu vine să te ajute.

(E de necrezut cum s-a scris, la noi, atît de adînc despre Eminescu, în timp ce mijloacele de lucru asupră-i n-au fost întotdeauna la înălţimea gîndului critic. N-ar fi fost nevoie de o catedră Eminescu – care trebuia, totuşi, făcută şi ea – spre a se alcătui un index; ci, dacă acesta ar fi fost lucrat cu un dram de pietate, de aproape oricine, şi chiar asupra ediţiei Cuza, încă ar fi însemnat o binefacere: căci pînă şi o unealtă proastă este mai bună decît lipsa oricărei unelte.)

Lăsat deci norocului, cercetătorul filozofic întîlneşte termenul de infinire – în afara locului citat – în traducerea *Criticii raţiunii pure*, o traducere care este şi ea un admirabil monument al culturii noastre. Într-adevăr, infinirea reda, la capitolul despre timp al *Esteticei transcendentale*, pe *Unendlichkeit*. Dar e interesant de relevat că nici la spaţiu Eminescu nu traduce pe *unendlich* şi *Unendlichkeit* cu infinit, care la noi e deopotrivă adjectiv şi substantiv. Acolo spune pentru ele (*Estetica transcendentală, Spaţiu*, punct 5, în ed. Cuza, p. 610): nemărginit şi nemărginire. Şi e bine spus. Firește, idealul unui traducător este să menţină unitară traducerea cîte unui termen; dar Eminescu are dreptate să fie inconsecvent, chiar dacă în aceeaşi frază, ceva mai jos, este silit să traducă prin nemărginire atît *Grenzenlosigkeit* cît şi *Unendlichkeit*.

În schimb, el e consecvent în a vorbi despre nemărginire la spaţiu. Şi de aceea, cînd va cădea, îndată apoi, peste expresia *ins Unendliche* (la infinit, în infinit), el o va traduce frumos prin „în nemărginit" şi va spune: „căci toate părţile spaţiului în nemărginit sînt deodată". Iar consecvenţa sa se vede şi indirect, în măsura în care, cu cîteva pagini mai jos (la 612 îi ed. Cuza), el va traduce pe *ins Unendliche* prin „în infinit", căci acolo nu mai e vorba de spaţiu.

Acestea au fost pentru infinitul spaţial. Şi iată acum apărînd discret, la punctul 5 al capitolului despre timp, această cenuşăreasă între vocabulele pentru infinit, care este cuvîntul

Scanned with OKEN Scanner

nostru de infinire. „Infinirea timpului nu înseamnă alt nimic..." Merită ea să ne reţină? Poate fi ea păstrată cu adevărat, valorificată şi trimisă lumii ca *restul* nostru intraductibil în tematica infinitului?

A gîndi infinirea

Infinirea nu acoperă toată ideea de infinit, am văzut-o. Ea trebuie întregită cu termenul nou, în-finire, pentru infinitul împlîntat în finit. Încă şi aşa, poate, va rămîne ceva neacoperit în registrul infinitului, cum ar fi numerele transfinite ale lui Cantor; pentru ele, nu s-ar putea spune nici infinire, nici înfinire, ci mai degrabă în-infinire, ca împlîntare în infinit.

Dar dacă infinirea nu spune tot despre infinit, ea spune, ca şi alte cîteva cuvinte româneşti, lucruri necuprinse de alte limbi. Infinirea e infinitul îmblînzit, infinitul făcut suportabil. Şi s-ar putea să fie aci o noutate de gînd, în lumea infinitului.

Infinirea s-a ivit în legătură cu timpul şi nu am întîlnit-o, la Eminescu, decît pentru timp. Însă timpul poartă cu el întreaga realitate, care e solidară cu spaţiul. Acesta el însuşi ar putea fi privit sub semnul infinirii, dacă nu e infinitate dată, ci conceput ca spaţiul în expansiune al gîndirii moderne, sau spaţiul solidar cu timpul.

Despre cuvîntul infinit, de altfel, nu ştii bine ce denumeşte: o realitate obiectivă, sau o subiectivă neputinţă de cuprindere a lucrurilor? Este aci un echivoc în el, care i-a făcut întotdeauna viciul. Infinirea este însă limpede a lumii temporale şi, cum ne apare acum, spaţiale. Iar aşa fiind, ea nu sperie totuşi; nu striveşte.

Pe Pascal infinitul îl speria şi îl copleşea. Se cunoaşte bine emoţia lui, care nu este numai a inimii ci şi a gîndului, în faţa celor două infinituri, infinitul mare şi cel mic. Iar cînd el vorbeşte (în fragmentul 205 din *Pensées)* despre aşezarea ta ca om *„... dans l'infinie immensité des espaces que j'ignore et qui m'ignorent"* (unde ar fi putut la fel de bine spune: *dans l'infinie immensité des* temps), vastitatea şi masivitatea infinitului apar limpede, o dată cu mizeria lui.

Scanned with OKEN Scanner

Infinirea e blîndă. Ea n-are nimic din masivitatea infinitului mare, iar într-un sens nu exprimă nici pierderea în infimul infinitului mic, ci pînă şi acesta, cu infuzoriile şi diferenţialele lui, ar putea fi gîndit ca avînd în el infinirea trimiterii către altceva. Totul este *în* infinire şi are parte lăuntric de infinire. Aceasta nu mai e exterioară lucrurilor, ci concrescută lor, ca şi omului. E infinitul devenit intim şi concret. Dar ce tărie mai mare a gîndului decît să tragă infinitul întru sine şi realităţi, în loc să-l lase liber în mizeria masivităţii lui?

Iar dacă s-a tras în lucruri, sau a îngăduit ca lucrurile să se împărtăşească de la el, infinitul ca infinire devine marele Aproape, în loc să fie inaccesibilul Departe. Nu timpul singur, cum apărea la Eminescu, stă sub semnul infinirii. În versiunea infinirii, infinitul e printre noi. Un ocean are vastitatea cea proastă, de nesfîrşită egalitate cu sine – şi, de altfel, nu e nici măcar infinit; pe cînd un rîu are în el infinire. (Ceva de ordinul *Cărţii Oltului* a lui Geo Bogza, nu se putea scrie în orice limbă.) Iar o dată cu rîul, izvorul însuşi are infinire. Toată firea se împărtăşeşte de la ea, aşa cum simţi cîteodată şi în lumea ta de om că o prietenie şi o dragoste au infinire, cunoaşterea are infinire, sau cîte o carte, cum se întîmplă şi cu aceasta, a înţelesurilor limbii tale, intră în infinirea graiului şi a gîndului.

Cum ar putea infinitul să spună atît de puţin şi atît de mult? El e rigid şi ancorat în absolut. Nu numai că e necruţător, cum îi apare lui Pascal, că e cumplit, am spune pe româneşte (de la „complet", ca şi cum infinitul ar putea fi complet cu adevărat), nu numai atît, dar infinitul te obligă să cazi în rigiditatea judecăţii disjunctive:

Lumea e *sau* finită *sau* infinită, pari a fi silit să spui. Dar e în infinire, spune vorbirea lui Eminescu.

Infinitul e *sau* virtual (cum spunea Aristotel şi cu el toată antichitatea) *sau* este şi actual (cum spune modernitatea, iar după un Cantor, numai actual).

Dar infinitul nu e nici una, nici alta, sau e şi una şi alta laolaltă, infinire.

Scanned with OKEN Scanner

Infinitul e *sau* prost, voia Hegel (adică negativ, infinit ce se tot reface, un finit reluat la nesfîrşit) *sau* bun, afirmativ, un infinit ce se instituie neîncetat pe sine, în momentele şi desfăşurările finitului.

Dar nu mai este nici rău, nici bun, e în nevinovăţia infinirii.

O logică mai suplă, a concretului îţi apare aci, sub sugestia termenului eminescian. Ea se va ivi tot timpul, înaintea celui care cercetează viaţa istorică, experienţa de gînd şi uneori chiar vorbirea poporului nostru.

Sîntem în Occident sau în Orient? Nici una, nici alta, şi una, şi alta. Viaţa morală se conduce după principii absolute, sau fără nici un cod? Nici una, nici alta, şi una, şi alta: se cade ori nu se cade să faci ceva. Dorul este durere sau plăcere? Nici una, nici alta, şi una, şi alta.

Între da şi nu sînt mai multe valori. Este adînc semnificativ, poate, că din logica modernă capitolul cel mai promiţător cercetat la noi este cel al logicii polivalente, aşadar cu mai multe valori între da şi nu. E de asemenea semnificativ că interpretările cele mai numeroase şi mai bune din filozofia clasică s-au scris, la noi, asupra lui Hegel.

Da şi *nu*, în rigiditatea lor, sînt şi ne sînt insuportabile, aşa cum infinitul în absolutul lui îi este omului insuportabil. Şi poate că vocaţia cugetului românesc – cum o arată infinirea lui Eminescu – este *de-a face acest insuportabil suportabil.*

De altfel, lucrul ar putea fi vădit oricui. Egiptenii au căutat să prindă infinitatea morţii; goticul, cu turnurile lui, infinitatea aspiraţiei faustice. Şi nu au reuşit. Brâncuşi a dat şi el o versiune a infinităţii în piatră – şi a reuşit. Pentru că nu era a infinităţii, ci a infinirii.

Scanned with OKEN Scanner

Despre iscusitele răsturnări şi Eminescu

Într-un ceas al ei, o limbă trebuie să fie ca un om tînăr, ceva nestrunit şi gata de toate riscurile, ba chiar de cîteva sminteli.

Fost-am tînăr şi brudiu,
Pare-mi rău ş-amu-i tîrziu,
Că mi-am dat cuvintele
La toate trăznitele.

Nu ştim exact ce vor fi însemnînd „trăznitele" în poezia aceasta populară (şi ne îndoim că înseamnă doar „toantele", cum spune Jámik în glosarul său la *Doine).* Dar dacă nu te mai gîndeşti la tînărul oarecare al vieţii, ci la cel care-şi caută în toate felurile gîndul şi cuvintele, sau dacă, mai mult, te gîndeşti la toate căutările limbii, atunci trăznitele sînt sminte-lile acelea ale tinereţii, de care uneori îţi pare rău şi alteori, cel puţin pentru limbă, nu-ţi pare chiar atît de rău. O trăznită este şi răsturnarea aceasta a verbului „pare-mi rău", care nu spune nici ea întocmai îmi pare rău, ci lasă gîndul în suspensie: ar putea să-mi pară, poate şi să-mi pară şi să nu-mi pară rău; cine ştie dacă trebuie să-mi pară rău? Dar amu-i tîrziu.

Pe alt plan decît cel al vieţii imediate, ceea ce a fost o „trăznită" a omului ori a limbii poate sfîrşi într-o iscusinţă, o dibăcie, o rafinare a lor. Aşa este, pînă la urmă, în cazul verbului din limba română.

După ce te plimbă prin toate modurile de gîndire sigură şi nesigură, obiectivă şi subiectivă, spărgînd tiparele oricărei gramatici respectabile („voi fi văzînd", viitor imperfect, „voi fi văzut", viitor perfect, notează Eminescu, în ms. 2 276, fila

Scanned with OKEN Scanner

22), verbul românesc o ia de la început: se răstoarnă pur şi simplu, dînd noi timpuri şi moduri. Forme inversate (venit-a el, în loc de el a venit) vor fi fiind în toate limbile în care verbul stă cu pronumele lîngă el; dar în franceză, de pildă, inversiunea dă cu precădere întrebarea; în germană, condiţia. Prin părţile noastre, răsturnarea dă ceva mai mult, ca şi cum gîndirea ar avea nevoie de prisosuri.

Cu prisosurile acestea ale vorbirii şi gîndirii s-a jucat uneori Eminescu. În ms. 2 260, la fila 20, poetul notează tot felul de folosinţe ale pronumelui personal la dativ şi acuzativ, apoi încearcă un şir de inversiuni: plăcutu-mi-au, purta-ne-vom, părutu-ni-s-a, veni-ne-va, părea-ni-se-va. În ms. 2 265, care e dicţionar de rime, după ce alăturase pe Hegel de renegă-l, poetul rimează acel destul-mi-i cu ulmii, pe care nu te poţi sătura să-l aminteşti. Ce gust al meşteşugului şi limbii îl poate îndemna la toate aceste exerciţii?

Eminescu simte că răsturnările aduc ceva nou gîndului şi inimii, ca să nu spunem şi gramaticii. „Mi-e destul" este la indicativ prezent, dar „destul-mi-i" nu mai e la indicativ (e la exclamativ, sau cum vrem să-i spunem). Dacă zici „vor veni", te exprimi la indicativ viitor, dar „veni-vor" nu mai e nici el la indicativ, iar viitorul a trecut în alt timp parcă, în acel timp fără de timp al lui poate da, poate nu, sau de-ar fi să fie, de care gramatica nu ştie prea multe. Cînd spui „m-aş duce", ai iarăşi un condiţional-optativ prezent; dar duce-m-aş transformă prezentul într-un straniu durativ, aşa cum simte limba poeziei populare cînd spune „duce-m-aş şi m-aş *tot* duce". Ce să mai spunem despre „ai fi", condiţional, care dă răsturnat pe „fireai", un fel de imperativ-exclamativ-exasperativ?

Toate acestea ar merita să fie cercetate şi puse în ordine de vreun grămătic cu simţ filozofic, cum au fost şi sînt cîţiva în cultura noastră. Căci însăşi limba noastră te face să filozofezi, atunci cînd nu te resemnezi să rămîi structuralist. În formele acestea de rostire şi de modulare a rostirii n-ar trebui să vedem doar una din rădăcinile simţului nostru artistic şi a unei înclinări – pe care uneori ne-a plăcut s-o exagerăm – spre poezie. S-ar putea vorbi nu numai de o înclinare spre reflexiunea de înţelepciune – şi ea prea mult slăvită la noi –, ci de o înclinare spre o reflexiune mai tehnică, cea logică, de pildă.

Scanned with OKEN Scanner

În general, cugetul nostru pare a fi făcut investigații în clar-obscurul gîndirii și, mai ales, în zonele *pregătitoare* de gîndire clară. La treapta de luciditate la care a ajuns cultura de astăzi, aiurea ca și la noi, putem avea îndrăznirea de-a anexa logicului unele zone mai subtile și de a-i căuta rădăcinile. Și de altfel, într-un ceas cînd facem genealogia celor mai sigure cuceriri ale gîndirii științifice, cînd se întreprinde fundamentarea matematicilor, ar merita să se încerce și o genealogie a logicului, care să nu fie pur și simplu psihologică, așa cum se încercase în veacul trecut.

Întrebarea, suspensiunea, îndoiala deschisă, iscodirea sînt sau pot fi și ele de natura logicului. Avem în limba noastră mai multe feluri de întrebare decît au alte limbi vechi și noi, pare-se; noi întrebăm și cu „oare", și cu „nu cumva", și cu „au", după cum întrebăm cu toate răsturnările verbului, atît de lesne de obținut în limba noastră. Modurile de suspensiune disjunctivă (sau-sau, ori-ori, fie-fie, veri-veri, au-au, măcar-măcar) sînt numeroase și ele. Dar poate că în nici unele îndoiala deschisă nu e atît de sugestivă ca în răsturnările verbului (de pildă, în „veni-ne-va" al lui Eminescu).

Ceea ce ar merita să fie lămurit întîi, în iscusitele răsturnări ale verbului românesc, este întrebarea dacă ceea ce aduce noutatea e forma (răsturnarea ca atare), sau fondul semantic. În „destul-mi-i" s-ar putea ca fondul să fie hotărîtor. Dar sînt alte cazuri, chiar la prezent, care indică schimbarea de modalitate prin simplul act formal al răsturnării. Cînd poetul popular spune:

Bate-mi vîntul din spre deal,
Vine-mi dor de la Ardeal –

nu mai ești în modul simplu al siguranței, cu „bate-mi" și „vine-mi". Nici nu mai e vorba, în fond, de vîntul adevărat, cu „bate-mi", deci e mai puțin decît indicativ; dar dorul e la mai mult decît indicativ, cu „vine-mi".

Formele interesante însă vor fi la timpurile compuse cu auxiliare, în particular la trecut, la viitor sau la condițional-optativ. „Pornit-am zece din Vaslui" indică de la început un trecut al legendei. La viitor poți deopotrivă avea: o formă de

Scanned with OKEN Scanner

siguranţă („mira-se-va"), de presupunere şi de îndoială. La condiţional ai şi dezbatere („Supăra-m-aş, supăra, / Supărarea ce mi-o da?"), şi forme deziderative („În pădure duce-m-aş./ Frunză verde rumpere-aş"), ca şi imperative („auzire-ar lumea toată") sau treceri în irealitate.

Esenţial este că verbul nu îngheaţă în tipare şi că poţi exprima, cu el şi cu răsturnările lui, toate nuanţele, pentru ceea ce reprezintă împlinire şi neîmplinire, în lumea ta sau a lucrurilor. În vorbele simple ale cîte unui flăcău din Ardeal, în cuvintele acelea pe care el le dăruieşte la toate trăznitele, îţi iese înainte toată fantezia inimii omeneşti:

Cătănire-aş, cătăni,
Numai puşcă de n-ar fi.

Cum poate fi cătănia fără de puşcă? Dar aşa o închipuia flăcăul nostru din Ardeal, răsturnînd, o dată cu verbul românesc, toate realităţile statal-administrative ale împărăţiei. Există, trebuie să existe un fel de cătănie în care nu mai e loc pentru puşcă. Se poate gîndi orice, se pot spune şi închipui nenumărate lucruri în limba românească, iar dacă lucrurile n-ar fi, ele nu s-ar povesti. Dar de vreme ce ele se povestesc, înseamnă că *sînt* – şi de aici încep toate libertăţile gîndului, libertăţile acelea din care se nasc, ca în caietele lui Eminescu sau în mîzgăliturile geometrilor, cîteva din minunile lumii.

Scanned with OKEN Scanner

Haos şi neant la Eminescu

Dintr-o perspectivă românească, aşadar, vom spune că fiinţa nu se iveşte din, sau nu se opune la ceva de ordinul neantului; se iveşte din haos şi se opune acestuia. Dincolo de fondul permanent de fiinţare – care ar putea fi: unda, lumina, cîmpul electromagnetic sau cine ştie ce element ca hidrogenul –, fiinţa dă întemeiere unor făpturi de o clipă, de felul „lumilor pierdute" din versul lui Eminescu:

De atunci şi pînă astăzi colonii de lumi pierdute
Vin din sure văi de haos pe cărări necunoscute.

Ori de cîte ori la începutul lucrurilor este conceput neantul, el descumpăneşte gîndirea şi se dovedeşte a fi o falsă problemă (aşa cum s-a văzut, poate, în cazul problemei lui Heidegger, „de ce există ceva în loc de *nimic*"). Neantul nu are sens decît la capătul lucrurilor. Ele *intră* în nefiinţă, sfîrşesc la ea; nefiinţa este doar încetarea fiinţei, dar nu o realitate care să o ţină în cumpănă. (Cel mult poate fi o experienţă de conştiinţă pentru naturile aşa-zis „metafizice".)

În fapt, nefiinţa nu este decît non-fiinţă, un concept la fel de arbitrar şi elaborat ca „non-om", adică tot ce nu e om, complementara omului; sau la fel de artificial ca Anteros la antici, închipuit drept o întregire pentru Eros. (Cînd foloseau termenul de nefiinţă, grecii nu se gîndeau la neant, ci la materia nedeterminată, ce n-a căpătat încă formă.) Non-fiinţa, în fapt, spune încă mai puţin decît non-om, căci fiinţa nu are nici o complementară care să nu *fie*, aşadar nu are nici o „întregire" posibilă.

Scanned with OKEN Scanner

Doar poeticeşte termenul de nefiinţă are putere de sugestie şi singură poezia, sau cine ştie ce teologie riscată, au ce face cu ideea unei nefiinţe de la începutul lucrurilor şi apoi însoţitoare a fiinţei. Aşa se face că, sub influenţa mai ales a gîndirii indiene, Eminescu a putut da uneori nefiinţei o expresie poetică deosebită şi titluri filozofice mai mari decît merită ea. Dar nici el nu invocă nefiinţa, în ceasul cînd trebuie să dea, fie şi poeticeşte, o construcţie filozofică, mai organizată, chiar dacă pe model indian –, aşa cum se întîmplă în *Scrisoarea I*:

La-nceput, pe cînd fiinţă nu era, nici nefiinţă...

La început era haosul. Gîndirea nu are de dat socoteală cum e cu putinţă fiinţa în faţa neantului; ea dă socoteală cum e cu putinţă în faţa haosului. Într-un sens, ea trebuie să poată spune: „daţi-mi haosul şi vă arăt cum e cu putinţă o lume". Dar haosul poate lua două chipuri: el poate fi unul de nediferenţiere, de omogeneitate, de egalitate a stărilor, ca în entropia modernă, unul de universală letargie (de „uitare a activităţii" – etimologic); şi poate fi, dimpotrivă, un haos de diferenţiere extremă, de totală eterogeneitate, ca în „totul era laolaltă" din viziunea anticului, un haos de inegalitate şi de activitate în acelaşi timp dezlegată şi contrastantă.

Este curios că Eminescu începe – după izvorul din care se inspiră – cu ultimul, haosul de contraste, spre a sfîrşi la primul, cel de nediferenţiere totală. El scrie:

Cînd nu s-ascundea *nimica, deşi tot* era ascuns...
Cînd pătruns *de sine însuşi odihnea cel* nepătruns,
Fu prăpastie? genune? *Fu noian* întins *de apă?*

Dar îndată apoi va spune, invocînd acum un haos de perfectă omogeneitate:

Umbra celor nefăcute nu-ncepuse-a se desface.
Şi în sine împăcată stăpînea eterna pace!...

Sub obsesia consecvenţei de gîndire, cineva ar putea închipui (şi o intervenţie de acest fel a fost sugerată, chiar dacă nu în termenii de aci) că versurile au fost greşit redate sau că, în orice caz, o uşoară corectare a lor le-ar pune în armonie cu

Scanned with OKEN Scanner

începutul. Într-o altă versiune, s-ar putea închipui că versurile ar fi mai potrivit redate astfel:

Umbra celor nefăcute nu-nceta *a se desface,*
Şi în sine neîmpăcată *stăpînea eterna pace.*

Nu e totuşi numai o impietate artistică, în asemenea încercări; este, în cazul de faţă, şi un neadevăr filozofic, de vreme ce efectiv haosul poate lua deopotrivă chipul omogeneităţii şi pe cel al neomogeneităţii, cu sine sau între elemente. În definitiv, Eminescu punea sub semnul întrebării haosul de contraste, pe care-l invoca la început, şi lăsa la urmă suverană „eterna pace". Totuşi este bine de subliniat că, alături de haosul eternei păci, există şi unul al diferenţierii fără de capăt, căci în fapt acest de-al doilea haos este cel care va reapărea constant, în sînul fiinţei odată constituite, şi el va da, de altfel, începutul tuturor lumilor specifice, aşa cum haosul originar dă putinţa lumii originare să se ivească. Iar dacă ivirea fiinţei din haosul cosmic va avea ceva exemplar în ea, dînd prin treptele ei de desfăşurare modelul pentru ivirea – din alte haosuri, cum sînt: al gîndirii, al frumosului ori al binelui – întruchipărilor din fiecare plan, atunci o formă de haos poate să fie regăsită, şi ea nu poate fi, în plină lume, decît cea a haosului secund.

Dar cum se iveşte fiinţa din haos? Aici, abia, despărţirea de Eminescu trebuie făcută. Îi puteai accepta inconsecvenţa în ce priveşte viziunea haosului, căci inconsecvenţa se dovedea pînă la urmă a fi doar aparentă; nu vei accepta însă geneza pusă în joc de poet, căci ea simplifică prea mult căile fiinţei, sau le trimite la miraculos.

Construcţia filozofică pe care o încearcă poetul pare a-şi pierde controlul raţional, atunci cînd el scrie:

Dar deodat-un punct se mişcă... cel dintîi şi singur. Iată-l
Cum din haos face mumă, iară el devine Tatăl...

E ceva privilegiat şi în fond miraculos în geneza aceasta: într-un moment anumit („deodată") ar apărea ca activ un punct anumit, „întîi şi singur", cum spune poetul. De ce *acest* punct? Privilegiul pe care-l reclamă pentru punct poetul e sugestiv

Scanned with OKEN Scanner

poetic, dar sfîrşeşte prin a pune sub semnul întrebării întreaga sa geneză. E adevărat, orice geneză în mic şi orice creaţie în lumea omului – ceea ce înseamnă orice spor de fiinţă pe cîte un plan – par cîteodată să se producă după acest model: la un moment dat un punct, în lucruri sau în gîndire, începe să se mişte, ceva neaşteptat se întîmplă şi o creaţie devine cu putinţă. Dar este o renunţare de explicaţie, nu încercarea de a da una.

Un singur punct, un moment, un subiect – reprezintă întotdeauna ceva privilegiat. Dar două puncte intrate în raport, nu! *Raportul* reprezintă marea cucerire a gîndirii moderne, care nu mai vede în real substanţe privilegiate, ci funcţii, s-a spus; iar înainte de a fi o cucerire a gîndirii ştiinţifice, raportul este o situaţie de realitate, pe care o pun în lumină prepoziţiile, în particular cîte una de speţa lui „întru" românesc. Două puncte în raport pot fi oricare, însă, în sînul haosului; un anumit raport se poate crea oriunde şi oricînd. Nu mai este neapărat unicitate, ci, ca unitate de raport, unitate originară, ea devine posibilă peste tot, nepăstrînd pentru conţinutul ei nici o formă de privilegiu.

În acest ceas al genezei, lucrurile se dovedesc a fi aşa cum îi apărea unui straniu gînditor contemporan, Teilhard de Chardin, geneza omului. Gînditorul acesta, ca om de ştiinţă evoluţionist, nu putea vedea geneza omenirii dintr-o *singură* pereche originară, Adam şi Eva, aşa cum vrea tradiţia biblică, respectată de teologie. În acest singur punct i se părea lui Teilhard că ar contrazice doctrina bisericii lui, anume în ideea că la început s-au ivit, deodată sau independent, mai multe perechi de oameni în locul uneia singure. Dar, spunînd aşa, omul de ştiinţă contrazicea în fapt *întreaga* doctrină religioasă de care pretindea că rămîne legat, căci, desfiinţînd unicitatea, el desfiinţa şi miracolul.

Dacă fiinţa se iveşte însă din haos şi preface haosul în mumă, atunci „părintele" stă şi el de la început sub semnul pluralităţii, cum stă de altfel sămînţa, în geneza biologică tîrzie, o geneză care trebuie să se petreacă după modelul intrării în fiinţă. Ştiinţa fiinţei nu poate rămîne la o singură fiinţă generatoare, nici la o creaţie privilegiată. Problema ei e tocmai *individualul*, făptura, care ia întotdeauna chipul mai multor

Scanned with OKEN Scanner

întruchipări individuale. Căci dacă nu se mai poate risca gîndul unui Mare Individ, ce pare a-i da un răspuns de o clipă, spre a reclama apoi miracolul pentru geneza celorlalte făpturi individuale, atunci ea trebuie să conceapă individualul în situaţia lui de unitate ce nu are şi unicitatea Marelui Individ, sau a punctului „întîi şi singur".

Nu un punct individual privilegiat intră în mişcare, ci o *situaţie* individuală, creată de un raport ce poate apărea oriunde în haosul originar. În dezlegarea universală, ceva intră în înfăşurare; şi, dacă nu-i e dat să fie într-o parte, va fi fiind în altele. Acum gîndirea implicită a limbii româneşti intră în joc. Ea ştie că ontologia începe cu făptura individuală; dar, spre deosebire de alte vorbiri, ea nu spune numai: *este* punctul acesta sau este individul acesta. Ea spune: va fi fiind într-una ori alta din văile sure ale haosului. Ar fi să fie; ar putea prinde fiinţă.

Scanned with OKEN Scanner

Despre cîmpurile fiinţei

Cînd un istoric înfăţişează ce a fost, el redă doar o parte din ce a fost. Nu tot ce s-a întîmplat în trecut are caracter istoric; şi chiar dacă el ar cunoaşte tot, istoricul nu ar reţine şi reda tot.

Să ne închipuim, acum, un istoric care ar trebui în prezent – oricînd ar fi acest prezent – să decidă ce are şi ce nu are fiinţă istorică. Cum să lase el de o parte un fapt, oricît de neînsemnat? Dar, pe de altă parte, cum să le accepte chiar pe toate, de vreme ce unele pot fi praf şi pulbere? Aşa se întîmplă şi cu ştiinţa fiinţei, ce are în faţa ei toată *prezenţa* lumii.

Greutatea ei nu e de a spune ce este, ci mai degrabă ce nu este printre realităţile ce sînt. Problema gînditorului este aceea a istoricului situat în prezent: să facă despărţirea, spunînd că este aceea ce este, chiar cînd e făptură de o clipă, sau spunînd că *nu* este aceea ce pare a fi, şi are doar veleităţile fiinţei.

Acum abia, cînd nefiinţa nu e un simplu zero de fiinţă, meditaţia asupra nefiinţei are sens. Întrebarea despre care s-a pretins că a fost centrală pentru o gîndire, „de ce există ceva în loc de nimic", invocă un zero de fiinţă. O întrebare mai puţin vană ar fi: *de ce există ceva care să nu fie nimic?* Căci poate să existe efectiv ceva care să fie un nimic, ceva care, în plină lume existentă, să nu aibă tăria fiinţei.

Cu asemenea realităţi, care intră în fiinţă spre a risca oricînd să se surpe în nefiinţă, îşi face începutul reflexiunea despre fiinţă. Le identificăm drept situaţii individuale, realităţi individuale, simple puncte desprinse din nediferenţierea sau prinse în dezlegarea universală. Dar aşa fiind, ele poartă cu

Scanned with OKEN Scanner

sine sorți de ființă. Tăria lor și prima lor investire ontologică este de a se fi eliberat de nediferențierea originară, una ce totuși se poate reînnoi neîncetat. Determinăm individualul drept ceea ce a ieșit din condiția de a fi *în*.

Este, firește, o determinare negativă, cea pe care o facem acum, un fel de a spune că „individual" se poate numi ceea ce nu se mai subsumează total generalului. Dar tăria negativului, despre care vorbea Hegel, poate reapărea aici. Așa cum este individualul, ca un simplu punct față de masivitatea generalului, adică a nediferențierii sau a haosului din care s-a desprins, el are tocmai tăria de a fi întru ceva. Iar acum putem regăsi versul lui Eminescu:

> *Punctu-acela de mișcare, mult mai slab ca boaba spumii,*
> *E stăpînul fără margini peste marginile lumii...*

Tot restul lumii are margini; căci dacă nu sînt margini în afară decît poeticește („marginile lumii"), există marginile lăuntrice ale fiecărui element care s-a desprins și văduvit de infinitatea generalului. Punctul acela de individualizare e totuși „stăpîn pe marginile lumii", în sensul că poartă în sine nesfîrșita promisiune de ființă. Numai că versul poetului spune prea categoric: *este* stăpînul, cînd doar poate fi, ar fi să fie.

Dar aceasta este imaginea pe care o sugerează nu numai rostirea noastră, ci însăși știința. Pentru evoluționism, de pildă, mărturisit ori nu, există un necurmat spor posibil de ființă, pornindu-se de la o diferență minimală. Mici diferențieri, mici desprinderi în mările calde ale începutului (și în orice mări, ale oricărui început) dau plasma vitală, în sînul căreia alte mici structuri vor duce la configurații mai organizate, ce vor îngădui să apară noi diferențieri (de ordinul cromozomilor sau al codului), care să conducă la adevărate întruchipări. Așa se petrece peste tot, sub viața organismelor sau deasupra ei. Să nu fie oare vorba de ființă, aici?

Punctul acela de „mișcare", spune poetul, este însă doar *un* termen în economia ființei. Prin el însuși, în precaritatea lui de boabă a spumei, el nu ar da măsura ființei. Totuși gîndirea trebuia să-l presupună, ca o mică matrice individuală în care se poate înscrie ființa. Acum, pornind de la individual, ideea de ființă este susceptibilă să capete rigoare, chiar dacă nu rigoarea

Scanned with OKEN Scanner

simbolică visată de ştiinţe. Un soi de rigoare este şi în formularea noastră cum că individualul, cu făgăduinţa lui de fiinţă, reprezintă prinderea într-un fel de *a fi întru*. Dar formularea aceasta rămîne deocamdată o simplă sugestie.

De altundeva decît din sugestiile vorbirii îşi poate lua acum fiinţa modelul, anume din planul gîndirii ştiinţifice. Ce se întîmplă individualului? Îşi dă determinări libere, aşa cum orice individ care a ieşit din condiţia de obiect şi a trecut în cea de subiect uman îşi dă determinări noi, variate, libere. Un al doilea termen al fiinţei apare astfel în chip firesc, în afară de individual: cel al *determinaţiilor*. Iar determinaţiile unui individual, cu variaţia lor, legată la început doar de prezenţa constantă a aceluia, fac un cîmp. Înainte de a fi într-o întruchipare statică, fiinţa sau promisiunea ei apare ca un cîmp, în care determinaţiile sînt liniile de forţă ale individualului.

S-a spus că ideea de cîmp este cucerirea cea mai de seamă a gîndirii ştiinţifice noi. Definit de fizicieni, la început, ca „o regiune a spaţiului în care fiecare punct este caracterizat prin cantităţi ce sînt funcţii ale coordonatelor spaţiului şi timpului", cîmpul din ştiinţă are astăzi o rigoare pe care cel al fiinţei n-o poate revendica, în primul moment. În schimb, cu viziunea cîmpului – tot a fizicienilor – înţeleasă simplu, ca „un mediu creat de puncte", sau cu viziunea atomului ca „un punct cu o atmosferă de forţă grupată în jurul său", cu acestea cîmpul fiinţei poate avea o înrudire. De altfel, este o întrebare dacă ideea de cîmp trebuie să fie aceeaşi în fiecare caz. S-a vorbit de cîmp de conştiinţă, cîmp lingvistic, cîmp noţional, unde nu poate fi vorba de analogie cu cîmpul electromagnetic. Fiecare cîmp, laolaltă cu cel al fiinţei, şi-ar putea avea întemeierea şi structura lui.

Ceea ce deosebeşte, în orice caz, cîmpul fiinţei de alt cîmp, în momentul acesta al structurării lui, cînd el nu este decît cuprinsul liber al determinărilor pe care şi le dă un individual, este faptul că are o *spaţialitate deschisă*. Toate celelalte cîmpuri au o răspîndire sigură şi oarecum închisă, chiar dacă nu şi contur. Răspîndirea cîmpului fiinţei, prin determinaţiile pe care le capătă individualul, nu are defel o spaţialitate stabilă şi nici un sistem de ecuaţii nu i-ar putea fixa structura.

Scanned with OKEN Scanner

Peste toate formele şi chiar deformările din lumea materială, gîndirea ştiinţifică îşi poate proiecta formulele, aşa cum orice curbă întîmplătoare din plan s-a dovedit a avea o ecuaţie; un singur sistem de forme şi deformări, cel al flăcării, n-a putut fi captat încă formal. Cîmpul fiinţei are – în clipa cînd se reduce la individual şi determinaţiile lui – ceva din această spaţialitate mişcătoare a flăcării, ca o întruchipare ce s-ar extinde şi retrage liber. Va prinde el fiinţă sau nu?

Mai trebuie ceva, dincolo de individual şi determinaţii, pentru ca fiinţa să apară. Cîmpurile, ca un fel de „roiuri luminoase", cum spune poetul, sînt atrase de ceva:

Şi în roiuri luminoase isvorînd din infinit,
Sunt atrase în viaţă de un dor nemărginit.

Nu se poate vorbi de „dor" al materiei neînsufleţite, nu se poate vorbi nici de apetenţă, tendinţă, impuls formativ; dar de o deschidere *întru,* care e şi o închidere întru ceva a determinaţiilor individuale, se poate vorbi, atît pentru materia neînsufleţită cît şi pentru viaţă şi spirit. Evantaiul determinaţiilor unui individual ţine sau nu ţine laolaltă. Individualul – colonia, roiul luminos care şi-a afirmat libertatea – îşi găseşte necesitatea şi este. Sau nu şi-o găseşte, şi atunci se înscrie printre „coloniile de lumi pierdute", de care vorbea poetul.

Este, oare, prescris unora dintre lucruri să fie, altora să nu fie? Dar nu poate fi citit cifrul fiinţei din încifrarea ei, cum spune tot Eminescu?

Am trecut, de la întrebare şi modulaţiile fiinţei, la ceea ce poate fi sentimentul românesc al fiinţei, cu arborescenţa şi orchestrarea lui, confruntîndu-l tot timpul cu viziunile din lumea cea mare a culturii. Simpla împletire, firească după cîte ni s-a părut, a unor sensuri implicite din limbă şi poezie, cu marile sensuri explicite ale culturii, ne poate arăta că sentimentul românesc al fiinţei se deschide către înţelesul ei *raţional.* Există o textură a fiinţei, poate un model al ei, sau chiar un arhetip, pe care-l aproximează tot timpul gîndirea noastră implicită.

Scanned with OKEN Scanner

Fiinţa ne apare nouă drept complexă, nu numai în afară, prin arborescenţa şi ramificaţiile în zone ontologice diferite, ci şi prin structura ei lăuntrică, aceeaşi poate în toate modalităţile. Este ceva eterogen, iar nu omogeneitate simplă în ea: fiinţa nu este fără de individual, care la rîndul lui nu poate fi lipsit de determinaţii, dar atît unul cît şi celelalte nu sînt cu adevărat fără ceva de ordin general.

Ce anume este acest „cifru" al fiinţei, pe care pare să-l aproximeze tot timpul sentimentul nostru, n-o mai spune limba şi n-o spune Eminescu decît în treacăt. Dar dacă vom încerca, o clipă, să vedem care este raţiunea fiinţei dincolo de sufletul românesc, ne vom întoarce apoi iarăşi la el, la cuvintele, la basmele şi creaţiile lui culte, pentru a putea da trup unei scheme şi viaţă arheului, care este fiinţa.

Scanned with OKEN Scanner

Luceafărul *şi modelul fiinţei*

Două creaţii, *Luceafărul* lui Eminescu şi apoi un basm popular, *Tinereţe fără bătrîneţe,* ar putea să ilustreze modelul ontologic, schiţat mai sus în prelungirea sentimentului românesc al fiinţei. În fapt, cum se va vedea, este în cele două creaţii mai mult decît o ilustrare a modelului; este o adîncire şi reliefare a lui, cu *Luceafărul* învederîndu-i-se înţelesurile prin neîmplinire, cu basmul popular, prin împlinire.

La drept vorbind, Eminescu a pornit şi el de la un basm. Poate că basmul are, ca nici o altă formă de creaţie artistică, o semnificaţie ontologică prin el însuşi. El reprezintă încercarea artistic organizată de a descrie fiinţa, de vreme ce o invocă la diverse niveluri de realitate şi irealitate. Eposul, drama, lirica nu caută de obicei un acces la fiinţa însăşi, căci se implică prea mult în aventurile şi prăpăstiile omului. Basmul, care operează cu oameni şi situaţii stereotipe, vorbeşte despre ce este şi ar fi să fie, despre ce a fost şi n-a fost să fie, despre acel ce va fi fiind, din lucruri, care „de n-ar fi nu s-ar povesti".

Dar deşi izvora dintr-un basm, poemul lui Eminescu n-a fost înţeles şi ontologic, în fiinţă, ci prea adesea numai în psihologie, în omenesc. S-a coborît chiar într-atît de jos în „omenesc", încît s-a ajuns la interpretarea aceea a lui Brătescu-Voineşti, pretins acreditată de Maiorescu, ce reprezintă o ofensă adusă spiritului şi, în definitiv, o ruşine a receptivităţii artistice. Scriitorul amintit relata că în poem ar fi vorba despre dragostea lui Eminescu pentru Veronica Micle, „căzută în laţul

Scanned with OKEN Scanner

Cătălinului-Caragiale", precum şi de „intervenţia, paternă, a Demiurgului-Maiorescu". Menţionînd interpretarea aceasta în ediţia sa (vol. II, p.371), Perpessicius arată că nici măcar faptele invocate în sprijinul ei nu sînt exacte.

De altfel, dacă în chip alegoric era vorba de geniu în *Luceafărul*, după propria sa indicaţie, Eminescu totuşi nu poate vorbi despre sine. Pentru el, geniul era, ca în *Scrisoarea I*, ca peste tot în manuscrisele sale unde vorbeşte de geniu, în primul rînd un învăţat; el ştia bine – şi tot manuscrisele o arată – cît îi lipsea ca să se socoată un învăţat. Geniul îi era, apoi, cineva în care orice om îşi „încifrează trăsurile"; el însă nu putea crede că exprimă gîndurile omului în genere, decît prin cîte un vers reuşit, aşa cum nu se putea socoti, sub umilinţele vieţii sale zbuciumate, un adevărat deschizător de drumuri.

Că era vorba despre vreo experienţă de-a sa, sublimată? Perpessicius spunea admirabil, în acelaşi loc: „Anume că orice creaţiune lirică ... e legată de un eveniment din viaţă". Dar adaugă: „Ceea ce nu înseamnă, totuşi, că nu există o mare şi tulburătoare problemă a *Luceafărului*, peste şi dincolo de datele ei prime..."

Pentru această mare şi tulburătoare problemă (nu intrăm în literatura poemului, care e uriaşă, şi unde există atîtea interpretări româneşti şi străine remarcabile) s-a putut invoca în trecut, dincolo de psihologic, viziunea romantică a lumii: aspiraţia către un ideal de neatins. Dar ce platitudine! Şi ce sentiment stingherit încerci, dacă rămîi la nivelul acestei interpretări, cînd admiţi că reuşita supremă a poeziei româneşti – căci aşa este *Luceafărul* – stă pe un asemenea fond de platitudine romantică. Îţi rămîn atunci admirabile momente poetice izolate, în timp ce întregul ţi-ar lăsa gustul acela dulce-amar al banalităţii superior poetizate, cum se întîmplă uneori şi cu *Faust*-ul lui Goethe. Poate de aceea – îţi spui – nu a reuşit să cucerească *Luceafărul* în nici una din traducerile în alte limbi, unde se pierde vraja versului românesc şi rămîne doar fondul poetic, atît de precar. Şi eventual adaugi: este soarta romantismului şi a oricărei forme de exaltare a spiritului să cadă uneori în marea banalitate: şi lui Novalis i s-a întîmplat la fel, şi lui Hölderlin, şi lui Eminescu însuşi alteori, în cîte o pagină de proză literară.

Scanned with OKEN Scanner

Să lăsăm deoparte bunul-gust, care nu ştie să spună mai mult decît atît, şi să vedem dacă, în fondul lui tematic însuşi, *Luceafărul* nu spune mai mult decît apare întîi filistinului din fiecare dintre noi. Simpla notaţie a lui Eminescu, asupra poveştii pe care o poetiza, a putut duce la false interpretări, dacă ea era prost citită: „... Înţelesul alegoric ce i-am dat – scrie el oblic pe fila 56 a manuscrisului 2 775[B] – este că dacă geniul nu cunoaşte nici moarte şi numele lui scapă de noaptea uitării, pe de altă parte aici pămîntul nici e capabil a ferici pe cineva, nici capabil de a fi fericit. El n-are moarte, dar n-are nici noroc. Mi s-a părut că soarta Luceafărului din poveste seamănă mult cu soarta geniului pe pămînt şi i-am dat acest înţeles alegoriei".

Două lucruri sînt de reţinut de aici: *Întîi,* că nu e vorba direct despre geniu, ci de soarta Luceafărului (rămîne de văzut ce sens de existenţă trebuie să i se dea), o soartă căreia cea a geniului doar îi „seamănă mult". Şi este de subliniat acest „seamănă mult", care înseamnă mai puţin decît „seamănă", după cum „te iubesc mult" înseamnă mai puţin decît „te iubesc". *În al doilea rînd* – şi acesta este gîndul hotărîtor, care ar trebui să înlăture de la început platitudinea romantică a aspiraţiei către un ideal de neatins –, nu este nici urmă, în propria interpretare a poetului, de neputinţa şi mizeria sufletului pămîntesc de a se ridica la un ideal, ci e vorba, în chip tulburător, dimpotrivă, de mizeria naturii aceleia generale şi superioare, care este geniul sau, în poveste, Luceafărul.

Căci într-adevăr de aici trebuie pornit, de la Hyperion. Ce este Hyperion? Este *hyper-ion,* pe deasupra mergătorul, în greacă, cel ce nu este fixat într-o condiţie individuală, ca noi toţi, ci care trece peste destinele noastre – cum trec sensurile mari ale istoriei şi omului – cu natura sa generală. Este aşadar o natură generală, un duh, un „suflet", ca orice astru pentru greci, dar un suflet ce acum n-are nici măcar generalitatea stabilă a celorlalţi aştri, ci rătăceşte ca o planetă (= stea rătăcitoare), în pura lui desprindere de orice. Basmul spune că îi e dată, o clipă, dorinţa de a se prinde în ceva; şi tot poemul descrie nefericirea generalului de a nu putea prinde fiinţă aievea.

Scanned with OKEN Scanner

Dar există generaluri care *prind* ființă, adică iau chip individual, după cum există individualuri care se prind în ceva general, și atunci duc și ele la ființă. Acesta, într-adevăr, ar putea fi basmul ființei, sau modelul ei: un individual își dă determinații care se prind într-o natură generală; sau un general se determină, se specifică și se întrupează. Să dăm nume, atunci, dintr-o dată interpretării în ființă pe care o poate sugera, pe linia celor de mai sus, *Luceafărul:* o natură generală, de o parte, își dă toate determinațiile ce îi sînt în putință; o natură individuală, de altă parte, o întîmpină cu determinațiile ei, cu chemarea și dăruirea ei de sine – dar determinațiile lor nu se întîlnesc și modelul ființei nu se împlinește. Sau, în termenii modulațiilor românești ale ființei: un Va fi fiind, în legănarea sa din lumea generalului, și un Ar fi să fie, în legănarea sa din lumea individualului, își întind mîna – dar mîinile lor nu se prind.

Ceea ce e izbitor în poem este că, de la început, făptura individuală se dovedește a fi *senină,* și va rămîne așa tot timpul. Este o simplă și prea frumoasă fată, nici măcar de împărat, ci doar din rude mari împărătești, și așa cum stă în candoarea ei umană să privească, seara, la fereastră, ivirea Luceafărului, sau cum îi vede, ori mai degrabă îi simte, noaptea lumina, „Pe ochii mari, bătînd închiși/ Pe fața ei întoarsă", ea este cuprinsă de dor. Dar și în veghe, și în vis, ea este senină, pe cînd el nu este.

Ea îl privea cu un surîs,
El tremura-n oglindă...

Zbuciumul nu este al ei, este al făpturii de lumină. Prima, îngropată cum este în întunericul și somnul naturii ei individuale, simte limpede că nu poate ieși din condiția ei; dar vrea să și-o transfigureze. Atîta tot poate cere generalului făptura individuală cît cere și fata: să-i lumineze viața. E ca și cum, de la început, poemul ar trece răspunderea întîlnirii celei bune pe seama generalului. Ce pot face bietele făpturi individuale decît să se deschidă către el, întru el? Este lotul naturilor generale așa

Scanned with OKEN Scanner

cum este cel al sensurilor generale (de care geniul singur ştie) să se mlădieze, prin chemarea oamenilor, în aşa fel încît să le poată transfigura vieţile. Ceea ce descrie de acum înainte poetul sînt vicisitudinile prin care trece generalul spre a deveni realitate.

Întîia oară Luceafărul se întrupează din Cer şi Mare, „Un mort frumos cu ochii vii". A venit *cu greu* din sfera lui, mărturiseşte el, să urmeze chemarea pămîntească şi s-o ceară de mireasă pe fată. Dar ea îl vede ca un „înger", doar. Cum să poată merge ea pe căi îngereşti? Şi totuşi, ea îl cheamă mai departe, în somnul ei pămîntesc, căci este în rostul făpturii individuale să-şi caute legea, sensul, mirele. De aceea poetul singur spune: „Ea *trebui* de el în somn/ Aminte să-şi aducă".

Atunci Luceafărul se zbuciumă să-şi afle o nouă întrupare – aşadar natura generală, sensul, legea îşi caută o altă înscriere în real – şi apare „trist şi gînditor", cu greu iarăşi, spre a spune fiinţei pămînteşti că s-a întrupat de astă dată din Soare şi Noapte, în gîndul de a o lua cu el. Iar aceea, fascinată şi acum, dar stăpînă pe sine, nu-l mai vede ca un înger, ci ca un demon (poate pentru că are o parte de „noapte" în el). Ea îl chemase, e drept, dar nu-i înţelege chemarea-răspuns: „Deşi vorbeşti pe înţeles, / Eu nu te pot pricepe". Făpturii individuale nu-i este dat să înţeleagă orice chemare a generalului, ci doar pe aceea care o poate prelua aşa cum este ea, cu individualul ei cu tot.

Acum lumile se despart, pînă la contrastul cel mai crud, pînă la incredibila opoziţie dintre „uşurătatea" umană şi „gravitatea" cosmică. Eminescu a avut curajul să opună poetic aceste două tablouri. Individualul rămas singur, fără asistenţa legii, cade în imediat, pînă la trivialitate aproape. Apare Cătălin, băiat din flori şi de pripas, o făptură de tină şi de rînd, cum era şi copilandrul care în *Prometeu*-ul lui Goethe lovea cu biciuşca în scaieţi, şi care nu ştie despre dragoste (despre împlinire, transfigurare) mai mult decît îl învaţă vulgaritatea adolescenţei. Pînă şi fata cade în vulgaritate, spunînd ca orice fetişcană: „Ia du-t' de-ţi vezi de treabă... dă-mi pace". Dar tocmai în clipa cînd cade în uşurătatea vieţii de rînd – „Mai nu vrea, mai se lasă" – *ceva* vine să-i reînnobileze fiinţa: gîndul

Scanned with OKEN Scanner

Luceafărului. La îndemnul lui Cătălin („Cînd faţa mea se pleacă-n jos,/ În sus rămîi cu faţa"), ea răspunde cu dorul pe care i l-a deşteptat Luceafărul ce

Pătrunde trist cu raze reci
Din lumea ce-l desparte...
În veci îl voi iubi şi-n veci
Va rămînea departe...

Dintr-o dată, cu evocarea lui, tabloul lumii se schimbă, ivindu-se un cu totul alt scenariu. În contrast cu lumea banal şi chiar trivial idilică a unor copilandri, bătaia de aripă a fetei aduce o lume de esenţe. Dar ce vii, ce originare, „ca-n ziua cea de-ntîi", sînt esenţele, sub pana poetului! Nu poţi asemui călătoria Luceafărului spre Demiurgul-Părinte decît cu aceea a lui Faust către Mume, în actul I din partea a doua; şi dacă asemuirea trebuie făcută şi poeticeşte, vom spune fără sfială că pustiul invocat de Goethe, ca ţintă a lui Faust, păleşte cu adevărat pe lîngă cel al eroului lui Eminescu:

Nu e nimic şi totuşi e
O sete care-l soarbe,
E un adînc asemene
Uitării celei oarbe.

Ce-i poate cere Luceafărul marelui Părinte? În timp ce Faust cerea Mumelor imaginea Elenei, adică o *esenţă*, eroul lui Eminescu vrea *existenţă*, cu haosul ei, cu repaosul ei („Mi-e sete de repaos"), aşadar cu răposarea întru ea. Aici, în precipitarea lui, el trădează basmul fiinţei sau modelul ei, aşa cum Faust cu precipitarea lui trăda idealul de răbdătoare supunere la obiect al cunoaşterii oricărui învăţat adevărat. Căci fiinţa nu înseamnă îngroparea şi moartea generalului în lumea celor trecătoare, ci împlinirea acestora întru şi prin general, chiar dacă ele vor fi trecătoare şi generalul va rămîne, în felul lui, etern. Numai că Luceafărul cere, ca şi Faust, să devină *altceva* decît făptură de ordin general (decît geniu), iar blestemul lumii lipsite de marile ei rînduieli, cînd acestea, prin reprezentanţii lor, geniile, nu pot fi mlădiate pe măsura puţinătăţii ei, este că ea rămîne o lume a oarbei deveniri, care e simpla devenire întru devenire.

Scanned with OKEN Scanner

Aceasta îi şi spune acum Luceafărului demiurgul, Părintele, care ştie mai bine decît el cum anume, prin ce cumpănire între general şi individual este cu putinţă fiinţa adevărată. Îi spune, anume, că lumea în care el vrea să se cufunde este o oarbă devenire întru devenire, tocmai: „Dar piară oamenii cu toţi, / S-ar naşte iară oameni"; „Cînd valuri află un mormînt / Răsar în urmă valuri"; „Un soare de s-ar stinge-n cer / S-aprinde iarăşi soare". „Căci toţi se nasc spre a muri / Şi mor spre a se naşte". Nu-i este limpede lui Hyperion?

Firește, dacă el ar cere să fie, nu un altul, ci *într-alt fel* ce este el, atunci da, fiinţa s-ar ivi pe lume, din buna întîlnire a generalului cu individualul; sau lumea aceasta de jos, fără de care nu încape totuşi viaţă, s-ar înfiinţa cu adevărat. Căci „tu – îi spune Părintele –, Hyperion, rămîi / Oriunde ai apune..." El este o natură generală şi nu poate rămîne decît aşa, chiar apunînd.

Dar poate fi natură generală în multe feluri, şi tot Părintele i-o spune. Poate fi ca înţelepciune („Să-ţi dau înţelepciune?"), şi atunci cununia cu lumea pămîntului este cu putinţă; poate fi natură generală ca izvor de artă şi magie a ei, întocmai lui Orfeu („Vrei să dau glas acestei guri?"); poate, rămînînd ce este, să fie lege stăpînitoare şi bine rînduitoare a lumii. („Vrei poate-n faptă să arăţi / Dreptate şi tărie?"); poate, în sfîrşit, fi pînă şi Atotbiruitor pămîntesc („Îţi dau catarg lîngă catarg"), firește spre a potoli şi nu spre a stîrni şi mai rău nebunia războinică a lumii. Cîte nu poate fi natura generală, în haosul lumii, scoţînd lumea tocmai din haos? Aşa s-ar putea ajunge, din devenirea întru devenire, la devenirea întru fiinţă.

Ce extraordinară lecţie îi dă astfel Părintele cel mare Luceafărului. El nu-i spune: „noi sîntem sortiţi să rămînem nemuritori şi reci". Dimpotrivă, îi dă nenumărate chei pentru a ieşi din letargia (= uitare de acţiune) eternităţii. Dar Luceafărul de aici este un Cătălin al Cerului, sau poate un Faust exasperat, care s-ar mulţumi cu o singură clipă de fericire. El ar fi gata să se prefacă – întocmai îngerilor acelora dintr-altă legendă de-a noastră, ce n-au mai voit să plece de pe Pămînt – în simplu licurici, numai să aibă „o oră de iubire". Iar pentru că Părintele îl cunoaşte, el îl îndeamnă să se uite în jos.

Scanned with OKEN Scanner

La prima vedere, ai spune că acolo jos se întîmplă ceva demn de revolta Luceafărului. Dar, dimpotrivă, acolo se întîmplă, sub pămîntească vinovăţie, ceva încîntător: cei doi stau împreună, „sub şirul lung de mîndri tei", şi Cătălin, uşuraticul, nevrednicul şi netrebnicul de seducător adolescent, este cuprins şi el de poezie, transfigurat parcă de lumina din sufletul fetei, ce reflectă lumina Luceafărului:

Cu farmecul luminii reci
Gîndirile străbate-mi,
Revarsă linişte de veci
Pe noaptea mea de patimi.

spune el, zănaticul, dianaticul (de la Diana, cum sugerase Hasdeu). Cum de nu vede Luceafărul lucrarea ce a şi început să facă pe pămînt, înfrumuseţînd viaţa celor de aici?

Dar ce este încă mai cuceritor, şi ce nu înţelege exasperatul Luceafăr-Faust, este că fata, căreia iubitul „Abia un braţ pe gît i-a pus / Şi ea l-a prins în braţe...", fata aceasta din lut şi spumă, îmbătată de noapte, de tinereţe şi iubire, dintr-o dată, la vederea Luceafărului, se regăseşte în nobleţea ei umană, şi exclamă, în braţele iubitului ei chiar: „Cobori în jos, luceafăr blînd..."

Aşadar iubirea ei pămîntească nu-i mai înseamnă nimic; făptura individuală vrea iubirea *cealaltă*. Iar acum, ea nu-i mai spune Luceafărului: „Şi viaţa-mi luminează!", ca în două rînduri mai înainte, cînd îl chemase, ci îi spune: „Norocu-mi luminează!" Ea, ca orice făptură individuală, stă sub semnul norocului, al întîmplării, al contingenţei. Natura generală, singură, ar aduce necesitatea. Dar sub care necesitate să se rînduiască făptura de jos? pe care s-o invoce? mireasa cărei legi să fie?

Deschiderii acesteia, atît de curate în întinarea ei chiar, Luceafărul îi răspunde cu orbirea din el, pe care nu i-o risipise nici măcar Părintele cel mare, cu lecţia lui. Şi el exclamă: „Ce-ţi pasă ţie chip de lut, / Dacă-oi fi eu sau altul?" Dar tocmai asta îi ceruse fata, să-i lumineze norocul, contingenţa şi să-i spună dacă *el* este cu adevărat mirele aşteptat, ori altul; să-i spună care e sensul ei de iubire necesar. Căci nu te poţi gîndi,

Scanned with OKEN Scanner

cînd Luceafărul declară: „eu ori altul", cum că vrea să spună: „eu ori Cătălin". Este absurd să crezi, oricît l-ai socoti un Cătălin al Cerului, că el ar putea să se pună în cumpănă cu un nechemat de jos, pe care de altfel fata îl şi pierduse, în puţinătatea lui, sub şirul lung de tei. „Eu ori altul" nu poate fi decît: o natură generală ori alta, un sens general ori altul, o lege ori alta.

Lumea necesităţii şi lumea contingenţei nu s-au întîlnit. Dar *s-au căutat.* Şi dacă Luceafărul se trage îndărăt în nefericirea sa de a fi „nemuritor şi rece", lumea aceea de jos a învăţat cu adevărat să-şi ridice privirile către el, sau către altul ca el, de parcă ar sta să spargă cercul său cel strîmt, în care doar norocul o petrece.

Acum, abia, lămurirea dată de poet însuşi, asupra sensului alegoric pus în joc de el, îşi capătă explicaţia, poate. Soarta Luceafărului este soarta geniului, spune Eminescu; nu poate ferici pe nimeni şi nu poate fi fericit. Dar geniul, pentru el, nu reprezintă o simplă hipertrofie a eului, cum vroia uneori veacul al XIX-lea, în viziunea lui psihologistă de rînd; ci reprezintă acel eu care a aflat că „este în noi ceva mai adînc decît noi înşine", aşadar eul care şi-a găsit sinele. Geniul este cel ce ştie despre sensurile generale ale sinelui, despre legi şi necesitate. Dacă geniul seamănă cu Luceafărul, este fiindcă poartă în el generalul, la care vrea să „ridice" lumea norocului. Să coboare el în această lume nu poate, chiar dacă o clipă ar dori-o. Să ridice de-a dreptul individualul la ordine, la lege, la general (s-o facă astru pe Cătălina), nu îi este dat. Nefericirea geniului este aşadar de ordin *ontologic* şi ea. Căci geniul ştie de fiinţă, în timp ce omul de rînd nu ştie. Lumea ar trebui să prindă fiinţă, prin geniu, dar rămîne una a contingenţei.

Şi totuşi, trecerea geniului prin lume, ca şi trecerea lui Hyperion – pe-deasupra-mergătorul – lasă în urmă-i o dîră de lumină şi un zvon al ordinii. Trecerea lui Eminescu prin lumea noastră, ce extraordinară ordine nu a adus ea, cîtă *fiinţă* n-a instituit, cu toată nefericirea şi dezordinea din el! Dacă astăzi fiinţa românească ţine, este într-o măsură, poate încă nedeplin lămurită, dar sigură, pentru că a trecut un Eminescu prin lumea ei.

Scanned with OKEN Scanner

Iată, aşadar, că se întîmplă totuşi ceva deosebit în lumea de jos, pe care geniul n-a putut-o salva în felul cum vroia el. Ba chiar se întîmplă ceva de necrezut: lumea aceasta de jos vine *ea* să salveze geniul, aşa cum pe Faust îl mîntuia, nu credinţa sau isprava sa ştiinţifică şi lumească, ci îndurarea lui Gretchen.

La capătul poemului eminescian, un nelămurit sentiment de armonie îţi rămîne, în ciuda dizarmoniei dintre cele două ordini, cea a generalului şi cea a individualului. De ce armonie? Pentru că, în timp ce ordinea generalului a fost tot timpul încrîncenată şi zbuciumată, ordinea sau dezordinea individualului şi pămîntescului au stat cu seninătate – în termenii ontologici menţionaţi am spune: cu bunătatea lui „a fi întru" – sub semnul deschiderii, al dăruirii de sine şi al transfigurării.

Fireşte Cătălin, sumar cum este, rămîne senin pentru că nu ştie. Dar fata *ştie*, şi este senină încă. Luceafărul este nefericit, dar pe ea nu a făcut-o nefericită, cum crede Eminescu despre geniu. Fără să vrea, poate, el a creat în fata de aici un splendid exemplar de feminitate, superior naivă, dar şi detaşată. Ea nu stă sub judecata şi prejudecata societăţii, ca Gretchen, care întreabă pe Faust dacă crede în Dumnezeu, gîndindu-se la Dumnezeul cununiilor.

Este o Gretchen fără crisparea acesteia, o natură liberă de orice strînsoare, dintr-o dată deasupra erosului, pe care nu-l cunoaşte, dar nici nu-l refuză. Dacă ar fi avut un copil, ca Gretchen, nu l-ar fi aruncat în fîntînă. Ea greşeşte, dar aspiră mai departe. Şi aşteaptă în continuare, ca tot ce este individual, să se ivească mirele, fie şi nemuritor – dar nu rece.

Am făcut o primă ilustrare a modelului ontologic cu *Luceafărul* lui Eminescu. Ceea ce ni se pare cîştigat cu această ilustrare – chiar dacă ea n-ar putea să-şi facă loc printre interpretările valabile ale poemului eminescian – este lecţia pe care am căpătat-o de la poet pentru modelul nostru ontologic şi *îmbogăţirea* acestuia printr-un aspect pe care la început nu-l puteam bănui: vicisitudinile termenului superior din model, generalul.

Vicisitudinile realităţilor individuale, prea pămînteşti cum sînt cel mai adesea, ies la iveală de la început. Dacă modelul fiinţei se afirma, în primul moment, pornindu-se de la un

Scanned with OKEN Scanner

individual ce-şi dădea determinaţii, susceptibile de a fi captate ori nu într-un general, atunci era lucru firesc – atît în principiu, cît şi prin exemplele din natură sau istorie – că determinaţiile individualului pot foarte bine să nu atingă un general şi să nu fie strînse laolaltă de ordinea acestuia, rămînînd o pură răspîndire şi, în definitiv, o destrămare de sine a individualului, dacă nu cu-adevărat un rebut de fiinţă, cum aminteam.

Acum însă, cu *Luceafărul*, ne-a ieşit înainte – cu sau fără voia poetului, care în definitiv refăcea doar artistic un basm al poporului nostru – o situaţie ontologică neaşteptată, de natură să arate cîtă viaţă şi diversitate sînt în structura modelului, ce surprinzătoare simetrie lăuntrică posedă el, în cumpănirea mişcătoare a individualului cu generalul prin determinaţii, şi cîtă îndreptăţire aveam să nu ne sprijinim pe schema rigidă obţinută, ci să căutăm, aşa cum ne îndeamnă limba românească, ce este în *sinea* lucrurilor, respectiv ce este în sinea unui model ca acesta.

Luceafărul a venit, aşadar, să arate care sînt vicisitudinile generalului, în modelul schiţat pe temeiul sentimentului românesc al fiinţei. Ai putea crede că generalul este o simplă idee a omului, sau mai larg dar mai vag, un simplu ideal, care se realizează ori nu. Dar aşa cum găseam, pentru vicisitudinile individualului, exemple în realul obiectiv şi al naturii, cu protenoidele care nu deveneau proteine, cu varietăţile ce nu pot deveni specii, deci nu se pot ridica la general, sau cu vorbirile ce nu devin limbi, la fel găsim acum, răsturnat, generaluri perfect străine de ideaţia omului, care parcă prefiinţează în lucruri şi care nu reuşesc să prindă fiinţă întrupîndu-se în vreo situaţie individuală.

Într-adevăr, putem limpede vedea că, în sînul naturii desprinse de om, subzistă, trebuie să subziste într-un fel (dar cum?) legi care nu şi-au găsit aplicaţia şi poate nu şi-o vor găsi niciodată, aşa cum Luceafărul nu-şi găsea întruchiparea potrivită şi trebuia să rămînă nemuritor şi rece.

Cu surprindere, sau chiar cu uluire dacă reflectăm mai adînc, constatăm că apar pe lume, în unele ceasuri critice, realităţi noi, desăvîrşit structurate şi definite, care deci nu pot fi simple improvizaţii ale naturii. Este suficient să fie cîteva zile

Scanned with OKEN Scanner

de ploaie, la propriu, pentru ca tot felul de insecte, inexistente pînă atunci în biosferă, să-şi facă ivirea; şi în chip firesc îţi pui întrebarea dacă, sub un regim atmosferic sau geologic uşor schimbat (ceea ce este oricînd posibil), nu ar apărea cu totul altă biosferă. La fel este în ordinea culturii sau a spiritului.

Întorcîndu-te la poemul lui Eminescu, îţi spui că, fără să vrea, poetul a dat expresie *acestei* situaţii în care se află o întreagă lume de generaluri, gata să irumpă în realitate, iar nu leneşe, ca posibilele nefolosite de divinitatea lui Leibniz după ce îşi făcuse lumea ei drept cea mai bună dintre lumile posibile. Luceafărul din poem este doar *un* caz general ce ar sta să prindă fiinţă, un caz aflat în rezervaţia de generaluri a demiurgului. Fără să-şi dea seama, îţi spui, Eminescu a dat expresie unei situaţii care devine izbitoare, atunci cînd este înregistrată.

Totuşi, a făcut-o Eminescu chiar fără să-şi dea seama? Să admitem că aşa este în cazul *Luceafărului,* pe care l-a luat după un basm. Dar basmul însuşi este unul românesc, şi alegerea lui Eminescu nu e întîmplătoare. De altfel, de ce am căuta motive indirecte de apropiere? Există un motiv direct: tema generalurilor de tipul Luceafărului, care nu reuşesc, sau alteori reuşesc să „pătrundă" în real şi să „instituie" astfel fiinţa deplină pe linia modelului, este o temă perfect eminesciană. Va fi într-adevăr tema *arheilor,* pe care tocmai el avea s-o pună în lumină.

Ne va fi suficient să împletim ideea eroului din *Luceafărul* cu ideea arheilor, spre a arăta cît de eminesciană este problema vicisitudinilor generalului, cît de potrivită este alegerea basmului şi, în cele din urmă, cît de românesc este totul, basm, poem eminescian, arheu şi – dacă putem duce lucrurile pînă la capăt – modelul ontologic schiţat.

La acest model ne întoarcem acum, după ce l-am văzut descumpănit, la început, de zbuciumul individualului de a nu-şi putea obţine fiinţa printr-o bună „întîlnire" cu generalul, apoi în *Luceafărul* de zbuciumul generalului de a nu „obţine" nici el fiinţa, printr-o bună „întîlnire" cu individualul, spre a găsi modelul, în cumpătul şi echilibrul lui, dar nu fără un tremur nici acum, cu uimitorul basm românesc, *Tinereţe fără bătrîneţe şi viaţă fără de moarte.*

Scanned with OKEN Scanner

Pentru zeii minori despre care aminteam, Eminescu a dat, în mai multe din manuscrisele sale, diverse schiţe ce păreau, fie să conducă la o mică lucrare filozofică independentă, fie, cum s-a socotit mai probabil, să reprezinte o introducere filozofică la marea povestire, rămasă neterminată şi ea, *Avatarii faraonului Tlà*, după titlul dat de G.Călinescu[1].

Observaţia acestuia, cum că „fragmentul este cu mult evoluat conceptual şi alcătuieşte un element deosebit" (*Opera lui Mihai Eminescu*, 1935, vol. III, p. 145 şi urm.), ni s-a părut întru totul potrivită. Reţinînd în treacăt indicaţia criticului că ideea de „Arheu" apare la Paracelsus, ca şi la Van Helmont, şi că ea poate aminti de acel principiu al identităţii, prototip al fiecărui individ, de care vorbea Edgar Poe, încercăm şi aci[2] o adîncire a conceptului respectiv. O vom face pe baza aceluiaşi

---

[1] Aproape toate aceste fragmente au fost semnalate şi puse în valoare, pe plan filozofic, din primii ani ai cercetării manuscriselor şi pînă astăzi. Astfel Ion Scurtu publica, în ediţia din 1905, fragmentul filozofic *Archaeus* din ms. 2 269, p. 18-39, al cărui examen critic îl cerea I.A. Rădulescu-Pogoneanu, în *Kant şi Eminescu*, „Conv. lit.", XL, 6-8, 1906; Călinescu se ocupă pe larg de el în *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. III, iar ceva mai în urmă, în volumul *Proza literară*, ediţie îngrijită de Eugen Simion şi Flora Şuteu, 1964, p.205-215, fragmentul reapare tot sub titlul *Archaeus*, după ce fusese în chip interesant comentat în *Introducere*, p. XLII şi urm. Redacţiuni anterioare există în ms. 2 287, p. 70-75, iar în ediţia sa Perpessicius (vol. I, p. 358) aminteşte de „pagina în germană, pe motive înrudite, din [ms.] 2 262, p. 42v", care „este de fapt – precizează el – traducerea în nemţeşte a finalului din *Archaeus* ", ceea ce între altele îl face să situeze redactarea fragmentului „în epoca pregătirii doctoratului şi a tălmăcirii lui Kant", adică prin 1874.

[2] Ca în lucrarea *Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii româneşti*. Editura Eminescu, 1975, p. 155 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

text din manuscrisul 2 268, pe care nu-l folosesc de obicei comentatorii, ei folosind în schimb fragmentul din manuscrisul 2 269.

„Dar înainte de-a-mi povesti de regele Tlà, aş dori să-mi spui ce-nţelegi sub Archaeus, al cărui nume l-ai rostit de atîtea ori în această sară?

Dragul meu... Ţi-am vorbit de manuscriptul din sertar. Îmi vei concede cum că toată comedia n-ar fi avut loc [...] dacă nu era acel neînsemnat manuscript vechi de o sută de ani în fundul saltarului. Cîtă bogăţie [...] în cîteva foi terfelite, în care zăcea învăluit Archaeus. („O icoană vie a vieţii", spunea Eminescu în altă parte – *n.n.*)

Ei bine – priveşte viaţa ca o comedie – cine-o aranjează? Priveşte omul ca o maşină – cine-o ţine? Priveşte natura ca un decor – cine-o zugrăveşte? Ş-apoi nu uita că hîrtia chiar era de nevoie numai ca să fixeze pe Archaeus. Dacă iei manuscriptul, oare el nu exista? Ba da. Ce era el? Un nimic, o posibilitate... Dar închipuieşte-ţi acum că-n mijlocul reprezentaţiei un perete cade, un actor îşi rupe capul, unul îşi uită rolul... iată un archaeus jignit şi simţi tu că-i jignit. De ce simţi? Pentru că acel nimic e şi-n tine, pentru că insultat pe scenă e insultat în tine. Şi cu toate acestea el putea să remîie mii de ani în saltar şi corpul lui de hîrtie să putrezască, tu însuţi puteai să nu te naşti, să fii din numărul celora ce n-au fost niciodată... ei bine, totuşi existenţa era posibilă pentru că este. Ar fi existat ca o idee, ca o comedie primită, al cărei manuscript s-a pierdut şi despre care nimeni nimic nu ştie, deşi a existat, ba există în creerul naturei[1].

Prin urmare tu ai fost, eşti, vei fi totdeauna."

Socotim că, mai mult decît celelalte fragmente, acesta, nefolosit de obicei de către comentatori, redă mai bine originalitatea concepţiei lui Eminescu, în legătură cu o temă care părea doar de împrumut. În felul cum îl concepe el, arheul este o structură, sau un pachet de posibilităţi structurate, care stau

[1] „Şi cu toate astea sînt momente în viaţă în care aceste trei elemente ale minţii noastre (timp, spaţiu, cauzalitate, *n.r.*), aceste sertare în care băgăm o lume dispar pentru o clipă...", stătea scris în fragmentul principal (a se vedea ediţia Simion-Şuteu).

Scanned with OKEN Scanner

să treacă în sînul realităţii, dacă aceasta oferă condiţii favorabile realizării lui. Iar ceea ce merită să fie subliniat este tăria lui de a fi într-un anumit fel, şi numai aşa.

Am relevat mai sus condiţia generalului, din categoria căruia făcea parte Luceafărul şi, putem spune acum, fac parte arheii lui Eminescu, oricît de puţin glorioşi ar părea ei în comparaţie cu cel dintîi. Am arătat, cu prilejul interpretării *Luceafărului*, cum pot să existe, sau mai degrabă să subziste, un fel de structuri fără „existenţă" propriu-zisă, care însă apar dintr-o dată în realitate, perfect organizate, dacă s-au creat condiţiile apariţiei lor, dovedind că nu sînt simple improvizaţii ale realităţii. Aşa erau speciile acelea – la propriu, specii de vieţuitoare ce se nasc în cazul că clima Terrei se schimbă uşor, într-un sens ori altul – care nu pot să nu surprindă, cu perfecta lor organizare, pe oricine este făcut atent asupra apariţiei lor bruşte în sînul realităţii. La fel sînt (cu un alt exemplu, poate mai puţin convingător decît speciile de vieţuitoare ţîşnind în sînul realităţii, dar de fapt ţinînd tot de anumiţi „arhei") personalităţile acelea artistice sau „geniile" capabile să modeleze pături largi din umanitate, ivindu-se totuşi şi ele ca şi „întîmplător" în cîte un ceas de criză al spiritului. Să existe, oare, o raţiune universală, un creier al naturii, în care toate acestea să posede un fel de subzistenţă?

Nu poate fi vorba de aşa ceva, nici în viziunea lui Eminescu, ci pur şi simplu de structura lăuntrică, de intimitatea raţională, de sinea aceea mai adîncă a fiecărui lucru, una de natură să aducă ctitorii în realitate, sau, dacă nu poate să le aducă, sortită să rămînă în acea zonă ontologică pe care trebuie să o numim, împreună cu Eminescu, lumea arheilor. Tăria pe care o vede acestor arhei gînditorul şi poetul nostru este subliniată de faptul că el cutează a vorbi despre „jignirea" cîte unui arheu, ca şi cum ar fi vorba de o persoană morală. În realitate, limbajul acesta nu vrea decît să arate cît de bine structurat îi apare arheul, în aşa fel încît cea mai mică abatere să fie resimţită ca o adevărată lezare a unui prototip.

În acest sens, este un fapt că, din clipa în care am devenit conştienţi de prezenţa arheilor, fie în act, fie în zona lor de aşteptare, ne dăm seama cîte abateri nu sînt, în lumea noastră, şi cîte nu săvîrşim noi înşine. O proastă angajare în viaţă, un

Scanned with OKEN Scanner

pas greşit făcut în progresul civilizaţiei de către umanitate, o biruinţă aparentă, dar care striveşte omul – cum sînt în Occident cîteva din cele ale societăţii de astăzi –, toate acestea reprezintă jigniri aduse cîte unui arheu ştiut ori neştiut. Angajarea în viaţă trebuie să fie „esenţială" iar nu accidentală, anume pe baza necesităţii mai adînci a omului iar nu a unui demers arbitrar; progresul civilizaţiei trebuie obţinut sub un control uman, spre a nu se întoarce împotriva omului; iar biruinţele omului trebuie să-l ridice la ordine, nicidecum la profanitatea dezordinii istorice.

S-ar putea sublinia, şi de astă dată, că pe Eminescu îl întrista, într-un fel, tăria acestei raţionalităţi mai adînci a arheilor, care crea lumii noastre atîtea prilejuri de nefericire, prin incapacitatea ei de a obţine realizarea plină a arheului, aşadar prin jignirea pe care i-o aducea. Dar, depăşind tristeţile poetului în faţa consecinţelor viziunii sale, una raţională, ca tot ce ţine de sentimentul românesc al fiinţei, putem acum vedea în arheii lui Eminescu tocmai principiile de fiinţare, suflările, dihăniile acelea bune despre care vorbeam, şi care „instituie" fiinţa în lume, atunci cînd lumea le poate oferi prilejurile favorabile. Fiinţa lucrurilor, fiinţa existentului, pe care o caută ontologia – anume: ce *este* cu adevărat în lume? – îşi capătă, cu arheii, un răspuns conceptual solidar cu tot ce am făcut vădit în desfăşurarea sentimentului românesc al fiinţei, de la „întrebarea" asupra a ce este pînă la modelul ontologic posibil.

Scanned with OKEN Scanner

Trei mari gînditori români

Cultura noastră a avut în trecut trei mari gînditori care să-şi fi pus problema fiinţei: limba, un poet şi un sculptor.

Problema fiinţei are două feţe, una mai întunecată, ţinînd de greutatea lucrurilor de pe pămînt şi din cerul generalităţilor de a obţine fiinţa; alta mai luminoasă, a fiinţei privită în universalitatea ei. Limba şi Eminescu ne-au dat, în cele ce preced, faţa dintîi. Tot limba şi în chip surprinzător un sculptor, Brâncuşi, ne vor arăta faţa cea luminoasă.

În paginile de pînă acum am încercat să descriem, potrivit gîndului românesc din trecut, faţa mai întunecată, mai zbuciumată de căutări şi nelinişte, a fiinţei, care este şi faţa mai plină de nedumeriri a *cunoaşterii* ei. Am văzut, în primul capitol, cum prinde treptat contur, din formulările obişnuite ale *întrebării,* dar încă mai bine din formulările mai puţin obişnuite puse în joc de limba românească, un fel de orizont al fiinţei;

apoi, cum se ivesc, cu *modulaţiile româneşti ale fiinţei,* născute din iscodiri şi întrebări, un fel de situaţii ale ei sau de ipostaze care, fără s-o redea întocmai, înfăţişează, ca şi un fel de instantanee ale ei: fiinţa ca un *n-a fost să fie,* ca un *era să fie,* ca un *va fi fiind,* ca *ar fi să fie, este să fie,* în fine ca *a fost să fie;*

am văzut în al treilea capitol cum din toate aceste semne şi sclipiri ale fiinţei peste lume se naşte un *sentiment* al ei cu privire la lumea făpturilor reale, dînd chiar şi realităţilor individuale de o clipă sorţii de a fi sau măcar de a deschide cîmpuri ontologice, ca tot atîtea sclipiri de fiinţă;

Scanned with OKEN Scanner

am văzut, mai departe, cum putem organiza toate căutările acestea, atît ale lucrurilor cît şi ale cunoaşterii lor, într-o structură, un fel de arhetip sau un *model al fiinţei,* care se poate împlini, dar poate şi să nu aducă fiinţa la lumină, sub întunericul lumii individuale, sau cel al luminii *Luceafărului,* sau sub ziua oarbă a neîmplinirilor, cum ar fi în *Tinereţe fără bătrîneţe;*

şi am văzut, în al cincilea capitol, cum şi-au găsit toate acestea un fel de condensare în *arheii* eminescieni, care s-au ivit ca nişte duhuri bune să exprime felul cum se ridică totuşi spre fiinţă lumea, din negurile ei.

Despre fiinţa aceasta crescută de jos, căutînd să se închege din nesiguranţele şi puţinătăţile lucrurilor, urmărindu-şi un model şi împlinindu-se cîteodată, sub semnul unor principii de organizare botezate de Eminescu „arhei" – nu s-a vorbit de obicei în ştiinţa fiinţei. Gînditorii europeni din trecut care au practicat ştiinţa fiinţei nu s-au îndurat de lumea de jos, aşa cum a făcut-o gîndirea infuză românească. Ei au invocat în general o fiinţă de sus, sigură pe ea şi neîntinată de generaţie şi corupţie, una ce era prevăzută din plin cu luminozitate, dar care nu putea decît să arunce în umbră şi uneori în nefiinţă tot ce stătea sub ea. O asemenea fiinţă venea parcă să certe realităţile lumii, pe care tot ea le strivise, că nu se pot ridica pînă la ea, aşa cum în legendele noastre Muma Pădurii ceartă arborii care sînt strîmbi şi noduroşi. Aproape fiecare viziune ontologică din trecut – viziunea medievală sau cea a lui Wolff – a făcut din fiinţă un fel de Mumă a pădurii pentru cele de jos. Curajul de a întreprinde o ştiinţă a fiinţei pentru realităţile lumii acesteia, aşadar de-a nu spune că fiinţa este „altundeva" sau măcar „altceva", nu l-a avut întotdeauna cugetul omului, astfel încît viziunea românească trecută a fiinţei, pe care ni se pare că o putem desprinde din comorile limbii ca şi din cele ale gîndirii lui Eminescu, pune în evidenţă o notă originală în gîndul asupra fiinţei.

Dar, cum e şi firesc de vreme ce vorbeam de fiinţa lumii reale cu negurile ei, faţa descrisă pînă acum este aceea mai întunecată a fiinţei. Nu este în joc fiinţa privită în ea însăşi, cu bucuria pe care o poate da ea. Eminescu în orice caz nu a gîndit-o numai sub semnul bucuriei. Este în el o dublă natură de

Scanned with OKEN Scanner

gînditor, cu o faţă care-l trimitea nestăpînit la problemele ultime, unde nu încape loc decît pentru elegia marii poezii, şi o faţă întoarsă spre lumea reală, care-i trezea interesul pentru concret, pentru istorie, pentru limbă şi limbi, pentru dramaticele realităţi economice ale vieţii oamenilor, pînă şi pentru statistică. Dar, la fel cum el nu afla bucuria fiinţei în nemarginile lumii, nu o putea găsi nici în marginile ei, din care se străduia s-o scoată, cu Luceferii şi arheii săi.

În această privinţă Eminescu continuă linia *Învăţăturilor* lui Neagoe, a cronicarilor şi a *Divanului* lui Cantemir, unde peste tot inimile pendulează între duhul *Psaltirii,* sincer sau convenţional invocată, şi suflul cutezător al afirmărilor omeneşti, marcate şi ele totuşi de precaritatea a tot ce e omenesc.

Cineva a adus, totuşi, bucuria. A fost sculptorul acela al zborului şi al esenţelor, Brâncuşi. El singur spunea, cu îndrăznirea simplităţii, că vrea să aducă oamenilor bucuria.

Scanned with OKEN Scanner

FRAGMENTARIUM
și
ADDENDA

Scanned with OKEN Scanner

FRAGMENTARIUM

[...] Un Eminescu al gîndirii româneşti n-a apărut încă. Dar atîta vreme cît se vorbesc limbile popoarelor şi nu ale maşinilor, sîntem datori să credem că s-ar putea ivi unul.

Cuvînt împreună despre rostirea românească,
Bucureşti, Editura Eminescu, 1987, p. 9.

*

Dar iată la Eminescu un exemplu izbitor de cuvînt vechi care nu mai poate fi folosit, totuşi, cu el, în acelaşi timp o problemă ce nu poate fi ocolită. Cînd traduce pe Kant cu analiticul şi sinteticul lui, Eminescu nu spune „judecată" analitică sau sintetică, ci spune „judeţ". Ai zice că e un arhaism, şi, la drept vorbind, este. Dar în fond e şi un neologism, căci Eminescu îl scrie cîteodată „judeciu", de la *judicium* din latineşte. Şi ce e „judeţ" în fapt? Nu e nici arhaism, nici neologism, este un termen tehnic de care Eminescu se foloseşte spre a deosebi între judecata pe care o ai şi judecata pe care o faci; între facultatea judecăţii şi forma logică judecată. El nu vrea să spună „judecată" acolo unde e lucru judecat, unde judecata s-a formulat; zice „judeţ". Face rău? Vorbitorul filozofic de astăzi spune că face rău; gînditorul însă va spune că face bine, fiindcă deosebeşte acolo unde noi confundăm. Să reţinem cuvîntul cel vechi? Dar îi vom reţine problema, care e veşnică.

Cuvînt împreună despre rostirea românească, p. 203.

Scanned with OKEN Scanner

*

Eminescu nu foloseşte niciodată – ne spun cei care i-au contabilizat cuvintele – pe „depărtişor". Dar: „Mai departe, mai departe, / Mai încet, tot mai încet, / Sufletu-mi nemîngîiet/ Îndulcind cu dor de moarte", sau altă dată:„Rătăcit, nemîngîiet, / Ca un suflet fără parte, / Mai departe, mai departe, / Mai încet, tot mai încet", sau variantele la *La steaua* şi toate versurile sale, la urma urmelor, ce sînt ele decît un comentar poetic la adverbul „depărtişor"?

Cuvînt împreună despre rostirea românească, p. 214.

*

Nu te poţi opri atunci, dacă ai ieşit o clipă din cartea lui Hegel, să te gîndeşti la ceea ce se întîmplă în istoria reală şi, poate mai impresionant decît oriunde, în istoria culturii: trecerea de la substanţă la subiect e legea însăşi a culturii, dialectic ori nu înţeleasă. Să nu luăm cazul lui Shakespeare, în care în chip izbitor substanţa momentului elisabetan, purtînd în ea deopotrivă istoria regilor Angliei şi cultura Renaşterii, se rezolvă într-un subiect creator, în acest Shakespeare, care avea apoi să devină el însuşi o substanţă pentru cultura engleză. Să lăsăm cazul Shakespeare altora; să urmărim în schimb cazul Eminescu, mai apropiat inimilor noastre.

În Eminescu, substanţa a devenit subiect. Cultura noastră folclorică, cultura lumii întregi aşa cum a ştiut el să şi-o însuşească, în sfîrşit rostirea noastră românească, toate laolaltă se topeau pentru Eminescu într-o substanţă. El le-a făcut subiect. Pătruns de ele, le-a pătruns şi îmbibat la rîndul său cu subiectivitatea sa, aşa încît codrul se leagănă acum, pentru noi, aşa cum l-a cîntat Eminescu, iar zeii şi oamenii se tînguie după tînguirea lui. Firește că se mai pot închipui, în cultura noastră, şi alte subiectivităţi creatoare în care să se rezolve substanţa aceea. Dar între timp Eminescu însuşi a devenit substanţă, şi subiectele creatoare noi nu mai pot apărea în lumea noastră fără să-l distileze pe el, ca o esenţă, în subiectivitatea lor.

Scanned with OKEN Scanner

Ce neadevărat ar fi totuşi – şi ce străin de hegelianism – dacă ne-am grăbi să fim „subiecte" pe socoteala substanţei Eminescu, dacă l-am reface ca simpli epigoni. Trecerea de la substanţă la subiect nu se face conştient: e o pătanie dialectică. Tot ce se poate face vroit, şi ce face deliberat conştiinţa, în cadrul fiecărei triade a lui Hegel, este să cunoască, să pătrundă, să se lămurească asupra propriei sale substanţe. Ce percep şi pricep eu din lumea aceasta a senzaţiilor? îşi spunea conştiinţa pură şi simplă. Ce este Viaţa aceasta care mă pune pe lume şi mă opune altora? îşi spunea conştiinţa de sine.

Iar la fel, într-o cultură, vine ceasul cînd te întrebi: care mi-e substanţa – limba, folclorul, aria de cultură? De aceea şi sîntem în ceasul acesta, cu Eminescu, întocmai ca după începutul oricărei triade hegeliene. Care ne e substanţa? Ce e Eminescu acesta, în răspîndirea căruia ne luptăm pentru o afirmare de *subiectivitate* românească?

De altfel, întreaga noastră cultură românească trăieşte astăzi limpede pe modelul triadei hegeliene. Cînd vezi feciorii aceştia de ţărani ridicaţi dintr-o dată, ca subiecte creatoare, pînă la pragurile marii poezii şi cunoaşteri, cînd îi vezi chinuiţi de gîndul că pierd substanţa din care totuşi au trebuit să se desprindă – („Unde eşti, Mamă!", striga un poet) – înţelegi cum substanţa românească, atîta amar de vreme reţinută ca substanţă, se rezolvă în subiecte şi se dizolvă în obiectivitatea istoriei de mîine.

Iar cutremurul acesta pe care-l încearcă orice substanţă ce devine subiect trebuie înfruntat şi de noi cu încrederea pe care ţi-o poate da dialectica, în acest ceas al cărţii lui Hegel chiar. Căci iată, se rezolvă şi încheie substanţa unei Vieţi istorice, şi se deschide calea, *cu noi cu tot,* către substanţa nouă, care poartă numele de raţiune.

Povestiri despre om. După o carte a lui Hegel,
Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1980, p. 52-53.

*

Asupra traducerii lui Eminescu din *Critica raţiunii pure* apasă un blestem: este o judecată, o sentinţă, un judeţ, ca să spunem aşa, care s-a rostit acum mai bine de şase decenii din

Scanned with OKEN Scanner

rîndul apropiaţilor lui Maiorescu. Judecata aceasta a lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu, făcută totuşi cu bună credinţă şi chiar cu devoţiune, dar îngustată de obsesii lingvistic-literare, *a privat cultura noastră* şi în particular specialitatea filozofiei *de neobişnuita lecţie eminesciană.* Nu s-a mai putut vedea ce bună şcoală este în încercările de traducere ale lui Eminescu; nu s-a putut aprecia nici însemnătatea influenţei lui Kant – mai sănătoasă, chiar dacă mai puţin poetică decît a lui Schopenhauer – asupra fruntaşilor culturii noastre, şi nici măsura pătrunderii filozofice a poetului. O singură judecată aşadar, căreia i-a urmat nepăsarea celor din specialitate faţă de traducere, chiar după publicarea ei în ediţia Cuza (1914), a fost deajuns spre a lăsa neatins un moment esenţial în gîndirea şi rostirea filozofică românească.

Judecata în chestiune se reduce, în cele din urmă, la afirmaţia că limba lui Eminescu, atît de matură în poezie, este surprinzător de puţin „desăvîrşită" în filozofie; că aci poetul pare a se fi întors pur şi simplu „cu cîţiva ani îndărăt în viaţă, la o fază anterioară a culturii sale" („Convorbiri literare", 1906, p. 540) folosind – spune I.A. Rădulescu-Pogoneanu – arhaisme, ardelenisme şi doar din cînd în cînd creînd cuvinte noi, nu întotdeauna fericite. Trebuia să vină Maiorescu...

Fără îndoială, trebuia să vină Maiorescu; şi a venit atît de potrivit, încît astăzi nici nu mai ştim cît „Maiorescu" este în vorbirea noastră cultă, în speţă ce adînc s-a împlîntat în rostirea noastră contribuţia adusă de uriaşul bun-simţ şi bun-gust maiorescian. Dacă însă principala operă maioresciană, *care e aceasta,* s-a topit în chip glorios în firescul felului nostru de a vorbi şi argumenta, gîndirea nu trebuie, totuşi, să ocolească *nefirescul* începutului filozofic românesc, căci, în materie de filozofie, adesea tocmai termenul nefiresc, cel făcut şi desfăcut în părţile lui alcătuitoare, tocmai termenul regîndit şi rebotezat este cel care trezeşte la viaţă cugetele şi le educă.

Judecată, judeţ, judicium, în volumul *Caietele Mihai Eminescu,* vol. I, ediţie de Marin Bucur, Bucureşti, Editura Eminescu, 1972, p. 26-27.

Scanned with OKEN Scanner

*

„Horetită", de la *horos*, „determinaţie" în greaca veche; vrea să denumească dereglarea determinaţiilor pe care şi le dau lucrurile şi omul, o dereglare ce poate duce la precipitarea, dar şi la încetinirea lor, pînă la extincţiune. Maladie însoţind fenomenele de voinţă, la om, în timp ce catholita era legată mai mult de sentiment, iar todetita de inteligenţă şi cunoaştere.

De horetită suferă, pe linia voinţei, fie marii nerăbdători, fie dimpotrivă marii îndurători şi gloata răbdătorilor lumii. Dacă dereglarea manifestărilor este pricinuită în primul rînd de voinţă, cu plusul şi minusul ei, aceasta poate accelera ori decelera cursul lor. Pînă şi ritmul manifestărilor istorice încearcă voinţa omului să-l schimbe, cu devenirea stimulată şi devenirea încetinită ce poate aduce ea. De aceea horetita va apărea, mai mult decît primele două maladii, şi la scară istorică. Dar atît la om cît şi în istorie, poate lua fie o formă acută, fie una cronică.

1. *Horetita acută.* Dacă te gîndeşti la horetita insului uman – nu încă la cea a istoriei sau, poate mai mult, la cea a firii – îţi vin întîi în minte marii nerăbdători, ca Don Quijote, de care aminteam, ca Faust pe planul lui, ca unele figuri reale din istoria culturii, un Nietzsche de pildă, şi în orice caz ca profetul creat de el după chipul şi asemănarea sa, Zarathustra. Dacă te gîndeşti la zei, îţi vine în minte Luceafărul, închipuit de basmul şi apoi de poetul nostru. Pe toţi aceştia îi încearcă maladia spirituală a neputinţei de a-şi da manifestări potrivite voinţei lor.

Să începem cu poemul eminescian, în care, la fel de impresionantă ca maladia catholitei la Cătălina – aspiraţia ei către universal şi sentimentul exilului ca rătăcire în lumină („coboară şi viaţa-mi luminează") – este, combinată cu todetita, maladia horetitei la Luceafăr. Ba, în timp ce la fată maladivitatea nu urcă pînă la o formă de tragic, ci doar sporeşte fiinţa umană, înfrumuseţîndu-i dragostea ei de pămînteană, la Luceafăr suferinţa are un caracter tragic. Căci există şi un tragic al naturilor generale, ca Luceafărul, parcă un îndoit tragic: dincolo de cel de-a nu putea obţine (decît „cu greu") o întruchi-

pare individuală, aşa cum cu greu vine din lumea sa Luceafărul, tragicul cel nou, *după* ce şi-a obţinut întruchiparea individuală, de-a nu putea obţine şi determinaţii – adică tocmai suferinţa horetitei.

S-ar spune că nu se poate vorbi de tragic al generalului, de vreme ce tragicul reprezintă o experienţă de limită a *omului;* ar reveni doar insului sau colectivităţii istorice bine individualizate. Dar generalul are din plin o versiune umană, anume „geniul", care-l încorporează, spre a vorbi cu romantismul bun şi cu Eminescu. *Cel puţin* în versiunea geniului poate apărea un tragic, care nu mai este al persoanei, ci al naturii generale încorporate în ea. Un exemplu în acest sens îl dă tocmai Luceafărul, în care Eminescu vedea mărturisit drama şi neputinţa geniului „de a ferici pe alţii şi de a se ferici pe sine".

Într-adevăr, ca natură generală Luceafărul nu se poate individualiza (suferind ca atare de todetită); sau reuşeşte o clipă să se individualizeze, ba chiar de două ori, dar de fiecare dată este mai degrabă „un mort frumos cu ochii vii". Nu-şi poate da determinaţii pământeşti, împletind deci todetita sa cu o horetită acută. Demiurgul îi va arăta că ar putea totuşi căpăta unele determinaţii, dacă le-ar dori în consonanţă cu natura lui generală; numai că Luceafărul îşi doreşte determinaţiile iubirii *omeneşti,* care este firesc împletită cu dăruirea de sine şi cu moartea, iar ceea ce este general nu poate intra în noaptea dăruirii individuale şi a morţii.

Nerăbdarea Luceafărului de a obţine determinaţii pământeşti este, într-un fel, în simetrie cu cea a lui Faust, care vrea determinaţii suprapământeşti, între altele ridicarea pînă la Duhul Pământului. Cu aceeaşi precipitare care-l face pe Luceafăr să vrea şi să ceară determinaţii individuale, pentru fiinţa lui generală, doreşte Faust determinaţii ale generalului pentru fiinţa sa „genială". Dar Duhul Pământului îi curmă avîntul, aşa cum Demiurgul îl curma pe al Luceafărului. Şi la fel cum acesta se întoarce la limitaţia sa, rămînînd „nemuritor şi rece", tot aşa va rămîne Faust „muritor şi rece", străin de orice determinaţie reală, neparticipînd decît cu posibilul pe care i-l conferă Mefisto, nu cu realul propriu, la tot ce i se întîmplă după întîlnirea

Scanned with OKEN Scanner

cu Duhul. Atît la unul cît şi la celălalt horetita ia forma critică a experienţei ultime, care duce la extincţiunea spirituală.

Cu totul altfel, şi anume în pozitivul şi cu bogăţia ei, se manifesta horetita la Don Quijote.

Şase maladii ale spiritului contemporan,
Bucureşti, Editura Univers, 1978, p.67-69.

*

Acum aproape 100 de ani au avut loc trei înmormîntări de răsunet. Două dintre ele au fost consemnate de literatură, căci nu istoria, ci literatura poate reda adevărul unei clipe a comunităţilor; a treia, petrecută în lumea noastră, se petrece într-un fel încă.

Înmormîntarea reginei Victoria a descris-o Galsworthy în *Forsyte Saga,* şi numai în paginile cărţii, cu ochiul lăuntric al minţii, necum cu ochiul care priveşte micul ecran, se poate percepe spiritul obiectiv al unei comunităţi devenit dintr-o dată conştient de el, cum s-a întîmplat pe atunci la Londra. Înmormîntarea lui Victor Hugo a redat-o Barrès într-unul din romanele sale, evocînd şi el clipa în care o realitate mai puternică decît oamenii izolaţi apare aievea în faţa lor.

Înmormîntarea lui Eminescu, în al cărei convoi mergeau pe jos trei oameni aleşi să fie prim-miniştri, nu a fost încă descrisă la nivelul celorlalte două. Dar poate nici nu era nevoie: căci dacă te întrebi astăzi ce mai este victorian în sufletul englez, ce mai este hugolian în cel francez, nu te întrebi ce a rămas eminescian în sufletul nostru. *Ceva* a supravieţuit ceremoniei înmormîntării. Dar consemnate ori nu, toate trei înmormîntările, în aceeaşi măsură, au trezit pentru o clipă o altă fiinţă în fiinţa aparentă a lumii.

Jurnal de idei, (XIV), în „Cronica",
an XIV, nr. 25, 22 iunie 1979, p. 6.

*

Ceva cu totul impresionant în *Luceafărul,* dincolo de magia poetică peste tot plutitoare, apare tocmai în strofele pe care Maiorescu le-a lăsat deoparte şi pe care gintea critică, pe urmele maestrului, nu se grăbeşte nici ea să le valorifice,

Scanned with OKEN Scanner

întotdeauna. Demiurgul arată Luceafărului cum ar putea o natură generală, cu determinările ei, să intre în adecvație cu determinările lumilor rămase în cercul lor cel strîmt și pe care doar norocul le petrece. Demiurgul indică într-adevăr trei sau patru feluri de a face „clic" cu lumea de jos (a toate stăpînirea prin înțelepciunea și puterea gîndului, a toate stăpînirea prin puterea oștilor), dar Luceafărul vrea acea întîlnire cu lumea care *nu-l* pune pe el, ca natură generală, în adecvație cu ea: iubirea ce consumă. (Ești ispitit să te întrebi dacă în vreuna din acele ipostaze valabile Luceafărul n-ar fi putut să întovărășească și pe Cătălina. Dar poate că demiurgii nu îngăduie nici celor de sus, nici celor de jos, ca dintr-o singură lovitură să obțină două clic-uri.)

Jurnal de idei, XV, în „Cronica", an XIV, nr. 50, 14 decembrie 1979, p. 6.

*

În Caietele lui Eminescu (pe care nu le-au facsimilat încă nici cei de la București, nici cei de la Iași, nici cei de la Botoșani și nici măcar cei de la Ipotești) cititorul este confruntat cu ceva incredibil, aproape: o bună întîlnire cu toate. Nu te mai saturi văzînd cum poetul marilor nefericiri călătorește atît de fericit peste întinderile culturii, întîrziind prin văzduhurile ca și prin cîmpurile ei, prin metropolele ca și prin bordeiele ei, și mîngîind cu nesaț cuvinte, cunoștințe, discipline întregi și din cînd în cînd simple rime. Ce împlinită iubire, în haosul desmierdărilor acestora! Cineva cît boaba spumii, în ființa sa individuală, s-a bineîntîlnit cu toate rînduielile lucrurilor și ale spiritului, devenind stăpîn peste nemarginile lumii noastre. Căci ori de cîte ori sîntem în adecvație cu el, *sîntem*.

Jurnal de idei, XV, în „Cronica", an XIV, nr. 50, 14 decembrie 1979, p. 6.

*

În viziunea, cosmică și nereligioasă, dar tot axată pe general, a *Luceafărului* eminescian, ceea ce apare izbitor nu este retragerea generalului față de real (retragerea sa pare chiar o înfrîngere și o revenire la condiția de a fi „nemuritor și rece"),

Scanned with OKEN Scanner

ci dorinţa lui de a căpăta o individualizare. Dacă poemul este înţeles în opoziţia frustă dintre nemuritor şi muritor, atunci el ar fi platitudinea însăşi. Dar interpretat ca ieşire a generalului din nediferenţierea şi nelimitaţia „nemuririi", ca năzuinţă către individuaţie şi limitaţie (iar Demiurgul va şti să arate Luceafărului că intrarea în limitaţie este posibilă pentru un general, dar într-o limitaţie care nu limitează, cum sînt cele cîteva pe care i le enumeră) poemul devine unul al angajării şi nu al detaşării, aşa cum este unul al fiinţei cu individuaţie cu tot, iar nu al veşniciei reci, de care are parte generalul lăsat singur. „În cercul vostru strîmt", cum spune Luceafărul, ar vroi să intre şi el; iar dacă ar putea-o face, atunci „*norocul* vă petrece" ar cădea, înlocuit fiind cu o formă de necesitate ce ar lărgi cercul. Prin coborîrea generalului într-un individual potrivit, *fiinţa s-ar împlini.* Dar legenda era a neîmplinirii, şi poetul a redat-o ca atare.

Tratat de ontologie, în volumul *Devenirea întru fiinţă,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, p.249-25o.

*

Situaţia logică a *proporţiei* (ana-logie, la antici) va fi un izvor de nesfîrşită mirare. [...]

Dar încă mai surprinzător pentru reflexiunea logică este să vadă că şi mijloacele poeziei pun în joc situaţia logică a proporţiei. Ce este o metaforă, dacă o analizezi în structura ei formală? Este o proporţie ascunsă.

Să întîrziem puţin, spre a ilustra virtuţile proporţiei, asupra versului aceluia care a schimbat, poate, faţa culturii noastre literare. Cînd Eminescu trimite de la Viena *Veneră şi Madonă* revistei „Convorbiri literare", nimic altceva în poezia sa nu putea trezi emoţia deosebită a lui Negruzzi, şi apoi a lui Maiorescu, mai mult decît versul: „Braţ molatec ca gîndirea unui împărat poet". Vom spune, chiar fără nici o acoperire, că de la acest vers începe cultura română modernă. Dar el este în spectrul său, ca orice metaforă, o proporţie, adică o egalitate de rapoarte. Raportul dintre mişcările braţului şi moliciunea lui

Scanned with OKEN Scanner

este acelaşi cu raportul dintre mişcările cugetului şi gîndirea împăratului poet. Iar ca într-o proporţie, locul rapoartelor este indiferent. Poţi scrie $\frac{10}{5} = \frac{6}{3}$, sau $\frac{6}{3} = \frac{10}{5}$, e totuna. Ar trebui, după poeticile obişnuite, ca metafora să fie: „gîndire de împărat poet, ca un braţ molatec", căci în metaforă comparaţia concretizează; dar iată că poetul a folosit libertatea internă a proporţiei şi a comparat concretul cu ceva abstract, pentru o dată. A răsărit de aci miracolul poetic. Firește, nu vom pretinde că situaţia logică a proporţiei îl tălmăceşte, cît de cît. Dar ne-am oprit o clipă asupra miracolului poetic spre a face vădit că pînă şi acolo se poate cuibări o situaţie logică.

Scrisori despre logica lui Hermes, București, Editura Cartea Românească, 1986, p.14.

*

Ar putea părea iarăşi curios că relevăm logicul în principal la om; dar unde pot apărea mai limpede părţile purtătoare de întreg (dacă se acceptă, măcar provizoriu, această definiţie a cîmpului logic), sau trecerea mediului extern în mediu intern? Căci mediul extern poate fi preluat ca mediu intern, marea sărată şi caldă a putut fi închipuită ca preluată în sîngele cald şi sărat al mamiferului, partea ridicîndu-se astfel la puterea întregului. Dar făcînd aşa, partea este mai mult decît ea însăşi, sau e dincolo de ea – ceea ce se vede statornic la om şi în cele omeneşti. Un om este cu adevărat om şi iese din statistică atunci cînd devine o lume. („În fiecare om o lume îşi face încercarea", spune Eminescu; în fiecare *ar trebui* să-şi facă încercarea.) În genere, dacă un lucru nu se revarsă dincolo de el, nu-şi merită numele [...].

Scrisori despre logica lui Hermes, p. 21.

*

Dar ne vine în minte un frumos exemplu românesc, pe plan literar, spre a pune în lumină virtuţile „stilistice" ale rostirilor fundamentale. Ne amintim cu toţii de poezia de debut a unui

Scanned with OKEN Scanner

tînăr pe care Călinescu l-a remarcat în ceasul ultim al exerciţiului său critic: de acel *Eminescu* al lui Marin Sorescu. Ce exprimă poezia în chestiune, sortită să rămînă antologică? Exprimă tocmai „aplicarea" unor determinaţii – toate aspectele realităţii româneşti dragi nouă – asupra unei realităţi individuale: Eminescu. Nu e nevoie să amintim poezia; este suficient să-i redăm structura. Se *poate* face poezie chiar şi cu rostirea fundamentală sortită să ducă la simple aspecte de civilizaţie. Căci poezia trece prin toate rostirile omului şi ale lucrurilor, aşa cum trebuie să treacă *formal* logica.

Scrisori despre logica lui Hermes, p. 80.

*

Vrei să ştii ce e marea poezie? E tristeţea că devenirea întru fiinţă nu e întotdeauna lotul lumii. Că totul se surpă, în orele devenirii întru devenire a timpului devorator, ca în *Sonetul XIX* şi în aproape toate sonetele lui Shakespeare, ca în Hölderlin, ca în Eminescu.

Din *Jurnal de idei,* II, 203, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990, p. 102.

*

O naţiune se poate educa printr-un om (Eminescu) şi chiar printr-un simplu cuvînt (întru).

Jurnal de idei, II, 295, p. 130.

*

Nici o fiinţă pămîntească nu merită să i te închini - şi totuşi i te închini. E *celălalt* sens al *Luceafărului* lui Eminescu: întîlnirea dintre două lumi, cînd cea incoruptibilă se înclină în faţa coruptibilului. (...)

Ce e extraordinar în *Luceafărul* nu este că nemuritorul coboară; e că muritorul (care arde, cucerit de un simplu Cătălin) rezistă...

Jurnal de idei, V, 27, p. 230.

Scanned with OKEN Scanner

*

Fiecare cultură are într-un ceas al ei un „om deplin", un arhetip: Homer - Dante - Shakespeare - poate Cervantes - Goethe. La noi, Eminescu.

E ceasul unic în care limba nu e încă deplin formată, istoria comunităţii e deschisă, spiritul culturii e încă nedefinit. Acel ceas e irepetabil. Nu vom mai avea un Eminescu, aşa cum nici culturile celelalte nu au mai avut un Dante, un Shakespeare, un Goethe...

Jurnal de idei, V, 36, p. 234.

*

Dacă aş şti cu-adevărat că există milioane de români care ar fi gata să vadă (ca sovieticii) ţeasta lui Eminescu, dar nu există cîteva mii care să vadă ce era *în* ţeasta lui Eminescu, atunci ducă-se de-a berbeleacul neamul acesta în neantul istoriei.

Jurnal de idei, V, 221, p. 276.

*

Inmormîntarea reginei Victoria (Galsworthy), a lui Victor Hugo (Barrès?), a lui Eminescu, cu trei primi-miniştri mergînd pe jos – trezesc emoţia elementului ca realitate plutind peste oameni.

Jurnal de idei, VI, 5, p. 320.

*

Performanţa Eminescu. Performanţa Eliade. Şi nu au avut nevoie de şcoli. (...)

Doar performanţa valorifică sănătatea trupului şi a minţii. Doar ea se înscrie în lume, dar mai ales în viitorul propriei comunităţi.

Jurnal de idei, VI, 291, p. 376, 377.

*

Caietele Eminescu, adevăr, ediţia Perpessicius, exactitate.

Jurnal de idei, VI, 331, p. 383.

Scanned with OKEN Scanner

ADDENDA

„Un asasinat național"

Ultima ediție[1] a poeziilor lui Eminescu a fost scoasă sub îngrijirea foarte harnicului critic, d-l Eugen Lovinescu. Publicată în „Biblioteca clasicilor români", această ediție poartă destinația precisă a popularizării, în vederea căreia d-l Lovinescu a făcut un tur de forță critică de indiscutabilă suplețe.

Într-adevăr, ideea care a patronat realizarea noii ediții a poeziilor lui Eminescu a fost cea a unei concilieri între punctul de vedere estetic de a privi o operă și punctul de vedere istoric. Cercetată estetic, întreaga operă a unui autor de valoare se condensează, prin eliminarea bucăților minore, în cîteva bucăți – de cele mai deseori majoritatea – care să aibă calitatea de-a participa, cel puțin cu un detaliu, la valoarea acelui autor. Dimpotrivă, cercetată istoric, opera se înfățișează integral, chiar dacă unele bucăți falsifică prin nerealizarea lor ideea generală asupra creatorului de artă – și cronologic, chiar dacă linia evoluției în creație se frînge.

D-l Lovinescu a încercat, în ediția d-sale, să mulțumească atît un punct de vedere critic, cît și pe celălalt; și anume, a publicat în întregime opera poetică a lui Eminescu, cu toate că cel puțin cîteva „poezii de adolescență" sînt nepublicabile și, pe de altă parte, s-a silit să dea un aspect estetic ediției, începînd volumul cu poezia *Veneră și Madonă*, de la care procedă adevăratul Eminescu, și nu cu acele realizări mediocre de adolescență, pe care le publică la sfîrșitul volumului, într-o anexă.

---

[1] *Poezii* de Mihai Eminescu, Editura „Ancora", București, [1929], lei 45.

Scanned with OKEN Scanner

Încercarea aceasta dovedeşte, după cum am spus, supleţe. Dar, ca încercare, ea deschide un cîmp de violente discuţii. Astfel, dacă, de pildă, apărătorii principiului istoric sînt mulţumiţi cu ceea ce le oferă ediţia d-lui Lovinescu şi găsesc, poate, că s-au făcut prin ea destule concesii adversarilor lor estetizanţi, aceştia din urmă în nici un caz nu pot fi satisfăcuţi de compromisul realizat acolo.

Însă nu ne lăsăm tentaţi să apărăm principiul estetic, deşi îi acordăm o mai amplă valoare decît celui istoric, ci altceva vrem să semnalăm prin aceste rînduri: o inconsecvenţă dublată de o neînţelegere a d-lui Eugen Lovinescu.

Menţionam zilele trecute, scriind despre marele nostru dramaturg Alexandru Davilla, o obiecţie zgomotoasă, adusă de d-l Lovinescu admirabilului *Vlaicu-Vodă*. Obiecţia o găsisem nefondată. D-l Lovinescu, pomenind acele versuri adînc umane (după cum a accentuat în acest ziar chiar d-l Alexandru Davilla) în care tînărul Mircea, mai tîrziu voievod al Ţării Româneşti, mărturisea că iubeşte atît de mult încît ar fi în stare să părăsească domnia, dac-ar avea-o, şi chiar neamul –, spusese că acest fel de a-l prezenta pe gloriosul Mircea e „un asasinat naţional". Am protestat atunci în numele eticii istorice care, dacă cere idealizarea eroilor, nu o face cu preţul „dezumanizării" lor.

Astăzi d-l Lovinescu scoate o ediţie a poeziilor lui Eminescu unde, în numele principiului istoric şi pentru a conceda unei ieftine curiozităţi a spiritului public, pune laolaltă opera autenticului Eminescu şi mediocrele realizări ale lui Eminescu adolescent. Cu alte cuvinte – şi aici e inconsecvenţa d-lui Lovinescu –, întocmai ca în *Vlaicu-Vodă*, îşi arată eroul în întreg decursul vieţii sale, inclusiv păcatele tinereţii.

Dar greşim cînd spunem „întocmai ca-n *Vlaicu-Vodă*". (Şi aci e *neînţelegerea* d-lui Lovinescu.)

Un personaj istoric nu numai că poate, dar trebuie să fie reprezentat în toată desfăşurarea vieţii şi cu toate fluctuaţiile firii sale omeneşti. Pentru că rostul istoriei este, după toate normele, educator, moral. Este etic. Adică închide posibilitatea unei pilduiri, depăşind uneori educaţia morală sau, dacă vreţi, amplificînd-o prin raportare la un tip istoric. Dar, cum posibilitatea de pilduire cere pentru eficacitate o adaptare a modelului la discipol, pentru ca acesta să poată efectua normal, adică

Scanned with OKEN Scanner

gradual (şi nu prin salturi, imposibile eticeşte), ascendenţa, eroul istoric nu trebuie să fie mai mult ideal decît real. În consecinţă, chiar dacă nu cerem *verismul* istoric, cerem *realismul* ei; lucru pe care l-au exprimat atît de bine anticii într-un principiu pe care l-am mai citat: „Uriaşii umblă printre oameni".

Dimpotrivă, o operă de creaţie (corespondent în artă al unei „opere" de viaţă) interesează estetica pură. Elemenul etic, impurificator, nemaiintrînd în cadrele ei – căci ea are drept rost nu să pilduiască, ci doar să placă – editarea integrală a unui autor excepţional, care conţine totuşi, cum e şi firesc, bucăţi slabe, poate, într-un sens să însemne „un asasinat naţional". În urmarea acestor consideraţii, se poate găsi că-n orişice caz e mai aproape de culpă d-l Eugen Lovinescu decît d-l Alexandru Davilla.

Dar repetăm că nu aceasta am vrut să dovedim. Ci doar o inconsecvenţă pe care s-a grefat o neînţelegere a reputatului nostru critic. Am fi foarte afectaţi dacă cineva, convins de aceste rînduri, l-ar arăta cu degetul zicîndu-i: „asasin". Dar n-am fi deloc afectaţi dacă altcineva, mai moderat, l-ar avertiza, doar, să nu mai certe pe alţii de propriile d-sale greşeli.

În „Ultima oră", an I, nr. 98, 25 aprilie 1929, p. 2.

În loc de „Prefaţă"

„... Această parte netraductibilă a unei limbi formează adevărata ei zestre de la moşi-strămoşi, pe cînd partea traductibilă este comoara gîndirii omeneşti în genere. Precum într-un stat ne bucurăm toţi de oarecari bunuri, cari sunt ale tuturor şi a nimănui, uliţi, grădini, pieţe, tot astfel şi în republica limbelor sunt drumuri bătute cari sunt a tuturor – adevărata avere proprie o are însă cineva acasă la sine;

iar acasă la dînsa limba românească este o bună gospodină şi are multe de toate."

Eminescu

ms. 2 257, fila 242

În volumul *Creaţie şi frumos în rostirea românească*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1973, p. 5.

Scanned with OKEN Scanner

„Acel manuscript vechiu de o sută de ani“

– Viziuni şi gînduri cuprinse într-un manuscris eminescian –

Întocmai cuvintelor noastre, Eminescu spune mai mult decît exprimă. Păstrează un rest. Acest rest este de găsit la propriu în manuscrisele sale, printre care cîte unul ar putea fi privit drept un adevărat Archaeus al culturii noastre. Am voi să arătăm aceasta pentru manuscrisul 2 287. Dar ce este un Archaeus? Ne spune, într-un alt manuscris (2 268), însuşi Eminescu:

„Dragul meu ... Ţi-am vorbit de manuscriptul din sertar. Îmi vei concede cum că toată comedia n-ar fi avut loc [...] dacă nu era acel neînsemnat manuscript vechiu de o sută de ani în fundul saltarului. Cîtă bogăţie [...] în cîteva foi terfelite, în care zăcea învăluit Archaeus.

Ei bine – priveşte viaţa ca o comedie – cine-o aranjează? priveşte omul ca o maşină – cine-o ţine? priveşte natura ca un decor – cine-o zugrăveşte? Şi-apoi nu uita că hîrtia chiar era de nevoie numai ca să fixeze pe Archaeus. Dacă iei manuscriptul, oare el nu există? Ba da. Ce era el? Un nimic, o posibilitate... Dar închipuieşte-ţi acum că-n mijlocul reprezentaţiei un perete cade, un actor îşi rupe capul, unul îşi uită rolul... iată un Archaeus jignit şi simţi tu că-i jignit. De ce simţi? pentru că acel nimic e şi-n tine, pentru că insultat pe scenă e insultat în tine. Şi cu toate acestea el putea să rămîie mii de ani în saltar şi corpul lui de hîrtie să putrezească, tu însuţi puteai să nu te naşti, să fii din numărul celor ce n-au fost niciodată... ei bine totuşi existenţa era posibilă pentru că este. Ar fi existat ca o idee, ca o comedie mimată, al cărui manuscript s-a pierdut şi despre care nimeni nimic nu ştie, deşi a existat, ba există în creerul naturei.“

Un Archaeus este, aşadar, un ghem de gînduri, de viziuni şi de posibilităţi, cărora le e dat fie să modeleze realul, fie să se stingă în propriul lor nimic. Dar nimicul acesta este, ca posibilitate, definit. El are nu numai ordine lăuntrică – aşa cum există ordine lăuntrică în *dezordinea* caietelor eminesciene –

Scanned with OKEN Scanner

dar are şi putere modelatoare în afară. Ceva arhetipal se poate adesea citi în el pentru propria noastră lume. Aşa ne apare mai jos, rînd pe rînd, imaginea lui Ilie, fratele stins din viaţă la şaisprezece ani (e curios cum nu s-a folosit îndeajuns locul acesta admirabil), sau imaginea geniului, a geniului istoric (Kant), a omului învăţat laolaltă cu înţelesul omului de rînd, sau înţelesul istoriei, în acelaşi timp întunecate şi luminoase.

„De cîte ori voi să-mi închipuiesc figura unui om nobil şi inteligent pe care nu-l cunosc îmi ese Ilie 'nainte – precis văd înaintea mea ochii lui albaştri, de cîte ori citesc un pasagiu înţelept, îmi pare că-l aud citit de glasul lui. Îşi prezintă oare orişicine ideea unei persoane iubite (şi pierdute) în închipuirile cele mai valoroase şi mai preţuite ale sufletului său, sau asta este numai în cazul meu? Şi dacă li s-ar prezenta într-adins ce însemnează asta? Chiar dacă mă-nchipuiesc mare, onorat, sapient, îmi pare că aş voi s-o fiu sub forma lui şi nu sub a mea; poate cînd mă primblu picioare şi corpul meu au acea legănare proprie mersului său..." (fila 11).

„De ce cînd cineva (oricine ar fi) citeşte biografia unui geniu cearcă a găsi, încifrează chiar trăsuri ale individualităţii sale în acele trăsuri mari ale unui bărbat însemnat? Fiindcă într-adevăr în fie ce organism omenesc sînt potenţiă coardele omenirei întregi. Nu vorbim de treaptă – acestea sînt infinite. Poate că de acolo se explică plăcerea ce oamenii o găsesc în operele poeţilor – şi de acolo coincidenţa cea ades uimitoare în pasage, ba în cugetări organice întregi a autorilor celor mari. Este acelaş om, care trăieşte în toţi – şi naturi inferioare cred cum că s-a plagiat unii pe alţii, pe cînd poate nici nu s-au citit.

Şi fiindcă fiecare regăseşte sîmburele individualităţii sale în cei mari, crede de datorie a reda în comentarii şi ramificaţiile individuale ale acelui sîmbure; de aicia apoi se nasc diferiţi glosatori şi explicatori, cari de care mai poeţi, ai autorilor mari" (fila 12 – 12 v.).

„Da! orice cugetare generoasă, orice descoperire mare purcede de la inimă şi apelează la inimă. Este ciudat, cînd cineva a pătruns odată pe Kant, cînd e pus pe acelaşi punct de vedere atît de înstreinat acestei lumi şi voinţelor ei efemere,

Scanned with OKEN Scanner

mintea nu mai e decît o fereastră prin care pătrunde soarele unei lumi nouă, şi pătrunde în inimă. Şi cînd ridici ochii te afli într-adevăr în una. Timpul a dispărut şi eternitatea, cu faţa ei cea serioasă, priveşte din fie ce lucru. Se pare că te-ai trezit într-o lume încremenită cu toate frumuseţile ei şi cum că trecere şi naştere, cum că ivirea şi peirea ta însile sunt numai o părere. Şi inima nu mai e în stare a te transpune în această stare. Ea se cutremură încet de sus în jos, asemenea unei arfe eoliene, ea este orologiul ei.

Şi astfel fantasia nu mai este reflecţia lumii astfel cum ea se arată ochilor într-o reală trezvie, ci ea în fantasia poetului şi a artistului se ridică în jur în petrificaţiunea ideilor eterne ce reprezintă. De jur împrejur sunt pînze atîrnate la care perspectiva este aparentă, asupra căror timpul trece fără urmă, toate avînd un ce necunoscut de aranjor şi toate închipuiri ale unui suflet mare. Ceea ce numesc capete ordinare fantasie, nu este fantasie ci slăbiciune a creerilor, fantasterie. Pe cînd celor chemaţi lectura le vorbeşte în jargonul lor propriu – celui ales ea-i vorbeşte în limba ei – şi limba ei e armonia lui Plato" (fila 11 - 11 v.).

„Oameni învăţaţi dar fără talent propriu, adică purtătorii fiinţei moarte, mi-i închipuiesc ca o sală întunecată cu o uşă de intrare şi cu una de ieşire. Ideile streine intră printr-o uşă, trec prin întunericul salei şi ies pe cealaltă, indiferente, singure şi reci. Capul unui om de talent e ca o sală luminată, cu pereţi de oglinzi. De-afară vin ideile într-adevăr reci şi indiferente – dar ce societate, ce petrecere găsesc. În lumina cea mai vie ele-şi găsesc pe cele ce s-asamăn, pe cele ce le contrariază, dispută – concesii şi ideele cele mari, quintesenţa vieţei sale sufleteşti se uită la el, dacă şi cum s-ar potrivi toate fără să se contrazică. Şi cum ies ele din această sală iluminată? Multe întîi inamice ies înfrăţite; toate cunoscîndu-se, toate ştiind clar în ce relaţiune stau sau pot sta – şi astfel, se comunică şi auditorului şi el se simte în faţa unei lumi armonice, care-l atrage.

Din contra, în cel mărginit el vede chipuri pe care prelectorul nu le-a priceput el însuşi ieşind cu grămada din intelectul lui tot astfel precum intrasă, necunoscute între ele, indiferente una faţă cu alta şi unite doar exterior prin împrejurarea că ies din aceeaşi gură. De-aceea mulţi oameni învăţaţi vor simţi

Scanned with OKEN Scanner

cumcă au un fond negru *în sufletul lor, deasupra căruia toată ştiinţa lor lunecă de la urechea, cu care au auzit-o la gura, cu care-o transmit altora. Ei însă rămîn neatinşi de ea. La un om cu talent fondul e luminos, ei sunt mai mari prin cugetările proprii ce conţine capul lor, figurat oamenii ca ei sunt mult mai însemnaţi în rang decît oaspeţii ce intră şi iese şi cînd oaspeţii ies se cunoaşte parcă cum că societatea cu care-au petrecut le face onoare, de aceea, tonul de demnitate cu care reapar.*

În genere orice cap omenesc samănă c-o odaie, numai întrebarea ce fel de odaie, ce aer şi ce lumină e în ea şi ce societate găseşti. Una e o crîşmă iluminată de o lumînare umilă de seu – societatea e urîtă şi comică – alta e odaia curată şi orînduită a unei babe; găseşti că lucrurile aici sunt puse şi tratate cu multă îngrijire, în cutioare, ferestre ş.a. – pentru lucruri mari însă baba nu are nici un înţeles. Aceste comparaţii s-ar putea urma la infinit" (fila 15 - 15 v.).

„În dispoziţia sufletească, care se numeşte cu chef, în orice cap efectul unei băuturi, ochiul are un fel de luciditate, poate în urma eliberării inteligenţei de grijile zilnice, care face ca toate lucrurile să apară într-o lumină proprie – poate cea adevărată – lumină oarecum estetică, căci într-adevăr, în asemenea momente par toate caracteristice, şi de aceea frumoase. E ciudat ce impresie îşi face atunci un microcefal, un dobitoc, un [stîngău]. Treaz fiind toate aceste chipuri îţi pot fi indiferente, nici le observi, nici te interesă. Curăţată inteligenţa de această greutate a zilei, de nepăsare, fie ce întîmplare, fie ce om face asupră-ţi o impresie marcată, ţi se pare c-ai ceti sau, mai des c-ai privi o comedie. Ce şanse [?] proaste îţi par atunci cei mai mulţi oameni. Este un fior înaintea ochilor, dară unul dinăuntru. E ca şi cînd ai privi printr-o prismă care dă lucrurilor margini de curcubeu, va să zică li se desenează c-o regularitate matematică [...] încît această stare seamănă mult cu momentele argintoase ale poeziei, în care omul vede umbra luminoasă a lucrurilor fără ca ele să-i escite voinţa" (fila 4).

„Interesul întovărăşit de minte (sub forma minciunii), interesul fără minte (sub forma neroziei), interesul bine înţeles faţă de cel rău înţeles, iată cele două părţi a unui şi aceluiaşi sîmbure ce mişcă istoria: egoismul. Cu cea mai mare luare

Scanned with OKEN Scanner

aminte trebuiesc cercetate aşa-numitele acte de devotament, de curagiu, de abnegaţiune. Cel puţin 90 din 100 sunt flori istorice, însă nu adevăruri" (fila 5 v.).

„Şi cînd strănepoţii vor citi odată despre luptele naţionale, reflectate nu în lumina nouă a teoriei care o preface într-o luptă de interese, ci în lumina viorie a simţămîntului, cu toată bogăţia de culori, de pasiune [...] citirea acestor fapte va face asupra lor impresia romantică, pe care asupra noastră o face rezbelul cruciaţilor şi cavalerismul de atuncea. Cum că în fond este sîmburele vecinic al tuturor acţiunilor omeneşti, egoismul, care vivifică aceste forme, asta nu va interesa pe nime – acest sîmbure-l vor avea şi strănepoţii noştri, cine ştie sub ce formă – dar bogăţia de forme exterioare ale vieţii noastre, mulţimea de culori prismatice, de limbi varii şi multe, de poezie şi arte care de care mai originală în felul ei, de apăsare cu animozitate asupra unor teorii şi puncte, necrezute în fond de cei ce le susţin (de ex. drept, istorie, religiune ş.a.), această minciună în aparenţă atît de frumoasă, în fond ţesătura durerilor noastre – atît de strălucită în arătare, atît de cumplită în esenţa ei – va procura, ca fenomen se-nţelege, căci nu mai implică voinţă şi eşofare, multe ore de petrecere nepoţilor noştri. Am putea zice că adevărul /inimii interesează numai/. Ce seacă şi neplăcută ar fi o istorie, care ar arăta pur şi simplu pe om dezbrăcat de închipuirile, cu care-şi îmbracă voinţa, un motor orb şi surd, care zdrobeşte sau a zdrobit, în fine această dinamică a puterilor naţionale, dezbrăcată de filosofie şi politică, de formele, vorbele, pompele exterioare strălucite. Prin urmare chiar în istorie ne interesează paradele ei, pompa, haina – minciuna – însă nu acea rădăcină întunecoasă a tuturor acestor nerozii: egoismul" (fila 7).

„Precum fie ce lege civilă are ocazia prin care s-a născut (occasio legis) care servă de normă la aplicarea ei şi este unicul criteriu contra abuzurilor, ba fără de care ar rămîne neînţeleasă, tot astfel fie ce regulă, teorie, abstracţiune chiar îşi are durerile ei de naştere. Şi nu o dată ci cu fiecare individ. Abia cu ocazia unei întîmplări dureroase omul se pătrunde, ce adevărată fuse

Scanned with OKEN Scanner

cutare regulă de viaţă şi din momentul acesta ea devine pentru el – nu o teorie pură pe care o ştia şi mai nainte, ci un călăuz concret. Ea se naşte în el într-un mod dureros. Tot astfel e c-o abstracţiune…" (fila 12).

„Cugetări imposibile! Ce este imposibil? Condiţiile de orice posibilitate sunt în capul nostru. – Aicia sunt legile ciudate, cărora natura trebuie să se supuie – aici e timp, aici spaţiu, aici cauzalitate şi dacă le ştergi acestea – şi un somn adînc le şterge pentru cîteva ore – ce simţire îţi rămîne despre acest interval al ştergerei? Nimic. Şi cu toate aceste ne vin momente în viaţă, în care aceste trei elemente ale minţii noastre, aceste sertare în care băgăm o lume, dispar pentru un moment – e drept – ca o fulgerare numai, dispar, sau parte sau în tot, şi stai ca înaintea unei minuni şi te întrebi aşa ca omul, care-a crezut că tot ce vede, e chiar aşa cum este, că oare ce sănsemneze asta … Cînd priveşti cîte o fizionomie ciudată îţi vine de sine întrebarea: oare cum dracu o fi gîndind acest om – ba lipsa a unuia din cele cinci simţuri, chiar venind mai tîrziu, modifică radical lumea cugetării. Aşa Beethoven compune opera Fidelio *după ce uitase de mult natura vocii omului … el scrie muzică pentru voci cum crede el c-ar trebui să fie şi te trezeşti faţă c-o operă, care ţi se pare că fuge dinaintea ochilor, că ai privi-o cu binoclul întors… şi-ai vedea departe, departe, în fundul cugetării unui om ceva straniu ce pare a nu pricepe bine, şi apoi abia auzi că sunt închipuirile unui surd despre vocea omenească, a cărei natură normală el o uitase sau avea numai o reminiscenţă slabă despre ea…" (fila 70).*

„Nu zicem că presa este totdauna de rea credinţă, mai mult însă, că aceşti oameni nu ştiu în faptă ce vor, sau nu vor ce ştiu. Viaţa internă a istoriei în comparaţie cu exteriorul ei, s-ar putea compara cu o femeie, a cărei corp e plin de bube greţoase şi adînci, îmbrăcată cu o mantă albă, care face cei mai frumoşi falduri şi dă întregii statui o rază de demnitate, ca toga. Toate mişcările unui corp bolnav se reflectă foarte infidel, dar foarte frumos în aceste falduri, cine însă s-a uitat sub haină? Această aparenţă vizuală, mişcările corpului sunt toate genuri diferite de creţii ce-i aruncă mantia, – astfel sunt frazele mari şi pompoase, criticile fine şi ingenioase a căror reflecţie e litera-

Scanned with OKEN Scanner

tura publică şi presa faţă cu cele ce ele ascund sub ele. Se ştie că forma sub care se anunţă şarlatanii este în genere cea mai atrăgătoare, prin urmare e acolo mai frumoasă unde corpul e mai urît, şi nimic nu se înfrumuseţează (beschönigt) mai mult – şi fireşte că şi era trebuinţă – decît tocmai răul, minciuna, decadenţa, şi nu e nici o cauză atît de rea, care să nu găsească apărătorii ei fireşti. Ce rol joacă raţiunea în această privinţă, nu mai e trebuinţă s-o spunem" (fila 21).

„Schema cursului naturii este un cerc de forme, prin care materia trece ca prin puncte de transiţiune. Astfel fiinţele privite în sine sunt asemenea unui rîu curgător pe suprafaţa căruia sunt suspendate umbre. Aceste umbre stau pe loc ca o urzeală, ca ideea unei fiinţe sub care undele rîului, etern altele, formează o bătătură, singură ce dă consistenţă acestor umbre şi totuşi ea însăşi într-o eternă transiţie, într-un pelerinagiu din fiinţă în fiinţă, un Ahasver a formelor lumii. Acuma căutînd la organele acestor fiinţe, găsim asemenea că ele sunt, ca părţi constitutive ale întregului, forme mai mici de transiţie, prin urmare esenţa fiinţelor este forma, esenţa vieţii trecerea, mişcarea materiei prin ele. După care principiu însă se construiră aceste forme – care-i sensul teleologiei lor, care-i sensul teleologiei în mişcare şi secreţiunile materiei?

. . . . . .

De altă parte vedem, cum că stat şi societate sunt departe de a fi opuri a mult lăudatei minţi omeneşti... Ele sunt fapte a naturii. Astfel vedem că statele omeneşti au felul statelor de albine, că generaţiile tinere au soarta roiurilor ş.a., pe de alta vedem în state tendinţa de-a se osifica în forme, în umbre de legi – cum le-ar numi Mureşanu – şi de a deveni grupuri de forme, stabile, vecinic aceleaşi, prin care generaţiile consecutive trec asemenea materiei fără de voinţă prin formele existenţei. S-ar putea spune prin analogie, că precum în corp este conţinut idealiter forma sa în embrio numai tocmai aşa este conştiinţa că societatea privită din orice punct al dezvoltării sale fazele ei viitoare, legile, dreptul, religiunea, care nu sunt decît tocmai organele de viaţă a societăţii, au energia lor respectivă, cu modul lor de secreţiune. În complex ele formează statul. Haina in-

Scanned with OKEN Scanner

stituţiunilor născute instinctiv sunt părerile ce le au oamenii despre ele – spiritul public, opiniunea publică, organismul conţinut idealiter în stat, ca posibilitate de existenţă şi dezvoltare, este religiunea şi simţămîntul aparţinerii laolaltă" (fila 29 v. - 31).

Acestea sînt cîteva din însemnările cuprinse în ms. 2 287, de 95 file format mic unde, alături de alte însemnări de acelaşi nivel, apar numeroase note în limba germană, nedescifrate toate, cîteva poate originale şi ele. Deoarece manuscrisul este din anii studiilor, unele însemnări ar putea reflecta gînduri străine, dar cele mai multe sînt străfulgerări ce nu puteau ţîşni din nici o altă minte.

Însemnările de mai sus au apărut în bună parte în culegeri, dar împrăştiate după temele în care se înscriau. Cine le redescoperă *strînse laolaltă într-un singur manuscris,* simte în ele ceva de tăria unui Archaeus. Eminescu trebuie adunat din propria sa risipă şi din risipa ce am făcut cu el. Dar chiar şi aşa, concentraţia aceea unică de energie spirituală nu apare întotdeauna într-o operă tipărită.

Nimic nu înlocuieşte magia unui manuscris eminescian.

Culegere şi prezentare de C. Noica.

Transcriere după manuscrise de Gh. Suciu; în „Luceafărul", an XVIII, nr. 2, 11 ianuarie 1975, p. 8.

Spirit subiectiv, obiectiv şi obiectivat

I. Stimaţi ascultători, îngăduiţi-mi să mulţumesc conducerii şi membrilor Muzeului pentru invitaţia de [a mă] înfăţişa înaintea Dumneavoastră – printr-o *contrainvitaţie:* aceea de a vă înfăţişa, cît mai curînd posibil pe *Eminescu însuşi.*

Intrînd în acest admirabil muzeu, am întrebat cîte fotocopii, *cîte replici* ale celor 44 (48) caiete eminesciene se află aici. Mi s-a răspuns: *nici una. Eu am 15!* Dacă mîine, peste aripa Bibliotecii Academiei, trece *îngerul negru,* cu cohorta sa de flăcări sau de unde seismice, *toate originalele,* ca şi fotocopiile

Scanned with OKEN Scanner

şi microfilmele lor, aflate în acelaşi loc, *vor pieri.* Nici Muzeul în care sîntem, nici Biblioteca Centrală de Stat, nici Biblioteca „Eminescu" de la Iaşi nu au fotocopii. *Vor rămîne,* ca urmă a prezenţei *vii,* căci scrisul e o prezenţă vie a lui Eminescu printre noi, *cele 15 reproduceri* ale mele, *eventual ale altor cercetători – şi atît.* Se poate acest lucru? *Nu se poate.* Am venit să spun *acest* lucru – ca un îndemn şi ca un *omagiu* adus acestui nobil aşezămînt – şi *m-aş putea opri aci.*

Dar nu mă voi opri. „Păstrare", în sens de *pastorare.* „Mă paşte gîndul."

Punere în valoare. Sală nu doar de expunere, ci de *cufundare* în Eminescu. Închidere două-trei ore a cititorului. În definitiv ca la un concert sau biet film. *Întregul.* Parcurgerea totală. *Bunătatea cantităţii.*

Aşa au simţit toţi cei mari: Scurtu („comoară"), Iorga (nici un rînd „nepublicat"), Călinescu („nimic de făcut decît să fie reproduse în întregime"). Perpessicius la vol. XVII – *Album de facsimile.* Dar după ce sfîrşea – totul de facsimilat.

Am vorbit toţi *prea simplu:* comoară, de la sine înţeles.

II. Nu. Trebuie *complicat:*

spirit subiectiv – spirit obiectiv – spirit obiectivat (sau muzeal)

a) Ce e *spirit subiectiv,* ştim: conştiinţa, propriul *eu* (ce ignoră sinele lărgit)

b) *Spirit obiectiv* e marea descoperire a lui Hegel (s-a spus). *Fenomenologia* şi *Prelegerile.* Altfel, era doar un autor de sistem. În fond, de aceea Platon şi Hegel: spirit obiectiv.

E Spiritul unei lumi, *limbi, culturi, epoci, popor.* E comunitar. Dar trece şi în moral: spiritul unei profesiuni, al unui sens de viaţă... Şi în metafizic: Idee. – Duhuri. Dihănii.

El e *realitatea încă puternică.* Folclorul e *fără* spirit subiectiv! Dar: *suflare românească să nu existe?* <?> . Relaţii de producţie. Cînd mi-am început viaţa, *Platon* şi *Aristotel* erau *umbre.* Acum noi sîntem umbre.

Raporturile cu spiritul subiectiv! Dar sînt *dimensiunile* lui. Spaţiul civil (*numele* pe 2, 3 ... n axe), spaţiul moral (eroul de roman). Sau spaţiul ontologic 5-dimensional – *Porfir,* 10-dimensional – categorii. Sîntem fixaţi prin *interferenţa formelor de spirit obiectiv.*

Scanned with OKEN Scanner

Dar uneori spiritul subiectiv se ridică el la spiritul *obiectiv* (Homer, Shakespeare, Goethe). Atunci jubilează. <?>. În colcăitul uman s-a întîmplat ceva [ce] dă de ruşine imunitatea cosmică. Aşa cu Eminescu.

c) Iar spiritul *obiectivat?* Deopotrivă al celui subiectiv (operele) şi al celui obiectiv (limba în dicţionare şi gramatici, folclorul în cîntece, ethosul unui popor în datini, poporul însuşi în statul, cultura şi istoria lui).

Biblioteca – Universitatea – Muzeul: în spirit obiectivat!

– Deosebirile dintre spirit obiectiv şi obiectivat.

1) Primul, *viu* (vorbeşti cu el – ***devenința***. Se cade, nu se cade? Omul politic. Scriitorul. Tot timpul îl întrebăm şi petrecem cu el!)

Spiritul obiectivat – nici viu, nici mort: e ca sămînţa. Planta moare în sămînţă, omul în creaţie.

2) Primul e în *adevăr,* al doilea în *exactitate.* Impactul exactităţii asupra adevărului! Primatul muzealului! Logica, lingvistica.

Ediţia Perpessicius e în exactitate. Caietele, în adevăr, aceasta vreau să spun. Din muzeu în Mouseion – „templu al muzelor". În ediţia Perpessicius importă lecţiunea: adîncimea adîncirea (*Sărmanul Dionis*), incendiaţiune. inundaţiune (*Avatarii Faraonului Tlà*).

În poezie, da: „ca o spaimă *împietrită*".

În matematică şi poezie exactitatea se acoperă cu adevărul (<?>, împărţită).

Totul *trebuie* făcut pînă la 1989.

Dar ei *pot* face şi restituirea spiritului obiectiv prin facsimilare. Le cer lărgire.

Nici o cultură nu are ceva de ordinul Caietelor: *toată opera,* toate variantele, căutarea toată, instrucţiunea, tot laboratorul, *plus* ceva. Plus magia vieţii. E un dar pe măsura căruia trebuie să fim.

III. Cînd am văzut aceasta, am încercat <?> (dar într-un bun ceas tehnic) *reproducerea.*

Nu povestesc cei 10 ani: Uniunea Scriitorilor, Biblioteca Centrală de Stat, „Cartea românească", Editura Eminescu.

Scanned with OKEN Scanner

I-am povestit la Iaşi, în Iaşii lui Eminescu.

Au înţeles şi n-au făcut *nimic*.

Dar nimicul e specific: *Muzeul Pogor* (în 4 luni mărirea microfilmelor). Am dat cele 15 manuscrise (aici *de împărţit filele* – rebut).

Arunci un pumn de aur.

Luaţi, mîncaţi, acesta e scrisul viu al lui Eminescu.

Păstraţi sau aruncaţi. Femeia de serviciu şi spiritul obiectiv.

Apoi Biblioteca „Eminescu" Iaşi, apoi Botoşani, apoi Ipoteşti (mormintele).

Atunci m-am supărat. Nu dau nimănui, ci expun la Păltiniş. În definitiv pe aci, de la *Blaj* (corijent [la] greacă, dar uimindu-şi colegii), a trecut Eminescu spre Dunăre pe jos, sau pe la *Răşinari*, sau pe la Gura Rîului:

Înfig *steagul* <?> *lui Eminescu* acolo.

Dar mi-a apărut Spiritul obiectiv: Mai încearcă, în al 11-lea an. „Cine n-are îndîrjire..." Şi: *Îţi dau voie să spui „devenirţă"*. Căci Eminescu nu mai are devenire: a răposat de mult. Dar nici fiinţă muzeală. Are *devenirţă în lumea noastră, sau lumea noastră are devenirţă în el.*

Atunci am venit. Mincinos e cine nu crede!

Text stabilit după cioma conferinţei ţinute
la 20 octombrie 1978, la Muzeul Literaturii Române din Bucureşti.

DIN MANUSCRISUL 2 268, FILA 23 r.
DESPRE ARHEI

„... tu însuţi puteai să nu te naşti, să fii din numărul celora ce n-au fost niciodată (...)

Prin urmare tu ai fost, eşti, vei fi totdeauna."

Copiat de C. Noica.

În Caietul de impresii al Muzeului memorial „Mihai Eminescu"
Ipoteşti – Botoşani, la 2 octombrie 1984.

Scanned with OKEN Scanner

Manuscrisele eminesciene: un dar unic făcut culturii noastre

– Stimate Domnule Constantin Noica, aţi oferit Botoşanilor un număr de caiete, facsimile ale manuscriselor eminesciene, sugerînd totodată autorităţilor culturale să realizeze un număr de còpii după toate manuscrisele, în ideea că aici, în oraşul naşterii Poetului, oricine să poată veni în contact cu zestrea unică rămasă de la Eminescu.

– V-aş îndemna să publicaţi din nou textul conferinţei ţinute în 1939 la Botoşani de N. Iorga în favoarea „Caietelor". Veţi vedea acolo, mai bine decît am putut s-o spunem noi, ceilalţi, pentru ce anume „nici un rînd din Eminescu nu trebuie lăsat nepublicat".

– Se poate formula că, la urma urmei, manuscrisele sînt nişte caiete de poet, laolaltă cu nişte caiete studenţeşti, chiar dacă ale unui student cu o excepţională deschidere spre cunoaştere. Dacă în privinţa calităţii de caiete ale poetului *importanţa lor e lămurită, oare nu se supralicitează în ce priveşte valoarea lor extraliterară?*

– Se supralicitează, cum spuneţi, în ce priveşte valoarea caietelor „studenţeşti" (dar nu exclusiv studenţeşti!), numai de către cei care nu ştiu să găsească aurul în nisip. Poezie proastă, note elementare de studiu, pagini întregi cu rime prea des ridicule, se găsesc din belşug în Caiete; precursor în ştiinţe pe care abia le învăţa, sau filolog în limbi de care abia se apropia, nu era Eminescu. Dar cine nu vede, în laboratorul acesta eminescian, miracolul şi un dar unic făcut culturii noastre, poate rămîne la *Pe lîngă plopii fără soţ*, eventual transpus în muzică. Este o vibraţie pînă şi acolo.

– Vă mulţumim pentru toate îndemnurile!

Interviu acordat lui Dumitru Ignat, în „Ateneu", an 24, nr. 5, mai 1987, suplimentul „Caiete botoşănene", an V, nr. 5, mai 1987, p. 1.

Scanned with OKEN Scanner

Dintr-o corespondenţă privitoare la facsimilarea caietelor lui Eminescu

17.III.1984, Păltiniş

Mult stimate doctore,

Cu excepţia săptămînii dintre 18 şi 25 apr [ilie], voi fi tot timpul (pînă în iulie) la Păltiniş. Vă aştept oricînd cu plăcere.

Al d-voastră, prietenește,

C. Noica

*

28.V.1984, Păltiniş

Iubite doctore,

Mă grăbesc să vă răspund, spre a vă spune că mă bucur de buna primire a propunerii mele şi că voi veni în septembrie (ne vom înţelege asupra datei) cu 8 sau 10 caiete facsimilate. Pentru facsimilarea restului voi crea legătura cu subdirectorul Bibliotecii Academiei, Ştrempel, care era dispus a trimite şi „Astrei" de aici tot materialul de fotocopii şi microfilme ce i s-ar fi cerut spre xeroxare. Cu atît mai mult, cred, va sprijini iniţiativa Botoşanilor. Mesele pot fi oricum, numai manuscrisele să fie legate cu un lănţişor, spre a nu dispărea [...]. În nădejdea unei revederi, sînt, cu prieteneşti gînduri, al d-voastră

C. Noica

*

6.VII.[1984], Păltiniş

Iubite domnule doctor,

Vă răspund punct cu punct: 1) Caietele (vor fi 44 toate, deocamdată 8 sau 10) au mărimi variate, unele pînă chiar de formatul cataloagelor; 2) Masa ori mesele vor trebui să fie plate; scaunele, la înălţimea obişnuită pentru cititul şezînd [...]

Al d-voastră, prietenește,

C. Noica

Scanned with OKEN Scanner

26.VII.1984, Bucureşti

Iubite doctore,

Dimensiunile manuscriselor sînt între caietul obişnuit şi catalogul de şcoală. Sînt totuşi de părere că mesele pot fi de formatul obişnuit [...].

C. Noica

*

22.VIII.[1]984, Păltiniş

Iubite doctore,

Mi se retransmite chiar acum scrisoarea d-voastră din 13.VIII. Intenţionez să vin la Botoşani (Ipoteşti) abia între 28 şi 30 septembrie. Nu aş sta decît o zi, lăsînd la alegerea Comitetului care să fie ziua de prezentare a manuscriselor: 28, 29 sau 30? Nu e vorba de nici o primire mai deosebită; vin doar să predau manuscrisele şi să arăt cum s-ar putea continua facsimilarea lor. Eventual aş pleca spre Bucureşti (în drum spre Sibiu) cu un delegat de la Botoşani să-l prezint conducerii Academiei (Biblioteca). Aş veni prin Suceava, de unde v-aş telefona. Rog confirmaţi primirea şi fixarea datei preferate. Bineînţeles, că v-aş telefona în ajun de plecare.

Cu toată prietenia,

C. Noica

*

17.VI.1985, Păltiniş

Iubite doctore,

Vă răspund în ziua chiar cînd primesc scrisoarea. Dl. Ştrempel nu ar accepta în nici un caz ca manuscrisele să fie scoase din localul Academiei. Dacă Dl. Sorin Sgîmbău merge la Bucureşti, îl rog să ia contact cu Muzeul Literaturii (respectiv cu Petru Creţia sau Al. Surdu), prin care s-au făcut toate lucrările de pînă acum [...].

C. Noica

Scanned with OKEN Scanner

24.III. [1987], Păltiniș

Doctore dragă,

Încă o dată, toată admirația și recunoștința pentru strădaniile pe care le-ai depus și le depui în continuare. Răspund abia acum, primind și a doua scrisoare, la rîndurile d-tale din 15.II. Este bine că ai informat pe cei din Cluj de ceea ce s-a făcut, dar cred că ei nu vor putea face mare lucru, tot Botoșanii contează. Mă surprinde că sunt diferențe față de xeroxurile mele. Eu am xeroxat numai ceea ce era fotografiat (15 m-se), pe care bănuiam că le veți xeroxa și d-voastră. De microfilme nu m-am atins; iar aici este reușita Botoșanilor. Deci nu cereți D-lui Ștrempel să faceți confruntarea cu originalul. Cu fotocopiile (nu reproducerile mele, căci sunt proaste) și microfilmele putem avea totul afară de cele 6 caiete care nu au fost încă microfilmate [...].

Acum răspund la a doua scrisoare, cea din 10.III.1987, primită abia alaltăieri. Nu e cazul ca Botoșanii să facă mai mult decît cele 3 serii xerox. Cine vrea n-are decît să-și procure hîrtie și să vină la Botoșani să xeroxeze. Ce vi se cere este să aprobați (celor calificați) să facă xeroxuri după fotocopiile D-voastră. Cu cele trei serii v-ați făcut datoria. Nu vă puteți transforma în Editură!

C. Noica

*

9.VII.1987, Păltiniș

Iubite doctore,

Întors de puțin timp din R.D.G., văd că am două scrisori de la d-voastră. Vă răspund spunîndu-vă că voi veni cu siguranță în sept[embrie] să văd ce s-a realizat, ce e cu manuscrisele incomplete și cum se poate continua. Vă felicit și pentru ce ați făcut. NIMENI n-a fost în stare să facă așa ceva, nici măcar Clujul, care prin D-l Triteanu promitea să facă totul, fie și într-un singur rînd de exemplare. Transmiteți, vă rog, Președintelui calde mulțumiri [...].

C. Noica

Corespondență cu Iuliu Buhociu, publicată de acesta, sub titlul *Jurnal cu Noica și manuscrisele eminesciene*, în „Ateneu", an 25, nr.5, mai 1988, suplimentul „Caiete botoșănene", an V, nr.5, mai 1988, p.IV; nr.6, iunie 1988, p III; nr.7, iulie 1988, p.II; nr.9, septembrie 1988, p.III.

Scanned with OKEN Scanner

TRIMITERI BIBLIOGRAFICE

Întîlnirea cu manuscrisele eminesciene

PLEDOARIA PENTRU FACSIMILARE

FACSIMILAŢI „CAIETELE LUI EMINESCU"! (martie 1968). Inedit. Textul este preluat după o dactilogramă-copie din „arhiva Noica".

O IMAGINE A PIETĂŢII FAŢĂ DE CULTURĂ. (1968). Publicat în „Scînteia tineretului", an XXV, nr. 6 264, 9 iulie 1969, p. 4. Acest articol reprezintă partea I a unui text dactilografiat (copie) care, în „arhiva Noica", poartă titlul *Despre necesitatea şi posibilitatea facsimilării Caietelor lui Eminescu.* Textul este preluat după „Scînteia tineretului".

CUM POT FI REPRODUSE „CAIETELE LUI EMINESCU". (1968). Inedit. Textul reprezintă partea a II-a a dactilogramei *Despre necesitatea şi posibilitatea facsimilării Caietelor lui Eminescu,* menţionată în trimiterea anterioară.

[RAPORT CĂTRE PREŞEDINTELE UNIUNII SCRIITORILOR]. (4 iunie 1969). Inedit. Textul este preluat după o dactilogramă-copie din „arhiva Noica".

CĂTRE „SCÎNTEIA TINERETULUI". (3 iulie 1969). Inedit. Textul – incomplet – este preluat după o dactilogramă-copie din „arhiva Noica".

[EXISTĂ ÎN MIJLOCUL NOSTRU O COMOARĂ]. Publicat în „Astra", an V, nr.1, ianuarie 1970, p. 5, în cadrul dezbaterii realizate de Nicolae Florescu sub titlul *Mihai Eminescu în conştiinţa românească.* Participanţi: Şerban Cioculescu, Al. Dima, C. Noica, Sergiu Al-George. Titlul aparţine editorilor.

CĂTRE EDITURA UNIUNII SCRIITORILOR. RAPORT PRIVITOR LA FACSIMILAREA „CAIETELOR LUI EMINESCU". (7 februarie 1970). Inedit. Textul este preluat după o dactilogramă din „arhiva Noica".

SCRISOARE DESPRE „CAIETELE LUI EMINESCU". (1971). Publicat în „Ramuri", nr. 9, 15 septembrie 1981, p. 3.

PREZENŢA FIZICĂ A LUI EMINESCU ÎN LUMEA NOASTRĂ. Text prezentat la Sesiunea de comunicări „Naţional şi universal în creaţia lui Mihai

Scanned with OKEN Scanner

Eminescu", Iași, 9 octombrie 1977, și publicat, cu același titlu, în „Ramuri", nr. 8, 15 august 1981, p. 3.

[LABORATORUL UNUI GENIU]. Conferință rostită la Casa Pogor din Iași, în octombrie 1977. Inedită. Transcriere de pe bandă magnetică realizată de Arșaluis Ceamurian. Banda se încheie cu ultimele cuvinte transcrise.

[UN EMINESCU AL HAOSULUI GERMINATIV]. Conferință rostită la Biblioteca „Astra" din Sibiu, în 15 ianuarie 1980. Inedită. Textul a fost transcris după înregistrarea de pe o bandă magnetică.

LA IPOTEȘTI. Publicat în „România literară", an XX, nr. 50, 10 decembrie 1987, p. 19. Textul este preluat după dactilograma revăzută de autor, care a fost confruntată și cu manuscrisul.

EMINESCU SAU GÎNDURI DESPRE OMUL DEPLIN AL CULTURII ROMÂNEȘTI

CUVÎNT ÎNAINTE. Publicat în volumul *Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii românești*, București, Editura Eminescu, 1975, p. 5-7.

„O LUME CA NELUMEA" SAU: LUMEA CULTURII ȘI EMINESCU. Publicat, cu titlul *Lumea culturii și Eminescu*, în „Transilvania", an III (LXXX), nr. 10, octombrie 1974, p.9-12. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 8-18.

NOTĂ. Publicată în volumul *Eminescu...*, p. 19.

UN MIRACOL AL CULTURII ROMÂNEȘTI. Publicat, cu același titlu, în „Gazeta literară", an XV, nr.12, 21 martie 1968, p. 1. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 20-23.

UN SIMPLU CAIET. Publicat, cu titlul *Un simplu caiet eminescian*, în „Almanahul literar", 1970, p. 42-43. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 24-29.

CE CUPRIND „CAIETELE LUI EMINESCU". Publicat în „Steaua", an XX, nr.6, iunie 1969, p. 7-13, apoi în „Calendarul Credința" (Detroit, Michigan), 1970. Va fi de asemenea reluat, după volumul *Eminescu...*, p. 30-47, în volumul M. Eminescu, *Fragmentarium*, ediție de Magdalena Vatamaniuc, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 675-682. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 30-47.

„POESIA JUNILOR". Publicat, cu titlul *Caietele lui Eminescu sau despre poesia junilor*, în „Gazeta literară", an XV, nr. 14, 4 aprilie 1968, p. 1, 7. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 48-54.

MARGINI ȘI NEMARGINI ALE LIMBII. Publicat, cu titlul *Margini și nemargini în rostirea eminesciană*, în „Tribuna României", an IV, nr. 53, 15 ianuarie 1975, p. 2. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 55-59.

DESPRE GENIU. Publicat, cu titlul *Din nou pe marginea Caietelor lui Eminescu*, în „Gazeta literară", an XV, nr. 33, 15 august 1968, p. 7. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 60-65.

Scanned with OKEN Scanner

„UN NOU EMINESCU APĂRU". Publicat, cu același titlu, în „Steaua", an XXI, nr. 6, iunie 1970, p. 18-22. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 66-78.

CAIETELE LUI EMINESCU ȘI CAIETELE LUI VALÉRY. Publicat, cu titlul *The Notebooks of Eminescu and the Notebooks of Valéry*, în „Romanian Review", an XXIV, nr. 3, iulie-septembrie 1970, p. 94-99, precum și în ediţiile în limbile franceză, germană și rusă ale aceleiași reviste. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 79-94.

CAIETELE LUI LEONARDO. Publicat, cu titlul *Caietele lui Leonardo și Eminescu*, în „Steaua", an XXV, nr. 5, mai 1974, p. 38-40. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 95-108.

DESPRE NATURĂ ÎN GRAIUL ROMÂNESC. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 109-114.

UN UOMO UNIVERSALE. Conferinţă rostită la Casa universitarilor din Iași, în 30 mai 1971. Publicată, cu titlul *Eminescu „un uomo universale"* [I-II], în „Cronica", an VII, nr. 1, 7 ianuarie 1972, p. 8-9; nr. 2, 14 ianuarie 1972, p. 8-9. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 115-131.

MARGINALII LA UN VERS. Publicat, cu titlul *Marginalii la un vers eminescian*, în „Argeș", an IV, nr. 11, noiembrie 1969, p. 6, și reluat în „Argeș", an XXI, nr. 6, iunie 1986, p. 11. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 132-137.

DESPRE TIMP ȘI TREIER. Publicat, cu același titlu, în „România literară", an IV, nr. 1, 31 decembrie 1970, p. 8. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 138-143.

CINE POATE PRIVI FUIORUL. Publicat, cu același titlu, în „România literară", an II, nr. 50, 11 decembrie 1969, p. 14. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 144-149.

NE-AM ODIHNIT ÎN CĂLINESCU. Publicat, cu același titlu, în „Cronica", an V, nr. 29, 18 iulie 1970, p. 1. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 150-154.

CE ESTE UN ARCHAEUS DUPĂ MANUSCRISUL EMINESCIAN 2 268. Publicat, cu același titlu, în „Cronica", an V, nr. 30, 25 iulie 1970, p. 7, iar apoi, fragmentar, cu titlul *Pondering over Archaeus in Manuscript No. 2 268*, în „Secolul 20", nr. 7-9, iulie-septembrie 1980, p. 154-155. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 155-161.

CONDIŢIA OMULUI SAU ILIE EMINOVICI. Publicat, cu titlul *Ilie Eminovici sau condiţia omului*, în „Transilvania", an IV (LXXXI), nr. 1, ianuarie 1975, p. 11. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 162-167.

EMINESCU ȘI NEFIINŢA. Textul este preluat după volumul *Eminescu...*, p. 168-170. Apărut apoi, cu titlul *Eminescu and the Non-Being*, în „Romanian Review", an XXXVI, nr. 1, 1984, p. 90-91, precum și în ediţiile în limbile franceză, germană și rusă ale aceleiași reviste.

Scanned with OKEN Scanner

DIN PERIODICE

[URÎTUL SUFLETULUI ŞI FRUMUSEŢEA CUVINTELOR]. Conferinţă rostită la Radio Bucureşti la 25 februarie 1977. Textul a fost preluat după înregistrarea emisiunii radiofonice şi confruntat cu varianta manuscrisă aflată în „arhiva Noica".

DOUĂ PĂCATE FAŢĂ DE EMINESCU. Publicat în „Cronica", an XIV, nr. 24, 15 iunie 1979, p. 3.

„LA CE BUN LIMBA ROMÂNĂ?" SAU „CAIETELE LUI EMINESCU". Publicat în „Transilvania", an IX (LXXXVI), nr. 1, ianuarie 1980, p. 9-10.

FILELE GERMANE DIN MANUSCRISELE LUI EMINESCU. Publicat în „Transilvania", an X (LXXXVII), nr. 6, iunie 1981, supliment, p. [I-II]. Textul precede *Însemnările în limba germană din Caietele lui Eminescu. Manuscrisul 2 287*, transliterare şi traducere de Mariana Petrescu.

TINERETUL DE ASTĂZI ŞI EMINESCU. Publicat în „Transilvania", an X (LXXXVII), nr. 9, septembrie 1981, supliment, p. [I-II].

NOTĂ [la *Însemnările în limba germană din „Caietele lui Eminescu". Manuscrisul 2 287*] . Publicat în „Transilvania", an X (LXXXVII), nr. 11, noiembrie 1981, supliment, p. [I].

CINCI ANI DIN VIAŢA POETULUI. Publicat în „Manuscriptum", an XIII, nr. 1, ianuarie-martie 1982, p. 9-11.

HEGEL ÎN MANUSCRISELE GERMANE ALE LUI EMINESCU. Publicat în *Caietele Mihai Eminescu*, vol.VI, ediţie de Marin Bucur, Bucureşti, Editura Eminescu, 1985, p. 55-58.

EMINESCU ŞI KANT

CRITICA RAŢIUNII PURE ÎN TRADUCEREA LUI EMINESCU [I-II]. Publicat în „Ramuri", an V, nr. 3, 15 martie 1968, p. 20; nr. 4, 15 aprilie 1968, p. 18. Textul este însoţit de fragmente din traducerea făcută de Eminescu din prima *Critică* a lui Kant, în speţă: *Ideea filosofiei transcendentale* (în nr.3), *Împărţirea filosofiei transcendentale, Prima parte a învăţăturei elementare transcendentale, Estetica transcendentală, § 1, Despre spaţiu, § 2, Desbatere metafizică a acestei noţiuni* (în nr. 4).

INTRODUCERE [la volumul Mihai Eminescu, *Lecturi kantiene*], ediţie de C. Noica şi Al. Surdu, Bucureşti, Editura Univers, 1975, p. V-XLIII.

– Preambul şi paragraful Despre semnificaţia gîndirii lui Kant. Publicat, cu titlul *Kant reflectat de Eminescu*, în „Cronica", an IV, nr. 40, 1 octombrie 1969, p. 1, 10. Textul este preluat după volumul *Lecturi...*, p. V-XI.

– Eminescu şi opera kantiană. Publicat, cu titlul *Cum a întîlnit Eminescu pe Kant*, în „Steaua", an XX, nr. 2, februarie 1969, p. 17-25. Textul este preluat după volumul *Lecturi ...*, p. XII-XXIV.

– Cum a fost preţuită traducerea lui Eminescu. Publicat, cu titlul *Traducerea lui Eminescu din „Critica raţiunii pure"*, în „Revista de filozofie",

Scanned with OKEN Scanner

tom. XXI, nr. 6, [iunie] 1974, p. 762-769. Textul este preluat după volumul *Lecturi ...*, p. XXV-XXXVI.

– Cum trebuie judecată traducerea lui Eminescu. Publicat, cu titlurile *Cum traducea filozofie Eminescu,* în „Tribuna", an XIII, nr. 14, 3 aprilie 1969, p. 1 (p. XXXVI-XXXVII și XLII-XLIII din volumul *Lecturi ...*), și *Judecată, județ, judicium la Eminescu,* în volumul *Caietele Mihai Eminescu,* vol. I, ediție de Marin Bucur, București, Editura Eminescu, 1972, p. 26-31 (p. XXXVII-XLI din volumul *Lecturi...*). Textul este preluat după volumul *Lecturi ...,* p. XXXVI-XLIII.

LĂMURIRI [la volumul Mihai Eminescu, *Lecturi kantiene*], ediție de C. Noica și Al. Surdu, București, Editura Univers, 1975, p. XLIV-XLIX. Publicat, cu titlul *O traducere de care ne-am lipsit un veac,* în volumul *Caietele Mihai Eminescu,* vol. III, ediție de Marin Bucur, București, Editura Eminescu, 1975, p. 140-142. Textul este preluat după volumul *Lecturi ...,* p. XLIV–XLIX.

Interpretări eminesciene

INFINIT ȘI INFINIRE LA EMINESCU. Publicat, cu același titlu, în „Cronica", an II, nr. 48, 2 decembrie 1967, p. 9. Inclus în volumul *Rostirea filozofică românească,* București, Editura Științifică, 1970, p. 81-89. Textul este preluat după volumul *Cuvînt împreună despre rostirea românească,* București, Editura Eminescu, 1987, p. 60-66.

DESPRE ISCUSITELE RĂSTURNĂRI ȘI EMINESCU. Publicat, cu același titlu, în „România literară", an II, nr. 24, 12 iunie 1969, p. 14. Inclus în volumul *Creație și frumos în rostirea românească,* București, Editura Eminescu, 1973, p. 78-82. Textul este preluat după volumul *Cuvînt împreună ...,* p. 249-253.

HAOS ȘI NEANT LA EMINESCU. Publicat, cu titlul *„Din sure văi de haos"*, în „Steaua", an XXIV, nr. 11, iunie 1973, p. 28. Textul este preluat după volumul *Sentimentul românesc al ființei,* București, Editura Eminescu, 1978, p. 67-72.

DESPRE CÎMPURILE FIINȚEI. Publicat, cu același titlu, în „Steaua", an XXIV, nr. 16, august 1973, p. 31. Textul este preluat după volumul *Sentimentul românesc ...,* p. 80-85.

LUCEAFĂRUL ȘI MODELUL FIINȚEI. Publicat, cu titlul *Basmul ființei în „Luceafărul"*, în „Luceafărul", an XIX, nr. 20, 15 mai 1976, p. 10. Textul este preluat după volumul *Sentimentul românesc ...,* p. 96-112.

ARHEII LUI EMINESCU. Textul este preluat după volumul *Sentimentul românesc...,* p. 157-161.

TREI MARI GÎNDITORI ROMÂNI. Publicat, cu același titlu, în „Steaua", an XXVII, nr. 11, noiembrie 1976, p. 50. Textul este preluat după volumul *Sentimentul românesc ...,* p. 162-165, unde apare ca introducere la capitolul VI; în volumul de față am păstrat titlul din revista „Steaua".

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Notă asupra ediţiei 5

ÎNTÎLNIREA CU MANUSCRISELE EMINESCIENE

Pledoaria pentru facsimilare

Facsimilaţi „Caietele lui Eminescu“ 11
O imagine a pietăţii faţă de cultură 14
Cum pot fi reproduse „Caietele lui Eminescu“ 17
[Raport către preşedintele Uniunii Scriitorilor] 20
Către „Scînteia tineretului“ 23
[Există în mijlocul nostru o comoară] 25
Către Editura Uniunii Scriitorilor. Raport privitor la facsimilarea „Caietelor lui Eminescu“ 27
Scrisoare despre Caietele lui Eminescu 30
Prezenţa fizică a lui Eminescu în lumea noastră 35
[Laboratorul unui geniu] 38
[Un Eminescu al haosului germinativ] 67
La Ipoteşti 100

Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii româneşti

Cuvînt înainte 107
„O lume ca nelumea“ sau: lumea culturii şi Eminescu 109

Scanned with OKEN Scanner

Un miracol al culturii româneşti 116
Un simplu caiet 119
Ce cuprind Caietele lui Eminescu 123
„Poesia junilor“ 135
Margini şi nemargini ale limbii 140
Despre geniu 143
„Un nou Eminescu apăru“ 147
Caietele lui Eminescu şi caietele lui Valéry 155
Caietele lui Leonardo 166
Despre natură în graiul românesc 175
Un uomo universale 179
Marginalii la un vers 190
Despre timp şi treier 194
Cine poate privi fuiorul 198
Ne-am odihnit în Călinescu 202
Ce este un Archaeus după manuscrisul eminescian 2 268 205
Condiţia omului sau Ilie Eminovici 209
Eminescu şi nefiinţa 213

Din periodice

[Urîtul sufletului şi frumuseţea cuvintelor] 217
Două păcate faţă de Eminescu 220
„La ce bun limba română?“ sau „Caietele lui Eminescu“ 224
Filele germane din manuscrisele lui Eminescu 228
Tineretul de astăzi şi Eminescu 232
Notă [la Însemnările în limba germană din „Caietele lui Eminescu“. Manuscrisul 2 287] 238
Cinci ani din viaţa poetului 241
Hegel în manuscrisele germane ale lui Eminescu 246

Eminescu şi Kant

Critica raţiunii pure în traducerea lui Eminescu 253
Introducere [la volumul Mihai Eminescu, *Lecturi kantiene*] 258
Lămuriri [la volumul Mihai Eminescu, *Lecturi kantiene*] 297

Scanned with OKEN Scanner

INTERPRETĂRI EMINESCIENE

Infinit şi infinire la Eminescu	305
Despre iscusitele răsturnări şi Eminescu	312
Haos şi neant la Eminescu	316
Despre cîmpurile fiinţei	321
Luceafărul şi modelul fiinţei	326
Arheii lui Eminescu	338
Trei mari gînditori români	342

FRAGMENTARIUM şi *ADDENDA*

Fragmentarium	346
Addenda	358
Trimiteri bibliografice	376

Scanned with OKEN Scanner

Există, într-adevăr, în mijlocul nostru o comoară de care abia ne atingem, de teamă să n-o prăpădim: sînt cele 44 de caiete ale lui Eminescu.

În clipa de faţă Eminescu nu e decît cel mai mare poet al României. Avem temeiuri să credem că el poate fi transformat în *Pedagog* al ei dacă se pun la dispoziţia oricui, şi mai ales a tineretului, caietele cuprinse în cele 44 manuscrise de la Biblioteca Academiei Române.

Apoi, dacă credeţi că am dreptate, uitaţi de copilul satului ce v-a semnalat o comoară – căci nu am fost mai mult decît atît – şi îndemnaţi pe cei ce trebuie s-o facă să dezgroape comoara.

CONSTANTIN NOICA

HUMANITAS

297 lei +
2 T.L.
299 lei

ISBN 973-28-0215-4

Scanned with OKEN Scanner